Series II. Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. II (VIII) - Fasc. 1-2
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том II (VIII) - Вип. 1-2

ANALECTA
ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE - 1954

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM — PIAZZA DELLA MADONNA DEI MONTI, 3

diasporiana.org.ua

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Prodeunt in praesenti ut opus non periodicum, cura et studio PP. Basilianorum S.ti Josaphat, collaborantibus aliis viris studiis historiographicis occupatis. Scripta admittuntur quacumque lingua europea exarata, praemisso in articulis majoribus brevi argumento in lingua latina.

Redactio collegialis

Sectio I: R. P. Wojnar Meletius OSBM
Sectio II: R. P. Nazarko Irenaeus OSBM
Sectio III: R. P. Welykyj Athanasius OSBM
Director responsabilis totius editionis: R. P. Welykyj Athanasius OSBM.

«ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО»

Виходять неперіодично працею й засобами ОО. Василіян, за співучастю й інших учених, своїх і чужих. Видання присвячене студіям з різних галузей церковного історіознавства европейського Сходу. Кожний випуск обніматиме щонайменше 160 ст. друку. Чотири випуски становитимуть один том, без огляду на час їхньої появи. В усіх редакційних та адміністраційних справах треба писати на адресу: **Записки ЧСВВ** — Рим (103), Пяцца Мадонна деі Монті 3, **Італія.** На цю адресу треба рівнож присилати всі матеріяли, призначені до оцінки й друку. Технічні й фінансові обставини не дозволяють Редакції пересилати коректуру авторам поза межі Італії. Тому побажанням є надсилати рукописи до друку вповні викінчені, писані машинописом і лише на одній сторінці.

Редагує Колегія

Секція I: о. М. М. Войнар ЧСВВ
Секція II: о. І. І. Назарко ЧСВВ
Секція III: о. А. Г. Великий ЧСВВ
Відвічальний директор цілого Видавництва: о. А. Г. Великий ЧСВВ

INDEX — ЗМІСТ

I. — ARTICULI:

Praefatio 5

В. Жук, Хрести та образки Київської Руси 9

Л. Соневицький, Український єпископат Перемиської і Холмської єпархії в XV—XVI ст. 23

М. Ваврик ЧСВВ, Лаврівська Хроніка (1771—1882) 65

Корона Данила Романовича: 1253—1953

А. Г. Великий ЧСВВ, Проблема коронації Данила 95

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

SECTIO II

Sectio II:

ARTICULI
DOCUMENTA COLLECTANEA
MISCELLANEA
BIBLIOGRAPHIA

Vol. II. - Fasc. 1-2

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE

Series II. Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. II (VIII) - Fasc. 1-2
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том II (VIII) - Вип. 1-2

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE - 1954

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM — PIAZZA DELLA MADONNA DEI MONTI, 3

Druck: Buchdruckerei „LOGOS“, München 8, Rosenheimer Straße 46 a

PRAEFATIO

„Analectorum OSBM" editio, quae, prout iam notum est, tribus constat sectionibus, non omnibus sectionibus parem hucusque tribuere potuit attentionem. Hoc bene explicatur tum circumstantiis temporum, tum praesertim momento singularum sectionum. Unicuique patet sectionem tertiam, s. d. „Documentorum Romanorum" omnium aliarum sectionum esse praestantiorem ex ipsa iam natura rei. Hac enim sectione opus aggressi sumus summi momenti pro Ecclesia praesertim Ucrainae. Plurimis benefactoribus faventibus, opus hoc iam ad volumen perduximus decimum secundum, quae volumina omnia saltem 320 constant paginis. Spem non sine solido fundamento habemus nos hac in re plura adhuc praestare posse, prout circumstantiae temporum et vires nobis id permittere sinent. Inde omnia nostra volumina ex hac tertia sectione generali editioni „Analectorum OSBM" adscribenda sunt.

Quod spectat sectionem primam: „Opera", quae olim in ipsis „Analectis OSBM", in sectione scilicet secunda et unica publicabantur, haec in separata sectione ad quintum iam pervenit volumen.

Considerata mole horum operum, unicuique patet hanc separatam editionem operum maioris molis fuisse necessariam. Hoc modo lectores nostri simul et semel prae manibus habent opera completa et absoluta, quae ex se ipsis totum aliquod efficiunt.

Solummodo secunda sectio: „Analecta" parum felicem habuit sortem. Quod tamen bene explicatur ipsa natura huius sectionis, quae pluribus constat partibus, quaeque plurimos requirit auctores, qui hisce in materiis inquirunt. Non praetermittenda est etiam difficultas, quae ex ipsa provenit lingua. Etiamsi lingua „Analectorum OSBM" propter circumstantis temporis latina considerari debet, multa tamen aliis linguis exarata publici debebant fieri iuris.

Volumine primo praevalet lingua latina, his vero fasciculis secundi voluminis primis lingua ucrainica. Conscii nobis sumus id satis difficile erit nostris lectoribus, quibus lingua haec ignota manet. Sed quia de nostra imprimis agitur in hisce primis fasciculis domo, lingua haec praeferenda nobis videbatur tum propter auctores ipsos tum etiam propter nostros immediatos lectores, quibus res haec valde cordi erant. In futuro tamen plus linguis dabimus externis, ut et aliis satis fieret.

Prout ex hucusque publicatis articulis patet, nos potius rebus insistimus historicis Ecclesiae et populi ucrainici. Non sunt tamen nobis themata aliena, quae de aliis tractant materiis, modo tamen vel Ordinem Basilianorum vel populum Ucrainae vel etiam totam spectant Europam orientalem.

„Analecta OSBM" pari iure patent etiam auctoribus originis non ucrainicae, nec non iis omnibus, qui ad familiam non pertinent Basilianam. „Analecta" etiamsi „Ordinis Sancti Basilii Magni" nuncupantur, tamen non de Ordinis Basiliani tantummodo tractant rebus internis, sed totam Ecclesiam Ucrainae et etiam Bielarusjae spectant.

* * *

Hisce per modum praefationis dictis, iam ad ipsos articulos praesentis voluminis procedimus. Quo in volumine locum dedimus tum partibus centralibus Ucrainae antiquae, tum etiam partibus occidentalibus, Eparchiae nempe Peremysliensi et Cholmensi, tum etiam Ordini Basiliano, eiusque noto monasterio Lavroviensi in partibus Galiciae, tum Regno Galiciae et Volodimirae Regis Danielis. Demum aliqua bene dicta diximus de Ucraina Carpatica eiusque famoso monasterio in Mukačevo. Tum etiam de famoso iam „tractatu Perejaslaviensi" an. 1654 voces attulimus Italiae et Galliae, aliaquae plurima, quae spectant iam saeculum XVIII, tempora nempe ducis Ucrainae Joannis Mazepa. Bibliographia etamsi valde impar exigentiis temporum, tamen bene considerata.

Hoc modo nostrum dedimus contirbutum non iam spernendum, quod brevi aliis fasciculis adaugebimus.

„Analectorum OSBM" Redactio

Romae, die ultima mensis Decembris 1954.

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

vol. II (VIII), fasc. 1-2.

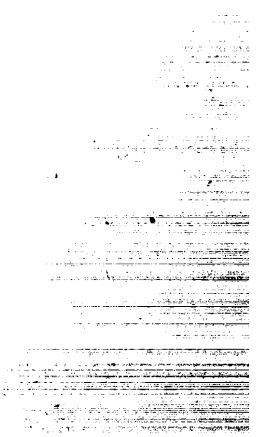

I. ARTICULI

Проф. Борис Жук

ХРЕСТИ ТА ОБРАЗКИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Початок поділу Римської Імперії на східню і західню відноситься до IV сторіччя по Хр. З цього часу культури цих окремих осередків починають йти своїми окремими шляхами. В історії розвитку культури в Европі яскраво помітніші два напрями: східній і західній. Західня культура бере початок від римської культури, тоді як східня культура бере свій початок зі Сходу-Візантії. Ці впливи Риму і Візантії пізнішими сторіччями яскраво відбилися як в літературі так і в мистецтві. Особливо сильно в архітектурі, малярстві і навіть ювелірних виробах. Слов'янство, посівши західню частину східньої Европи, організуючись шляхом злиття окремих племен в одне суцільне, створило в IX сторіччі єдину державу — Русь, яка поширюючись і зміцнюючись в X ст. посіла міцне становище серед держав Европи, створюючи своє національне мистецтво та літературу під впливом Візантії, яка стояла в ті часи на великій височині.

Слов'янство, яке тяжіло до Візантії, нав'язувало з нею торговельні зв'язки і головним шляхом для торгівлі була ріка Дніпро. Користуючись з того водного шляху Візантія проникала далі — в Скандінавію і цей шлях київський літописець, чернець Нестор, в своїому літопису зве шляхом «з Варягів у Греки...».

Торговельні зв'язки зростали і міцніли і стали ще міцнішими, коли року 988, за великого князя київського Володимира (який пізніше був причислений до святих) Київська Русь прийняла хрищення від Візантії, що було найвидатнішою подією в історії нашого народу.

Русь приєдналась до Східньої Церкви і одночасно з християнством проникав вплив Візантії на ввесь уклад життя Русі, робив її культурнішою, підвищував її мистецтво й письменство, писання образів і взагалі всю її творчість, так як Візантія стояла тоді в цих галузях на своїх височинах.

Вчені греки і майстри запрошувалися великими князями до Киева і за їхньою допомогою та під їхнім впливом Русь піднеслась і настає блискуча доба її творчости. Наслідок цього могутнього зв'язку Візантії і Руси ми бачимо в чудовій мозаїці, образописанні, фресках, ювелірних виробах, емалю та інших галузях. Здібні учні, слов'яни, розвиваючись, створювала під керівництвом своїх учителів великі цінности й нерідко досягали в своїх творах такої височини, що часто трудно відрізнити, де є праця учителів-греків, а де праця учнів — слов'ян. Християнство, увійшовши в життя й побут слов'ян, принесло з собою і свою емблему хрест, який християни носили на грудях.

* * *

Перші натільні хрести, що з'явилися в X ст., були вироблені з каміння, або опаленої глини. За своєю формою ці хрести були двох зразків: найдавніші являли собою прямовісне перехрестя з двома різними поземими перехрестями, при чому частини перехресть від місця перетину до кінцівки, всі були рівні між собою, а дещо пізніші являють собою майже рівнораменний хрест, в якому обидва перехрестя за своєю довжиною мало відрізняються один від одного, або й дорівнюються один одному, за своїм виглядом тотожні знакові хреста, що його посідав «червоний хрест». Верхня частина хреста обох родів має відтулину для шнура. Розміри хрестів досить невеличкі — близько 1,8—2,5 сант. прямовісне і 1,8—1,9 поземне перехрестя. За своїм матеріялом вони є різні, але в більшості головним матеріялом є шифер, слонець та опалена глина, а привезені з Візантії — мармор (див. мал. 1). Цей матеріял легко піддається обробленню і майстру вдається осягнути в своїх виробах правдивих форм, а іноді і великої художности.

Серед кам'яних хрестів другого роду зустрічаються особливо тонкого й точного виробу зразки, зроблені з зеленого жилкуватого мармору, що вказує на їхнє візантійське походження. Такий мармор зустрічається в околицях Стамбулу; з нього вирізьблені надзвичайні за своєю красою та стрункістю колони в церкві св. Софії.

Одночасно з камінними натільними хрестами широко вживаються до ношення на грудях брондзові хрести. Брондза являє собою стоп червоної міді з циною (оливом); залежно від взаємовідношення цих складових частин (міді й олива), розрізняють брондзу мистецьку, дзвонярську та гарматню. Хрест обмежений орнаментованим колом, рямкою. На передньому боці хреста і рямки мається опуклий орнамент, зображений звичайно за допомогою опуклих точок; зворотний бік хреста рівний, без орнаменту, що є вказівкою на те, що технікою виробу тих хрестів було відливання. Форма хреста обмеженого рямкою-колом тотожня формі хреста з каміння, цебто обидва перехрестя рівні поміж собою, але в більшості кінцівки перехрестъ посередині мають свої пере-

хрестя, в такий спосіб кожна половина перехрестя створює окремий хрест, так що загалом створюється п'ять хрестів: один по середині і чотири з половиною перехресть основного хреста (див. мал. 2).

Іноді перехрестя в своїх кінцівках неначе розрізані посередині і загострені кінцівки розгорнені в боки, поперечні ж перекрої перехресть створюють хрести. Загальна кількість п'ять хрестів в цей спосіб лишається незмінною.

Цікаво, що в цю ж саму добу з'явилися зображення з брондзи, що є дуже схожі на брондзові хрести, обмежені рямкою, подібною до описаних вище, але в рямці були зображення півмісяця на місці хреста, або двох трикутників, боки яких закінчуються спіралями та інше.

Перше враження, що створюється при погляді на них — хреста в орнаментованому колі, в той час як у дійсності зображення хреста тут цілком відсутнє (мал. 3). Існує думка, що такі амулети носили люди, які опирались прийняттю християнства, або примусово змушені до прийняття хрищення, вони не бажали відвернутись від своєї стародавньої віри в слов'янських богів і боячись переслідувань носили ці амулети, схожі на натільні хрести.

Трапляються хрести художньо відлиті, зважаючи на цей ранній період часу. На мал. 4 наводиться хрест виконаний ажуром. Перехрестя його майже рівні між собою і за своєю формою він підходить до більш ранніх хрестів. В цьому хресті, окрім ажуру, маються і опуклі зображення, що значно ускладнювало працю майстра. Хрест вкритий шляхетньою патиною. Добою розквіту мистецтва в Київській Русі слід визнати XII—XIII сторіччя, і в цю добу з'являється нова форма хреста з емалю. Емаль в цей період часу посідав в ювелірному мистецтві особливо визначне місце. Досягнувши в Візантії надзвичайної досконалости, він посідав і в Київській Русі значного положення. На брондзових хрестах, як на виробах з недорогого металю, нема чого шукати високохудожнього емалю, як це бачимо на золотих ювелірних виробах.

Емаль є відомий у двох родах: виїмчастий і перетинчастий. Перший, виїмчастий емаль, з технічного боку не являє великих труднощів. В металі робили заглиблення, яке виповнювалося емалем. Перетинчастий емаль за своєю технікою дуже складний і вимагає від майстра чималого художнього мистецтва. Звичайно перетинчастий емаль наноситься на золото, так як брондза окиснюючись, може відшарувати емаль. А якщо наносився на брондзу, то у такому випадку поверхню брондзи золотили, накладаючи шар золота там, де накладався емаль.

Техніка перетинчастого емалю полягала в тому, що на золотій або позолоченій поверхні робили заглиблину, відповідно до профілю малюнку, що його бажав виконати майстер. Потому майстер-мистець прилютовував на ребро поставлені дуже вузенькі

платівки-биндочки, які своєю шириною відповідають грубизні шару емалю, що його мало бути накладено. Ці шарівки-биндочки прилютовувалось до днища заглибини в такий спосіб, щоб вони розмежовували й розділювали один тон емалю від другого. Ця праця прилютовування перетинок вимагала від майстра не лише технічного вміння-вправности, але й художніх знань та ускладнюється тим, що сухий емаль, який засипається в створені прилютованими биндочками комірки у вигляді порошку, є іншого кольору, ніж емаль, який створюється після топлення. По виповненні сухим емалем комірок, річ вноситься у вогонь. Порошок емалю топиться, виповнює комірку, після того річ шліфується. Ця надзвичайно дрібна і кропітка праця вимагала великої тонкости до свого виконання і виконувалась майстром-мистцем, до того ж без участи збільшуваного скла, яке було винайдене значно пізніше. Звичайно, що ми зустрічаємо частіше хрести з виїмчастим емалем, які для свого виконання не вимагали такого високого мистецтва, як з перетинчастим.

Офарбованість цього перетинчастого емалю досить різноколірна; зустрічаємо кольори емалю білого, синього, жовтого, оливкуватого та інші. Форма хреста цього періоду рівнобічна, звичайно з малими перехрестями на кінцях головних перехресть (мал. 5). Емалем виповнено середню частину перехресть і кінцівки і самі перехрестя, при чому звичайно в осередній частині перехресть та на їхніх кінцівках емаль одного коліру, а самі перехрестя виповнено емалем другого коліру; зустрічається і однотонний емаль на всій стороні хреста, а протилежний бік (лівий) має звичайно емаль іншого коліру.

В подальшому форма хреста набирає іншого вигляду: кінці перехресть спочатку розширюються, а потім заокруглюються і закінчуються кулючкою. Загалом хрест залишається рівнобічним, але з плескуватого перетворюється на опуклий. На мал. 6 показана первісна форма — хрест плескуватий на кінцівках перехресть, а в середині квадратик, на якому завдяки поганому відливанні не передано зображення лику. На мал. 7 завершення форми цього типу. Кінцівки перехресть закінчуються кульками, в середині хреста в колі опукле, погрудне виображення, але важко визначити чиє, зважаючи на примітивну відливку; на зворотньому боці також опукло-погрудне виображення Божої Матері. Вушко для шнура в вигляді кульки.

Між іншим тут слід зазначити, що брондза має два роди патини (паволоки) — шляхетну і нешляхетну. Перебуваючи в грунті і зазнаючи впливу квасів грунту, брондза на своїй поверхні створює поверховий шар вугле-кислої брондзи, темно-зеленого коліру, з дуже рівною, гладенькою поверхнею, що наче рукавичкою вкриває предмет і подальший процес окиснення припинюється. Цю шляхетну патину спостерігаємо на античній скульптурі, зброї, речах хатнього вжитку й т. п., а в даному випадку на описуваному хресті, що його зображено на мал. 6. Предмет вироб-

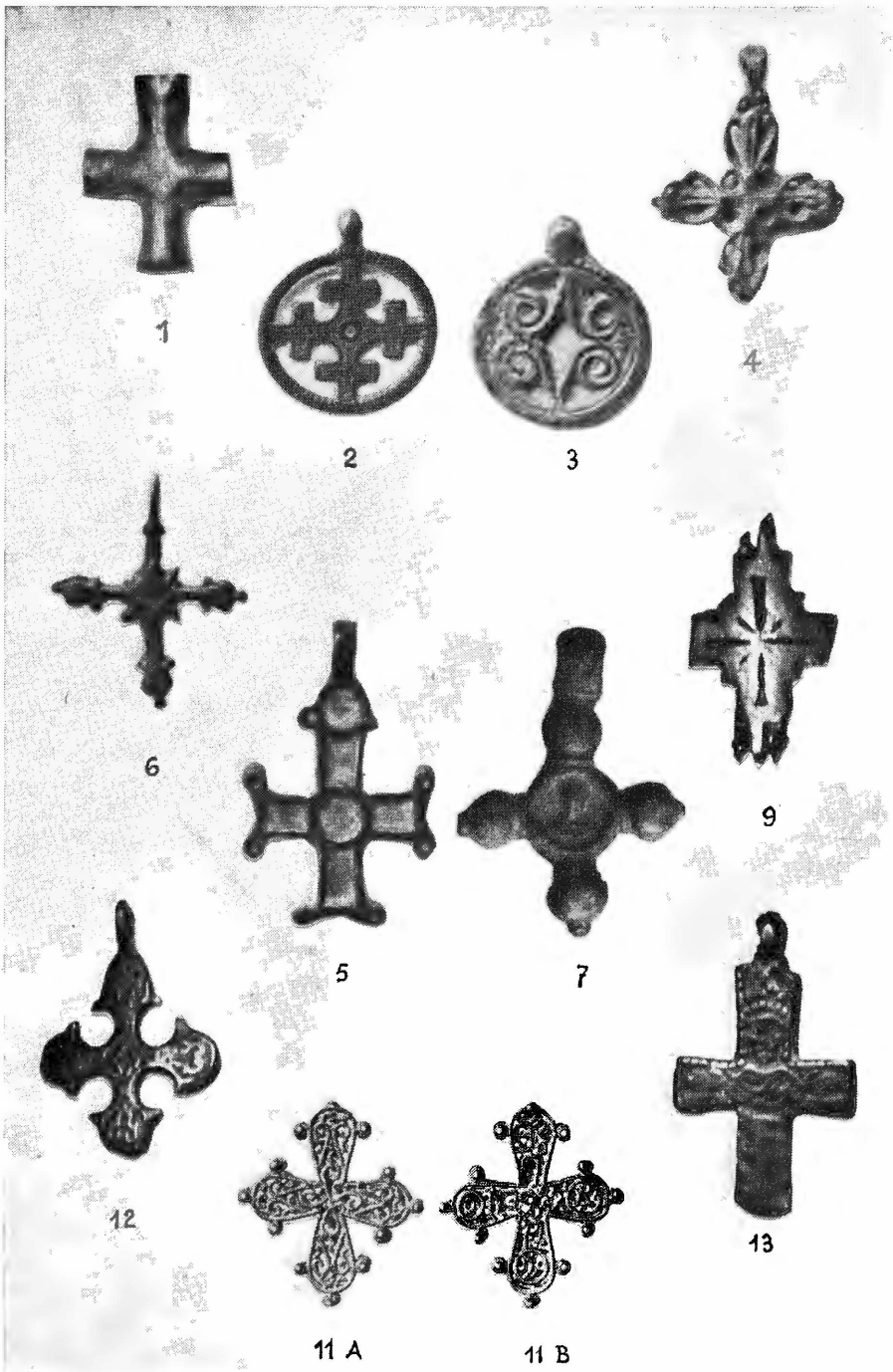
1
2
3
4
6
5
7
9
12
11 A
11 B
13

лений багато сторіч тому і вкритий шляхетною патиною, виглядає так, наче нещодавно вийшов з майстерні. На ньому збереглися всі деталі і є лише та різниця, що він змінив свій первісний колір. Штучно створити шляхетну патину на бронзі до цього часу ще не вдалось. Імітуючи її, вкривають річ зеленою фарбою й лаком, проте досвідчене око відразу відрізнить імітацію від справжньої патини.

Нешляхетна патина однозеленого коліру і створює шарохувату поверхню, настелюється на поверхню бронзи плямами. Процес окиснення йде безперервно, подібно іржі на залізі, доки не окиснеться ввесь матеріял і предмет не розсиплеться на порох. Звичайно, говорити про деталі предмету, вкритого тією патиною, не доводиться.

* * *

В цей же відступ часу у XII ст. з'являється нова форма хреста, який має назву енколпіону, що означає грецькою мовою — мощесховище. Це хрест, що складається з двох половинок, з'єднаних у горі і в низу шарнірами, і так як ці половинки мають у середині порожнечі, то створюється між ними порожній простір, де звичайно зберігалися мощі, земля з святих місць, або з батьківщини, що її покинуто. Енколпіон мав прямовісне перехрестя більш видовжене за поземне; на лицевому боці звичайно вміщене Розп'яття, а згори, часто знизу, рівнож з боків, в колах, погрудні зображення ликів Божої Матері, апостолів, або архангелів; на зворотному боці хреста зображення на ввесь зріст Божої матері з младенцем, рівнож в колах зображення апостолів або архангелів. В більшості випадків зображення опуклі (мал. 8).

Вперше енколпіони з'являються наприкінці XI ст., і занесені до нас з Візантії, де вони з'явилися раніш XI сторіччя. Енколпіони трапляються дуже рідко і тому XII сторіччя можна вважати за зразок цієї форми хреста в Київській Русі. Зустрічаються енколпіони з гравірованими (різьбленими) зображеннями. Штука гравірування є досить складною і вимагає високої майстерности, тому малюнки подавалися часто неправдивими, досить примітивними, приміром руки подавалися з чотирма пальцями, ступні ніг у вигляді прапірців, спрямованих у різні боки, голова за своїми розмірами дорівнювала третині всього тіла й т. под. Вушко для шнура має дуже питому для енколпіонів форму — кубу із зрізаними кутами. До долішньої частини цього кубу закріплені петельки, що відповідають подібним петелькам на енколпіоні. Крізь них засувалось стрижень — створювався шарнір. Трапляються енколпіони, на яких постаті Іс. Хр. і М. Божої опуклі, а бічні образи виконано черню. Чернь являє собою сірчане срібло, яким вкриваються заглибини, що їх зроблено в матеріялі; за високої температури при випалюванні ця сполука топиться, щільно береться за стінки і дає гарну, з синім відтінком, фарбу.

Застосування черні поширюється в XII сторіччі і часто в цю добу зустрічаються хрести з малюнком виконаним лише самою черню. Слід зазначити, що Русь під впливом Візантії завжди зображувала розп'ятого на хресті померлого І. Хр. з зімкненими очима, а захід до XII ст. зображував розп'ятого Христа з розкритими очима, а по XII ст. з зімкненими. В цю добу розп'ятий І. Хр. в Східній Церкві зображується в одязі, що сягає колін і навіть трохи нижче. Різниця в зображеннях І. Хр. в Східній і Західній Церкві полягає ще й в тому, що в Східній Церкві ноги І. Хр. прибито до хреста двома цвяхами, тоді як у Західній одним, при чому ступні ніг приміщуються одна на другу. Східня Церква не зображувала корони над головою Христа, а Західня зображувала. Характерною є також різниця й у зображенні німбу (сяйва над головою). Східня Церква подає циркулярний німб навколо голови, тоді як Західня передає німб у вигляді овалу, що його позначалося лише однією світлою лінією.

Нам не доводилося стрічати енколпіонів з зображеннями переданими перетинчастим емалем візантійського виробу, т. є високохудожніх. Як велику рідкість стрічали перетинчастий емаль на брондзових енколпіонах місцевого київського виробу. Надзвичайно цікавим є енколпіон, що зберігається в Музеї Західнього Мистецтва в Києві, який має пошийні зображення різних святих, виконані перетинчастим емалем. Зображення приміщені в колах, в місці, де перетинаються перехрестя та на кінцях їх, з обох боків, хреста. Хрест цей мабуть був родинним, тому що на ньому зображено 8 ликів різних святих (чоловіків і жінок). Цікаве є те, що одну половину цього енколпіону знайдено в одному місці (с. Мотовилівка, Київ. губ.), а другу на віддалі 40 км. від першої (Біла Церква), і в різні часи. Зате, що обидві ці частини складають один хрест свідчить ідентична техніка та крива в місці виламу.

Енколпіони бувають різних розмірів, але існує в основному чотири головних розміри; найбільший розмір має довжину простовісного перехрестя (виключаючи шарнір) 7,5—8,5 см., а поземого 6,5—7,0 см. (мал. 8); найменший же розмір має відповідно 2,3—1,8 см., при тому в енколпіонів малого розміру Розп'яття звичайно міняються зображеннями хреста, що його виконано часто черню (мал. 9). Середнього розміру енколпіони звичайно мають і в долішній частині на простовісному перехресті в колі погрудне зображення ліку святого (мал. 10). Матеріял, з якого виробляються енколпіони і взагалі хрести — брондза. Склад брондзи не був постійним, рівнож і її колір; вона була більше ясною, або більше темнуватою, залежно від кількости цини. Крім брондзи для виробу хрестів вживали кістку, камінь, червону мідь і навіть ріг, але цих матеріялів вживано рідко.

Інших металів, як приміром золота або срібла, вживали для виробу хрестів рідко, т. як ці коштовні металі за цих часів коштували дуже дорого в Київській Русі, що користувалася цими металями лише завезеними здалека, наприклад з Візантії (не

маючи свого власного місцевого здобування). Висока вартість коштовного металю на місці була ізза віддалености достави його до Київської Руси, утруднености довозу, завдяки відсутности безпечних шляхів сполучення, через наявність кочовиків, що часто робили наскоки на каравани, грабуючи їх.

Піднесення і розквіт мистецтва в Київській Руси припадає на XII та на поч. XIII сторіччя. Ювелірне мистецтво досягає дуже високого ступеня досконалости. Це особливо яскраво видно з виробів ювелірного характеру, з праць виконаних з золота і срібла, але такі вироби трапляються рідко.

Зразком такого роду ювелірного мистецтва стародавнього київського виробу може бути натільний хрест з золота ажурно-філіґранової роботи, що його знайдено поблизу м. Києва. Хрест начебто двостворчастий, при чому горішня і долішня платівки являють з себе ажур різного між собою малюнку, і з'єднані гладенькою, поставленою сторч платівкою, яка іде зовнішнім крайком хреста. На кожній половині перехрещ є по три скріплення, крім горішнього перехрестя, де мається їх два, а третій, припускаємо, був замінений вушком для шнурка, яке відломилося (мал. 11). Ці скріплення у вигляді циліндриків і несуть на собі з обох боків хреста по кульці, які повністю виступають над рівнем ажурових платівок. Властиво кажучи, визначення техніки чи філіґрану не зовсім відповідає назві, так як у хресті, що його описуємо, ажур виконано тоненькою золотою стрічкою покладеною поземо, на верхньому боці якої є досить дрібні часто-густо поставлені півкульки, що й створює повну ілюзію філіґрану. На лицевій стороні хреста на поземому перехресті зображено грецькими літерами напис, який читається зправа до ліва «О АГІОС», що визнанчає «свят», при чому в початкову літеру «О» вставлено літеру «А». На простовісному перехресті зображено напис, що його читаємо згори донизу «ГЕОРГІОС» — власне ім'я Георгій, і на кінці в літеру «О» вставлено літеру «С». В місці пересічення перехрещ вставлено кульку цілком подібну до тих, що розташовані по крайках хреста. На лівому зворотньому боці хреста зображено орнамент, а в місці перехрещення перехрещ — свастика, з закрученими спірально кінцівками. Можна припустити, що цей хрест є виріб київських мистців, про що свідчить те, що всі літери поставлено в зворотньому порядку і напис читається зправа наліво, чого не зробив би майстер-грек. За часом Хрест можна віднести до кінця XI, поч. XII ст.

Трапляються натільні хрести XII ст., кінцівки перехрещ яких створюють півкола. Звичайно, хрести цього роду не мають зображення Розп'яття, а мають на своїй поверхні орнамент виконаний черню (мал. 12). Орнамент звичайно займає кінцівки перехрещ, розташований в їній поширеній частині та в місці перехрещення. Орнамент не складний і нагадує літери «Е» і «З», з'єднані в своїй горішній частині, в місті схрещення перехрещ. Квадрат з заокругленими кутами, орнаментом прикрашується

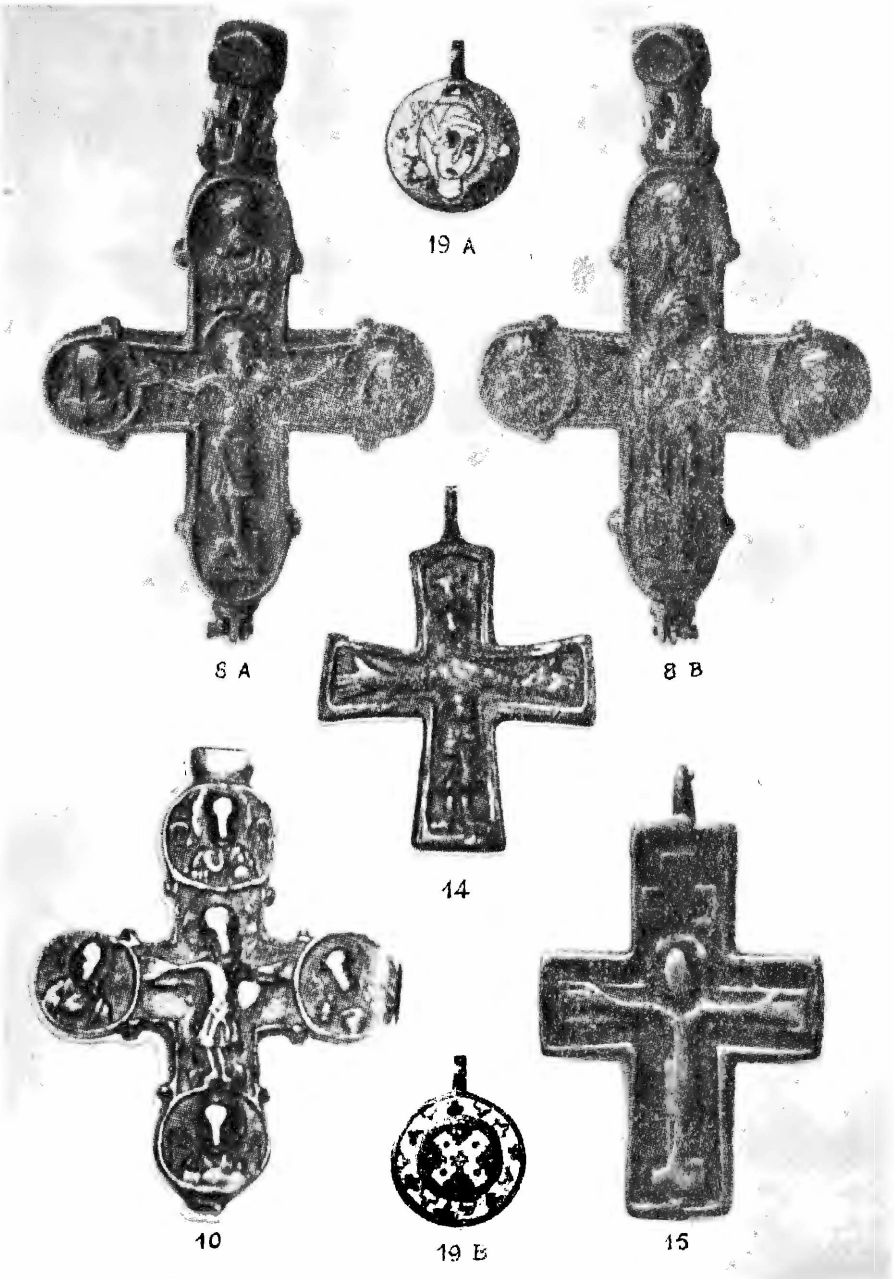
19 А
8 А
8 В
14
10
19 Б
15

звичайно лицевий бік, тоді як зворотний бік гладенький, без орнаменту. В цей же час поширюється хрест форми, що наближається до сучасної, звичайно має образ розп'ятого Христа з обох боків. Іноді на зворотному боці находиться відотінь і вона є гладенькою, без малюнку. Образ виконано дуже низькою опуклістю, передано досить примітивно (мал. 13).

Матеріял — брондза, і звичайно хрести досить масивні. Техніка виробу — виливання. Безпосередність зображення досягає крайніх меж; так трапляються хрести, на яких розп'ятого І. Христа зображено в чоботях і у вбранні. Взаємовідношення частин тіла далеко не відповідає натурі (мал. 14).

З бігом часу енколпіони, які мали усталене місце в XII ст., на кінець XIII ст. починають, так би мовити, спрощуватися за своєю формою. Енколпіон перестає бути подвійним (складеним з двох частин); внутрішня порожнявина, як пережиток минулого, залишається, але стає значно плитшою, не такою глибокою; зникають розташовані на кінцівках перехрестъ і понад головою Розп'ятого кола з ліками апостолів, або архангелів та гранчасте вушко до шнура замінюється звичайною петличкою (мал. 15). В цьому ж XIII ст. та в XII ст. з'являється нова форма хреста. Досить довгі доземні перехрестя і доволі короткі поземні. Краєм хреста йде доволі висока обвідка у вигляді рамки. З лицевого боку наприклад є образ св. Іоанна Воїна, зі списом у правій руці. З лівого боку від нього погрудний образ Божої Матері, а праворуч від нього невиразно зображені постаті. Над постаттю Йоана та нижче неї розташовані, відокремлені рамкою, а також невиразні постаті, опуклі. Зворотний бік хреста поділений перегородками, в яких розташовані образки з різними невиразними сюжетами (мал. 16).

Завдяки тому, що цей хрест був досить сильно зношений і витертий, загубилося багато з його подробиць, що утруднює виявлення змісту. Хрест вилитий з бронзи, грубість сягає 0,7 см. В зазначеному хресті видніє наче б сполучення хреста з образом.

* * *

Одночасно з хрестом під впливом Візантії розвивається на Русі в XII ст. і виробництво образів. Збереглися писані фарбами образи з XII ст., але в цьому випадку нас цікавлять образи, які носились на грудях і були вироблені з тривкого матеріялу.

Подібно як хрести, образки виготовлялись з брондзи, каменю, міді, а з дорогоцінних металів, як і хрести, вироблялись надзвичайно рідко. Образком, що зустрічається порівнююче часто, було випукле поземне зображення Ісуса Христа, що тримає в лівій руці Євангеліє, а правою благословляє. Навкруги образок обрамований рамкою з півкульок, розташованих поруч, щільно, одна біля одної (мал. 17). На зворотному боці глибокою різьбою проросліий хрест. Це зображення, запозичене від Візантії, являє со-

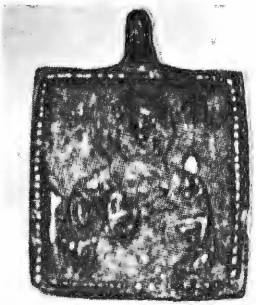

17

16

18

21 A

21 B

20

22

A

B

бою хрест, від основи якого відгалужуються гілки виноградної лози. Цей хрест є символом возстановлення життя.

Подібне є зображення постаті Христа на образках вирізьблених на камені. Матеріялом для цього типу образків була м'яка гірська порода, шперер, яка виступає на поверхні землі близько м. Киева, (на Волині), та сланець.

Цікавим зразком круглих образків є образок із зображенням св. Юрія Переможця, верхи на коні, вбиваючого списом дракона. Образок вилитий з дуже світлої брондзи, досить невисокої опуклости зображення. Зворотний бік гладенький, без малюнка (мал. 18). На образку є три зарізні дірочки, які витворилися в наслідок невдалого виливання. Цікавими є умовини знайдення цього образка. Около 1900 року, поблизу Києва, на лівому березі Дніпра, у полі, селяни копали рівчак і натрапили на похованого вояка в кольчузі, шеломі і з мечем при боці. На грудях небіжчика лежав описаний вижче образок. Образок взяв місцевий священик і подарував його мені, а вояка знову присипали землею.

Виробляли образки і з перетинчастого емалю, але вони являли собою величезну рідкість, тим більше, що вироблялися з брондзи і зображення передавалося звичайно двома засобами: перетинчастою та виїмчастою технікою. Прикладом може служити образок мал. 19. На образку маємо пошийне виображення Божої Матері, а на зворотному боці похило поставлений рівнокінцевий хрест. Голова Божої Матері нахилена дещо наліво, погляд очей також звернений на ліво. Голова вкрита синього кольору омофорієм, згортки якого позначені білими смужками. З-під омофору видно краєчок білої хустки. Голова оточена обвідкою зеленого кольору, яка сягає шиї; у горішній частині розташовані червоного кольору промені сяйва, виконані частково перетинчастим, частково ж виїмчастим емалем. Між променями є вставки з білого емалю. Позолота збереглася на тлі лише місцями. На перший погляд малюнок виглядає примітивно, але розглядаючи образ відчувається в ньому глибоку журбу, сум. Скількість барв емалю — шість: червона, зелена, синя, біла, тілесна й брунатна. В осередку зворотного лівого боку в колі, з півхрестами, вміщений похило вставлений рівнораменний хрест, виконаний білим емалем, з маленькими колами синього кольору на перехрестях, і з синім, наемальованим хрестиком в середині. На цьому лівому боці образка є чотири кольори емалю: білий, червоний, синій і зелений. В описаному образку помічається досить невправну руку майстра, бо в деяких місцях емаль, під час обрібки й нагрівання утворив повітряні пухирці, що спричинилися до створення на поверхні, під час охолоджування, — заглибин. При ставленні перетинок, що окреслюють лік Божої Матері, помічається деяку мистецьку примітивність, як теж і в променях сяйва навкого голови. Перетинки півхрестів виконано не зовсім правдиво. Червона фарба має цеглястий відлив, що є характерне для київських майстрів.

Крім того про це, що згаданий образок є працею київських майстрів, свідчить застосування виїмчастої техніки, чого не робили візантійські майстри. Таких образків знаємо три: один в Ермітажі в Петербурзі, другий зберігався в Київському Університеті, але пропав у 1919 р., а третій, той, що його опис подано вище. Перші два однобічні, тобто зворотний бік має рівну, гладку поверхню, позбавлену малюнка, тоді як описаний вгорі має на лівому боці зображення хреста й рамки з півхрестами.

Відносно великого поширення досягли образки прямокутної форми, в яких верхній бік передано півциркулярно. Матеріялом до їх вибору головним чином була бронза. Зображувано на них Ісуса Христа, Божу Матір, святих апостолів, а навіть цілі сцени, як напр. св. Микита б'є палицею чорта (мал. 20).

На образку зображення стоячий св. Микита, в три чверті об'єкту, з головою у профілю, з високо піднесеною правицею, в якій тримає досить грубу палицю, а лівицею тримає за волосся чорта. Чорта зображено в профілю, як відходить на ліво від св. Микити; на зріст чорт трохи вищий від попереку св. Микити; руки чорта складено на грудях. Волосся на голові в чорта мабуть досить довгеньке, тому, що, вище п'ястука, (в якому воно затиснене) видніє ще цілісінький жмут. Св. Микита зодягнений у вбрання і очевидно підперезаний пояском, так як помітне є певне стягнення в талії. Чорт, здається, не зодягнений. Навкруги лицевого боку виконано облямування у вигляді рамки. Техніка — лиття, з невисокою опуклістю. Зворотний бік образка — рівний. Матеріял — червона мідь.

Походження цього сюжету можна пояснити транспозицією вчинку античного героя Греції, Геракла, (бій з немійським левом) у християнське уявлення. Геракл, — по-грецьки Аникита. Не маючи уявлення про лева, кияни вважали його за нечисту силу — чорта. Великої уваги заслуговує особливого роду образок-амулет, призначення, мета і походження якого до цього часу не є цілковито виясненим питанням. Це є т. зв. змійовики, що їх отримала Київська Русь з Візантії, про що свідчить напис на них у грецькій мові. Трапляються вони досить рідко і ми думаємо, що вони існували протягом досить короткого часу, у XII — поч. XIV ст. Змійовики вироблялися в округлій формі, і вгорі мали вушко для шнура. Звичайно, на одному з боків змійовика зображено переплетні між собою змії у кількості 10-ти (за кількістю їх голів), в осередку яких була зображена голова. Це зображення являє собою символ зла (ДЬНА). На другому боці змійовика зображувано двох святих на повний зріст і навколо них напис грецькою мовою. Часто грецькі букви зображувано неправдиво, що надзвичайно ускладнює читання тієї леґенди; тому і написи на деяких амулетах-змійовиках залишилися непрочитаними. Зустрічаються змійовики з написами на обох боках; з них один напис виголошує закляття проти хвороби, як напр. «„ДЬНА" (внутрішня хвороба, що мучить людину), чорна, почорніла, наче

лев ти рикаєш, і як дракон свистиш, і як змій сичиш, але як ягня замовкни». Можна гадати, виходячи з того заклинання, що змійовик являє собою образок-амулет проти епілепсії, в якій за стародавніх часів дошукувались участи нечистої сили. На наведеному образку (мал. 21) зображено 10 переплетених між собою зміїв, а поміж ними, в середині, зображення голови. Вона зображена якоюсь довгою фігурою, і назагал має малу подібність до голови. Голови зміїв зображено з одвертими пащами, вухами, а деякі з них мають подобу борідки, яка знаходиться на долішній щелепі, ближче до горлянки. У більшості зміїв вуха прищулені до голови. Побудова малюнка симетрична. З другого боку зображено дві вузькі, довгі постаті святих, убрані в довгі до землі одяги, з під яких видніють ступні ніг, зі складеними на грудях руками. Але визначити хто є ті святі — важко. Над їхніми головами німби, а поміж ними короткий меч, обернений вістрям додолу, з досить складним держаком. По краях зображено напис грецькими буквами, з яких деякі передано неправдиво, а деякі слова скорочені. Напис такий: «Агиос, Агиос, Агиос кюрие саваоф пліріс уранос кай ге». У перекладі: «Свят, Свят, Свят Господь Саваоф, ісполнени небо і земля (твоєї слави)». Леґенда ця прочитана проф. Шираєвським.

Техніка змійовиків — лиття з достатньо високою опуклістю. Матеріял — брондза. Виходячи з напису й загальної рутини — цей примірник змійовика можна зачислити до кінця XIII ст. Як було зазначено вище, змійовики зустрічаються рідко, а з змійовиків вироблених з дорогоцінних металів відомий лише один, зроблений із золота, що був знайдений на початку цього сторіччя в Чернигові, і був тоді ж переданий до Державного Ермітажу в Петербурзі. В XIV ст. змійовики втрачають мабуть своє первісне значення амулету, що вже виходить з ужитку, а зображення зміїв залишається іноді на образках, як орнаментальна форма.

На образку (мал. 22) прямокутної форми, з півциркулярним завершенням, зображено з лицевого боку Божу Матір з младенцем на правій руці, а на зворотному боці її півциркулярної частини зображено зміїв, як і на амулетах, але вони передані невиразно, у вигляді орнаменту, а напис на закрайках, властивих для амулетів, показаний рисками. Матеріял образка — брондза, техніка — виливання.

* * *

В цьому нарисі я поставив собі завдання дати читачеві уявлення про дуже цікаву галузь мистецтва X—XIII сторіч, ще мало досліджену й вивчену. Тут я подав опис і характеризував лише основні типи цих мистецьких виробів Київської Руси, за матеріялами, знайденими в Києві та його околицях.

Леонід Соневицький

УКРАЇНСЬКИЙ ЄПИСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В XV—XVI СТ.

«Церковні відносини сих віків мають право на увагу історика українського народу».

(М. Грушевський, Історія України-Руси, т. 5, ст. 385)

Коли два з половиною року тому я приступав на Віденському університеті до опрацювання семінарійного реферату із ділянки історії української Церкви, грізні й невеселі вістки про долю наших західних окраїн, а передусім нашої Церкви на землях Володарка і Данила немов би додавали мені отухи вглибитись в минуле тих земель, щоб шукати в ньому заспокоєння і розради. Тимто я звернув свою увагу в першу чергу на землі, положені найдалі на захід, що впродовж довгих століть переживали найсильніший, бо безпосередній натиск чужого елементу, здержуючи його в нерівній боротьбі. Сьогодні ті наші передні твердині на деякий час втрачені, але саме тому їхнє минуле зацікавило мене найбільше.

Головна прикмета оцієї моєї праці проявляється в тому, що вона написана на чужині. Через те не було можливости черпати із самих джерел, і, хоч головне завдання історика — відкривати ще невідкриті листки давнини і тим самим збагачувати наші відомості про минуле, я, на жаль, мусів обмежитись до використовування вже друкованого матеріялу. Але й тут довелось переборювати щораз то нові труднощі, починаючи від недостачі потрібної літератури — через те прийшлось деколи переписувати цілі розділи із тільки хвилево доступного матеріялу — і до різного роду невигід еміграційних відносин. Тому то й праця йшла то посиленими темпами, то знову сповільнювалась, а то й доходило до коротших чи довших перерв.

Врешті вдалось мені її закінчити. Вона являє собою спробу насвітлити український епископат західніх окраїн XV—XVI ст., його діяльність і ролю в історії Церкви й народу шляхом аналізи окремих питань. З уваги на широкий засяг цієї праці я не змагав до того, щоб використати ввесь друкований матеріял — це й не під силу було б в еміграційних умовинах — і дати повний огляд тих чи інших питань; моє завдання було в тому, щоб поглянути на представників нашої єрархії західніх земель з іншого як досі становища, дослідити на протязі двох століть спочатку склад епископату, його походження, освіту, життєвий шлях до владицтва, спосіб вибору тощо, а опісля розглянути головніші прояви його архипастирської діяльности, щоб у світлі тих дослідів спробувати дати об'єктивну оцінку праці перемиських і холмських владик тієї доби.

Мюнхен, в лютому 1948 р.

ВСТУП

Обсяг цієї праці обмежується двома, найдалі на захід висуненими українськими єпархіями, перемиською і холмською.

У противагу до інших українських земель, що опинилися і входили в склад в. кн. Литовського аж до часу Люблинської унії 1569 р., галицькі землі, а в тому і вищезгадані єпархії, перейшли в половині XIV ст. під владу Польщі і в неціле століття пізніше, по реформі 1435 р., не відрізнялись вже щодо свого ладу від решти провінцій польської Корони. А й пізніше, коли зросла сила козацтва і східньоукраїнські землі стали ареною його діяльности і боротьби, що захопила й сумежні землі Поділля та Волині, галицькі землі переживали лише відгомін тієї боротьби і тільки у хвилинах найбільшого насилення отих змагань взяли безпосередню в них участь.

Із трьох єпархій галицьких земель, галицької, перемиської і холмської, моя праця бере до уваги тільки дві останні. Спільна обом єпархіям доля обосновувалась вже самим їхнім положенням на західніх окраїнах української території. Доля галицької єпархії була дещо відмінна. Від початку XIV ст., коли Галич став митрополією для єпархій західньо-українських земель, продовжувались намагання вдержати або відновити цю митрополію, поки вкінці в XV ст. галицька єпархія не залишилась без свого єпископа і правилась митрополичими намісниками, іменованими в XVI ст. латинським львівським архиєпископом. Із претенсіями цього архиєпископа на право вибору владик мусіли ще декілька десятиліть боротися єпископи відновленого в р. 1539 галицького владицтва. А вже від 80-их рр. XVI ст., від часу надання львівському братству прав Ставропігії, став Львів центром нового конфлікту, якого не переживали сусідні західньо-українські єпархії, конфлікту, що абсорбував усю увагу й енергію обох спірних сторін. Зате релігійна боротьба, що у холмській, а передусім у перемиській єпархії велась майже ціле XVII ст. і розпалювалась до крайніх меж, у львівській єпархії, що залишалась ввесь той час православною, ця боротьба не відчувалась так гостро.

Щодо часу, то розгляд поодиноких питань починатиметься в основному 30—40-ими роками XV ст. Це зумовлене тим, що всі дотогочасні вістки про життя і діяльність єпископів західних окраїн опираються майже повністю на літописах і тільки з того часу попадаються щораз частіше грамоти й акти, що відносяться

до перемиських і холмських владик. Тимто ввесь літописний матеріял поза декількома згадками при порівняннях із відносинами пізнішого часу, не ввійде в рямки цієї праці. Зрештою відомості, передані літописами про події з історії нашої Церкви здебільша лише принагідні і дуже скупі, не тільки в X—XI ст.[1], але й «після руїни 1169-го р. до самої татарської катастрофи 1240-го р. історія Київсько-руської митрополії стає убога. Літописи мало цікавляться нею, і з тої причини трудно навіть уложити повний реєстр митрополитів»[2]. Коли ж літописні вістки такі небагаті в матеріял про самих митрополитів, що ж тоді говорити про єпископат окремих єпархій!

Правда, перші архівні джерела про перемиських єпископів датуються вже 2-ої пол. XIV ст. (Akta grodzkie i ziemskie, t. II і VII), одначе вони ще зовсім спорадичні. Тільки починаючи із 30—40-их років XV ст. стають ті відомості частіші й докладніші; з того приблизно часу збереглись акти гродських і земських судів: акти сяніцького гродського суду від р. 1423, перемиського земського від р. 1436, переворського земського від 1437 р.[3]. Записи холмського земського суду починаються 1428 роком[4], белзького 1439[5]. Для холмського владицтва дата 1428 р. тим важливіша, що велика частина актів архіву холмської катедри пропала у Володимирі Волинськім при пожежі на початку січня 1758 р.[6]. Поява земських і гродських актів у 30-их рр. XV ст. рівночасно в багатьох околицях галицьких земель не випадкова. Вона тісно в'яжеться із введенням в 1435 р. польського права на тих землях, із розбудовою гродського та земського судівництва, якого початки сягали другої половини XIV ст. Але польське панування в Галичині було до самої кревської унії загрожене і тільки польською окупацією 1387 р. доля галицьких земель остаточно вирішилась. Польська адміністрація і польське судівництво поволі витискали залишки давнього ладу, поки в р. 1435 не введено на галицьких землях повністю польського ладу. Реформа 1435 р. завершила оформлення шляхетської верстви в Галичині на зразок польської, закріпила територіяльний поділ українських коронних земель, запровадила нові уряди і шляхетську автономію на тих землях; через те вона має ще особливе значення для деяких розділів цієї праці, таких як походження тощо.

---

[1] «В джерелах про часи Ярослава згадана поіменно тільки одна-однісенька катедра — новгородська», хоч це не значить, щоб їх не було більше (С. Томашівський, Історія Церкви на Україні, ст. 104).

[2] Ibid., ст. 160.

[3] Акти перемиського гродського суду збереглись від р. 1467, а сяніцького земського від р. 1497. — S. Sochaniewicz, Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich, Львів 1912, ст. 38-39.

[4] В. М. Площанскій, Прошлое Холмской Руси, т. I, Вильно 1899, ст. 81.

[5] Sochaniewicz, op. cit., ст. 39.

[6] А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ, Наук. Сборникъ Гал.-Русской Матицы, Львів 1867, ст. 4.

Перша половина і середина XV ст. позначились видатними подіями також в житті української Церкви. В тому то часі довершився поділ Київської митрополії на дві окремі одиниці. Історичний процес почав йти в тому напрямку від монгольського заливу 1240 р. Митрополити дедалі щораз частіше перебували у Володимирі над Клязьмою, куди на постійно переніс свою резиденцію на переломі XIII і XIV ст. митр. Максим Грек. Внаслідок того в р. 1303 постала окрема митрополія з осідком у Галичі, створена патріярхом Атанасієм для Галицько-Волинської держави, а ок. р. 1315 окрема литовська митрополія. З того часу чергувались об'єднання із новими поділами. Унія Литви з Польщею перерішила, вправді, справу окремої галицької митрополії, що все ж таки формально знесена не була, але помітно зактивізувала думку про створення митрополії для білоруських і українських земель в. кн. Литовського і Корони. Новгородський Собор 1415 р. становив дальший етап в тому розвитку, а якраз наприкінці 30-их років XV ст. сталась подія, що довела своїми наслідками до остаточного поділу єдиної колись митрополії: була це Фльорентійська унія 1439 р. Її відгуки сягали по кінець XV ст. (Місаілова петиція 1476 р., посольство митр. Йосифа Болгариновича р. 1500), на неї українсько-білоруський епископат покликувався знову при кінці XVI ст., вона обумовила появу грамоти кор. Володислава в 1443 р., що зрівнювала українську Церкву з латинською і стала в майбутньому опорою для українських владик, що виступаючи в обороні прав своєї Церкви, покликувались довго ще на цю грамоту добиваючись раз-у-раз її підтвердження. Коли митр. Ісидор, ув'язнений у Москві, втік звідти, а собор московських епископів висвятив на його місце в р. 1448 в митрополити Йону, зв'язок галицьких епархій із московськими фактично перервався аж до наших днів, бо в р. 1451 Казимир віддав Йоні Київську митрополію без галицьких епархій. А поставлення в р. 1458 нового митрополита Григорія припечатало процес відокремлення українських і білоруських епархій від московських, у яких від р. 1448 ставив митрополитів собор тамошніх епископів.

На першу половину XV ст. припала ще й розбудова польської ерархії на західньо-українських землях. Хоч вже папська була із р. 1375 покликала до життя 4 римо-католицькі катедри на новоприлучених до Польщі землях (перемиську, холмську, володимирську і галицьку), проте лише галицька й перемиська були одразу обсаджені. Холмська одержала свою дотацію, як каже місцева традиція, щойно від Ягайла в р. 1417, а й перемиська розбудувалась тільки в XV ст.; згадати, напр., передачу їй в р. 1412 православного собору Ягайлом. В тому то й часі перейшли до Львова латинські архиєпископи і прийняли титул львівських.

Над устійненням часу, від якого починатиметься розгляд поставлених тут питань, я вважав за потрібне довше зупинитись, щоб могти його якслід обґрунтувати. Закінчуватиметься ця праця подією, що для дальшої історії української Церкви мала епохальне значення — Берестейською унією 1596 р.

Визначивши, таким чином, рямки тієї доби, яку охоплюватиме оця праця, можна вичислити всіх тих перемиських і холмських єпископів, про яких тут буде мова. При тому треба ще зазначити, що до уваги візьмуться тільки єпископи, єпископи-помічники і номінати обох єпархій, тоді як адміністратори, між якими бували єпископи сумежних єпархій, а то й митрополити, не ввійдуть в обсяг цієї праці. Об'єктом дослідів стане, отже, 25 єпископів, єпископів-помічників і номінатів, в тому 12 перемиських[7] і 13 холмських (перемиські: Ілля, Атанасій Дрогойовський, Атанасій Бірецький, Йона Бірецький, Йоаннікій, Антоній Оникий, Йоаким, Лаврентій Терлецький, Антоній Радиловський, Арсеній Брилинський, Михайло Копистинський і єпископ-помічник Йоан Радиловський; холмські: Григорій Депольтицький, Сильвестер, Герасим Бозький, Симеон Бугак, Йона Сосновський, Філарет Облазницький, Васіян Бака, Теодосій Лазовський, Захарія, Леонтій Пелчицький, Діонісій Збіруйський і номінати Михайло Сосновський та Теодор Омнис-Лаговський).

Кінчаючи оці вступні зауваги, треба ще зазначити, що походження єпископів, їхня освіта й всі інші питання розглядатимуться в цій праці тільки загально, і що не буде тут, таким чином, мови про кожного єпископа зокрема, бо тоді треба б перейти до біографічних характеристик окремих представників західньоукраїнських владицтв, покидаючи тим самим спробу досліду над єпископатом цілої доби у світлі обговорюваних проблем. Моєю ж ціллю дати загальний погляд на українських єрархів Перемишля і Холма XV—XVI ст., тому відомості про поодиноких єпископів подаватимуться настільки, наскільки вимагатиме цього загальна характеристика єпископату цієї доби. А в тім, докладні персональні відомості про всіх перемиських і холмських єпископів, що стануть тут об'єктом досліду, зібрані в додатку, поміщеному наприкінці цієї праці[8].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Грушевський М., **Історія України-Руси,** т. II (² 1905), т. III (² 1905), т. V (1905), т. VI (1907), т. VIII (1922).

Грушевський М., **Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України** (Записки НТШ, т. XIII, 1905; т. XIV, 1905; т. XIX, 1906).

Грушевський М., **Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва** (Записки НТШ, т. XV).

Голубинскій Е., **Исторія русской церкви,** т. I (² 1901—1904), т. II (1900).

Добрянський А., **Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій Пе-**

[7] Для історії перемиських єпископів XV ст. дуже цінною є праця І. Крип'якевича «Перемиські владики в XV в.» (Стара Україна, Львів 1924), що на підставі нових матеріялів справляє реєстр перемиських єпископів XV ст., поданий у Добрянського.

[8] Гл. у дальших випусках «Записок ЧСВВ».

ремышльской, Самборской и Саноцкой, отъ найдавнѣйшихъ временъ до 1794 г., Львів 1894.
Добрянський А., **Короткіи записки историческіи о мѣстѣ Самборѣ** («Зоря Галицкая яко Альманахъ на годъ 1860»).
Кордуба М., **Історія Холмщини й Підляшшя**, Краків 1941.
Крип'якевич І., **Перемиські владики в XV ст.** («Стара Україна», Львів 1924).
Крип'якевич І., **З історії галицького шкільництва XVI—XVIII ст.** («Рідна Школа», 1933, ч. 2).
Крип'якевич І., **Українські оселі в Люблинщині** («Життя і знання», 1939, ч. 2).
Малиновський М., **Грамоты до исторіи Церкви Руской вообще, до соравненія же обряда греч. каѳолическаго съ латиньскимъ въ особенности относящіися** («Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860»).
Малиновський М., **Историческое обозрѣніе митрополіи руской галицкой** («Зоря Галицкая», 1860).
Петрушевич А., **Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ со временъ введенія христіанства до 1863 г.** (Наук. Сборникъ Гал.-русской Матицы за 1866 і 1867 рр.).
Площанський В. М., **Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII в. Духовенство.** Вильно, т. I — 1899, т. II — 1901.
Рудович І., **Унія въ львôвскôй епархіи**, Львів 1900.
Сакович Є., **Пінський собор 1791 р.**, Кремянець 1935.
Сушко О., **Єзуіти в заведенню Уніі на Руси в доберестейській добі**, Львів 1902.
Томашівський С., **Історія Церкви на Україні**, 1931.
Филаретъ, **Исторія русской церкви** (нім. переклад Блюменталя, Франкфурт н/М., 1872).
Шематизм гр.-кат. духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сяніцької на р. Б. 1930, Перемишль 1930.
Заикинъ В., **Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ XIV—XVII вѣкахъ**, Варшава 1935.
Заикинъ В., **Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, выборное начало и «соборность» въ Кіевской Митрополіи въ XVI—XVII в.**, Варшава 1930.
Caro J., **Geschichte Polens**, 2. Bd. 1863; 3. Bd. 1869; 4. Bd. 1875; 5. Bd. 1886 in „Geschichte der europäischen Staaten", herausgegeb. von Heeren u. Ukert).
Chodynicki K., **Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370—1632**, Warszawa 1934.
Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, t. III—XVI, Warszawa 1898—1904.
Harasiewicz M., **Annales Ecclesiae Ruthenae ... cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem**, Leopoli 1862
Pelesz J., **Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart**, Wien, 2. Bd. 1878—1880.
Sochaniewicz S., **Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie**, Lwów 1912.
Szujski J., **Dzieje Polski**, t. I—III, Kraków 1894—1895.
Theiner A., **Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia**, tomus III, Romae 1863.
Theiner A. — Miklosich Fr., **Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae**, Vindobonae 1872.
Völker K., **Kirchengeschichte Polens**, Berlin u. Leipzig 1930.
Załęski St., **Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku**, Lwów 1883.
Ziegler A., **Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche**, Würzburg 1938.

ПЕРЕМИСЬКА І ХОЛМСЬКА ЄПАРХІЇ ДО XV СТ.

Поки перейти до обговорення складу і діяльности українського епископату перемиської то холмської епархій XV—XVI ст. треба коротко згадати про повстання обох катедр, їхній розвиток до XV ст. і сказати декілька слів про найдавніших єпископів тих земель.

Про час оснування перемиського і холмського владицтв нема певних історичних даних. Виводити їхній початок від часів Володимира В., як це робив із холмською епархією єп. Яків Суша у своїм творі «Phoenix», стверджуючи, що на одній марморній колоні у вівтарі холмської катедри був вирізьблений у грецькій мові напис «1001», який мав би означати дату будови тієї катедри, немає жодних підстав[1]. Щоправда Томашівський не виключає можливости існування вже в часи Володимира владицтв у таких тодішніх головних адміністраційних осередках поза Києвом, як Перемишль, Володимир тощо, але рівночасно зазначує» «одначе про всі ті можливі катедри годі сказати щось певне»[2]. Також в часи Ярослава (1019—1054) літопис згадує поіменно тільки новгородську катедру[3].

Шематизм перемиської єпархії за 1930 р. кладе час оснування владицтва в Перемишлі найдалі на XI ст.[4], покликуючись на згадки про перемиського єпископа в списках літопису Нестора і на Татіщева, який подав 1157 рік як дату висвячення єп. Косми на єпископа галицького і завважив при тому, що до того часу єпископський престіл знаходився в Перемишлі. На думку Пелеша, погляд, будьто би перемиське єпископство заложив митр. Іларіон (1051—1068), є тільки здогадом, якого не можна доказати[5]. В ін-

---

[1] Вже Пелешові видавалось це неймовірне; він вказував на те, що місто Холм заложив щойно кн. Данило ок. 1220 р., а катедра була туди перенесена ок. р. 1223 із Угровська (Ю. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 136).

[2] С. Томашівський, Історія Церкви, ст. 84.

[3] Ibid., ст. 104.

[4] «Якщо воно (єпископство перемиське) не зістало основане в X- згл. IX-ому віці, як це доказують деякі з істориків, воно напевно істнувало вже в XI віці» (Шематизм гр.-кат. духовенства злучених єпархій перемиської, самбірської і сяніцької на р. Б. 1930, ст. IX).

[5] Пелеш, I, 136.

шому місці Пелеш стверджує, що в другій половині XI ст. повстали нові владицтва, в тому числі й перемиське[6]. Добрянський звертає увагу, що перемиська катедра згадується в часах Болеслава Сміливого, який заволодів у р. 1071 Перемишлем і зимував там із своїм військом. З уваги на те тодішній перемиський єпископ перейшов до Старого Самбора[7]. Також Грушевський вважає, що перемиська катедра повстала коли ще не в перших часах християнства на галицьких землях, то найдалі за перших Ростиславичів[8], перед підвищенням Галича на першу столицю Галичини[9], у противагу до Голубінського, який думає, що після Галича[10].

Полишаючи питання часу повстання перемиського владицтва, щодо якого думки дослідників поділені, відкритим, можна погодитись із ствердженням, що перемиська катедра — найстарша в Галичині.

Забужжя входило спершу в склад володимирської єпархії. На терені самої Холмщини повстала спочатку катедра в Угровську[11]. Відвоювавши від Лєшка Забужжя, Данило побудував в Угровську єпископську катедру й манастир пророка Іллі. Першим знаним угровським єпископом був Асаф, чернець із Афонської гори. Щойно коли Данило зробив Холм своєю столицею, переніс туди також і єпископську столицю з Угровська, а першим холмським єпископом став Іван, крилошанин Богородичної церкви в Угровську[12].

Приблизно із того ж часу (перша половина XIII ст.) існують відомості про перших поіменно відомих перемиських єпископів. Перша історична постать на катедрі Перемишля це Антоній Добриня Ядренкович, із роду новгородський міщанин, що висвячений київським митрополитом став насамперед новгородським архиєпископом, а пізніше, змушений покинути Новгород, за благословенням митрополита зайняв у р. 1218 опорожнену тоді катедру в Перемишлі. Але по кількох роках Антоній вернувся в Новгород (1225 р.) і про перемиських єпископів джерела знову мовчать кількадесять років або згадують, не подаючи імени[13]. Щойно останні десятиліття XIII ст. залишили більше відомостей про перемиських владик, але й вони лише припадкові. Не краще ма-

---

[6] Пелеш, I, 150.

[7] А. Добрянський, Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій Перемышльской, Самборской и Саноцкой, Львів 1894, ст. III.

[8] За тим промовляла б вістка Длуґоша, що катеру св. Івана в Перемишлі поставив Володар Ростиславич, де й його поховано.

[9] М. Грушевський, Історія України-Руси, т. II, ст. 462.

[10] Е. Голубинскій, Исторія русской Церкви, I, 698.

[11] Сьогодні Угруськ, місцевість положена над Бугом, ок. 20 км на півн.-схід від Холма.

[12] М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 66—67; Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 380 і 383—384.

[13] Напр. про перемиського владику із 1240-их рр. галицький літопис розказує тільки те, що він виступав як противник Данила і стояв по боці Ростислава, не називаючи його (Грушевський, Іст. України-Р., т. II, ст. 462).

ється справа і в XIV ст., коли про перемиських єпископів нема цілі десятиліття ніяких згадок. Дошкульно дається тут відчути брак навіть такого джерела, яким був для XIII ст. галицько-волинський літопис. У другій половині XIV ст. подибується вже перші вістки про перемиське єпископство в актах громадських і земських, але вони дуже рідкі. Докладніші й обширніші відомості подаються тільки починаючи 30-ими і 40-ими роками XV ст.

Також про холмських владик другої половини XIII ст. передав галицько-волинський літопис декілька нотаток, а XIV і перші десятиліття XV ст. вбогі на матеріял і для цього єпископства. Імена, що ними виповнюють цей період твори єп. Суші й митр. Кишки, не зовсім достовірні, бо, як це завважив Плошанський[14], між тими іменами знаходяться теж володимирські й інші нехолмські владики; всі вони поміщені без якого небудь хронологічного порядку.

Вкінці треба на цьому місці порушити ще одне питання, спірне в історичній літературі. Справа в тому, що перемиська єпархія здавна звалась єпархією перемиською і самбірською, а пізніше ще й сяніцькою. Опираючись на літописних переданнях і грамотах кн. Льва, Добрянський іде слідами своїх попередників і вже в заголовку своєї праці говорить про «три об'єднані єпархії», а у вступі[15] намагається довести існування окремої самбірської єпархії. Він звертає пр итому увагу на розміщення катедральних маєтків перемиської єпархії — те, що вони згуртовані або біля Перемишля або в околицях Самбора та Свято-Спаського манастиря вказувало б, на його думку, на існування двох, колись самостійних одиниць — і пригадує, що князь Лев закінчив своє життя у Свято-Спаськім манастирі, який, отже, мусів мати неабияке значення в Галицько-Володимирській державі. Але вже сам Добрянський говорить про можливість фальсифікації грамот кн. Льва, що опісля й доказав М. Грушевський[16], як також про пізніше походження літописних відомостей (із XIV ст.), а крім тих джерел нема ніяких автентичних документів про існування окремої катедри в Самборі. Тому Грушевський сумнівається в тому, чи існувала колинебудь самостійна самбірська єпархія і висловлює здогад, що титул самбірського владики міг повстати через довше перебування перемиського єпископа в Самборі, подібно як постав згодом титул «сяніцький». Могло це статись, напр., по відібранні перемиської катедри Ягайлом в р. 1412 (титул «владика перемиський і самбірський» зустрічається вперше в р. 1422). Грушевський відмічає також, що в привілеях для перемиських владик нема ані згадки про окрему колись самбірську єпархію, а таких згадок, на його думку, треба було б сподіватися[17].

---

[14] Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 11.

[15] Добрянський, op. cit., ст. IV—VI.

[16] М. Грушевський, Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва (Записки НТШ, т. XLV).

[17] Грушевський, Іст. України-Р.. т. V, ст. 460—461.

ЧАСТЬ І.

ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ВЛАДИК XV—XVI СТ.

1. ПОХОДЖЕННЯ

Встановити походження єпископів у XV, а почасти й на початку XVI ст., дещо трудніше, ніж у пізніших часах, тому що акти того періоду називали владик по більшій часті тільки по імени. З поміж чотирьох холмських єпископів середини й кінця XV ст. холмські акти називали лише Герасима «дідич із Бозка», або «Грицько (світське ім'я) Окушкович»[1], всіх інших самим тільки іменем[2]. Зате із холмських єпископів першої половини XVI ст. не зустрічається в актах лише прізвище Філарета[3], інші владики виступають вже під своїми прізвищами. Холмські єпископи другої половини XIV ст. згадуються, щоправда, тільки по імени[4], але з того часу залишилось стільки документального матеріялу, що брак прізвищ у владик того періоду не становить великих труднощів при встановленні їхнього походження. Перемиські єпископи, починаючи від Лаврентія Терлецького (1528—1549), називаються без винятку своїми прізвищами[5].

а) Станове походження.

В другій четверині XV ст., з якого то часу починатиму розгляд українського єпископату західніх окраїн, еволюція суспільного ладу українських земель в Короні доходила до свого кінця. Останки давнього ладу доживали віку, уступаючи місця польському ладові. Тимто й прошаркування населення підлягало змінам і все більше зрівнювалось із структурою польських земель.

---

[1] Hryczko, heres de Besko (Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 95). або Hryczko Okuskowycz (в акті від 21. 7. 1488; там же, ст. 101).

[2] Єп. Григорія назвав «Депольтицьким» Площанський (op. cit., т. I, ст. 91), про єп. Симеона Бугака холмські акти не згадують.

[3] Тільки у королівській грамоті з 12. 2. 1508 р. єп. Філарет називається «Облазницький».

[4] З причини їхнього нешляхетського походження.

[5] Єп. Терлецького називає, напр., королівська грамота з 3. 12. 1528 р. — Oledno Terlecki (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. LXXIX), А. Радиловського грамота Жигмонта Августа з 6. 3. 1549 Iaczko (світське ім'я) Radylowski (Грушевський, Матеріяли, ч. CI) і т. д.

У Польщі докінчувалось саме в XIV—XV ст. формування шляхетської верстви, що стала там з того часу не тільки панівною, але й єдиною упривілейованою верствою населення. Тоді як Кошицький привілей 1374 р. зводив обов'язки шляхти до походів в обороні землі у межах держави і до податку 2 гр. польських із лану управленої землі річно, то, з другого боку, вже в XIV ст. польська шляхта володіла своїми маєтками на праві абсолютної власности, із юрисдикцією над усіми підданими своїх посілостей та з правом вільного розпор'ядження своїми землями разом із замешкалими на них селянами. Нєшавські статути 1454 р. закріпили остаточно цей стан, зносячи каштелянський суд, обмежуючи, юрисдикцію старостів і затверджуючи юрисдикцію шляхти над її підданими. Крім того нєшавські статути становили важливий етап у процесі ограничення королівської власти на користь шляхти; король не міг в майбутньому видавати законів та переводити реформ ані скликувати походу без згоди соймиків поодиноких земель. Таким чином, з того часу шляхта вирішувала почерез земські соймики всі важніші державні справи як єдиний повноправний стан у державі. Шляхетський парлямент постепенно обмежував королівську владу в управі державою, так що по смерті Ягайлонів, у період виборних королів (XVI—XVIII ст.), польська держава перетворилась в шляхетську республіку в повному розумінні того слова.

В українських землях, що перейшли під владу Польщі, шляхетська верства сформувалась на зразок інших провінцій Корони. Надання маєтків місцевим боярам і польским колоністам супроводилось із застереженням обов'язків, яких не знала шляхта польських земель, а які ставили галицьку шляхту в нижче, напів-привілейоване положення. Зрівняння в правах і обов'язках із шляхтою решти земель корони довершилось в р. 1435 заведенням на галицьких землях польського ладу та шляхетської самоуправи. Так, отже, реформа 1435 р., що сталась у часі, від якого починатиметься оця праця, вплинула остаточно на сформування шляхетської верстви західно-українських земель на зразок польської шляхти.

Із 25 перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. про походження чотирьох, що жили на грані XV і XVI ст. і в перших десятиліттях XVI ст.[6], не знайшлось ніяких відомостей, а про походження п'ятого (холм. єп. Сильвестер, 2-га пол. XV ст.) можна тільки здогадуватись. Із решти 20-ти владик (11 холмських і 9 перемиських) походило 13 (отже приблизно дві третини) із шляхетських родів[7]. Це й не дивно, коли зважити, яку ролю відогра-

[6] Мова йде про холмського єп. Симеона Бугака і про перемиських: Йоаннікія, Антонія Оникія та Йоакима.

[7] Документи називають шляхтичів «nobilis» або «generosus»; рівнозначні терміни: «terrigena» (землеволодіння в Польщі було монополією шляхти) і «heres» — спадкоємець, дідич. Особи нешляхетського походження звуться «providi», «honesti» (uczciwy, slawetny) деколи «plebei», «ex plebeo genere».

вала шляхта в житті давньої Речипосполитої. Натомість інтересно ствердити, що єпископи-шляхтичі XV і XVI ст. виводились, поза деякими винятками в другій половині XV ст., коли то дехто з владик походив із знатніших шляхетських родів, із верстви дрібної, більше чи менше заможної шляхти.

Цей факт тим більше замітний, коли порівняти його з вістками про походження єпископів попереднього періоду. В реєстрі холмських владик Петрушевича[8], який він зладив опираючись на літописи і записки на євангелії, а далі на твори єп. Суші і митр. Кишки, подибуються й імена Нестора із князів Ольгимунтовичів Гольшанського та Сильвестра князя Кобринського, що, як розказують ці джерела, управляли холмською епархією в останній чверті XIV ст. Обидва вони походили із старих княжих родів: рід Гольшанських виводився від старолитовської княжої династії[9], рід Кобринських від Гедиминовичів (потомки Федора Ольгердовича)[10]. В другій половині XIV ст., коли за даними вищезгаданих джерел представники тих родів зайняли холмську катедру, окремі князівства у складі в. кн. Литовського творили ще більш або менш самостійні одиниці під зверхністю великого князя. Про значення князів Ольгимунтовичів Гольшанських, яке вони мали в тому часі у Литовсько-Руській державі, свідчить те, що в делеґації до Ядвиги в р. 1385 брав участь Ольгимунт, а Іван Гольшанський переговорював у 90-тих рр. XIV ст. із вел. майстром Хрестоносців та із великим князем московським. Його дочка Юліянна була жінкою Витовта, а із Софією, дочкою Андрія, сина Івана, оженився Ягайло[11]. В пізніших часах ще тільки на початку XVI ст. дехто із дослідників[12] згадує про Алексія (Александра) князя Збаразького, який, якщо вірити цим вісткам, займав тоді холмську катедру, але вже в дуже короткому часі помер. Одначе Площанському не вдалось знайти в холмських актах будьяких слідів його перебування в Холмі[13].

Залишаючи на боці оту, документально не стверджену згадку про кн. Збаразького як єпископа холмського в 1504 р., серед перемиських та холмських єпископів-шляхтичів доберестейської доби (XV і XVI ст.) подибуються тільки в середині і в другій по-

---

[8] А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холм. епархіи и ея святителяхъ.
[9] Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 29.
[10] Там же, т. 5, ст. 33.
[11] Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, Warszawa 1898—1905, т. 7, ст. 129.
[12] Бартошевич, Петрушевич й інші.
[13] Кн. Збаразькі були потомками князів Несвицьких. На початку XVI ст., коли то один з них за даними деяких джерел займав холмський престіл, затерлась вже була границя між потомками княжих родів, що зійшли до становища звичайних дідичів, і маґнатами із давніх бояр; деякі маґнатські, давні боярські, роди своїм маєтком навіть перевищили колишні княжі роди (напр., у пописі 1528 р. один Олександр Ходкевич ставить 198 коней, тоді як п'ятьох князів Збаразьких і Вишневецьких тільки 98!) — Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 30—31.

ловині XV ст. представники впливовіших шляхетських родів (перемиські владики А. Дрогойовський, А. і Й. Біpецькі тощо), всі інші походили з дрібної шляхти. Про заможність тих дрібношляхетських родів, що видавали в XV—XVI ст. західньо-українських владик, говорять такі факти: перемиський єп. Ілля (1-а пол. XV ст.) ділив у лютім 1440 р. спадщину по матері — половину села Садкович[14], холмський єпископ Герасим Бозький (2-а пол. XV ст.) був власником тільки частини дідичного села Бозка (половина маєтку знаходилась у руках його брата Михайла). А впродовж років, із збільшенням членів роду, ті маєтки дедалі дробились все більше, так що при кінці першої половини XVI ст. Йона Сосновський міг записати, напр., в р. 1539 у спадщині одному із своїх синів, що женився тоді з дочкою шляхтича сусіднього маєтку, лише 3 селян в селі Сосновиці, 4 кірці меду з того маєтку та новозбудований двір з усіми чиншами і доходами від згаданих селян[15].

У деяких єпископів шляхетського походження можна зустрінутись почасти вже в XV ст. із існуванням гербів. Правда, вже володіння дідичними маєтками, а далі й відповідна термінологія в актах підтверджують шляхетство поодиноких єпископів, одначе бувають випадки, що з браку іншого матеріялу про приналежність до шляхти свідчать тільки герби; тому то поминути це питання тут аж ніяк не можна. У XV і XVI ст. згадуються герби таких перемиських і холмських владик: герб «Корчак» у перемиського єпископа Анастасія Дрогойовського (1-а пол. XV ст.), «Гоздава» у Йони Біpецького (перем. єп. у 2-ій пол. XV ст.), «Сас» у перемиських владик Лаврентія Терлецького (1-ша пол. XVI ст.) і Арсенія Брилинського (2-а пол. XVI ст., «Вукри»), у холмського єпископа Васіяна Баки (середина XVI ст.), «Лелива» у Михайла Копистинського (перем. єп. кінця XVI — початку XVII ст.).

Починаючи з першої половини, і передусім в другій половині XVI ст. попадаються на єпископські престоли західніх окраїн особи, щодо шляхетського походження яких можна сумніватись, а то й нешляхтичі.

До перших належали холмський єпископ Філарет (I пол. XVI ст.) і перемиський Арсеній Брилинський (2-га пол. XVI ст.).

Єп. Філарета назвав король у своїй грамоті з р. 1508 «Облазницьким». Але у численних холмських актах, що в них виступає Філарет цього прізвища не зустрічається, хоч інших владик того часу, попередників і наступників Філарета, холмські акти називають їхнім прізвищем[16]. Єпископи одержували ті прізвища переважно від маєтків, яких вони були дідичами. Отже те, що акти

---

[14] І. Крип'якевич, Перемиські владики в XV ст., Стара Україна, Львів 1924, ст. 164.

[15] Площанський, op. cit., т. I, ст. 132.

[16] Напр., Бозький, Сосновський, Бака.

не називають Філарета по прізвищу[17], вказувало б, що він не мав родового маєтку. Цей сумнів скріплює ще заява шляхтичів Угровецьких, що в своїм позові на Філарета наприкінці його життя називали його довголітнім слугою і довіреною особою своїх предків, при допомозі яких Філарет, мовляв, став владикою[18]. При тім Угровецькі обвинувачували Філарета в тому, що він нібито не звернув грамот і дорогоцінностей, що їх дав колись їхній батько йому на перехування. Отож можливо, що Філарет прийшов колись із Облазниці в Холмщину, де перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, і при їхній підтримці став пізніше холмським єпископом. В кожному разі, в часі свого владицтва Філарет придбав собі частину маєтку Тернів і Тернівська Воля, які й залишив своїм потомкам.

Сумніви постають також щодо шляхетського походження перемиського єпископа Арсенія Брилинського. Щоправда у королівській грамоті говориться про нього як про «nobilis», а Добрянський розказує, що в того владики був герб «Сас», все таки не можна мовчки поминути писання православних панів в р. 1585 до митрополита, в якому вони називають Арсенія «брилинським тивуном, підданим перемиського старости» і кажуть, що «тотъ негодный нареченный епископъ» не сміє в нічому супротивлятися старості «яко подданый противко пана своего»[19]. Грушевський здогадується, що Брилинський походив із роду брилинських крайників[20] і цей здогад не стоїть, мабуть, далеко від правди. В такому випадку Арсеній міг дійсно вважатись «підданим перемиського старости», як про це й писали митрополитові православні пани.

Ясно, що такі владики не могли якслід виконувати своїх архиєрейських обов'язків, про що буде ще зрештою мова у розділах, які стосуються діяльности єпископів.

Впродовж цілої другої половини XVI ст. на холмській катедрі засідали єпископи нешляхетського походження. Першого із них, єп. Теодосія (1552—1565) називала королівська грамота, видана

---

[17] Правда, Площанський наводить один холмський акт із р. 1492, в якому виступає шляхтич Фелікс із Тернова і здогадується, що це світське ім'я пізнішого владики Філарета, опираючись на спостереженні, що єпископи того часу звичайно обирали собі таке ім'я, яке починалось першою буквою світського імени, але, на мою думку, цього ще мало і треба б мати ще якінебудь інші дані, бо були випадки, що монаше ім'я владик починалось і з іншої букви, ніж світське (напр., Антоній — Яків Радиловський [перем. єп. 1537—1581], Арсеній — Стефан [Стецько] Брилинський [перем. єп. 1581—1591] тощо). Тому цей здогад Площанського залишається вповні гіпотетичний, тим більше, що ок. р. 1497 Філарет старався про перемиську катедру, отже не перебував у тому часі ще мабуть в Холмщині.

[18] Площанський, op. cit., т. I, ст. 120.

[19] Це місце цитує Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 502, за Актами Зап. Рос. III, ч. 146.

[20] Грушевський, там же, т. VI, ст. 264.

у Вильні 8. 3. 1566 р.[21] «Теодосієм із Берестя». Тоді як холмські акти часто згадували про родові маєтки його попередників, напр. Йони Сосновського, між актами з часів владицтва Теодосія нема ніяких згадок про якісь дідичні маєтки цього єпископа, не зважаючи на те, що Теодосій вів також багато судових справ і про спори за катедральні маєтки з часів його правління залишилось у холмських актових книгах чимало матеріялу. Крім того акти називали є. Теодосія тільки по імени, за винятком одного лише акту з 1588 р., отже при самому кінці життя владики (вже у володимирівській єпархії, куди він перейшов у р. 1565), що додає йому прізвище «Лазовський». Всі ті факти свідчасть про те, що Теодосій шляхтичем не був; по всій правдоподібності він походив із міщанського берестейського роду.

Після відходу Теодосія до Володимира холмська катедра перейшла в руки однієї родини красноставських міщан, з якої в часі від 1566 по 1603 р. засідали або претендували на владичий престіл у Холмі Зенько Ілляшевич, його син Левко і зяті Теодор та Дмитро Грицькович.

Єп. Захарія (у світському — Зенько Ілляшевич), що започаткував династію красноставських міщан на холмській катедрі, був впливовою людиною між міщанами Красноставу, займаючи місце радного того міста. Одначе повноправною людиною міг бути у тогочасному розумінні тільки шляхтич. У XIV—XVI ст., добі, коли сформована у відокремлену привілейовану верству шляхта розширяла і зміцнювала свої впливи у політичному житті Речипосполитої, міщанство не мало ніякого впливу на правління державою. За винятком декількох міст (з українських тільки Львів) міщанство не брало участи в парляментарному житті і тим самим не мало жодного голосу при ухвалах законів, в тому числі й тих, що торкались передусім самих міст (навіть спеціяльні міські податки шляхта вирішувала без волі й відома міщан). Тому цілий ряд соймових ухвал міцно вдаряв по інтересах міщанства, обмежуючи його права. Самоуправа міст обкроювалась і тільки деякі з них мали змогу самі обсаджувати війтівський уряд. Крім того немалу ролю у міському господарстві й управі відогравали старости. Для відносин шляхти до міщанства у польській Речипосполитій характеристичні соймові постанови, що забороняли міщанам і взагалі всім нешляхтичам володіти земельними маєтками, мотивуючи це тим, що міщани не допускали шляхтичів до управи землями міського права, і, щобільше, не виконували військової служби, як це робила шляхта. В одній такій соймовій постанові про надбання земських маєтків міщанами із р. 1505 говорилося: «Це з становища їх приватних інтересів добре, але з державного становища невідповідно й викликає незадоволення,

[21] Площанський, op. cit., т. I, ст. 61.

що тим часом як шляхта боронить державу своєю кров'ю й охороняє публичний спокій, — багаті міщани забирають земські маєтности й видирають хліб шляхті, та й ще звільняються через свою оборотність (проворність), як то буває, від публичних обов'язків»[22].

Коли загальне положення міщанства у давній Польщі було таке невідрадне, що ж тоді говорити про становище українського міщанства. Тому й не диво, що на одній судовій розправі в р. 1586 шляхтич Рембовський назвав тодішнього холмського номіната Збіруйського з погордою «плебеєм» і настоював на тому, щоб владика як «homo impossessionatus» підлягав юрисдикції старости, а не духовному судові, з чим тоді й суд погодився. Якже ж могли успішно боронити прав своєї Церкви єпископи, що самі вважались неповноправними.

У зв'язку з тим зрозумілим стає факт, що такі владики нешляхтичі старались за всяку ціну осягнути стан шляхетства, тим більше, що вже брала верх тенденція, щоб до вищих урядів допускати лише шляхтичів. (Прикладом може тут послужити внесок послів недалеко Волинського воєвідства, поданий на координаційний сойм 1576 р., в якому пропонувалось, щоб на архимандритів і владик настановляли мешканців Корони шляхетського походження[23]. І справді, деякі холмські єпископи другої половини XVI ст. добились шляхетства і нових шляхетських прізвищ: єп. Теодосія назвав один акт 20. 5. 1588 р. (отже в році смерти владики) «Лазовським», Леонтій, син владики Захарії згадується вперше під прізвищем «Пелчицький» у холмському акті 1585 р.

---

[22] Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 235 (за Volum. legum, т. I, ст. 139).

[23] Площанський, op. cit., т. I, ст. 61 (за Volum. legum, т. II, ст. 927).

А в XVII ст. подибуються раз-у-раз домагання, щоб владиками ставали особи шляхецького походження. Так, напр., в р. 1606 підчас рокошу Зебжидовського українська шляхта жадала, щоб на майбутнє духовні бенефіції роздавались людям православним шляхетського походження, місцевим обивателям (Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 578) і король обіцяв не роздавати духовних урядів інакше, як тільки «людемъ шляхецъкимъ народу руского и релѣи кгрецъкое». (Там же, т. VI, ст. 579). Також на елекційнім соймі 1632 р. було встановлено, що митрополит і владики (православні) мали вибиратися з осіб шляхетських (Грушевський, Іст. України-Р., т. VIII, ст. 165).

Тоді як акти часів Берестейської унії не згадували про те, якого походження мали бути в майбутньому єпископи, грамоти 1681 і 1700 рр., видані в зв'язку з приступленням до унії перемиського та львівського владик, порушували це питання. У грамоті з 18 березня 1681 р. говорилось м. ін., що владицтва й архимандрії повинні належати «samey szlachcie ruskiey koronnym w koronie, a Litewskim w Litwie» (M. Harasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae, ст. 468. Див. також М. Малиновський, Грамоты до исторіи Церкви Руской, Зоря Галицкая 1860, ст. 218). Також король Август II обіцяв у грамоті з 15 червня 1700 р. надавати «Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Unitom» (Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львовскôй епархіи, ст. 60—61).

В XVII—XVIII ст. перемиську й холмську катедру займали й у дійсності звичайно особи шляхетського походження.

(в часі, коли він перебирався на пинську катедру), а зятя владики Захарії, Діонісія, називали пізніші акти «Збіруйським». В той спосіб єпископи нешляхетського походження намагались увійти в орбіту шляхти і зрівнятись у правах із нею.

Таким чином, владичі престоли західньо-українських окраїн займали впродовж XV і XVI ст., коли не брати на увагу можливого селянського походження Арсенія Брилинського, а може й Філарета, тільки шляхтичі і міщани. Найчисленніша верства народу — селянство не мала, отже, майже ніякого впливу на обсаду владицтв тих земель. Тим більше неймовірним було б, щоб на єпископських катедрах могли засідати владики селянського походження в пізніших часах. Адже якраз глибокі переміни, що їх переходило селянство західньо-українських земель в XV—XVI ст., запечатали його долю на майбутнє. Друга половина XV, а ще більше перша половина XVI ст. це були часи дедалі більш форсовного розвитку панщини на українських землях польської Корони. Впродовж того періоду селянство вповні перейшло під юрисдикцію своїх дідичів, що в XV ст. законодатно оформилась, а в 1-ій половині XVI ст. завершилась виключенням можливости яких-небудь скарг селян на їх панів. А щораз більше обмежування права свобідного виходу протягом XV ст. довело до цілковитого прикріплення селян до землі в XVI ст.

б) Територіяльне і національне походження

Поміж єпископами XV і XVI ст., яких походження вдалось устійнити, тільки холмський єпископ Теодосій (1552—1565) не був місцевого походження[24], а походив з українських земель вел. кн. Литовського (із Берестя). Сумніви можуть повстати щодо походження Діонісія Збіруйського, що довший час перебував на Волині, а оженився з дочкою владики Захарії, продовжував немов би династію красноставських міщан на холмській катедрі. Всі інші владики цього періоду, наскільки знайшлись вістки про

---

[24] Назва «місцевого походження» означає тут, що владика походив із території перемиської і холмської єпархій, при чому випадки, якщо холмський єпископ походив із земель перемиської єпархії або навпаки, будуть в дальшому зазначені.

У відношенні до адміністративного поділу, що в основному устійнився в XV ст. по введенні польської адміністрації на галицьких землях в 1935 р. і по переході Белзької землі в р. 1461 до складу Корони, перемиська і холмська єпархії охоплювали ціле воєвідство белзьке і частину воєвідства Руського, а саме землі перемиську, сяніцьку і холмську. Холмську землю зараховує S. Sochaniewicz [Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie, Львів 1912, ст. 6—7] до воєвідства Руського; Грушевський стоїть на становищі, що вона тільки номінально входила до Руського воєвідства і, обговорюючи адміністративний поділ українських земель по Люблинській унії 1569 р., подає, що українська територія складалась тоді з дев'яти воєвідств і одної землі — холмської [Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 314 і 339].)

їхне походження, були місцевими людьми (про кожного єпископа зокрема подані відомості в додатку). Відмітити тільки треба, що холмський єпископ Філарет походив із Стрийщини. Інтересно, що перемиські владики XV—XVI ст. походили з найближчих околиць Перемишля або Самбора, із місцевостей віддалених від тих міст 10—15, а найбільше 20 км. (тільки єп. Терлецький походив з місцевості, положеної дальше від Перемишля і Самбора), тоді як решта земель єпархії не мали своїх представників на владичому престолі. Холмські єпископи XV ст. походили теж із найближчих околиць Холма[25], в XVI ст. між єпископами місцевого походження були уродженці північно-західньої частини єпархії у першій половині XVI ст. (Сосновські) і міста Красностава в другій половині того століття.

Тоді як єпископи в Київській Русі були часто, а спочатку виключно греки і тільки в періоді перед монгольським наїздом 1240 р. «устає — за словами Томашівського — дотогочасна інвазія грецьких монахів і скопців на руські єпископства й ігуменства»[26], всі холмські і перемиські єпископи XV і XVI ст. були, наскільки можна було прослідити, українського походження[27].

Такі висновки про територіяльне і національне походження перемиських і холмських владик XV—XVI ст. тісно пов'язуються із фактом, що єпископи тих єпархій виводились переважно з дрібної шляхти. Не було це випадкове явище. Українське боярство на землях завойованих Польщею відсувалось пришельцями-колоністами все більше на другий плян. Шляхетська самоуправа, що прийшла із введенням польського права в р. 1435, застала на галицьких землях вже тільки рештки ще перед 100 роками численного і сильного тут боярства. В XVI ст. не стало на західніх окраїнах українських земель й тих решток заможніших і впливовіших українських родів, що видали в середині й другій половині XV ст. таких владик, як Атанасій Дрогойовський і обидва Бірецькі. Тільки дрібна шляхта залишилась вірною свому народові; з тієї то якраз верстви й походили в більшості єпископи західно-українських єпархій другої половини XV і в XVI ст.

Тоді як на коронних землях не було вже в XV ст. не тільки княжих родів, але й вищої, впливової української шляхетської

---

[25] Григорій Депольтицький, Герасим Бозький, мабуть і Сильвестер.

[26] Томашівський, Історія Церкви, ст. 160.

[27] Щоб забезпечити духовні гідності, а передусім владицтва й надалі для кандидатів українського (чи пак білоруського) походження і східного обряду, єпископи вимагали у своїх дезідератах перед приступленням до унії від короля: «Metropoliae, Episcopatus, et aliae spirituales dignitates ritus nostri, ne alterius nationis vel religionis, praeterquam Ruthenicae et Graecae hominibus conferantur». (A. Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales ст. 182; J. Pelesz, Geschichte der Union, т. I, ст. 532; Малиновський Грамоты, Зоря Гал., ст. 209). Король погодився на це домагання владик, якщо вони перейдуть на унію. (Гарасевич, op. cit., ст. 188—189; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 212—213. Пор. Пелеш, op. cit., т. I, ст. 534—535).

верстви, на землях вел. кн. Литовського княжі роди задержали спочатку своє самостійне становище в державній організації, а коли впродовж XV ст. їхнє значення затратилось, землі великого князівства репрезентувала ще довгий час сильна місцева князівсько- маґнатська аристократія, що тільки після Люблинської унії 1569 р. почала покидати свою Церкву, а разом з тим денаціоналізуватись. Недаром єдиними єпископами княжого походження, що фіґурують в списках холмських владик були якраз представники княжих родів із земель вел. кн. Литовського: Нестор князь Ольгимунтович Ольшанський походив із Білорусі[28], Сильвестер князь Кобринський з Берестейщини[29], Алексій-Александер кн. Збаразький із Волині, що входила на початку XVI ст. також в склад вел. кн. Литовського.

Так само факт, що в другій половині XVI ст. холмська катедра була в руках міщан, не без глибшої причини; адже в XV і в першій половині XVI ст. холмською єпархією управляли майже виключно місцеві шляхтичі. Але досить приглянутись історії декількох холмських шляхетських родів, з яких вийшли холмські владики, щоб зрозуміти, чому ті роди не видавали з-поміж себе кандидатів на єпископів і пізніше, в другій половині XVI ст. Найяскравішим прикладом може послужити рід Сосновських. Вже брат єпископа Йони (1-а пол. XVI ст.) Георгій перейшов на латинство і став плебаном у Любомлі, а опісля холмським каноніком[30]. Його неофітська ревність довела до того, що він охрестив сина своєї і владики Йони сестри, Андрія, в латинському обряді, хоч батько і мати були православні. А вже син Андрія, Йосиф помер в р. 1599 як латинський київський єпископ! Друга сестра владики Йони, Анна, вийшла заміж за шляхтича-поляка Бартка Вежбовського, а з тим і ця вітка роду була втрачена для свого народу. Також обі внучки старшого брата Йони віддались за шляхтичів-латинників. В той спосіб ввесь рід Сосновських за винятком дітей самого владики покинув свою Церкву і перейшов ду чужого табору.

Отак процес полонізації української шляхти, що його перейшли впродовж століть майже всі українські землі під Польщею, у Холмщині, найбільш на захід висуненій землі, завершувався найшвидше: у XVI ст. він огорнув вже масу дрібної шляхти — єдиної верстви, що могла ще репрезентувати назверх цю землю[31]. Тому, коли в другій половині XVI ст. не стало вже в холмській

---

[28] Гольшани коло Ошмян, між Минським та Вильном.

[29] Кобринське князівство було виділене з Берестейської землі (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 33).

[30] Площанський, op. cit., т. I, ст. 130.

[31] Інтересно замітити, що в першій половині XVI ст. холмські владики походили вже з північно-західної закутини єпархії, тоді як у XV ст. вони походили з найближчих околиць Холма, а перемиські єпископи теж і в XVI ст. походили переважно з-під Перемишля або Самбора.

землі основної маси місцевої української шляхти і лише її рештки вдержувались ще якийсь час на поверхні життя, стає зрозумілим, що місце шляхти мусіла заступити найбагатша і найзнатніша по ній верства — міщанство, що й обсаджує холмську катедру в другій половині XVI ст.

Процес полонізації місцевої шляхти не оминув також перемиської і сяніцької землі. Рід Дрогойовських, із якого походив у XV ст. один із перемиських владик, у XVI ст. був вже златинщений. Із того, донедавна ще українського роду, походив Ян, спершу каштелян перемиський (1540—1544), опісля латинський єпископ, спочатку камінецький, потім холмський, а вкінці куявський. Інший Дрогойовський, Ян Тома, став перемиським старостою († 1606), Станислав згадувався в р. 1574 як перемиський каштелян, а його син Ян Криштоф добився в р. 1591 каштелянства сяніцького[32]. Але тоді як у Холмщині процес полонізації охопив у XVI ст. вже широкі круги дрібної шляхти, на землях перемиської єпархії він обмежився до кругів впливовішої й заможнішої; основна масна дрібношляхетських родів, передусім на Підкарпатті, залишилась й надалі вірною своїй Церкві й свому народові. Так можна до деякої міри пояснити факт, що перемиська єпархія обсаджувалась і в XVII та XVIII ст. здебільша місцевими шляхтичами, коли холмська катедра переходила в руки осіб немісцевого походження.

в) Споріднення

У XV—XVI ст. нерідко зустрічаються випадки споріднення єпископів західніх окраїн. І так перемискою єпархією управляло в другій половині XV ст. двох владик-свояків Бірецьких; про холмського єп. Сильвестра (2-а пол. XV ст.)Площанський здогадується, що він був свояком єп. Григорія, свого попередника; холмський єп. Йона Сосновський (1-а пол. XVI ст.) був споріднений із родом Бозьких, що з нього походив у другій половині XV ст. владика Герасим.

В першій половині XVI ст. зарисувалась перша спроба дідичення єпископської катедри: ще за життя Йони Сосновського королівську грамоту на холмське владицтво одержав його син Михайло. А й Теодосієві Лазовському (1552—1565) видавалось корисним віддати свою дочку за Михайла Сосновського, який, можливо, зрезиґнував при тому остаточно із прав до холмської катедри. Після переходу Теодосія до Володимира холмський престіл опинився на декілька десятків років у руках одного роду

---

[32] Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, Warszawa 1898—1904, т. IV, ст. 477.

красноставських міщан[33], які вважали його немов би якоюсь власністю свого роду (Діонісій Збіруйський був ще й посвоячений із нащадками владики Філарета).

Не так сильно виступала тенденція до дідичення катедри у перемиській єпархії. Але й тут єп. Антоній Радиловський на старості своїх літ прикликав у р. 1578 на свого помічника з правом наступства свого братанича Івана, і тільки смерть останнього перекреслила пляни старого владики. А останній перемиський єпископ XVI ст. Михайло Копистинський був посвячений із своїм попередником Арсенієм Брилинським[34].

2. ОСВІТА

Тоді як акти й документи XV—XVI ст. висвітлюють питання походження українського єпископату західніх окраїн того часу доволі докладно, про освіту владик цього періоду вони говорять дуже мало і обмежуються при тому до дуже загальних стверджень[35].

Про Антонія Радиловського король писав у своїй номінаційній грамоті з 6. 3. 1549 р., що той мав «litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem»[36]. Також Івашка Сосновського іменував король своєго грамотою з 24. 10. 1504 р. холмським єпископом «з уваги на його чесність і твердість характеру, а зокрема за його знання руської грамоти»[37], а Жигмонт Авґуст у своїй номінаційній грамоті для Зенька Ілляшевича від 8. 3. 1566 р. покликувався м. ін. на його вченість[38].

---

[33] Династію красноставських міщан на холмській катедрі започаткував Зенько Ілляшевич (як єпископ: Захарія), що з уваги на свою старість передав її в р. 1577 свому старшому синові Левкові. Левко (Леонтій Пелчицький) і його наступник, зять Зенька, Дмитро Грицькович (Діонісій Збіруйський) обороняли своїх прав до холмської катедри у довголітній, впертій боротьбі із другим зятем Зенька, Теодором-Терентієм Омнис-Лаговським.

[34] Випадки споріднення траплялись і в XVII—XVIII ст. Перемиська єпархія правилась, напр., в другій половині XVII і на початку XVIII ст. по черзі трьома Винницькими, Антонієм (1650—1679), його братаничем Інокентієм (1679—1700) і молодшим братом Інокентія, Георгієм (1700—1713).

[35] Такі ближче неозначені вістки траплялись зрештою вже в літописах: Галицько-волинський літопис, розказуючи про перемиського єпископа Мемнона (у 80-их рр. XIII ст.) характеризував його словами: «бысть книжникъ великій і философъ» (Добрянський, Исторія епископовъ, ч. I).

[36] Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CI (Записки НТШ, т. XIX, 1906, кн. I).

[37] Наводжу тут український переклад із Площанського, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 103, що покликується на Metr. reg. 21, fol. 52.

[38] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 172.

Оце й все, що розказують джерела про освіту перемиських і холмських єпископів XV—XVI ст.[39].

Які ж були можливості здобути знання у XV—XVI століттях? В краю існували й надалі тільки церковні школи[40], в яких наука не виходила поза початки читання і слов'янського письма; латинських наук ті школи не сягали[41]. Ширшу освіту можна було осягнути тільки від більш освічених одиниць або самоосвітою. Щойно в останніх десятиліттях XVI ст. повстали перші школи вищого типу на українських землях. Окрім єзуїтських колегій створились перші українські вищі школи — спершу острозька, а далі братські, передусім у Львові. Але на освіту єпископів XVI ст. вони не могли вже мати ніякого впливу; ті школи виховували діячів наступної доби[42].

Щодо можливостей студій закордоном, то можна вповні погодитись із словами Площанського, що єрархи до Збіруйського не відзначались заграничного освітою[43]: Перешкодою ставав вже сам католицький характер західньо-европейських університетів, а з другого боку та обставина, що незаможні дрібношляхетські й міщанські роди, з яких походили західньо-українські владики XV—XVI ст., не могли собі дозволити на такий видаток, як висилка своїх синів на студії за кордоном[44].

Тому не дивно, що західньо-українські єпископи XV—XVI ст. не вибивались своєю освітою, хоч, як це ствердив Грушевський,

---

[39] Перші вістки про студії перемиських і холмських владик зустрічаються тільки в XVII ст. І так перемиський православний єпископ (від р. 1620), що став опісля митрополитом, Ісая Копинський вчився в школі Ставропігійського братства у Львові; із п'яти перемиських єпископів-уніятів XVII ст. збереглись відомості про студії чотирьох на університетах (Павло Овлучинський і Прокопій Хмілевський покінчили свої студії в Бравнсберґу в коронній Прусії, а Антоній Терлецький і Іван Малаховський осягнули ступінь доктора богословія, а перший з них ще й філософії в греко-слов'янській колегії в Римі); із холмських єпископів-уніятів XVII ст. Методій Терлецький студіював у Відні, де й одержав ступінь доктора богословія, Атанасій Фурс кінчив свої студії в Оломовці (на Моравії) і в Римі, Яків Суша осягнув ступінь доктора в Оломовці, а опісля поїхав ще до Риму, Августин Лодята закінчив курс богословії із ступенем доктора в Римі, Гедеон Война Оранський студіював у виленській Академії єзуїтів.

[40] В р. 1550 згадується шпиталь і школа при красноставській церкві.

[41] Тому в передмові до свого перекладу євангелія Тяпинський заохочував до закладання шкіл словами «ку науце, леч не такой, яко тепер, на вѣчный свой встыд: толко прочести, и то ледво в своєм языку, не больш учат се», а Скарга писав про освіту православного духовенства «Y ynney szkoły chyba na czytanie nie maią. Y to ich wszystkiey nauki na wszystkie duchowne stany doskonalstwo» (оба цитати із Грушевського, Іст. України-Р., т. VI, ст. 331).

[42] Таких, як нап., Ісая Копинський.

[43] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 75.

[44] Після Берестейської унії 1596 р. католицький характер університетів не творив для уніятського духовенства вже ніяких перешкод, а студії були облегшені ще й розпорядком папи Павла V, що в р. 1615 призначив удержання для 22 молодих Василіян-уніятів на католицьких західно-европейських університетах (4 місця в Римі, 2 у Відні, 2 в Празі, 2 в Оломовці, по 6 у Вильні і в Бравнсберґу).

у вищій ерархії не бракувало людей із теологічним і літературним приготуванням[45]. Але такі люди зустрічались розмірно рідко (між владиками західніх окраїн міг визначатись дещо ширшою освітою, напр., Йона Сосновський, що у своїм світським житті був руським писарем короля, або Діонісій Збіруйський, давніше писар у Луцьку). Недаром сучасники нарікали на брак освіти в тодішніх керівників Церкви. В р. 1566 волинська шляхта жалілась на виленським соймі, що єпископства й архимандрії дістають люди «простые и неучоные»[46], а Василь Тяпинський, пишучи у своїй передмові до євангелія «а що вже може бути жалосніше, що гірше, як те, що ті, котрі між ними звуться духовними й учителями, сміло скажу — найменше його знають, найменше вміють розуміти його (слов'янського язика), ані його вчаться, ані шкіл ніде не мають до науки його», звертався до православних панів, щоб повели митрополита і владиків своїми просьбами до того, щоб вони вчилися слова Божого самі й других учили[47]. А й самі владики, домагаючись від короля у своїх артикулах напередодні унії віднови канонічного вибору, мотивували це тим, що король, будучи іншої релігії, не може знати, хто гідний вищих духовних урядів; тому часом займали ті уряди такі неуки, з яких дехто ледве вмів читати[48]. Також постанова владик на соборі в Берестю 1590 р. відбувати щорічні з'їзди і привозити з собою на них духовних «в письме божомъ поучонымъ» свідчить, на думку Грушевського, про те, що самі владики не почували себе досить сильними на тім полі[49].

Поки польська Церква знаходилась в стані занепаду, малограмотність української ерархії не відчувалась принайменше так боляче, як пізніше, в другій половині XVI. ст., коли то зреформована католицька Церква перейшла до наступу, в якому вирішну ролю відограли в Польщі єзуїти. Тоді то доходило до того, що, коли православне духовенство, не вміючи протиставитись проповідям Гербеста у Динівських маєтностях, відкликалось до свого перемиського владики, не знайшло в нього ніякої підтримки, бо й владика не був у стані дати відсіч єзуїтській науці.

---

[45] Грушевський, Іст. України-Р., т. VI, ст. 353.

[46] Грушевський, цит. тв., т. V, ст. 462 і 499.

[47] Грушевський, цит. тв., т. VI, ст. 436—437.

Про брак освіти серед кругів вищого духовенства говорили й полемісти кінця XVI — початку XVII ст., але в їхніх писаннях можна б дошукуватись тенденційного характеру — адже кн. Острозький пояснював у своїй грамоті, висланій на з'їзд протестантів у Торуні в серпні 1595 р. справу приступлення єпископів до унії тим, що тих владиків, мало обачних і мало ученых, підійшли і здурили латинники (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 593).

[48] «Sacra enim Regia Maiestas alterius religionis cum sit, non ita facile scire potest, qui eis digni habeantur. Unde accidebat aliquando idiotis hominibus et vix legere scientibus haec officia conferri.» (Theiner, Monumenta Poloniae, т. III, ст. 234).

[49] Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 565.

3. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ДО ЧАСУ ВЛАДИЦТВА

Цей розділ поділятиметься на дві частини; в першій будуть обговорюватися світські заняття і уряди майбутніх владик, в другій духовний стан і їхні функції в житті Церкви.

Підрозділ «Світські заняття і уряди» охоплюватиме питання військової служби, яку відбували в своїй молодості деякі пізніші єрархи, не буде, одначе, в ньому мови про ті заняття майбутніх владик, які випливали з їхнього походження, отже, напр., про землеволодіння дідичними маєтками і проблематику, із тим пов'язану, про приватні торговельні трансакції, або про участь у справах суто родинного характеру. Зате всі ті заняття, функції й уряди єпископів до часу їхнього владицтва, які вони виконували чи займали у своєму світському житті поза обсягом свого особистого і родинного життя, будуть входити в рямки цього підрозділу.

а) Світські заняття й уряди

З-поміж перемиських і холмських єпископів XV і XVI ст. один, Іван Бірецький (перемиський єпископ другої половини XV ст.) служив у молодих літах у війську[50]. Це й не дивно, коли взяти на увагу, що Бірецький походив із видатного шляхетського роду перемиської землі, а військова служба вважалась в давній Польщі за найголовніший обов'язок шляхтича супроти держави. Цей обов'язок шляхти зафіксував вже Кошицький привілей 1374 р. Впродовж цілого XV ст. Речипосполита опиралась тільки на загальнім шляхетськім поході і щойно на початку XVI ст. появилось постійне військо, спершу на південних границях держави в цілях забезпеки українських провінцій від татар. Але шляхта творила й надалі основну масу війська, не зважаючи на зорганізування «кварцяного» війська в часи Жигмонта Авґуста і на спроби Стефана Баторія із т. зв. вибранцями. Розглядаючи значення військової служби в житті шляхти, можна б скоріш дивуватись, що в XV—XVI ст. тільки один владика західньо-українських єпархій перебув у своїй молодості військову службу[51]. При тому треба, одначе, зважити скупість джерельних матеріялів у XV і на початку XVI ст., з одного боку, і нешляхетське походження багатьох єпископів середини і другої половини XVI ст., коли джерельні вістки стають обильніші, з другого. Зрештою, майбутні зверхники Церкви повинні були вже змолоду віддавати себе службі Богові; полеміст кінця XVI — початку XVII ст. вва-

---

[50] Добрянський, цит. тв., т. I, ст. 30.

[51] Із перемиських і холмських владик XVII—XVIII ст. служили замолоду при війську 3 перемиські єпископи другої половини XVII і початку XVIII ст. (Антоній, Інокентій та Георгій Винницькі).

жали тих, що засідали на єпископських столицях, прийшовши «безпосередньо від господарства світового чи ріллі або від жовнірського ремесла, в нагороду тих своїх заслуг»[52] негідними займати такі високі становища в Церкві.

Небагато розказують грамоти й про інші функції та уряди, які займали єпископи XV—XVI ст. у світському житті. Григорія Окушковича Бозького згадують холмські акти в р. 1457, на кільканадцять років перед його вступленням на катедру, поміж членами холмського суду[53]. Івашко Сосновський був перед призначенням в р. 1504 холмським владикою руським писарем короля Олександра[54]. Площанський висловлює здогад, що й холмський єпископ Григорій Депольтицький (середина XV ст.) займав колись таку посаду, спираючись на згадку, що на засіданні суду 16. 2. 1430 р. в Красноставі виступив в оборону священика з Черничина у присутності Ягайла його руський писар Грицько. «Не той же Грицько — завважує Площанський — став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм? Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст.»[55].

В другій половині XVI ст. майбутні владики не осягали вже таких урядів. Тільки в трьох випадках джерельні вістки того часу говорять про заняття й уряди, які займали тодішні єпископи у своїм світському житті. І так Зенько Ілляшевич згадувався в р. 1562 як «consul civitatis crasnostaviensis»[56]. Дмитра Грицьковича (Діонісій Збіруйський) називав холмський акт з 5. 5. 1578 р. митним писарем[57], а Арсенія Брилинського називали тогочасні джерела тивуном[58], підданим перемиського старости[59].

Ось і все, що можна довідатись про світські уряди й заняття перемиських і холмських єпископів доберестейської доби. На загальне число 25 владик це дуже мало, тим паче, що єпископи тієї доби, як про це буде мова в наступному підрозділі, жили здебіль-

---

[52] Ці слова Копистенського, автора «Палінодії» наводить Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 496.

[53] Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 94.

[54] Там же, ст. 103 і 130.

[55] Там же, ст. 84.

[56] Там же, ст. 171.

[57] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 227. — Про Збіруйського писав Вишенський у своїх посланнях: «Коли въ Луцку жилъ, Саксономъ и Майдебурскимъ правомъ черево своє кормилъ» (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 498; Encyklopedja Powszechna Orgelbranda розказує про нього: «Początkowo prawdopodobnie był prawnikiem w Łucku», т. XVI, ст. 64).

[58] Уряд тивуна, що сягав своїм походженням княжої доби, втратив впродовж століть на значенні й означав в Галичині в XV—XVI ст. сільського начальника або урядника, що його завданням було доглядати господарства дідича в селі і виконувати обов'язки начальника громади.

[59] Добрянський, цит. тв., ч. I, ст. 62—63; так говорили про Брилинського й православні пани у своїому листі до митрополита в р. 1585 («Походження», ст. 32—33).

ша довгий час світським життям, а дехто з них вступив у духовний стан на старості своїх літ. Адже зберіглись номінаційні королівські грамоти для багатьох єпископів цього періоду і на їх основі можна подекуди встановити більше чи менше докладно походження тих владик. Якби ці номінати займали у своєму світському стані якінебудь видатні пости чи виконували якісь важливі функції в державі або в місцевій самоуправі, тоді королівські грамоти не забули б, мабуть, про те згадати. Але таких згадок немає. Частинно можна б це пробувати вияснити тим, що між єпископами середини і кінця XVI ст. було небагато осіб шляхетського походження. Але ж у XV і в першій половині XVI ст., коли на єпископських престолах засідали майже самі тільки шляхтичі теж нема, поза дрібними винятками[60], відомостей про участь прийдешніх владик у самоупразному житті місцевої шляхти, про виконування якихось замітніших функцій в місцевій адміністрації, судівництві тощо[61]. Справа в тому, що українська шляхта в Короні в противагу до сусідніх земель вел. кн. Литовського вже в останніх десятиліттях XV і тим більше XVI ст. не відогравала не тільки ніякої поважнішої ролі в загальнодержавному житті, але й не брала видатнішої участи в керівних органах місцевої шляхетської самоуправи; для неї залишились щонайвище якісь малозначні посади.

б) Духовний стан

В XVI ст. владиками західньо-українських єпархій були здебільша люди, незв'язані органічно з життям Церкви, що довгий час проживали у світському стані, закладали родинні вогнища і тільки згодом вступали в духовний стан, сподіючись осягнути єпископські катедри. Тоді як у XV ст. акти згадують тільки одного владику[62], що перед вступленням на престіл мав родину[63], то з-поміж 16 керівників західньо-української Церкви XVI ст. 10-ох, а з перемиських та холмських єпископів останніх десятиліть XVI ст. всі, за винятком може одного[64], були у своєму світському житті жонаті. При тому дехто з владик XVI ст. мав велику родину[65]. Не могло це, очевидячки, бути корисним для єпархіяльних справ; окрім великих нераз матеріяльних витрат,

---

[60] Григорій Бозький поміж членами суду, Івашко Сосновський — руський писар короля тощо.

[61] Небагато, зрештою, таких відомостей і про перемиських та холмських владик XVII і XVIII ст., коли джерельного матеріялу значно більше.

[62] Герасим Бозький, єпископ холмський в другій половині XV ст.

[63] Жінку і 4 дітей (3 синів і 1 дочку).

[64] Арсенія Брилинського, хоч і щодо нього така можливість не виключена.

[65] Йона Сосновський 3 синів і 2 дочки. Філарет 2 сини, Захарія 3 сини і 4 дочки, тощо.

такі владики зуживали занадто багато енергії і часу на справи своєї великої родини, щоб могли у задовільній мірі присвятитись потребам своїх єпархій. Такі сильні були, отже, світські впливи в західньо-українській Церкві в XVI ст., а передусім в останніх його десятиліттях, із шкодою для неї і для її вірних.

Одначе, ще грізніший для Церкви тієї доби був факт, що дехто з номінатів засідав на єпископський престол, навіть формально не висвячуючись, а то й продовжуючи жити в подружім житті. Перший такий випадок трапився в другій половині XV ст.: король іменував у р. 1467 перемиським владикою[66] Йону Біpецького, людину світську. З недостачі відповідних джерел не можна ствердити, в якому стані перебував Грицько Окушкович Бозький, коли вступав на холмський престол. Два роки передтим, в одному акті з р. 1469 згадувалась ще його жінка Маруся з Чорткович[67]. На початку XVI ст. холмську катедру одержав Івашко Сосновський, але через те, що він у визначений термін не висвятився і далі вів подруже життя, король Жигмонт грамотою від 27. 10. 1507 р. позбавив його владицтва. Коли по смерти Філарета Івашко Сосновський в р. 1533 вдруге заняв холмський престіл, все ще жила його дружина Милюхна і її акти згадували ще деякий час як жінку владики[68]. Син Івашка Михайло Сосновський, що дістав королівську грамоту на холмську єпископію за життя свого батька, не міг стати його наступником мабуть і тому, що був двічі одружений. Більше таких випадків у першій половині XVI ст. не було і це доказ, що в тому часі вони належали ще до виняткових явищ і викликували спротив, що доводив навіть до усунення владики з катедри, як це сталось з Івашком Сосновським в р. 1507. Інші єпископи того періоду, що довгий час жили світським життям, вступали на престол, будучи вже в духовному стані[69].

Інакше було в останніх десятиліттях XVI ст., коли світські, ще й до того жонаті, частіше попадались на єпископські катедри. Поминаючи єп. Захарію, що став холмським владикою на ста-

---

[66] Добрянський, цит. тв., ч. I, ст. 30.

[67] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 95.

[68] Напр., в одній записці з р. 1534 говориться, що суд увільнив жінку у владики Йони Милюхну від позову шляхтича Івашка Андріївського (Площанський, цит. тв., т. I, ст. 131). Коли син Йони (у світському: Івашка) женився з Марусею Верешинською, її батько заявив у судовому акті з 7. 7. 1538 р., що він приймає на себе відповідальність за владику у всіх позовах, карах і труднощах, які могли б вийти від митрополита (Площанський, там же, ст. 132) — тут можна добачувати натяк на страх Йони перед можливими переслідуваннями з боку митрополита за те, що владика й надалі жив подружим життям. Декілька років пізніше, в р. 1544, Милюхна вже виступає в актах як монахиня Теоктиста.

[69] Напр., холмський єпископ Філарет (перша половина XVI ст.) вступив до манастиря по смерти своєї жінки; холмський єпископ Теодосій Лазовський (1552—1565) перебував також перед своїм владицтвом деякий час у манастирі.

рості своїх літ, коли він міг бути вже вдівцем, всі три його наступники, що займали чи претендували на холмську катедру, були людьми світськими і жонатими. З них син Захарії Левко (Леонтій Пелчицький) розвівся з своєю жінкою щойно декілька років після вступлення на холмський престіл; тоді він і висвятився. Діонісій Збіруйський став холмським владикою, будучи світським і жонатим, і висвятився тільки кільнадцять місяців пізніше[70]. Також в Перемишлі заняв на декілька років перед Берестейською унією єпископський престіл Михайло Копистинський, одержавши королівську номінацію, дістав і свячення, залишаючись у подружому житті[71].

Щоб зарадити такому станові, єпископи вимагали у своїх унійних постулятах, щоб у майбутньому номінати мусіли висвятитись найдалі до трьох місяців від часу своєї номінації під загрозою втрати владицтва[72]. Король погодився на те під умовою, що владики приймуть унію[73].

---

[70] Але, з другого боку, Леонтія Пелчицького і Діонісія Збіруйського можна почасти виправдати. Довгий час вони не могли вибратись до митрополита по свячення з уваги на зогрозу з боку свойого противника Терентія-Теодора Омнис-Лаговського. Щоправда, в часі, коли Леонтій дістав королівську номінацію (виставлена в таборі під Ґданськом 20. 6. 1577 р., вписана в холмські актові книги 11. 7. 1577), Лаговський перебував на вигнанні (вигнаний із холмської землі в травні 1577 р.), але дальша його діяльність вказувала на те, що він хотів за всяку ціну розправитись із Леонтієм (напр., в грудні 1577 р. напав Омнис-Лаговський на катедральні маєтки Білополе і Бусно та погрожував при тому вбити владику). В таких обставинах трудно було їхати Леонтієві до митрополита. Побоювання владики не були безпідставні; коли в р. 1580 Леонтій подався, врешті, до Новгородка, де його висвятив митрополит, Лаговський напав на нього в поворотній дорозі 21. 6. 1580 р., розбив його валку, побив його слуг і розграбив майно, в тому різні дорогоцінності і грамоті, а сам владика ледви втік живий. В обличчі того самого противника зволікав з їздою і наступник Леонтія, Діонісій Збіруйський. Автім Лаговський старався різними шляхами не допустити Діонісія до висвячення і закріплення тим самим на холмській катедрі й не зупинився навіть перед наклепом на Збіруйського, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Коли в листопаді 1586 р. процес проти Збіруйського припинився і суд виправдав владику, ніщо вже не стояло на перешкоді до висвячення Діонісія, яке й наступило десь зимою 1586/87 р. (Холмські акти згадують ще 24. 11. 1586 Збіруйського як номіната, а під 25 2. 1587 р. говорять про нього вже як про справжнього владику).

[71] Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 571—572.

[72] «Quod si alicui saeculari eiusmodi dignitas (митрополію, владицтво або інший духовний уряд) conferetur, is intra trium mensium decursum sacros Ordines suscipere tenebitur sub privatione eiusmodi beneficii... Sunt enim etiam nunc aliqui, qui officiis huiusmodi praesunt a plurimis annis, neque tamen Ordines sacros suscipiunt, exceptionum quarumdam praetensione» (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales ст. 183; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 533; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

[73] В XVII і XVIII ст. перемиські й холмські владики, і в першу чергу уніятські, перебували здебільша довший час перед своїм владицтвом у манастирях.

Деякі владики XV—XVI ст. стояли у близьких стосунках до своїх попередників, допомагаючи їм в управі єпархією і рівночасно привчаючись, щоб могти опісля заняти їхнє місце. І так холмський єпископ Сильвестер (друга половина XV ст.) виступав в часи свойого попередника Григорія в р. 1460 як його довірена особа в суді і спорі за границі маєтків[74]. Площанський висуває здогад, що Сильвестер був племінником Григорія, який прикликав його в Холм і доручив керування своїми справами, приготовляючи його до перебрання владицтва. Наступник Сильвестра Григорій Бозький обіцяв в одному судовому акті за життя свого попередника вистаратись королівську грамоту, яка б потверджувала передачу катедрального маєтку Невіркова в застав[75]. Взагалі, вже споріднення владик між собою приводить до висновку, що кандидати на майбутніх владик переходили часто практичний вишкіл правління єпархією за життя своїх попередників. Яскравим прикладом може стати тут видана в 1543 р. грамота синові Йони Сосновського на холмську єпископію за життя батька, чи управа холмського владицтва родом красноставських міщан в другій половині XVI ст., або прикликання перемиським єпископом Антонієм Радиловським на свого помічника з правом наступництва свого братанича Івана в р. 1578. (Самого ж Антонія Радиловського покликав у р. 1537 на свого помічника його попередник Лаврентій Терлецький).

Декількох єпископів XV—XVI ст. займали перед своїм вступленням на владичий престіл видатне становище в Церкві, чи то в своїй єпархії, чи поза її межами. Було це в першу чергу в XV ст. і в першій половині XVI ст., коли на европейських катедрах засідали, поза деякими винятками, люди з духовного стану. Холмський владика Сильвестер (друга половина XV ст.) був

Вже в грамоті короля Августа II, виданій 15 червня 1700 р. у зв'язку з приступленням до унії львівського єпископа Йосифа Шумлянського, говориться: «Secundo Beneficia Ecclesiastica w Diecezyach swoich Ruskich do Unij przyłączonych, jako to Episkopie, Archimandrije juxta leges Regni samej Szlachcie Ruskiej Unitom in vita et Religione S. Basilij probatis konferować obiecujemy» (Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 221. Пор. І. Рудович, Унія въ львôвскôй епархіи, ст. 60—61), а Замойський собор 1720 р. ухвалив, «ut nemo deinceps nisi a s. Sede Dispensationem obtineat, Episcopus esse possit, qui professionem Religiosam non fecerit, nemo vero profiteri valeat, qui prius intra septa Monasterii non expleverit annum probationis Regularis, et sex hebdomadas juxta Constitutiones et consvetudines Ordinis D. Basilii Magni» (Гарасевич, op. cit., ст. 482—483. Див. також St. Załęski, Reforma XX. Bazylianów w Polsce w XVII wieku, ст. 34—35. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. II, ст. 439). Після переходу Галичини під владу Австрії, Марія Тереса анулювала на просьбу галицького єпископату цю постанову Замойського собору.

Поміж перемиськими й холмськими владиками XVII—XVIII ст. тільки в перемиській епархії траплялись в першій половині XVII ст. випадки, що єпископи не висвячувалися довший час по своїм виборі (перемиські православні владики Іван Шишка-Хлопецький та Іван Попель).

[74] Площанський, Прошлое Холмской Р., т. I, ст. 91.

[75] Там же, ст. 93.

крилошанином[76], Філарет (перша половина XVI ст.) і Теодосій Лазовський (1552—1565) архимадритами. Філарет управляв, крім того, холмською єпархією вже по смерти єпископа Симеона Бугака, а коли опорожнилась перемиська катедра, старався дістати королівську грамоту на неї. Звичайно, на загальну скількість єпископів цього періоду тих прикладів мало, ще більше вражає, одначе, факт, що з-поміж владик останніх десятиліть XVI ст. ніхто не відограваь перед своїм призначенням на владицтво ніякої замітнішої ролі в житті Церкви і не займав ніяких становищ у церковній організації, хоч якраз в ті часи скількість джерельнх матеріялів сильно збільшується і на недостатню інформацію не можна вже жалітись. Але чи ж могло бути інакше, коли в тому саме часі владиками ставали світські, що часто не поспішали навіть із висвяченням, продовжуючи жити подружим життям[77].

4. ФОРМА ВИБОРУ

Згідно з постановами вселенських соборів нового єпископа мали вибирати єпископи всієї провінції, а затверджувати вибір і висвячувати митрополит. В добі Київської Руси єпископів вибирав в дійсности не єпископський собор, а сам митрополит[78], що разом з двома єпископами й висвячував їх[79]. Участь світського елементу в управі Церкви завелась, як це ствердив Заікін[80], відносно пізно й не мала ніякого обоснування в давній традиції. За винятком Новгороду, де помітна була деяка участь верховної ради в житті Церкви, в Київській державі нема сліду будь-якого впливу вірних на церковну управу, щонайбільше бували факти встрявання пануючих князів. Але якраз ці встрявання вказують на те, що митрополити не були самостійні у виборі єпископів; вони мусіли його переводити за згодою, а принайменше в порозумінні з місцевим князем. Через те нераз доходило до гострих конфліктів між князями і митрополитами[81].

---

[76] «Pop de Cryłos» (Площанський, цит. тв., т. I, ст. 92)

[77] В XVII—XVIII ст. багато перемиських і холмських єпископів були перед своїм владицтвом ігуменами манастирів, архимандритами, місіонерами, проповідниками тощо.

[78] Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 280.

[79] Тому то повстала, на думку Томашівського, катедра в м. Юріеві над Россю, «щоб митрополит мав під рукою, побіч білогородського єпископа, ще одного суфрагана для висвячування нових владик» (С. Томашівський, Історія Церкви, ст. 104).

[80] В. Заикинъ, Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, розд. II, ст. 10—14.

[81] Так, напр., кн. Андрій переяславський держав переяславську катедру необсадженою, поки митрополит не висвятив йому особи місцевого походження (Томашівський, цит. тв., ст. 149).

По татарськім заливі єпископи вибирались в XIV ст. деякий час єпископськими соборами[82]. Одначе той стан не тривав довго: у вел. кн. Литовськім витворився новий спосіб обсади духовних урядів — вибір на з'їздах духовних і світських вельмож[83]. Такий то вибір уважав за законний і Виленський собор 1509 р. Але постанови цього собору вказують рівночасно на те, що також ця форма вибору ставала для сучасників далекосяжним ідеалом; вже траплялися випадки, що кандидати, за словами учасників собору 1509 р., «славы ради мирския и властельства еще живу епископу и здраву, прежде преставленія его, на тое епископъство подъкупаютъся и берутъ безъ совѣта и воли митрополіи и епископовъ и безъ осмотрѣніа и събраніа князей й пановъ нашого закону греческого»[84]. На вибір єпископів позначувався щораз більше вплив короля чи вел. князя, що почали по своїй волі вирішати про обсаду катедр. Виленський собор виступив рішуче проти такого способу обсади і не дозволяв у своїх постановах висвячувати на майбутнє кандидатів неправно іменованих, хочби й за рекомендацією короля.

Якраз від початку XVI ст., отже приблизно від часу Виленського собору, можна, опираючись на номінаційні грамоти королів та судові акти, прослідити, в який спосіб обсаджувались катедри Перемишля і Холма. Для попереднього періоду, включно з цілим XV ст., матеріяли про спосіб вибору західньо-українських владик ще дуже фрагментарні: тільки про одного перемиського владику, Йону Бірецького, розказує грамота, що в р. 1467 він одержав гідність єпископа на основі королівського рішення за свої заслуги військовій службі, хоч жив він тоді у світському стані.

У своїх номінаційних грамотах XVI ст., видаваних для перемиських та холмських єпископів, польські королі покликувалися звичайно на просьби і свідчення своїх підданих. Деколи були це прохання «мешканців єпархії»[85], в деяких випадках король прихилявся до бажань самих єпископів, затверджуючи їм помічників з правом наступництва, але здебільша говорилось в королівських грамотах загально про дорадників короля, що вставлялись за кандидатом[86]. Номінаційні грамоти покликувались часто на їхні свідчення, що рекомендували чесне життя і правий характер кандидата[87], його побожність і знання обрядів своєї Церкви, а в деяких випадках ще й вченість і товариську

---

[82] Грушевський, Іст. України-Р., т. III, ст. 281—282.

[83] Приклади подає Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 15—16.

[84] Цитат наводжу з Грушевського, Іст. України-Р., т. V, ст. 462.

[85] Напр., у грамоті Філаретові — Площанський, Прошлое Холм. Р. т. I, ст. 104.

[86] «Ad praefatorum consiliariorum nostrorum preces et testimonia».

[87] «Vitae integritatem et morum probitatem».

огладу[88]. Але вичисляючи отак, напр., прикмети Івашка Сосновського, які мали доказувати, що він здібний управляти дорученою йому єпархією, король Олександер забув мабуть згадати про найважніше: Сосновський був його руським писарем!

Хто ж насправді мав вирішальний плив на королівську номінацію?

Бували випадки, що кандидатуру ставила місцева православна шляхта[89], або що про привілей короля старався дехто з впливовіших її представників[90]. Але коли в королівських грамотах говориться про «мешканців єпархії», що просили за того чи іншого кандидата, не мусіли це бути, як на те виразно вказує грамота єпископові Терлецькому, самі тільки православні[91]. Васіяна Баку іменував король холмським владикою на просьбу Яна з Тенчина, сандомірського воєводи, надворного маршала й ін.; Зенько Ілляшевич став холмським єпископом, по всій правдоподібности, завдяки рекомендації латинського єпископа Адальберта Староржепського, що жив у Красноставі[92]; за сином Зенька, Левком (Леонтій Пелчицький) заступався передусім холмський староста Олександер Лащ[93]; Збіруйському, що в своєму світському житті був митним писарем у Луцьку, допомогли здобути катедру волинські маґнати[94]. Отже, щоб одержати королівську грамоту на владицтво, треба було в XVI ст. в першу чергу забезпечити собі підтримку впливових людей, байдуже чи це були особи тієї самої віри, чи ні; міг це бути навіть латинський єпископ. Але такі протекції не могли не коштувати кандидатів різноманітних видатків і обіцянок, що з свого боку мусіло позначитись опісля на управі єпархією. Натяки на це існують зрештою і в самих номінаційних грамотах. Одержуючи в році 1508 холмську єпархію, єп. Філарет зобов'язувався рівночасно перед королем, що не буде домагатися від перемиського владики відшкодувань за видатки, пороблені під час старань за перемиську катедру[95].

На просьби і свідоцтва своїх підданих король на підставі «своєї королівської ласки»[96] передавав кандидатові своєю грамотою єпископію, мотивуючи часом з свого боку потребу нової об-

---

[88] Пор. «Освіта», ст. 43.

[89] Напр., Михайла Копистинського поставила кандидатом на перемиське владицтво місцева православна шляхта.

[90] В позові Угровецьких на єп. Філарета говориться, що він був колись довгі роки слугою і довіреною особою їх предків і за їх старанням став владикою (Площанський, цит. тв., т. I, ст. 120).

[90] «Suplicatum nobis extitit — писав король у своїй номінаційній грамоті, виданій єп. Терлецькому — tam a quibusdam consiliariis quam ab aliis multis subditis nostris illius provinciae, praesertim vero ordinis et ritus ruthenici hominibus» (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

[92] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 171.

[93] Там же, ст. 204.

[94] Encyklopedja Powszechna Orgelbranda, т. XVI, ст. 64—65.

[95] Площанський, op. cit., т. I, ст. 104—105.

[96] «De gratia nostra regia», «pro benignitate nostra».

сади єпархії[97]. Іменування владик належало до короля, тому що він вважався патроном і розпорядчиком церковних бенефіцій. Тому, коли владика Захарія передав грамотою з 3. 6. 1577 р. управу холмської єпархії своєму синові Левкові і звернувся опісля до короля, щоб той потвердив цю грамоту передачі, Стефан Баторій нагадав Захарії, що він без попереднього королівського рішення не повинен був відмовлятись від єпископії в користь свого сина.

А про те, як трактувалися владицтва в XVI ст., посвідчить декілька прикладів: король Жигмонт передав своєю грамотою з 12. 2. 1508 р. холмську єпископію Філаретові, який за те мусів приобіцяти, що залишить в мирнім користуванні перемиським владицтвом Антонія Оникого і не вимагатиме від нього звороту витрат, пов'язаних з заходами, ціллю яких було осягнення перемиської катедри. Івашко Сосновський, усунений рівночасно королем із холмської катедри, мав за всі шкоди, які він наніс єпископським маєткам і самій церкві, винагородити Філарета, а Філарет мав звернути Івашкові всі видатки, які той поробив для єпархії[98]. Перемиська і холмська катедра ставала, отже, об'єктом торгу і виміни, як який-небудь собі звичайний уряд чи маєток. Такий самий характер мала згадана вже грамота Захарії з 1577 р., в якій він зрікався холмської катедри в користь свого сина, трактуючи її немов би свою власність. Не зважаючи на те, що в році 1543 видано грамоту на холмську єпископію синові тодішнього холмського владики Йони Сосновського, Михайлові, в той же час одержав таку грамоту Васіян Бака. За протекцією впливових осіб королівська канцелярія виставляла, таким чином, привілей на владицтво навіть тоді, коли такий привілей надано вже передтим іншому кандидатові, дбаючи тільки про більший, бо подвійний дохід. Інакше цього зрозуміти не можна, хіба що приняти припущення, що це робилось свідомо з ціллю поглибити в той спосіб розстрій православної Церкви. Не був це, в додатку, єдиний випадок іменування двох владик на одну єпархію; холмський еп. Теодосій Лазовський одержав грамоту на володимирське владицтво, на яке мав призначення Іван Борзобогатий-Красенський. Але тоді, як Михайло Сосновський не настоював на здійсненні своїх претенсій до холмської катедри, Лазовський і Борзобогатий не хотіли поступитись один одному, і між ними дійшло до збройної, в повному розумінні того слова, боротьби. Неменший заколот постав, коли на холмську катедру претендували на підставі королівських грамот син владики Захарії Лесько (Леонтій Пелчицький) і його зять Дмитро Грицькович (Діоні-

[97] Напр., у грамоті для еп. Терлецького говориться: «Nos itaque attendentes, quod ex defectu capitis reliqua quoque membra variis morbis afficiantur et pastoris negligentia gregem perdere solet, ordo quoque turbatur universi, ubi rectores et praefecti deficiunt, volentesque futuris periculis occurrere et praesenti necessitati quantum in nobis succurrere...» (М. Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

[98] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 104—105.

сій Збіруйський) з одного боку і другий зять Захарії, Теодор Омнис-Лаговський, з другого. Боротьба за холмський престіл точилась тоді з перервами поверх 20 років і закінчилася щойно напередодні унії.

Королівські номінаційні грамоти не обмежувались до загальних стверджень передачі номінатам управи єпархією, вони докладно визначували обсяг і характер їхньої влади. Номінати діставали до кінця життя або до моменту осягнення більшої гідности[99] власть виконувати всі ті чинності і розпоряджатись всім тим, що належало владикам за правами і давніми звичаями[100], і передусім управу духовними справами (administratio spiritualium) та завідування владичими добрами і доходами (gubernium bonorum cum proventibus universis), при чому в деяких грамотах катедральні маєтки вичислювались поіменно. Крім того король доручав у своїх номінаційних грамотах всім своїм підданим уважати номіната за справжнього і законного владику (pro vero et legitimo vladica), а людей грецького обряду зобов'язував номінатові як свому зверхникові і наставникові у всьому повинуватись (uti praelato et pastori in omnibus licitis ac honestis pareant et obediant) та відповідати перед ним за всі ті справи, що належать до єпископської власти. Деколи король звертався ще до відповідних представників місцевої влади, щоб вони допомагали номінатові перебрати без проволоки і труднощів управу єпархією і її маєтками. Самого вводу нового владики в єпископію і катедральні маєтки довершував, опираючись на номінальну грамоту, звичайно возний.

До чого ж тоді зводилась роля митрополита при виборі владик? Для нього залишався тільки сам акт висвячення. Король повідомляв митрополита про свою номінацію і доручав її потвердити, а далі висвятити номіната в єпископи і ввести від себе в управу єпархією. На початку XVI ст. митрополити не могли ще погодитися з таким обмеженням їхнього впливу на вибір підвладних їм ерархів. Про це свідчать постанови Виленського собору 1509 р., що одверто взивали відмовляти посвячення кандидатам, неправно іменованим. А коли декілька років перед Виленським собором король Олександер, не питаючись згоди митрополита, іменував в році 1504 холмським єпископом свого руського писаря Івашка Сосновського, цей королівський номінат залишався 3 роки не висвячений, аж поки з уваги на те новий король Жигмонт не усунув його своєю грамотою 1507 р. з холмської катедри. Не малу ролю відограв тут, на мою думку, митрополит, який, мабуть, зволікав із висвяченням королівського кандидата і використав зміну, що відбулась саме тоді на королівському престолі. А вже наприкінці XVI ст. становище митрополита було зовсім відмінне. У 1591 р. на опорожнене перемиське владицтво канди-

[99] «Usque ad extrema vitae suae tempora vel maioris dignitatis assecutionem».
[100] «De iure et antiqua consuetudine».

дував Михайло Копистинський. Одначе патріярх, довідавшись, що той живе подружним життям, наказав митрополитові його не висвячувати. Проте, Копистинський, що одержав номінаційну грамоту від короля, дістав теж висвячення від митрополита, який не мав, мабуть, відваги увійти в конфлікт з королівською грамотою[101].

Впродовж XVI ст. вкорінювався щораз більше звичай іменування владик за життя їхніх попередників. Вже в часи перемиського єпископа Антонія Оникого король іменував іншого владику для Перемишля, але дізнавшись, що це сталось проти волі старого владики, свою грамоту відкликав. Проти такої поведінки заявився Виленський собор 1509 р. Одначе, вже несповна 20 років пізніше, в р. 1528, Олехно Терлецький, дістав грамоту на перемиське владицтво за життя єп. Йоакима. Грамота мотивувала це важкою хоробою старого владики[102], не згадуючи ні словом, чи погодився на те Йоаким; тільки король, хотячи забезпечити останнього, зобов'язав Терлецького удержувати старого владику до самої його смерти на кошт владичих маєтків[103]. Але вже 9 років пізніше Терлецький сам просив короля іменувати для нього помічником з правом наступства Яцка Радиловського, а той прикликав собі згодом на свого помічника свого братанича Йоана, і вистарав для нього номінаційну грамоту, а коли Йоан помер, вставлявся у короля за Брилинським. Це явище можна б інтерпретувати так, що владики, розуміючи безсилля митрополичої власти, самі хотіли впливати на вибір своїх наступників, щоб запобігти в той спосіб передачі єпархії в руки невідповідних кандидатів, а далі, щоб зберегти катедральне майно і посілості, що в часі вакації катедри нераз переходили в чужі руки, а то й частково пропадали. Але історія холмської єпархії XVI ст. доводить, що єпископи далеко не завжди руководилися такими шляхетними мотивами. В Холмі також широко практикувався в XVI ст. звичай іменування єпископів за життя своїх попередників. В р. 1543 холмську катедру дістав син тогочасного владики Йони Сосновського, в р. 1566 зять тількищо введеного в управу єпархією владики Захарії, в р. 1577 син Захарії Левко. Тут виразно проявляється тенденція зробити владицтво доменою свого роду і ця тенденція завершується династією Красноставських міщан

---

[101] Грушевський висуває ще друге припущення, говорячи, що патріярша грамота могла прийти запізно, але з другого боку зауважує: «в препарованій Балабаном з Діонисієм грамоті на митрополита одного з вин митрополичих фігурує се, що він против патріяршого наказу висвятив Копистенського, якого патріярх уважає поставленим неправно» (Грушевський, Іст. України-Р., т. V, ст. 572).

[102] «Gravem aegritudinem incidit, vires corporis et loquellam amisit» (М. Грушевський, Матеріяли до суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України, ч. LXXIX).

[103] «Volumus, constituimus et mandamus, quatenus eundem Ioachimum ipse Olechno novus vladica in omnibus vitae necessariis usque ad finem vitae ipsius de bonis vladicatus premisliensis sufficienter provideat» (Грушевський, Матеріяли, ч. LXXIX).

на холмському престолі в останніх десятиліттях XVI ст., а довголітня й завзята боротьба за катедру поміж членами того роду, на жаль, аж ніяк не лежала в інтересах вірних і Церкви.

Ясно, що спосіб, в який обсаджувались у XVI ст. єпископські столиці західньо-українських єпархій, не міг задоволити тих, що прагнули добра для своєї Церкви і розуміли, яку вагу має вибір таких чи інших владик для її майбутнього. Зарадити цьому лихові хотіли вже представники волинської шляхти на Виленському соймі 1566 р. А втім і самі єпископи дійшли до переконання про потребу віднови канонічної форми вибору і усунення надужить при виборі владик. У своїх артикулах до короля і папи вони поставили як одну з передумов прийняття унії привернення канонічного вибору. Від короля єпископи домагались, щоб кандидати на владицтва й інші церковні гідності обирались згідно з канонами по смерті своїх попередників вільною елекцією духовних, і щоб тільки з 4-ьох вибраних в той спосіб кандидатів король визначував того, якого вважатиме за найбільш здатного до виконування дорученого йому уряду[104]. У відповідь король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р., згадуючи про прохання владик, «абы отъ нихъ чотери особы годные до таковое владзы оберани, съ которыхъ абы одынъ на таковіи уряды черезъ насъ былъ подаванъ», погоджується на них, під умовою, що єпископи приймуть унію[105]. В папи владики просили, щоб єпископи, іменовані королем, не мусіли їздити по затвердження до Риму, тільки щоб їх, згідно з стародавнім звичаєм, міг висвячувати митрополит[106]. У зв'язку з тим папа Климент VIII у виданій в лютому 1596 р. грамоті передав Київському митрополитові власть висвячувати єпископів своєї митрополії[107] при участи двох або трьох владик. Таким чином дезідерати українського єпископату щодо вибору владик були приняті королем і папою.

---

[104] «Quoniam vero Canonibus nostris ita sancitum habemus, ut tam Metropolitae quam Episcopi aliique huiusmodi officiales prius a spiritualibus, quam a saecularibus Ordinibus eligantur, petimus a Sacra Regia Maiestate, ut libera penes nos maneat eligendi eosdem potestas; salva tamen Sacrae Regiae Maiestatis pro libitu cuius ex electis conferendi auctoritate. Post obitum enim alicuius ex subdictis Officialibus quatuor a nobis posse eligi postulamus, ex quibus uni, qui idoneus videbitur, Sacra Regia Maiestas conferet» (Theiner, Monumenta Poloniae», т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич, Annales, ст. 182; Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 532; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 209—210).

[105] Гарасевич, цит. тв., ст. 188—189. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213. Пор. Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 534—535

[106] «Pro literis sacrae (consecrationis) Episcopi ritus nostri Romam ut non mittant, sed cum aliquem Sacra Regia Maiestas in Episcopum nominaverit, Metropolita sive Archiepiscopus more antiquo unumquemque eiusmodi consecrare debet» (Theiner, т. III, ст. 234. Пор. Гарасевич цит., ст. 179; Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

[107] «Is qui... electus seu nominatus fuerit, a... Archiepiscopo Metropolita Kioviensi ac Haliciensi nunc et pro tempore existenti autoritate et nomine Sedis Apostolicae confirmari vel institui, eique munus consecrationis impendi possit et debeat» (Theiner, Monum. Pol., т. III, ст. 261. Пор. Гарасевич, цит. тв., ст. 221; Пелеш, цит. тв., т. I, ст. 627; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 208).

5 СПОСІБ ВІДХОДУ І ДАЛЬШИЙ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

Єпископ управляли звичайно своїми єпархіями до самої смерти, але бували випадки, що вони зрікались владицтва з причини старости, усувались властями, переходили на іншу катедру, або ставали митрополитами. В усіх цих випадках буде тут з'ясований дальший життєвий шлях колишніх перемиських чи холмських владик.

У XV ст. єпископи Перемишля і Холма управляли своїми єпархіями здебільша до кінця свого життя. Можна це з певністю твердити передусім про всіх 4 холмських владик цього періоду а припускати про більшу частину перемиських. Тільки в одному випадку відомо, що перемиський єпископ зрікся свойого владицтва, на думку Добрянського, з уваги на свою старість. Був це Атанасій Бірецький, що залишив свій престіл в р. 1467.

Також в XVI ст. перемиські єпископи продовжували свою архипастирську діяльність переважно до своєї смерти[108]; єдиний тільки Антоній Радиловський по 44 роках свого владицтва передав свій уряд в молодші руки. Зате з-посеред 9 холмських єпископів XVI ст. тільки три управляли цією єпархією до своєї смерти, тоді як величезна більшість (шість) покинула холмську катедру в інший спосіб.

Вже на початку XVI ст., в р. 1507, номінат Івашко Сосновський втратив холмську єпархію, яку король Жигмонт передав своєю грамотою в руки іншого кандидата. Король мотивував це своє рішення тим, що Івашко не висвятився в означений час і не викновував повиностей свого зання, хоч володів у Холмі 3 роки. Одначе Сосновський не покидав надії на відзискання втраченого владицтва, а тимчасом стежив за діяльністю свого противника Філарета і займався своїми маєтковими справами, ведучи безупинні спори з свояками і сусідами. Вкінці, по смерті Філарета в р. 1533, він досягнув таки своєї мети і під іменням Йони володів 12 років холмською катедрою. Що з ним сталось опісля, годі з певністю сказати. В останніх роках свого владицтва Йона вів судові процеси за втрачені після смерти Філарета катедральні маєтки. Це не подобалось королеві, що відобрав ті маєтки сам своєю грамотою, виданою 20. 10. 1533 р. Король вимагав від владики повинуватися королівським грамотам, але мужній владика відповів у холмському суді, що він не може погодитись на таке бажання короля, подаючи причини, які спонукують його до того. Декілька місяців пізніше холмські акти не згадують вже про Йону Сосновського, а в наступному, 1546 р., володів у Холмі Васіян Бака. Тому то й існує припущення, що Йона, попавши в неласку короля, мусів залишити катедру[109]. Як-не-як, а під

[108] Про двох перших перемиських владик цього століття (Антоній Оникий, Йоаким) можна про це тільки здогадуватись.

[109] Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 45.

р. 1549 акти розказують вже про вдову покійного Йони[110]. Можливо, що в зв'язку з тим не засів по смерти батька на холмській катедрі син старого владики, Михайло Сосновський, якого король іменував ще в р. 1543, хоч тут не виключена ще й інша причина[111].

Всі інші 4 єпископи, що не володіли в Холмі до своєї смерти, це були владики другої половини XVI ст., коли то єдиний Діонісій Збіруйський засідав на холмській катедрі до кінця свого життя. Що ж стало причиною цього? Двох холмських владик згаданого періоду покинуло Холм, щоб перейти на інші катедри — Теодосій Лазовський у Володимир, Леонтій Пелчицький у Пинськ. У XVI ст. поміж українськими катедрами володимирська була поруч луцької найбагатша[112]; тому то король говорив про перевід Лазовського на «вищу володимирську катедру[113]. Була це, може, винагорода для цього владики за одержану давпомер в р. 1588). Леонтій Пелчицький перейшов в р. 1585 турівський єпископ Йона Протасович. У Володимирі Лазовський виконував функції владики до р. 1580, коли він передав ту єпархію архим. Мелетієві Хребтовичу (той акт передачі потвердив і король). Хребтович відступив, з черги, управу єпархією за 1000 зол. в аренду Лазовському до кінця його життя (Теодосій помер в р. 1588). Леонтій Пелчицький перейшво в р. 1585 у Пинськ і як єпископ пинський підписав 10 років пізніше заяву про приступлення до унії, але до Берестейського собору він вже не дожив. Із двох інших холмських єпископів другої половини XVI ст., що покинули холмську катедру перед своєю смертю, Захарія зрікся грамотою з 3. 6. 1577 р., потвердженою королем 20. 6. 1577 р., добровільно своєї єпархії з причини своєї слабости та глибокого віку, знеможений до того боротьбою з своїм зятем Теодором Лаговським (кілька років пізніше Захарія помер). А тількищо згаданий Теодор-Терентій Омнис Лаговський, іменований грамотою короля з 19. 8. 1566 р. коадютором Захарії з правом наступства без потреби на те нових королівських грамот, попав у конфлікт з старим владикою і за насильне опанування катедральних маєтків був у травні 1577 р. прогнаний з Холмщини. Покликуючись на грамоту короля з 19. 8. 1566 р., Теодор-Терентій вів завзяту боротьбу за холмську катедру з наступниками Захарії, Леонтієм Пелчицьким та Діонісієм Збіруйським. В охороннім листі в датою 4. 6. 1580, виданім на користь баніта, король називав його знову «холмським коадютором Теодором», а й деякі холмські акти титулували Теодора-Терентія «холмським владикою»[114]. Одначе, Омнисові-Лаговському не вдалося відвоювати холмської катедри і, напередодні унії, в 1595, закін-

[110] Там же, ст. 149.
[111] Михайло Сосновський був двічі жонатий.
[112] Грушевський, Історія України-Р., т. V, ст. 480—481.
[113] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 172.
[114] Так говорив про нього, напр., возний у своїй заяві 22. 4. 1594 р.

чилась його поверх 20-тилітня безуспішна боротьба: з того часу холмські акти мовчать про нього[115].

Замітне, що ніодин із 25 перемиських і холмських єпископів доберестейської доби не став митрополитом. Це й вказує, в якому становищі знаходились ці єпархії в тих часах у відношенні до інших провінцій Київської митрополії: Перемишль і Холм вважались її периферійними частинами, що при обсаді митрополичого престола не відогравали ніякої ролі[116].

6. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ З ЧАСУ УПРАВИ ЄПАРХІЄЮ

а) Час управління

З уваги на те, що владики продовжували свою діяльність на єпископських престолах звичайно до кінця свого життя, виводити якінебудь висновки з ствердження довшого чи коротшого часу правління єпископів якогось періоду, можна тільки з великою обережністю. А все ж таки інтересно приглянутись і цьому питанню та розглянути в першу чергу статистичні дані, а в найбільше маркантних випадках спробувати інтерпретувати те чи друге явище.

Встановити, як довго правили своїми єпархіями західньоукраїнські єпископи XV ст., вдається лише у виняткових випадках; часто можна устійнити саму тільки дату смерти владики або саму дату його вступлення на престіл, так, що в основному доводиться користуватись першою й останньою згадкою про даного єпископа в грамотах і актах того часу[117]. Проте, треба стверднти, що більшість владик XV ст. управляла своїм єпархіям поверх 10 років.

У XVI ст. картина стає значно докладніша. Починаючи з холмського єпископа Філарета (1507—1533) і перемиського Йоакима (1522—1529), з-поміж 13 єпископів XVI ст.[118]. лише один володів своєю єпархією менше ніж 5 років[119], трьох 5—10 років, шістьох 10—20, і трьох поверх 20 років[120]. Отже майже половина переми-

---

[115] Площанський, op. cit., т. I, ст. 234.

[116] В XVII ст. із перемиських та холмських єпископів стали митрополитами: православні перемиські владики Ісая Копинський і Антоній Винницький та холмський православний владика Діонісій Балабан, в XVIII ст.: перемиський уніятський єпископ Георгій Винницький та холмські уніятські владики Ф. Володкович і Теодосій Ростоцький.

[117] Напр., для перемиського єпископа Іллі дата 1422 р. означає тільки terminus non post quem, він вступив на престіл, а 1440 р. teminus non ante quem, він закінчив своє владицтво.

[118] Не береться тут на увагу номінатів Михайла Сосновського і Теодора-Терентія Омнис-Лаговського, що не були висвячені (дехто з дослідників не враховує їх тому взагалі до холмських владик).

[119] Єпископ-помічник Йоан Радиловський, що по двох роках коадюторства помер.

[120] З них найдовше перемиський єп. Антоній Радиловський, що від часу свого іменування на помічника Л. Терлецькому залишався 44 роки, а від смерти свого попередника 32 роки перемиським владикою.

ських та холмських владик того періоду правила своїми єпархіями 10 до 20 років, а більше ніж дві третини — поверх 10 років. Пересічна довжина правління виносила в XVI ст. приблизно 15 років. Але з холмських єпископів другої половини XV ст. тільки Діонісій Збіруйський управляв тією єпархією дещо понад 15 років, всі три інші менше ніж 15 років. Явище це не випадкове: двох із тих владик перейшло на іншу катедру (Теодосій Лазовський і Леонтій Пелчицький), третій (Захарія) зрікся добровільно холмського престолу.

б) Вік

Вік, в якому єпископи XV—XVI ст. вступали на владичі престоли, можна встановити в небагатьох випадках, і то тільки в загальному. Йона Сосновський одержав королівську номінацію замолоду; підтреджує це зрештою факт, що 40 років пізніше він володів ще холмською єпархією. Про вік єп. Філарета можна робити висновок з того, що на Виленському соборі 1509 р., отже після двох років владицтва, виступав він як наймолодший з присутніх там ерархів[121]. Зате єп. Захарія вступив на холмську катедру будучи вже стариком, і в декілька місяців після номінації король, беручи на увагу старечі літа владики, погодився назначити йому помічника[122]. В інших випадках не можна навіть вийти поза припущення самих дослідників[123], і що-найбільше, опираючись на довгі роки владицтва чи на довге життя після номінації[124], можна устійнити, що той чи інший єпископ одержав номінаційну грамоту у молодих роках свойого життя[125].

в) Титул

Західньо-українські єпископи називались у грамотах і актах «владиками»[126], спочатку, мабуть, для відрізнення від латинських єпископів («episcopi»); вказують на те судові акти з першої поло-

---

[121] Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 107.

[122] Там же, ст. 173.

[123] Напр., Добрянський, говорячи про зречення перемиського єп. Атанасія (середина XV ст.), додає від себе, що той зробив це, мабуть, з причини своєї старости.

[124] Напр., іменований в р. 1552 холмським єпископом Теодосій Лазовський помер в р. 1588, отже після 36 років; Теодор-Терентій Омнис-Лаговський, що став номінатом в 1566 р., жив ще в р. 1595.

[125] В XVII ст. джерела подають вже деколи, хоч теж ще рідко, докладніше вік єпископа Напр., перемиський єпископ-помічник уніят Павло Овлучинський став єпископом, маючи 33 роки; холмський уніятський єпископ Яків Суша іменований адміністратором холмської єпархії в 39 році, а єпископом в 42 р. життя; єпископ-уніят Августин Лодята — коадютором в 30 р., холмським єпископом в 32 році життя, тощо.

[126] «Vladica» або «wladica».

вини і середини XV ст. та королівські грамоти[127]. Але з боку урядових чинників став вираз «vladica» погірдливим, як зрештою паралельні терміни: «pop», або й «baythko», «synagoga» (замість «ecclesia»), «secta» (замість «ritus), а в одному холмському акті з р. 1594 судовий писар не завагався навіть написати: «evasio wladyki, alias Hospody pomiluy»[128]. Говорить про те також повна титуляція єпископів обох віровизнань: з одного боку — venerabilis vladica», з другого — «reverendissimus in Christo pater», «dominus» або «Dei gratia episcopus Chelmensis cum suo venerabili Capitulo». Деколи додавали акти владиці епітет «religiosus», як якомусь звичайному монахові. Коли ж в р. 1481 під час спору з польським єпископом Йоаном одна грамота назвала єп. Герасима Бозького «Reverendissimus Harassimus», -issim- у слові «Reverendissimus» перекреслено[129]. Аж в другій половині XVI ст. подибуються холмські акти, що титулують владик «Reverendissimus» і «Dei gratia». Берестейські акти вживали, з незначними винятками, терміну «episcopus»; так називали себе не тільки самі владики, але й титулували їх також папські буллі, і навіть королівські грамоти[130].

Холмські єпископи титулували себе «холмськими й белзькими»[131], але судові акти ограничувалися здебільша до «wladica Chelmensis». Королівські номінаційні грамоти подавали частіше повний титул, який фіґурував і в актах, пов'язаних з Берестейською унією: «episcopus Chelmensis et Belsensis» (або «Bełzensis»). Також на декларації унії 1596 р. тодішній холмський єпископ підписався «Діонісій Збіруйський Божою Милістю єпископ владика холмський і белзький».

Перемиські єпископи, почавши від XV ст., титулували себе «перемиськими і самбірськими». Вперше подибується цей титул в грамоті самбірського старости, Сташка з Давидова, виданій 21. I. 1422 р., в якій говорилось, що «Ілля, владика перемиський і сам-

[127] І так в Люблинській земській актовій книзі за рр. 1431—1440 єпископ Сава титулувався, напр., «Sawa Wladica, Episcopus ruthenicalis» (Площанський, Прошлое Холм. Р., т. II, ст. 9), холмські акти 40-их рр. XV ст. називали холмського єпископа також «wladica episcopus ecclesiae ruthenicalis» (там же, т. I, ст. 88), а в грамоті короля Володислава III, виданій в р. 1443, згадуються **«Episcopi,** Praelati et caeterae personae Ecclesiasticae **Consvetudinis Romanae Ecclesiae»** і поруч **«Episcopi seu Vladicae**, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti **Ritus Ruthenorum»** (Harasiewicz, Annales, ст. 80. Пор. Пелеш, Geschichte der Union, т. I, ст. 375 і 376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

[128] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 61.

[129] Там же, ст. 61.

[130] Натомість холмська шляхта не хотіла допустити до рівноправности навіть у титулі.В інструкції холмського соймика з 1642 р. вона доручала своїм соймовим делеґатам домагатися на соймі, «щоб владикам були залишені лише ті права, якими вони здавна користувались, і щоб називались в грамотах тільки „владиками", а не „єпископами" (Площанський, цит. тв., т. II, ст. 77). А на своїм синоді в р. 1643 латинське духівництво холмської епархії постановило, що уніятські єпископи не повинні присвоювати собі титулу «illustrissimi», якого вживали єпископи латинські (Грушевський, Іст. України-Р., т. VIII, ч. 2, ст. 102).

[131] Також у XVII і XVIII ст.

бірський жалівся перед королем на Стрілковичі...». Але перемиські акти і навіть королівські грамоти вдоволялись зчаста самим «vladica premisliensis»; зате Берестейські акти, поскільки вони згадували перемиського владику, дотримувались звичайно повного титулу «episcopus Premisliensis et Samboriensis»[132].

г) Резиденція

Холмські єпископи XV—XVI ст. перебували звичайно у Холмі, якщо не враховувати їхнього побуту в місцевостях, що становили маєтки холмської катедри. У XVI ст. один тільки номінат Теодор Омнис-Лаговський, посварившись з єп. Захарією, не вернувся більше до Холма, хоч деякі акти й далі титулували його холмським владикою[133]. Владики проживали в манастирі при соборній Церкві і, коли 4. 6. 157? р. сталася в Холмі велика пожежа, вогонь знищив, за словами сучасників, все крім замку і руського манастиря, де жив владика[134]. Катедральний собор на Гірці, що залишився до останніх років єпископською катедрою, вважається деякими дослідниками за давню Данилову Богородичну церкву[135].

В історії перемиського владицтва пам'ятним роком був рік 1412, коли то Ягайло загарбав перемиський собор, передаючи його латинникам[136]. Можливо, що перемиські єпископи перенеслись тоді на деякий час до Самбора. Так чи інакше, в XV ст. перемиське владицтво знайшло притулок при василіянському манастирі на Вовчу, і тільки на початку XV ст. вернулося до міста, на грунт, подарований ковалем Кузьмичем, прозваний опісля «Владичем». Перша катедра, збудована на Владичу, згоріла в р. 1535 разом з архівом. Того ж таки року приступлено до будови третього з черги собору св. Івана. Окрім собору побудовано на Владичу, на основі привілею короля Жигмонта Авґуста, виданого єпископові Антонієві Радиловському, крилошанські будинки. З того часу собор простояв до другої половини XVIII ст., коли перемиський єпископ Атанасій Шептицький (1762—1779) казав його розібрати, щоб поставити новий.

[132] У XVII ст., почавши від Антонія Винницького, що перебував якийсь часн у Сяноці (особливо в рр. 1668—1675), перемиські єпископи титулувались ще й «сяніцькими». З того часу повний титул звучав: «Episcopus Premisliensis, Samboriensis et Sanocensis» (або «Sanotiensis»). В XVIII ст. єп. Єронім Устрицький, перебуваючи часто в Ярославі, звав себе ще «ярославським», але по його смерті ця назва не прийнялась.

[133] В XVII ст. не перебував у Холмі тільки православний єпископ Паісій, висвячений патріярхом Теофаном в р. 1621.

[134] Площанський, цит. тв., т. I, ст. 66.

[135] М. Кордуба, Історія Холмщини й Підляшшя, Краків 1941, ст. 67.

[136] Добрянський цитує у своїй «Истор. епископовъ» Длуґоша, що пише про передачу собору ось як: «Ecclesiam cathedralem pulcherrimo opere ex petra quadrata fabricatam, in Premisliensis castri medio sitam ritu Graeco hactenus per Pontificem Ruthenorum administrari et officiari solitam ejectis extumulatis prinum Ruthenorum cadaveribus et cineribus, consecrari in catholicam et latini ritus ecclesiam ordinavit.»

о. М. Ваврик, ЧСВВ

ЛАВРІВСЬКА ХРОНІКА (1771—1882)

(Скорочення)

В передвоєнних «Записках Ч. С. В. В.» між усіми василіянськими манастирями Західньої України розмірно найбільшої уваги удостоївся лаврівський манастир. Попри природний чар свого положення відділовував він на дослідника посмаком свого леґендарного княжого походження, довговіковим минулим й загадочною генезою тамошньої церковної архітектури й поліхромії. Не скривав свого захоплення для цієї обителі ні сам покійний редактор «Записок» о. Йосафат Скрутень, що в часі своїх богословських студій в Лаврові під час першої світової війни зладив був подрібний опис тамошних рукописів і занотовував навіть відірвані їх залишки на сторінках своїх «Записок» (гл. т. II, вип. 3—4, ст. 437), ні надійний його співробітник, невіджалуваний о. Роман Лукань. Нема теж між живими Миколи Голубця, що перший в промежутку між обома війнами спопуляризував цей монаший осередок Підгіря з його фресками внаслідок своїх наукових відвідин Лаврова пізнім літом 1925 р.

Нескінчена залишилася його історично-археологічна розвідка про Лаврів, поміщена в ЗЧСВВ, II (1926—7) ст. 30—69 і 317—35, що після вступних даних про бібліографію цього м-ря обговорює первопочини, давні посілості, політичну історію (до 1882 р.) та топографію обителі й манастирської церкви. Тим чином вона вривається в найцікавішому місці, бо з розкинутих тут і там натяків автора виходило б, що він мав в дальшому докладніше спинитися над генезою лаврівської церковної конструкції та її — одинокої в своїм роді — атракції: фрескової поліхромії. В першому випадку виручив М. Голубця якнайкраще проф. В. Січинський своєю основною статтею про лаврівську церкву, що заховалася в кількох рідкісних відбитках із заплянованого ще в 1932 р. великого 5. тому «Записок ЧСВВ» з приводу 50-ліття добромильської реформи Чина; вона поміщена в цім збірнику побіч найбільшої досі розвідки з минулого Лаврова о. Р. Луканя й Ів. Филипчака: Ц. к. Окружна Головна Школа в Лаврові 1788—1911 (відбитка: Львів 1936). Туди мала теж ввійти моя стаття про філософічно-богословські студії в Лаврові в 18 .ст. та їхню научну структуру, що, нажаль, безповоротно пропала при повному знищенні того збірника «Записок ЧСВВ» у жовківській друкарні большевицькою навалою в вересні 1939 р. Тим більшої ваги набирають сьогодні виписки з пребагатого архівального й бібліотечного скарбу лаврівського м-ря, що збереглися в мене як предорога пам'ятка всіх вище згаданих наукових починань, які проходили на моїх очах впродовж усього мого побуту в цій незабутній обителі (1924—27 і 1931—34 рр.). І тим більше належиться признання для Редакції наших «Записок», що служить ласкавою гостинністю для цих окрушин з вікового багатства, яке улягало повному знищенню вже при першому большевицькому приході до Лаврова в осени 1939 р.

В першій мірі відноситься це до старинної лаврівської хроніки, що з неї друкується тут докладне скорочення (трансумпція) в переконанні, що навіть в такому сумаричному виданні вона не позбавлена першорядної джерельної вартости. Складається вона з трьох частин: 1-а книга, крім вступних даних про давне минуле м-ря, присвячує найбільше уваги подіям 18. століття до 1784 р., друга обіймає наступні часи й кінчиться на 1850 р., третя доведена до 1882 р. І саме першої, найважнішої не було тоді в лаврівському книгозборі, як ми з покійним М. Голубцем підбирали архівний матеріял для задуманої його розвідки про Лаврів. Однак це нас не дуже турбувало, бо все таки була надія, що той рукопис знаходиться у львівській василіянській бібліотеці. Там якраз приміщував його В. Щурат, що востанне перед першою світовою війною його цитував у статті: До біографії і писань Івана з Вишні, в ЗНТШ т. 87, Львів 1909, ст. 54.

А втім на початку своєї монографії М. Голубець з жалем подав до відома, що згадана хроніка так і не знайшлася й мабуть безповоротно пропала (гл. ЗЧСВВ, II, 34) так, що він був обмежений одиноко до виписків, які колись з неї поробив В. Площанський для свого нарису про Лаврів в Наук. Сборнику за 1866 р., ст. 318 і сл. Це спонукало мене до найпильніших розшуків за тією хронікою між рукописними й друкованими надбаннями лаврівського м-ря. І дійсно вона знайшлася між залишками паперів по о. К. Мрозовському, що перед першою війною займався перебудовою лаврівської церкви й проживав тут іще на початку 1920 рр. То він хіба перебрав цей літопис зі Львова до Лаврова, як брав, звідки попало, й другі цінні рукописи (м. і. Життя митр. Йосифа Рутського пера митр. Рафаїла Корсака). Завдяки тій щасливій знахідці зміг іще М. Голубець частинно використати дані цієї І-ої книги лаврівської хроніки в продовженні своєї праці в ЗЧСВВ, II, ст. 317—335, і подав у вступній заввазі сумаричний опис самого рукопису, з якого мав намір дати навіть ширші виїмки при кінці монографії.

При тому навів він повний титул з першої заголовної сторінки нашої хроніки: Historya Monasteru Ławrowskiego ZSBW. Prowincyi Koronney pod Titt. Prott. N.M.P. w ktorey Dawność, Spustoszenie, Restauracya, Wzrastanie, Łaski Dobrodziejów, Cuda, Znacznieysze Pogrzeby, y wszelkie pomyslne lub niepomyslne Powodzenia się Mieysca Tuteyszego z Wyrazeniem Roku na marginesie Miesiąca y Dnia in cursu początkiem zaczowszy od Pierwszey Fundacyi ile wiadomości doscignąć mozna, iuż z Dokumentow, iuż z roznych Xiązek, bądz z Powiesci wiary godney, aż do czasow ninieyszych wpisane bydź maią z uczynioney Dyspozycyi od Zwierzchności Zakonney w Roku 1771. To iest po ostatnim Spaleniu Tuteyszego Monasteru. Roku zas 1771 Dnia 29 Junia w Czasie Wizyty Nayprzew-go w Bogu Imci X: Inocentego Matkowskiego ZSBW. Swię: Theologii Doktora Prowincyi wyzey rzeczoney Vikarego Generalnego Zaczęta y aż do Aktu y Roku ninieyszego szczęśliwie y porządnie na wzór dalszego Kontynuowania Spisana Ad M. D. G. S. V. Posteritati veroad Memoriam. До того однак слід додати, що після цього макаронічного титулу йшов іще піднаголовок: Actorum Monasterii Lauroviensis Liber. Саме під тим ім'ям приходить стало наша хроніка в дальшім оповіданні і має такий самий наголовок в 2-ій частині (гл. ЗЧСВВ, II, ст. 33). Вперше стрічаємо його під днем 27 липня 1771 р. Тут підписався в нашій хроніці підчас своєї канонічної візитації згаданий вище в її титулі о. Ін. Матковський, пригадуючи м. і. своє поручення приспішити будову нового м-ря, вписане в часі візитації 1770 р. «in libro Historiae» й поручаючи продовжати «Історію» та «Акти» м-ря двом бр. богословам Монджикевичеві й Стопкевичеві. З того виходить, що вже тоді в Лаврові провадилося літописання у двох, як це приписували правила Чина, книгах, в «Історії», що мала служити для запису важніших подій в м-рі й поза ним, та «Актах», що були властивою домашньою хронікою.

І саме ця перша книга «Актів» мала тоді вже двадцять сторінок густого письма про минуле м-ря, зокрема між 1660 і 1770 рр., коли о. Матковський її підписав та приказав продовжувати. Якже ж тоді розуміти сказане в наголовку, що вона якраз підчас його візитації зачалася, і то з докладною датою 29 червня 1771 р.? Невідомо, чи про це зробив о. Матковський який

натяк у своїх «Актах» з часу настоятельства в святопокровській провінції (1768—1772), що зберігалися перед війною у львівській василіянській бібліотеці. На жаль, і наша хроніка нічого не подає про початок та кінець тієї візитації. Тому не лишається нічого більше, як приняти, що візитація 1771 р. ще почалася в червні, а рівночасно з тим й наша хроніка, так що за вакаційний місяць її доведено аż do Aktu y Roku ninieyszego (27. VII. ст. ст.) na wzór dalszego Kontynuowania. Зате з більшою певністю можна твердити, що ще її не було підчас його візитації 1770 р., як звернути увагу на те, що тоді він свої поручення вписав на сторінках «Історії» м-ря. До речі, в нашій хроніці нема згадки про таку візитацію, хіба що вона тотожна з тією, що тут згадана загальниково в грудні 1769 р. без назви візитатора. Що це однак був о. Матковський, свідчить спис вічних богослужебних обліґацій, зроблений й підписаний цим отцем в часі його візитації з датою 16 грудня (ст. ст.) 1769 р., що зберігався у відписі лаврівського ігумена о. М. Говінського 1801 р. Ця візитація могла перетягнутися до наступного року 1770-го і щойно тоді він вписав у лаврівську «Історію» згадане поручення приступити до будови м-ря. Можливо, що теж тоді він був дав приказ запровадити хроніку, звану «Актами», зреалізований щойно підчас візитації наступного року. Річ у тому, що в титулі хроніки замітне протиставлення першого речення, де мова про приказ завести хроніку, і другого із ствердженням, що його виповнено — того самого року... Тоді це була б попросту помилка: 1771 місто 1770! Так чи інакше — це заслуга енергійного о. Матковського, що лаврівська хроніка постала саме в переломових роках історії василіянського Чина й нашої Церкви в Галичині.

Тим більший жаль, що невідома осталася старша від неї «Історія» лаврівської обителі, що на неї покликується наша хроніка двічі під 1767 і зараз таки під 1768 р. Щобільше, під 1767 р. при згадці про гайдамацькі погроми василіянських м-рів вона хіба з неї наводить слова: grassante tumultu schysmaticorum in tractu Ucrainensi in odium fidei. Можливо, що тоді якраз згадана «Історія» зачалася за ігуменства о. Полікарпа Волянського (1766—1768), знаного своїм докладним описом м-ря перед пожаром 1767 р. (гл. ЗЧСВВ, II, ст. 319 і сл.). В наступному році він був позбавлений настоятельства у зв'язку з намаганою переміною лаврівської обителі на архимандрію, проти якої пізніша хроніка либонь під впливом цієї «Історії» так виступала... Та й ще далеко пізніше під 1786 р. вже в 2-ій книзі лаврівської хроніки є аж дві відсилки до неї на знак, що й пізніше не переставали ці два твори на себе впливати.

Поза тим спиралася наша хроніка на даних документальних багатого манастирського архіву, почавши від т. зв. грамоти кн. Льва й других королівських привілеїв. Від половини 17 ст. маємо в ній подрібний перелік ігуменів та других заслужених монахів й добродіїв лаврівської обителі, зроблений хіба за даними тутешнього «Пом'яника», що почав списуватися 1661 р. (гл. ЗЧСВВ, VI, ст. ??) і часто подавав біля поодиноких імен замітки про їхні заслуги, записи й дарунки для лаврівської обителі. Від 1740 рр. із заведенням монаших студій в Лаврові наш літопис зачав рік річно подавати імена оо. професорів й бр. студентів, мабуть на підставі шкільних протоколів, що точно провадилися по василіянських школах. Щойно після 1771 р. тут появилися між рядками в щораз більшому числі витяги чи копії різних обіжників законної, єпархіяльної й цивільної влади так, що 2-а книга лаврівської хроніки це в більшості протокольна книга різноманітних, більше й менше важних, документів.

Вона майже в цілості писана по польськи, з виїмком деяких партій, писаних по латині о. Доротеєм Михальським, та 3-ої частини (від 1846 р.), писаної вже по українськи з домішками модного тоді язичія. Та навіть в польсько-латинській її мові проривалися тут то там українські вислови (м. і. фонема: Ławrjw!) і, що більше, видна стала тенденція вживати одиноко юліянського календаря, який без зміни захований теж в теперішньому нашому виданні. Також назви звичайно тут заховані так, як стрічаються в тексті, дарма що вони в ньому наглядно спольщені. Ось наприклад під рр. 1776 і 1778 згадується о. Йона Лєсецький, що як завідатель в Микла-

шеві в 1789/90 рр. підписувався на метриках як Лісецький (гл. Нива, ч. 12 за 1938, ст. 451). Після о. Антона Стопкевича, що писав цю хроніку до свого виїзду з Лаврова на початку 1774 р., слід назвати о. Михальського, пізнішого протоігумена (1797—1803), що провадив її від осени 1775 до вересня 1882 з виїмком часу між вереснями 1777/9 рр., коли вів наш літопис о. Іраклій Бєлькевич. В часі моїх занять у Лаврові не було змоги порівняти цю пам'ятку з кристинопільською хронікою о. Корнила Срочинського за рр. 1766/76, щоб відкрити, чи нема слідів його письменницької руки бодай на останніх сторінках І-ої частини лаврівського літопису, коли він тут ігуменував в рр. 1781—1788. Після нього лаврівське літописання майже занепало так, що прикро читати, як 1801 р. протоігумен Михальський вину за це скидає на його наслідника на ігуменстві о. Антона Стопкевича, тобто на того самого, що так світло цю хроніку провадив у її початках... Це вже признака скорого занепаду Чина, що тоді розвинувся з причин, які так докладно відзеркалюються в лаврівській хроніці, вимовній пам'ятці золотої доби Чина і його руїни. Тим краще на такому понурому тлі виступають світлі характери лаврівських літописців XIX ст., М. Говінського, М. Максимовича і навіть М. Лободича перед самою реформою 1882 р. та вікова праця лаврівської обителі, зафіксована в цій хроніці.

Вступні вісті з лаврівської хроніки до 1770 р.

Після коротенького вступного натяку на здогадне повстання Лаврова в р. 1172 за кн. Лавра (?) і на фундацію кн. Льва Даниловича 1292 р. (?) (гл. ЗЧСВВ, II, 38 і 335 замітка) йде сумарична згадка привілею Жигмонта І. з 1539 р., де мова про королівську комісію для визначеня границь с. Нанчілки, зіслану на прохання перемиського владики Лаврентія Терлецького та згадка дозволу Жигмонта Августа з 1550 р. на будову нової церкви й манастиря після нападу Татар (1549 р.), що пустили давнішу монашу оселю з вогнем, на просьбу єп. Антона Радиловського. Крім того згаданий дозвіл королеви Бони (1553 р.) на прилучення «фундушу» Нанчілки до манастирських дібр, потверджений Жигмонтом Августом (1555 р.).

Безпосередньо потім йде згадка, що перший виборний ігумен після «абренунціяції» владики Антона Винницького з 1659 р., на підставі принятого уставу зі Скиту Манявського Йосаф (тобто Йоасаф) Тисовський поручив списувати «Пом'яник» 2 січня ст. ст. 1661 р. Вслід за ним згадуються три давніші настоятелі Роман Муращак з 1629 р., Венямин Стебельський, що 1651 р. виєднав ґрунта для мананстиря (без ближчих даних) та Інокент Гошовський (1659 р.). З наступних настоятелів згадані Йов Тинєвич (1670 р.), що був передтим вікарієм, єросхимонах Максим Терновський під р. 1675 (помер 7. IX. 1678), Віталь Баранецький (1678) Макар Святогорець, родом з Судової Вишні, що випросив у волоського воєводи Константина Басараба частичку Хреста Господнього (1681) і Савватій Мішина (1685).

Крім настоятелів згадуються в цих роках й другі заслужені монахи, уставники другого хору, діякони, іконописці[1], м. і. о.

[1]) Сюди належала б пізніша принагідна згадка в 2-му томі «Хроніки» іконописців: діякона Ісаї Герасимовича, вписаного в «Пом'янику» цього м-ря під 1672 р. (О. Роман Лукань зве його отцем в Н. Зорі, ч. 43 за 1937 р.) й о. Анатоля Новогродського під р. 1678.

Геннадій Ямницький, пізніший добромильський ігумен (під р. 1689) і Сильвестер Винницький, що дуже дбав про манастирські добра в часі королівської комісії 1689 р. та кожночасні «префекти фабрики», тобто наставники будови манастиря, почавши від 1664 р.

Зряду зазначено, що о. Баранецький став удруге ігуменом 1693 р. В р. 1698 ігумен Спиридон Руський зачав процес з Товарницькими за млин в с. Лінині, а скінчив його ігумен Єзекіїл Худецький 1699. За ігумена Єроніма Волчанського в 1703 р. манастир дістав великий запис по покійнім єп. Інокентії Винницькім († 1700) і від єп. Юрія Винницького на родинних добрах у Висоцьку Вижнім — 24 тисячі зл. п.[2].

Під рр. 1715/6 ігуменував о. Венямин Правіцький, що був теж адміністратором перемиської єпархії по смерти митр. Юрія Винницького († 1713). В р. 1717 ігумен Севастіян Менцінський дістав «інтромісію» до с. Турє (гл. ЗЧСВВ, II, 47). В наступнім році був ігуменом о. Гнат Воскевич.

Під 1723 р. згадується ігумен Ісая Михалович, а по нім в липні т. р. наступив на ігуменстві о. Єзекіїл Бончаківський, що настоятелював аж до 1729 р. Тоді вдруге став ігуменом о. Менцінський, а в 1730 р. о. Бончаківський. В 1732 р. ігуменував о. Інокент Герасимович, що уложив спір з Домініканами з Самбора за добра Мокряни-Шашаровичі (гл. ЗЧСВВ, II, 47) і наступного року став «презесом» манастирських дібр у Висоцьку, де багато добра зробив для манастиря. В 1734 р. згадується як поновний ігумен о. Бончаківський. В р. 1737 ігумен Гедеон Закачевський дістає «інтромісію» до Мокрян, а 1738 р. о. Бончаківський — вже вчетверте ігумен — провадить новий процес проти самбірських Домініканів. З інших монахів того часу відзначений о. Пахомій Височанський, що 1724 р. записав манастиреві своє майно «Дмитрівку» в Висоцьку, і бр. Доситей Дяковський, що був там працьовитим прокуратором за ігуменства о. Бончаківського.

Літописні записки починають збільшуватися з 1740-им роком так, що відтепер чи не під кожним роком є щось цікаве відзначити. Зачинається це від згадки, що о. Василь Урбановський зачав із днем 9. XII. 1739 серію ігуменів post erectam provinciam (тобто від Львівської капітули літом 1739 р.) Попри нього в р. 1740 згадуються ще о. Ісаак Злоцький, прокуратор у Висоцьку, о. Йона Луковський в Мокрянах, о. Гервасій Інєсевич, прокуратор судових справ, о. Йоаникій Домбровський, прокуратор манастиря, ще других 7 єромонахів, 2 діякони і 2 звичайні монахи.

В 1741 р. в Лаврові зачалися монаші студії філософії та моральної богословії. Професором філософії був о. Сильвестер Коблянський, що мав 4 слухачів, тобто двох єромонахів, в тому бр.

---

[2]) М. Голубець (ЗЧСВВ, II, 45) мильно приписує це Антонові Винницькому. В р. 1711 Ю. Винницький вже як митрополит додав іще 6 тт. зл. так що в цілості від обох владик дістав м-р 30 тт. зл.

Анастасія Шептицького, пізнішого перемиського єпископа (1762—1769). Богословію викладав о. Василь Служикевич, вікарій дому, для 4 студентів[3]. Крім них згадуються під тим роком о. Гедеон Земялковський як касієр, окремий отець до судових справ і 5 інших єромонахів.

В 1742 р. о. Коблянський з філософічними студіями перенесений до Гощі, а богословії вчив тут о. Патрикій Попель.

В р. 1743, 12. VI, став ігуменом о. Мартиніян Сематковський аж до квітня 1745 р. О. Коблянський вернувся сюди з 4 філософами з Гощі. Були тут іще т. р. старенький о. С. Менцінський як консультор дому, два оо. проповідники по одному на неділі й свята і 14 інших єромонахів та 4 брати-монахи. Разом 27 монахів.

В р. 1744 замінив о. Коблянського о. Служикевич, що викладав філософію для 6 слухачів, в тому 4 єромонахів.

В р. 1745 став ігуменом, від 4 квітня, о. Сильвестер Рудницький, пізніший єпископ луцький (1752—1777), а по нім прийшов на ігумена о. Іларіон Шостаківський від 19. VII. 1746.

В р. 1747 знову стає ігуменом о. Сематковський, 18. XII. аж до 1752 р. Він з енергійним прокуратором о. Денисом Буцовським провадить 1749 р. процес проти Домініканів в Гусакові, за їхній заїзд на Мокряни і Шашаровичі.

В р. 1749 згадується в Лаврові моральна богословія з 4 слухачами. Вчив о. Мелетій Долянський. На філософії були тільки два слухачі[4].

В р. 1751 вчив філософії о. Михайло Гронзевич аж до 10 слухачів (втому 6 отців), а йому на зміну прийшов о. Василь Боскович, вихованок Пропаганди в Римі, що після шк. року виїхав на прокуратора Чина при Апост. Столиці (до 1754 р.).

В р. 1752 прийшов 15. II. на ігумена о. Йосафат Седлецький, що наступного року став архимандритом овруцьким, а згодом й протоігуменом святопокровської провінції. Того р. значиться о. Віктор Мислінський як прокуратор в Мокрянах, о. Ісаак Злоцький в Висоцьку (гл. р. 1740); крім того два отці вчилися філософії. Після виїзду о. Седлецького управляв м-рем о. Сематковський.

---

[3]) М. Голубець (тамже, 63) помилково подає імена обох професорів: Слезинкович і Кобилянський й дає тільки трьох богословів, втому й А. Шептицького. Таксамо переочує, що філософія тут була в рр. 1743—1767 і 1774/5—1775/6. Правильні дані дає о. Р. Лукань: Ц. к. Окружна Головна Школа в Лаврові, Львів 1936 (вступ).

[4]) Т. р. була люстрація дібр лаврівського м-ря, згадана принагідно в записці ігумена М. Говінського з 1803 р., в 2-му томі «Хроніки». М. Голубець (тамже, 62) натякує на ігумена Гошовського в тому часі, помішавши хіба Гошовського з 1660 рр. з о. Сематковським, що ігуменував в рр. 1747—52. — До цього місця належить згадка про вирізблення престола св. Онуфрієві в лівій каплиці в церкві в р. 1750 сницером Андр. Бернякевичем (Копія контракту між родиною Бартошевських і різбарем з 21. І. н. ст. вписана о. М. Говінським в 2-ій книзі «Хроніки).

В р. 1754 прийшов на ігуменство 27. І. б. протоігумен, о. С. Коблянський[5].

В р. 1756 ігуменом став 16. Х. о. Донат Попелевич, що повів енергійніше будову манастиря. Того р. вчив філософії о. Плятон Гуц і мав аж 15 слухачів м. і. бр. Пантелеймона Кульчицького.

В р. 1758 професором філософії на два роки став о. Анастасій Пйотровський. Було 9 слухачів.

В р. 1759 став 29. XI. ігуменом дуже енергічний о. Юстин Іляшевич, що дальше занявся будовою манастиря. Того року тут були крім о. Пйотровського: о. Єронім Чеправський, вікарій, о. Сильвестер Рубашевський, прокуратор у Висоцьку, о. Севастіян Смеречанський в Мокрянах.

В р. 1760 вчив філософії о. Донат Євлашевич. Слухачів було 11, в тому бр. Никифор Шептицький (гл. про нього ЗЧСВВ, II, 65). При бр. Кирилі Бродзянськім дописано, що вмер в Шаргороді, а при Порфирі Бродовичу, що упокоївся в Гощі, без дати їхньої смерти.

В р. 1761 був професором о. Йосиф Морґулец (9 слухачів), а парохом о. Августин Тарноґродський, б. конзультор.

В р. 1762 новий парох Єлисей Стахнякевич від 12. січня н. ст. тобто від Н. Року зачав писати метрики охрищених. Попередна — завважує «хроніка» — хіба згоріла...

В р. 1764 став професором на два роки о. Йосиф Дзьоковський[6] і мав навіть одного отця — корепетитора, бо слухачів було аж 12 — втому два аж з Супрасля: А Шумновський і Я. Зданович. При бр. Павліні Войні дописка: вмер в Шаргороді як «магістер інфіми».

В р. 1766 став ігуменом о. Полікарп Волянський (до 1768 по о. Іляшевичеві.

В р. 1767, на саме Успення, погорів сильно манастир. Філософію перенесено до Замостя. Теж зазначує хроніка, що «багато наших погинуло в Умані, Лисянці та Богуславі, grassante tumultu schysmaticorum in tractu Ucrainensi in odium fidei».

В р. 1768 дістав королівську номінацію на архимандрію в Лаврові Протоархимандрит Чина о. Іпатій Білинський in malo fundamento. Зараз таки 26. VI. приїхав сюди добромильський ігумен

---

[5] Cathalogus M-riorum et Personarum Prov. Protectionis BVMariae OSBM anni 1754 (MS. in Vat. lat. 8684, ff. 642—52) виданий в Catalogus OSBM a. 1951-2, ст. 75, згадує крім о. Коблянського і Сематковського (не: Семалковського!) ще о. Йону Луковського (гл. лавр. хроніка під 1740 р.) як вікарія, о. Бончаківського (не: Бенчаківського!), сповідника, о. Івана Дроздовського, проповідника, о. Ісаака Мислінського, прок. в. Мокрянах (не: Молєшанах!) і крім того ще 12 єромонахів, 3 діяконів і 7 монахів, тобто 28 осіб. А при вінці того Катальоґу виразно зазначено число 29 осіб... Тобто в друку випало прізвище о. Ісаака й імя о. Мислінського і треба читати: о. Ісаака Злоцького, прок. в Висоцьку та о. Віктора М-го, як подає наша хроніка під 1752 р.

[6]) Про нього гл. о. Й. Скрутень в Polski-m Słownik-y Biogr. t. VI (1948) sub voce.

Ампліят Крижановський як комісар о. Білинського, незнати чи з дорученням усним чи на письмі, відібрав ігуменство від о. Волянського й установив адміністратором манастиря о. Онуфрія Братковського, секретаря Чина. Знову ж на Різдво М. Б. 8. IX., незнати яким правом, протоконзультор Чина о. Яким Спендовський інсталював тут на ігумена самого о. Білинського, що невдовзі відїхав до Почаїва, relicto fomite Provinciae et Monasterio ad litigia. Вікарієм був того р. о. Євген Крулікевич, оо. Порфир Баранкевич, заслужений прокуратор (вмер 31. VIII. 1770 — зазначено збоку), Венямин Пасюта до хору, Євтим Чайковський, прокуратор в Висоцьку, Йосафат Лібіч, парох там же, Теофан Тарнавський, «префект фабрики» (тобто нової будови манастиря), Теоктист Лесньовський, Сидір Земялковський і Харлампп Адлашевич.

В р. 1769 була в грудні канонічна візитація манастиря (несказано чия), по якій о. Пасюта пішов до манастиря в Пацикові, оо. Лесньовський й Адлашевич до Дережиць і о. Тарнавський до Піддубець. Зате сюди призначений о. Никодим Маркевич з загайського манастиря на прокуратора в Мокрянах з бр. Варсанофієм Грабовецьким. Дня 15 квітня упокоївся о. А. Тарногродський, заслужений сповідник.

В р. 1770 прийшов на сповідника 20. IV. о. Теодорський з капелянії манастиря СС. Василіянок в Дубні. Прибув теж з Почаїва о. Яким Сеніцький, а бр. Христофор Гординський перейшов до щеплотського манастиря. Від липня до Н. Року ст. ст. йшла морова зараза per provincias Russiae і багато отців та братів померло, услугуючи хворим (гл. Catalogus PPrum et FF defunctorum). В Лаврові помер лиш один єромонах (не сказано хто).

РІК 1771.

В Почаїві помер 8. IV. о. Білинський, assertus abbas nostri monasterii. На підставі рішення провінціяльної конзульти до Лаврова перейшло з днем 17. VI. Studium dogmaticum speculativum з Добромиля з 2-ма професорами: о. Алимп. Ангеловичем, що тут іноді вчився філософії, та о. Герман. Драновичем. Богословів 11 на всіх трьох роках, в тому 6 висвячених. Але зараз таки 30. VI. перший рік перенісся до Львова, до св. Юра, через брак місця в Лаврові. Теж виїхали: о. Василій Лесевич до Добромиля, о. Сеніцький і бр. Грабовецький до Спаса, бр. Яким Борисевич, маляр[7], до Домашова, бр. Семен Турецький до Топільця, а о. Лібіч, 30. VI., на вікарія, проповідника і касієра в Люблині.

В днях 14/21 і 22/29 липня дві серії реколєкцій, приписаних монашими конституціями. Під днем 27 липня о. Інокентій Матковський, містопротоігумен, під час візитації манастиря поручив

[7] Про нього гл. о. Й. Скрутень в PSB, II (1936) sub voce.

дальше вести адміністрацію манастиря о. Крулікевичеві по смерти о. Білинського, а ждо нової номінації настоятеля та вписав у «Хроніку» свої поручення. Він м. ін. пригадує приказ даний в часі візитації 1770 р., вписаний in libro Historiae, про будову нового манастиря з тим, що пляни мають бути предложені на найближчу провінціяльну конзульту, як приписано в конституціях. Також приказав продовжати «Історію» дому бр. Гнатові Монджикевичеві, богословові 2. року, а бр. Антонові Стопкевичеві з І-го року «Акта» манастиря...

Дня 2. X. пішов на пароха в Висоцьку о. Авксент Друвінський, а на прокуратора вернувся туди о. Чайківський (гл. р. 1767) з Почаїва, діставши до помочі бр. Леонтія Томашкевича. Дня 8. X. приїхав о. Варлаам Курницький, що тут іноді вчився філософії, на 2-го професора замість о. Ангеловича, що призначений до Шаргороду вчити «світської теології», виїхав 12. X. А 14. X. прибув о. Епіфан Розлуцький на І-го професора богословії. Знову 18. X. о. Н. Маркевич, прок. в Мокрянах, виїхав на вікарія в манастирі в Піддубцях.

Цього року вперше вписано тут спис проповідей поодиноких отців, м. ін. на свято Неп. Зачаття Преч. Д. Марії, що від тепер майже щороку зазначується.

РІК 1772

Ц. р. були три серії реколекцій для монашої братії. Поданий теж спис проповідей поодиноких отців. Впродовж 4-ох днів при кінці шк. року (12—15. VII) відбувалися святочні диспути з різних богословських трактатів. Зараз потім 27. VII. о. Розлуцький виїхав на ігумена в Щеплотах. Дня 7. VIII. оо. Іполит Ленкевич і Юстин Погорелецький по скінчених студіях від'їхали до Уманя, перший на професора реторики, другий на місіонаря. Знову ж о. Лаврентій Чижевич удався 19. VII. на професуру реторики (меншої) в Краснопущі. Того ж дня прибув до Лаврова з Теребовлі о. Кость Уласевич на 2-го професора богословії. Приїхали богослови зі Львова.

Дня 23 серпня приїхав з манастиря в Щеплотах новопризначений ігумен о. Василь Роґовський, якого інсталював добромильський ігумен А. Крижановський на поручення протоігумена Он. Братковського. Зараз таки 25. VIII. дотеперішній настоятель о. Крулікевич пішов на ігумена до Тригірського манастиря.

Дня 27. XI. прийшов з Добромиля окружний лист о. Протоігумена, адресований до о. А. Крижанівського з датою 28. X. і призначений до пересилки до Лаврова, Спаса, Топільниці, Білини, Лішні, Дераживць, Літні та Добрян, з порученням прислати інформацію про поодиноких монахів, щоб можна було зачати укладати диспозицію на вересень наступного року та до Каталогу, що має друкуватися, бо тепер уже не будзе змін на підставі рішення провінціяльної конзульти. В долученім списку помер-

лих отців й братів подане теж ім'я гр. Франца Салезія Потоцького, фундатора василіянських манастирів у Кристинополі, Умані та Струсові (1772).

РІК 1773

При кінці шк. року бр. Інокентій Крижановський, що прибув сюди мин. року на богословію зі св. Юра у Львові, дістав приказ їхати до Риму на дальші студії та удався до Добромиля. Дня 24. VII. о. проф. Уласевич виїхав до Сатанова на ігумена.

Зряду йде обіжник о. Протоігумена, вже як помічника архимандрита унівського, з датою 30. VII. в Крехові, призначений до Крехова, Щеплот, Черниляви, Добромиля, Лаврова, Спаса, Топільниці, Білини, Лішні, Дережиць і до Почаїва на пошту, з тим, що відпис мається зробити в хроніці кожного манастиря, як це було в попередніх випадках. Подається до відома, що провінціяльна консульта рішила на весь час свого урядування замешкати в Почаєві, зрікшися місцевих ігуменств. Це тому, що взяла на себе обов'язок уложити там архів документів усіх манастирів. Тому всі манастирі мають прислати спис своїх архівальних документів та інвентар актів й виказ літургійних обліґацій, бо в Римі обіцяли редукцію Служб Божих. Поручається заховувати устави берестейської капітули (1772) і читати її до стола з видання польського, згл. латинського, та устави з Гощі (1766). Пригадується настоятелям скоро висилати монахів, куди будуть призначені в місяці серпні, під карами, установленими ще на консульті в Бесідах (1764). На листі підписаний о. А. Пйотровський, секр. провінції.

Відповідно до диспозиції о. В. Курницький, вікарій та проф. догматики, удався 25. IX. з бр. Яремою Левицьким до Камінця Под., де консульта примістила спекулятивну догматику. Натомість до Лаврова прибули 7. X. оо. Валеріян Сеніцький та Гімназій Левицький, а трохи скоріше 5 богословів на студії догматично-морального богослов'я, перенесені сюди з Добромиля.

РІК 1774

О. Ант. Стойкевич, укінчений богослов 3-го року, виїхав з приказу о. Протоігумена на проповідника до Люблина.

Йде копія листа Нунція Йосифа Ґарампі з грудня 1773 до Пропротоігуменату святопокровської области Чина, з запереченням брехливих вістей, немов би Апост. Столиця мала знести всі монаші Чини, та з приказом оголосити його по манастирях для успокоєння умів.

Під днем 19. II. є підпис о. Боніфатія Кровницького, пров. консультора, що відбув тут канонічну візитацію впродовж тижня і від'їхав до Спаса.

Далі йде копія листа перемиського єп. Атанасія Шептицького до манастирів, резиденцій та місійних домів в дієцезії, зі Стра-

шевич з дня 14. IV., з наказом переслати йому виказ монахів кожного дому й особисті їх дані. Він повторив цей наказ під днем 7. V., бо наразі тільки зі Спаса дістав відповідь.

Дня 20. VII. прийшов третій зряду окружний лист о. Протоігумена, вже як унівського архимандрита, з дня 29. VI., до манастирів Св. Юра у Львові, Деревачі, Летні, Дераҗицях, Лішні, Білині, Спасі, Топільниці, Лаврові й Добромилі, з підписом о. Пйотровського, щоб відчитати його всюди до серпня. Поручається заховувати приписи попереднього обіжника, що був теж видрукований в Каталозі під датою 21. XI. м. р. в Білостоку. Зокрема слід докуповувати щороку книжки до манастирської бібліотеки, зробити в двох примірниках список архіву, інвентаря, службових обліґацій, виповняти диспозиційні накази, хто куди має виїхати, та слухати рішень консульт, зокрема консульти в Бесідах (1764).

Дня 27. VII. дістав о. Ігумен зі Спаса протоігуменську диспозицію для декотрих монахів, в листі пров. секретаря о. Пйотровського, з дня 11. VII. На тій підставі о. Сеніцький з богословом Гедеоном Волкановичем удався 4. VIII. до Шаргороду, а 14. VII. о. Левицький до Почаєва і о. Монджикевич до Гощі. Зате сюди прибули на професорів оо. Йосафат Охоцький з Люблина, 5. IX., і Маркел Бота з Замостя, 7. IX.

В тому часі лаврівський манастир вів за дозволом крехівської консульти 1773 р. судову справу т. зв. коковщини (гл. ЗЧСВВ, II, 48) — майна на краківськім предмісті у Львові, на спілку з манастирем Св. Юра (гл. під р. 1780).

Дня 29. XII. прийшов обіжник о. Протоігумена, з 15. XI. в Пугинському манастирі, з підписом о. Пйотровського для манастирів у Жовкві, Бесідах, Крехові, Щеплотах, Черниляві, Добромилі, Лаврові, Спасі і т. д. як попередніми часами та до Почаєва до архіву. В ньому поміщений лист Протоархимандрита о. Порф. Важинського до о. Братковського з Торокань, з 4. X., з підписом ген. секретаря, о. Якинта Нестерського, про те, щоб монахи молилися за померлого Папу Климента XIV й просили про щасливий понтифікат для нового Папи, щоб зберігали однообразність в обрядах, як приписують устави з Гощі й рішення берестейської капітули 1772 р. (сесія 3-а).

РІК 1775

Дня 10. I. бр. Єронім Жуковський перенісся з приказу настоятелів до манастиря в Язениці. Цього року були крім щорічних монаших реколєкцій окремі духовні вправи під проводом о. Охоцького для конвікторів, що тут учаться.

Дня 17. IV. протоігумен Братковський приїхав на канонічну візитацію з Добромиля враз з о. Амвросом Гнатовичем, своїм нотарем, і під 23. IV. підписався в цій книзі манастирських «Актів». Звідси виїхав він до Спаса, а по відвідинах єп. Шептицького в Страшевичах від'їхав до Унева. Зачалася будова манастиря (гл. ЗЧСВВ II, 322 сл.).

Цього шк. року відбулися в дні 29. VI. дві публичні диспути з богословія, присвячені друком мукачівському єп. Андрієві Бачинському (1772—1809). З того приводу в серпні о. Бота пішов на Угорщину за дозволом настоятелів й заніс ці тези свойому Меценатові та, як тільки вернувся, негайно на другий день 3. IX. удався до Львова на професуру спекулятивного богословія. Це в зв'язку з тим, що тутешня теологія перенесена до Сатанова. Туди виїхав ще 29. VIII. о. Охоцький. Виїхали теж два укінчені богослови 2-го року: бр. Лука Стебельський до Кремінця на проповідника й бр. Йосафат Гончаківський на місіонаря й професора лат. мови в новоотворенім манастирі в Дрогобичі. Того ж дня сюди прибув о. Доротей Михальський, професор реторики, з Шаргороду. Прибули бр. ритори з Сатанова з листом від тамошнього ігумена Льва Заславського й другі з Крехова з письмом від ігумена Лащевського, б. консультора провінції.

На підставі листа о. Протоігумена про прилучення Білини до Лаврова в ролі резиденції о. Роговський двічі там побував й перебрав настоятельство від о. Інокентія Патинського та передав о. Германові Лозинському. На підставі дальших диспозиційних приказів із Протоігуменату о. Леонтій Зимик удався до Львова до манастиря св. Івана Богослова, діякон Терентій Ільчицький до Спаса, о. Йосафат Сигизінський до Крилосу, а о. Леонтій Тимошевич до Завалова. Є теж згадка про приняття на вихованя дальших конвікторів (м. і. В. Туркала на 3. рік). Будова манастиря перервана на зиму 20. IX. Дня 12. XI. зачали читати перед загалом братії окружне письмо о. Протоігумена, видане друком, про захованя правил, що наспіло з Добромиля. Воно тут переписане в хроніці.

РІК 1776

З рішення пров. консульти прибув тут на візитацію о. Антим Ліґензевич, ігумен св. Юра у Львові, дня 6 березня, та підписався в хроніці під днем 11. III. По тижневім побуті в Лаврові відїхав 14. III. до Добромиля, вступивши по дорозі до єпископа в Страшевичах, з проханням висвятити наших клириків.

Цього року говорили отці страсні проповіди в церкві. Дня 5. IV. о. Ігумен їздив з бр. ритором Соболевським до Страшевич. Там цей клирик виголосив перед владикою побажальну промову з нагоди Христ. Воскресення.

З 6. IV. відновлено будову манастиря. Дня 2. V. о. Михальський з ритором Аркадієм Зенєвичем ходив бажати єп. Ат. Шептицькому з нагоди ім'янин.

В січні того р. зажадала ґубернія актів поодиноких манастирів, а о. Севастіян Янковський, прокуратор провінції, поручив це виконати місцевим настоятелям. О. Роговський постарався про відписи актів відносно лаврівського манастиря з-перед пожару 1767 р. в перемиськім ґроді й замку у двох примірниках: для ґубернії та провінціяльного архіву. Відтак всі ці акти оправив з ко-

піями новіших документів з лаврівського архіву та завіз 29. IV. до Львова. У зв'язку з тим лаврівський прокуратор о. Іван Мдзевський пішов 9. V. до Спаса й забрав тамошні акти й привілеї в приявності Юрія Яворського, перемиського земського підсудка. Їх теж завіз о. Ігумен до Львова 23. V. і враз з письмовими вправами бр. риторів вручив о. Протоігуменові, саме як він в Св. Юрі укладав порядок ювілею в цьому році з львівським єпископом Львом Шептицьким.

На празник Пресв. Євхаристії 5. VI. була процесія до 4-ох престолів з читанням 4-ох Євангелій, а на празник св. Онуфрія тридневне свято. Дня 24. VI. прийшло з Добромиля окружне письмо від о. Протоархимандрита з покликом на провінціяльну капітулу на 25. VII. до Унева, і лист о. Протоігумена до о. Ігумена, з порученням звізитувати манастрі в Спасі, Топільниці та Білині. Він це зробив і всюди пояснив гощанські конституції.

Дня 28. VI. були іспити з риторики «за приписами наших старинних отців». Дня 1. VII. прибув о. М. Бота, проф. богосл. у Св. Юрі, з листом від Протоігуменату, щоб позволити йому взяти з собою бр. ритора Йосифа Боту на відвідини «на Угри». Вони пішли 3. VII. і вернулися І серпня. В міжчасі приходив звідтам один монах в різних справах. Дня 16. VII. були іспити для конвікторів від інфіми до синтакси й поетики. Мулярі дістали відпустку на три тижні до Самбора на ювілейний відпуст.

Дня 19. VII. о. Ігумен виїхав до Унева на пров. капітулу, а 21. VII. о. Михальський і піддиякон Йона Лесецький пішли до Самбора, де один рано, другий вечером говорили проповіді на відпусті Порціюнкулі в оо. Бернардинів (2. VIII. н. ст.).

Дня 25. VII. зачалася пров. капітула в Уневі й тривала два тижні. На ній вибрані: о. Й. Морґулець — протоігумен, о. А. Пйотровський, протоконзультор, оо. Ампл. Крижановеький, Анатоль Водзінський, Єронім Калітинський — конзультори, о. Корнило Корчинський — секретар, о. Амвроз Гнатович — нотар провінції. Постановлено м. і. філософію розтягнути на три роки й перенести її з Замостя до Лаврова, а риторику звідси до Спаса.

О. Ігумен вернувся з капітули 16. VIII. Дня 7. IX. приїхав з Добромиля о. Салюст Коблянський, б. пров. конзультор, і відїхав на другий день з тутешнім ігуменом до Добромиля, щоб цей інсталював його там на ігумена. Він теж привіз сюди деяким монахам протоігуменську диспозицію: о. Михальський призначений на професора філософії, бр. ритори мають відійти до Спаса, згл. Унева, а о. Амвроз Щиґельський на настоятельство в резиденції в Топільниці, що залежала від Лаврова.

З днем 24. IX. перервано будову манастиря до весни. На другий день приїхав о. Адріян Шубович на професора філософії з Любару. Бр. філософи — хто скорше, хто пізніше — прибули зі Щеплот, Білостоку і Почаєва — разом шість. Школа зачалася 27. IX. Того дня дістав свячення о. Йоан Лесецький по двох роках

піддияконату за тяжку й совісну працю при будові манастиря та в других важких справах.

Дня 6. X. о. Товарницький виїхав на вікарія й пароха в Крилосі. Дня 29. X. о. Ігумен вернувся з Замостя й привіз філософічні книжки, забрані свого часу з Лаврова: Fortunati a Brixia, Duhamel, Purchasii і др. Дня 5. XII. прибув до резиденції у Сваричі о. Теодосій Строцький на пароха в Висоцьку. Дня 21. XII. була диспута з діялектики. На другий день Різдва о. Ігумен їздив зі святочним привітом до єпископа в Страшевичах. Промову до владики виголосив бр. Гонорат Іскра.

В хроніці того р. записаний теж окружний лист єп. Ат. Шептицького з Валяви, з 5. XI., до манастиря в Добромилі, Лаврові, Спасі, Топільниці, Білині, Дрогобичі з його прилученими резиденціями, в Щеплотах і Черниляві, з наказом не критикувати рішень австрійського уряду в церковних справах і таких критиків між монахами доносити...

РІК 1777

З початком року згоджений столяр зачав покривати вже збудовану половину манастиря. Дня 29. I. о. Мдзевський пішов на настоятеля в Білині. О. Бота в повороті з Угорщини вступив 19. II. до Лаврова. Дня 8. III. о. Мдзевський виїхав до Білостоку. Дня 25. III. мали філософи прилюдний попис з аритметики. Дня 17. III. прийшли через самбірську пошту листи від о. Протоігумена і від пров. прокуратора о. Янковського, ігумена манастиря св. Івана Богослова у Львові, з Каталогом манастирів і монахів нашої провінції на цей рік. Дня 20. III. філософічна диспута. У В. Пості були страсні проповіді в церкві. Дня 30. III. прилюдний попис з алгебри, а 4. IV. друга філософічна диспута.

Дня 10. IV. відновлено роботу коло будови манастиря. Дня 16. IV. бр. Альфонс Созанський і його конвіктори говорили великодні привіти о. Ігуменові. На другий день о. Ігумен з одним з бр. філософів їздив до Страшевич з великодніми побажаннями для єп. Шептицького. Дня 26. IV. була святочна диспута з нагоди ім'янин о. Ігумена. Закиди ставили о. Ігнатій Скальський, проф. риторики зі Спаса, й о. Аркадій Зєнєвич, корепетитор філософії. При тому бр. філософи виголосили латинські побажання перед о. Ігуменом.

Дня 2. V. о. Шубович з одним бр. філософом пішов привітати єпископа в Страшевичах з ім'янинами. Дня. 12. V. о. Ігумен привіз зі Львова послання о. Протоігумена, видане друком враз з постановами минулорічної пров. капітули. Це письмо відчитувано більше разів підряд на зборах монахів тутешніх і з приналежних резиденцій. До цього листа є теж доданий новий виказ відпустів для наших монахів й манастирів, наданих з Риму.

Дня 23. V. бр. філософи-піддиякони й бр. Одам Насальський пішли до Страшевич до рукоположення на дияконів. Дня 31. V.

о. Йосиф Чачковський, прокуратор дому, привіз із Самбора з пошти листа о. Протоігумена з Овруча до о. Ігумена, з порученням уреґулювати земельні справи резиденції в Топільниці разом з ігуменом Спаса Августином Дидицьким. У днях 20. VI., I. VII. і 8. VII. три під ряд диспути з логіки та кінець шк. року. Дня 13. VII. о. Шубович пішов аж в Сандомірщину відвідати родину.

Дня 2. IX. о. Михальський вибрався з доручення настоятелів до Острога на префекта й професора філософії у щойно отвореній Академії після знесення оо. Єзуїтів в Польщі. Дня 19. IX. приїхав о. Іраклій Белькевич з Білостоку на корепетитора. Прибули теж нові бр. філософи, м. ін. бр. Модест Киржевський з Почаєва й зачався шк. рік. Дня 28. X. була диспута з метафізики. Дня 15. XI. о. Шубович з одним бр. філософом ходив з привітами на ім'янини добромильського ігумена о. С. Коблянського.

РІК 1778

Дня 24. I. було прилюдне звертання уваг на домашній капітулі для молодих монахів (неопрофесів) на кінець 8-днеьних реколекцій, а опісля диспута з метафізики. Дня 2. II. мали бр. ритори зі Спаса прогульку до Лаврова під проводом свого професора о. Скальського. Дня 24. II. друга диспута з метафізики. Дня 12. III. о. Коттоні приїздив з Добромиля. Дня 18. III. диспута з фізики й метафізики в приявності о. Ігумена. Дня 9. IV. о. Шубович ходив з одним бр. філософом до єпископа до Страшевич з великодніми привітами.

Дня 21. IV. о. Протоігумен по візитації в Добромилі приїхав до Лаврова в товаристві секретаря о. Юста Гусаковського і добром. ігумена о. Коблянського. Візитація тривала до 15. V. В тому часі приїздив теж о. Дидицький, ігумен, і о. Скальський приводив бр. риторів зі Спаса привітати о. Протоігумена і заразом лаврівського ігумена о. Роґовського з ім'янинами (26. IV ст. ст.). З тієї нагоди була теж 28. IV. урочиста диспута з фізики й метафізики. На св. Атанасія, 2. V., о. Протоігумен і о. Роґовський з одним бр. філософом були з побажаннями на ім'янинах єп. Шептицького в Страшевичах. Туди приїхав теж був о. Коблянський з Добромиля. Під днем 4. V. о. Протоігумен підписався у хроніці. Скінчивши візитацію, 15. 5. відїхав з о. Гусаковським до Спаса.

На празник св. Онуфрія був запрошений співати Службу Божу о. Якубінський, перемиський офіціял. Це свято й наступний день були виповнені святочними диспутами з фізики й метафізики, інавґуровані панеґіриками на честь філософії. Робили закиди на диспутах запрошені світські священики. Крім того ще була одна публічна диспута 15. VII. з тез, опублікованих наперед о. Шубовичем у Львові друком та присвячених п. Добринецкому. Боронив тез бр. Ржецький, робили закиди запрошений домініканин й францисканин (Чина Мінімів) зі Самбора в прияві багатьох гостей, головно з родини згаданого пана-добродія.

Того ж дня 15. VII. виїхав на проповідника до Крилосу о. Йона Лесецький, що тут довгі літа з найбільшою пожертвою працював коло будови манастиря. Дня 1 серпня бр. Ржецький і Чемеринський, по закінченні студій з філософії, виїхали до Острога вчити синтакси, згл. в інфімі. Теж о. Шубович виїхав 4. VIII. до Камінця на професора спекулятивної теології. Дня 7. VIII. о. корепетитор І. Бєлькевич пустився в дорогу до Шаргороду на професора філософії, але з дороги завернув назад до Лаврова, бо дістав призначення вчити моральної теології, що тут буде в наступнім шк. році. Вкінці бр. Альфонс Созанський, укінчений філософ, виїхав до Дрогобича вчити в інфімі, а бр. Модест Киржевський до Відня на теологію. З днем 29. IX. перервано будову манастиря на зиму.

РІК 1779

В січні довершено угоди між манастирем і Вас. Комарницьким й Альбіном Височанським про відступлення Мокрян-Шашарович за 30 тт. австрійської валюти (100 тт. зл. п.), здепонованих в п. Ґлоґовського, підсудка Буського (гл. ЗЧСВВ, II 47). Протоігуменським листом з Теребовлі з дня 20. II. за підписом пров. нотаря о. Юста Гусаковського призначена комісія для провірки богословських студій в Лаврові. Призначені до того два оо. ігумени, Гликирій Дубіцький з Дрогобича й Варлаам Курницький зі Спаса, зїхали сюди 13. III. та залишили на письмі свій акт під датою 16. III., втягнений в «Хроніку». З нього м. ін. виходить, що по вечері в шк. дні були півгодинні циркули з повторенням виложених богословських тез.

В квітні зачалася дальша будова манастиря. Дня 3. V. упокоївся дуже побожно диякон Адам Насальський. Дня 24. V. помер в Радомишлі на Україні митр. Лев Шептицький, небаром по одержанні декретів з галицької ґубернії на церкву й манастир Св. Юра у Львові. Знову ж 6. VI. упокоївся в Страшевичах єп. Атанасій Шептицький. На його похорон у Самборі зїхалися наші отці з Лаврова, Спаса, Дрогобича й Добромиля.

Дня 6. IX. вступав тут о. Якинт Нестерський, секретар Чина, в дорозі «на Угри» за вином і вернувся аж 2. X., вступаючи до Висоцька й Спаса. . До Лаврова прислав тільки листа з оправданням, що не міг вступити до о. Ігумена. З о. Нестерським приїхав з Острога о. Михальський на місце о. Бєлькевича, що зараз таки 8. IX. виїхав до Луцька і згодом до Уманя на професора філософії. Дня 16. IX. прибув з новіціяту в Добромилі бр. Іларіон Артимович на теологію. Дня 26. IX. перервана будова манастиря на зиму. Дня 14. X. приїхав з Дрогобича б. пров. конзультор о. Боніфатій Кровницький, ігумен манастиря св. Онуфрія у Львові, і відїхав 23. X. Того ж дня погорів Самбір. Дня X. приїхав о. Анастасій Дзедзіцький з Сатанова на вікарія й професора богословії.

Дня 30. X. приїхав на візитацію о. Протоігумен з о. Гусаковським і під 5. XI. дав свій підпис у «Хроніці». До нього приїздив сюди о. Теофіль Теодорський, «президент» в Білині. Звідси теж о. Протоігумен дав о. Маврикієві Рабцеві (Rabiec) в Спасі диспозицію на ігумена до Дерманя. Скінчивши візитацію, відїхав 7. XI. до Добромиля. В днях 9. і 16. XI. та 7. й 14. XII. були диспути, звані «сабативи». Вкінці 21. XII. була цілоденна диспута з науки про ласку й св. тайни. Ставив закиди о. Юліян Пажинський, професор риторики зі Спаса.

РІК 1780.

На Новий Рік була віднова обітів на співаній Службі Божій. В цих днях прийшов з уряду приказ списати ті грошеві суми, що їх вступаючі до Чина записують при своїх обітах на манастир. У відповіді зазначено, що тут монахи обітів не складають... На Йордан перший раз приїхав до Валяви єп. Максиміліян Рилло, назначений адміністратор перемиської єпархії. Тут висвятив він більше число священиків й по трьох днях відїхав спішно до Холму, бо вибирається до Відня. Про це все аж перегодом дійшли чутки до Лаврова. О. Ігуменові вдалося за поміччю Протоігуменату перебрати у Львові в повне посідання т. зв. Коковщину, записану вже давніше на лаврівський манастир.

Дня 29. I. був тут у переїзді до Добромиля протоконзультор пров. о. Анастасій Пйотровський. Дня 31. I. прийшли два листи з Протоігуменату до о. Ігумена й о. Михальського. В першому м. ін. є дозвіл о. Олексі Седлецькому поїхати на Волинь попращатися з мамою, бо їде на захристіяна до нашої резиденції в Римі. О. Михальський дістав приказ занятися відбором писем й листів по покійнім єп. Атанасієві Шептицькому, що їх він забрав зі собою з василіянського архіву, як пішов з протоігумена на єпископа. Їх має мати о. Каффілєвич у Страшевичах. О. Михальський їздив до нього, та цей вимовився, що ті письма повинні бути в Валяві. Крутійство! — зазначує на тім місці літописець (о. Михальський).

В перших днях лютого о. Седлецький виїхав на Волинь до родини, був при тій нагоді в о. Протоігумена в Крехові, вступав теж до манастиря в Загорові і вернувся до Лаврова 1 березня. Дня 3. II. бр. Августин Добжанський з приказу о. Протоігумена виїхав до Дрогобича вчити в «синтаксі». Дня 11. II. був тут в переїзді до Добромиля о. Гусаковський, пров. нотар. Дня 26. II. в день св. Порфирія зарядив о. Ігумен окрему Службу Божу в наміренні о. Протоархимандрита Порфирія Важинського.

В цих днях о. Пол. Волянський, новопризначений адміністратор добромильського манастиря, завізвав о. Михальського з приказу о. Протоігумена на інсталятора. О. Михальський поїхав туди 1. III. і вернувся 6. III. Дня 3. III. о. Седлецький виїхав до Риму з бр. Йосафатом Пшиніцьким, учнем філософії в Підгірцях, призначеним до богословських студій в Римі, в Колегії Пропаганди.

Їх відвезли наші отці аж до Ярослава (тут написано: Ярославля). Дня 14. III. диспута про св. тайни. На Благовіщення правив урочисту Службу Божу о. ігумен Курницький зі Спаса. Прийшла чутка, що єп. Рилло вернувся з Відня до Валяви. Оба оо. ігумени хотіли просити його висвятити наших монахів, але єпископ тільки мав час посвятити кількох своїх священиків й на другий день негайно виїхав до Львова.

Дня 5. IV. о. Дзєдзіцький поїхав до Львова друкувати програму диспути, присвяченої тим разом самому св. Онуфрієві на бажання п. Дверницького, що йому знову лаврівські монахи хотіли її присвятити. Дня 6. IV. зачалася наново робота коло будови. У Вел. Четвер відправився Чин омиття ніг. Дня 21. IV. о. Михальський їздив до Дрогобича до урядів й по дорозі вступив знову до о. Каффілєвича в Страшевичах, в справі документів по пок. єп. А. Шептицькому. І знову надармо,бо цей збув його обіцянками...

На ім'янини о. Ігумена 26. IV. було аж дві промови: одну мав бр. богослов, другу один бр. ритор зі Спаса, що його привіз о. Курницький. Дня 29. IV. приїздив один шляхтич з роду Устрицьких шукати тестаменту свойого прадіда, але в архіві манастиря його нема. Дня 4. V. о. Ігумен вернувся зі Львова, звідтам вислав окремим письмом свою відповідь на запит о. Протоархимандрита, чи слід скликати загальну капітулу Чина в Тороканях. Цими днями о. Дзєдзіцький запросив оо. Бернардинів в Самборі прибути з проповіддю на празник св. Онуфрія і з закидами на урочисту диспуту того дня. Запросив теж маґістра новіціяту в Добромилі., о. Ореста Нахімовського, приїхати з закидами на ще одну диспуту 30. VI.

Нарешті дня 21. V. о. Ігумен перенісся з деревляних келій, що в них живуть лаврівські монахи, до новозбудованої частини манастиря. Вона становить західнє крило в наміченім чотирокутнику[8]. Дня 31. V. о. Ігумен з оо. професорами писав звіт до Протоігуменату про моральний й науковий стан наших богословів, а о. Михальський від себе доніс про труднощі з о. Каффілєвичем у справі архіву пок. єп. Шептицького.

На празник св. Онуфрія 12. VI. була святочна диспута, на якій закидали оо. Бернардини з Самбора. Дня 17. VI. прийшли циркулярі з дрогобицького уряду, м. ін. з забороною для наших отців квестувати. О. Ігумен виїхав до Львова на нараду з о. Юліяном Здюшинським, пров. прокуратором, в справі згаданих циркулярів. Дня 30. VI. була диспута, присвячена о. Ігуменові, на якій закиди робили о. Нахімовський з Добромиля й о. Пажинський зі Спаса. На ній був теж приявний добромильський ігумен о. С. Коблянський.

---

[8]) М. Голубець (ЗЧСВВ II. 323) в описі ходу будови м-ря про цю подробницю не згадує, а притому робить деякі помилки, які треба б на підставі самої хроніки виправити...

Дня 3. VII. приїздив о. Ігумен Курницький зі Спаса нараджуватися в справі капітули в Тороканях. Дня 5. VII. прийшли листи від о. Здюшинського до о. Ігумена в Лаврові й Добромилі (о. Коблянського), де м. ін. поданий початок капітули на 1 серпня н. ст. Тому негайно 7. VII. о. Ігумен виїхав до Торокань. З ним поїхав до ґубернії до Львова о. Михальський в справі лаврівських інтабуляцій, але не довів справ до кінця, залишивши їх о. Здюшинському. В липні гостювали в Лаврові о. Пажинський зі Спаса, о. Пантелеймон Малишкевич зі Львова і два бр. схолястики аж з Замостя. Дня 21. VII. відправлено урочисту Службу Божу з нагоди інавґурації загальної капітули в Тороканях. В липні зачали ставити печі в новозбудованій частині манастиря.

На Успення о. Дзєдзіцький був у єп. Рилла в Валяві з просьбою висвятити наших богословів й бр. трапезного. Владика радо згодився на це. Тому вони, зробивши два дні реколєкцій, бо не було часу на довші духовні вправи, поїхали до Перемишля до рукоположення. Дня 8 і 20. VIII. прийшли листи від о. Ігумена з Торокань. Але найцікавіший був лист, що прийшов 18. IX., бо сповіщав про вибір о. Морґулеця на Протоархимандрита й про пожар, що там був постав у часі капітули. Потім іще були листи 3 і 8. X. про поділ Чина на чотири провінції. Дня 10. X. вечером прибув самий о. Ігумен й розповів докладніше про капітулу, а о. Михальський вписав імена отців, вибраних до Курії Чина і 4-ох провінцій. Зрештою, все те надруковане в обіжнику нового о. Протоархимандрита, додає при кінці о. Михальський.

З днем 3. X. перерва в будові манастиря. Дня 21. X. поїхав один наш монах по вино на Угорщину й вернувся аж з початком листопада. Дня 22. X. о. Михальський поїхав в справах інтабуляційних до Львова до о. пров. прокуратора й застав там попереднього і нового Протоархимандрита, що приїхали на пересправи з губернії про нову галицьку провінцію нашого Чина.

Дня 1. XI. о. Роґовський, що є конзультором святопокровської провінції, виїхав до Добромиля на першу вістку, що тамошній ігумен С. Коблянський вмирає. Та застав його вже небіщиком (2. XI.) і був на його похоронах (3. XI.). Там стрінувся з о. Нахімовським, що є тепер секретарем святопокровської провінції. Дня 24. XI. прибули з Підгорець й Унева укінчені бр. філософи. Осьтак щойно 27. XI. зачав о. Михальський виклади догматичної теології, хоча ще досі не було протоігуменської диспозиції на цей шк. рік.

Дня 5. XII прийшов розпорядок за підписом обох протоігуменів, покровської й галицької провінції, оо. Ін. Матковського й Ан. Пйотровського, шоб о. Роґовський скоро виїздив обняти ігуменство загайського манастиря, а настоятельство в Лаврові передав вікарієві о. Дзєдзіцькому, бо треба відбути пров. конзульту та рішити справу «субсідіюм харітатівум» тощо. Вслід за тим о. Роґовський відвідав єп. Рилла в Валяві. У відповідь на те він прибув 8. XII. до Лаврова. На другий день мав до нього при-

вітальну мову наш один богослов після його архиєрейської відправи. Після того єпископ відїхав до Страшевич. Туди поїхав 12. XII. з Лаврова на капеляна о. Іскра, щоб правити щоденно Службу Божу. Знов 13. XII. приїхав попращати о. Роґовського спаський ігумен о. Курницький, а на другий день о. Волянський, адміністатор добромильського манастиря. Між тим прибули з Замостя укінчені бр. філософи на тутешню теологію й привезли письма Протоігуменату для о. Ігумена та диспозиції для деяких монахів в Лаврові, Спасі, Добромилі й Дрогобичі. І так 15. XII. виїхав звідси о. Василь Роґовський по 8 літах ігуменства. Його прощала монаша братія окремою мовою одного бр. богослова, а о. Вікарій як адміністратор манастиря відвіз його до єпископської резиденції в Страшевичах.

Того самого 15. XII. о. Зєнєвіч виїхав до Дрогобича на професора синтакси враз з піддияконом Артимовичем, що буде там учити граматики. В цих днях уділяв єп. Рилло свячень лаврівським богословам і двом іншим клирикам, присланим зі св. Юра й Онуфрія у Львові. А 23. XII. він приїхав зі своїм почотом до Лаврова на свята в товаристві офіцияла Якубінського й капеляна о. Іскри. В часі свят приймав єпископ своєю трапезою всю тутешню братію та монахів з Дрогобича, що приїхали сюди до рукоположення. На другий день Різдва відбулися свячення наших богословів та дрогобицьких клириків, м. ін. бр. Іларіона Гарасимовича, професора граматики. Святив теж владика двох світських ординандів, що тут відбули 8-дневні реколекції.

РІК 1781

На Н. Рік, в часі співаної Служби Божої, була віднова обітів при престолі св. Василія. Дня 4. І. о. Меркур Добровольський дістав із Протоігуменату приказ йти на недільного проповідника й місіонаря до Дрогобича: виїхав туди 19. І. В навечер'я Йордану прийшов обіжник єп. Рилла про смерть М. Тереси. Дня 24. І. о. Вікарій їздив до Добромиля і привіз окружне письмо о. Протоігумена, датоване з Загорова 27. X., з підписом о. Ліґензевича, конзультора галицької провінції, де м. ін. поручено молитися за покійну цісареву. При кінці січня вернувся о. Іскра з Страшевич.

Дня 7. II. приїхав о. Ґедеон Ґульський з Білостоку на сповідника, а 11. II. о. Теодосій Строцький виїхав до Білилівки на вікарія. Цього року заказано рубати в державних лісах дерево, як кажуть, на виразний заказ нового цісаря Йосифа II. Дня 11. III. відчитано в трапезі друкований обіжник о. Протоігумена й зложено його в архіві. Дня 13. III. о. Вікарій їздив до Добромиля, де о. Протоігумен відбуває візитацію. На відпуст на Благовіщення о. Ґульський мав проповідь «по слов'янськи». На другий день бр. богослови, числом 10, зачали реколекції, щоб скінчити до Великодня.

Дня 8. IV. о. Протоігумен приїхав на візитацію й привіз о. Корнила Срочинського, пров. консультора, на ігумена. Після цього за о. Срочинським зараз на другий день приїхав о. Антін Стопкевич зі Спаса, щоб цей там його інсталював на ігумена. Під 10. IV. о. Протоігумен підписався в цій «Хроніці». Дня 14. IV. відновлено будівляні роботи в манастирі. Дня 18. IV. о. Протоігумен перервав візитацію і поїхав зо своїм нотарем о. Вадинським візитувати манастир у Спасі. Дня 20. IV. була диспута про чесноту віри. На другий день о. Іскра поїхав з проповіддю на Кальварію на відпуст в оо. Францисканів. Дня 24. IV. приїхав о. Юліян Здюшинський забрати лаврівські документи до інтабуляції і по двох днях відїхав до о. Протоігумена до Спаса й далі до Львова. В цих днях о. Протоігумен зі Спаса наказав нашим монахам додати до молитви «Ангел Господень» ще «Скоро предвари» й другі молитви до Пречистої Діви Марії, щоб відвернути «замахи» на лаврівський манастир, а 27. IV. вернувся докінчувати перервану візитацію. Її скінчив він 2. V. приписаним відпустом й благословенням братії та інсталював того дня о. Срочинського на ігумена. При тому один бр. богослов виголосив принагідну мову. Також назначив о. Протоігумен на час нового вікарія о. Гульського, бо о. Дзєдзіцький вимовився від цього уряду професурою. Звідси о. Протоігумен поїхав на візитацію до Білини (5. V.).

Дня 1. V. прибув на пароха о. Наркис Яхимовський з Луки. В цих днях оба нові ігумени, з Лаврова й Спаса, хотіли зробити візиту єп. Риллові в Добромилі, бо була чутка, що там буде в переїзді з Валяви. Однак Владика там не вступав, а просто поїхав до Холму. Дня 17. V. о. Вікарій їздив до Львова й привіз нові урядові декрети для монахів австрійської держави: манастирі мають бути самостійні без зв'язку зі своїми вищими настоятелями, а монахи не сміють писати чи їздити до Риму. З того приводу о. Протоархимандрит приїхав до Львова на наради з о. Протоігуменом, щоб у губернії протидіяти цим розпорядкам. О. Вікарій привіз теж лист для о. Ігумена з покликом на пров. консульту. Дня 22. V. приїздив до о. Ігумена о. Стопкевич зі Спаса і о. Ленкевич, учитель новиків в Добромилі, на нараду в цих справах. Того ж дня відбулася диспута про богословські чесноти. Дня 30. V. о. Стопкевич знову тут був на нараді з о. Ігуменом, з приводу спору з комісарем владичних дібр у Страшевичах, бо цей заказує вивіз тертиць з ліса. О. Ігумен радив удатися в тій справі прямо до єп. Рилла й на найближчу провінціяльну консульту до Львова.

Від 31. V. до 21. V. о. Срочинський був у Львові на консульті. Звідти він написав, як поводитися при заповідженій урядовій ревізії церковного срібла. Вона тут була у днях 9—12 червня. Дня 15. VI. була диспута про св. Тайни. Дня 19. VI. о. Теодорський приїздив з Білини інформуватися в справі ревізії срібла, бо там ще її не було. Щойно в цих днях прийшли до Лаврова урядовою дорогою згадані вище цісарські декрети, що забороняють мона-

хам зв'язків з Римом і заграничними вищими настоятелями. Їх поміщено в «Історії» манастиря під днем 16. VI. Дня 22. VI. дістав манастир декрет на один жидівський дім в Самборі за незаплачений процент від позички (гл. Іст. манастиря під цим днем). Його перебрав в посідання манастиря о. Дзедзіцький з початком серпня. Дня 29. VI. прийшов обіжник від Єпископа з оповіщенням губерніяльного декрету про цісарський заказ провадити новіціяти по Чинах (гл. Іст. манастиря під цим днем). Від 23. VI. до 1. VII. робився спис архівного матеріялу і «фассій» лаврівського манастиря та резиденції в Білині для дрогобицького уряду.

Дня 7. VII. приїхав з Унева на вікарія о. Арсен Новосєлецький. Сьогодні Єпископ оповістив новий губерніяльний розпорядок, що не вільно монаха видалювати з манастиря без попереднього порозуміння з його родиною (гл. Іст. манастиря під 27. VII). Дня 27. VII. о. Герман Лозінський виїхав до резиденції в Дераживцях, залежної від дрогобицького манастиря. Сьогодні наспів лист від єп. Рилла до о. Протоігумена з приказом губернії не переносити монахів по манастирях ані не висилати закордон аж до затвердження нашої провінції та урядового усталення числа монахів по всіх домах (гл. Іст. манастиря).

В перших днях серпня святилося девять богословів і бр. Попель на диякона. Один богослов вимовився слабим здоров'ям і пішов на «шафарство» в манастирі св. Івана Богослова у Львові. Дня 20. VIII. вислано відповідь на запити пров. Прокуратора, о. Здюшинського, в справі процентів від леґату 2 000 зл. п. на добрах Ржевуських, що йдуть на ліцитацію. В цих днях о. Протоігумен прислав з Бучача письмо про найновіші розпорядки уряду. Дня 27. VIII. о. Вадинський, б. пров. нотар, професор філософії та префект шкіл у Дрогобичі, привіз з Добромиля о. Ігуменові приказ із Протоігуменату їхати на конзульту на день 16. IX. і диспозиції для деяких монахів.

Точно з 1. IX. зачалася школа під проводом о. Михальського для трьох тутешніх богословів. Дня 2. IX. о. Дзедзіцький виїхав на настоятельство до Сокільця, а два нововисвячені отці та один бр. богослов удалися до Львова на дальші студії. Зате 7. IX. сюди прибули зі Львова два богослови з укінченим першим роком студій. Дня 13. IX. складала братія побажання о. Ігуменові в день ім'янин. Дня 20. IX. приїхав з Замостя бр. Арсен Фіґнер на богословію. Дня 9. X. перервано будову манастиря на зиму. Роботи, цього літа виконані, описані в «Історії» манастиря[9]. Дня 11. X. прийшло для о. Ігумена завізвання від о. Протоігумена на конзульту в Крехові, десь коло 20. X. Перед своїм виїздом (18. X.)

---

[9]) Після того в хроніці вже нема згадок про дальшу будову м-ря так, що на думку о. Маріяна Максимовича в його записці з 1854 р. саме в 1781 р. вона властиво закінчилася витинкованням східного крила м-ря (гл. ЗЧСВВ, II, 232). Дім був у формі чотирокутника без одного крила і вже таким остався аж до нової будови, що стала на місці його західного крила в 1900/6 рр., а не 1909-го, як пише Голубець в ЗЧСВВ, II, 326.

о. Срочинський з приказу о. Протоігумена завізвав о. Іполита Ленкевича, учителя новиків в Добромилі, на професора богословії в Лаврові. Цей негайно приїхав 19. X.

О. Ігумен вернувся з консульти 4. XI. Дня 8. XI. диякон Зиновій Іляшевський виїхав на становище прокуратора до «Ліска», тобто Черниляви[10]. Приїхав іще на богословію один клирик зо Львова і другий з Крехова. Диспути («сабативи») богословські були 4. X. про існування й єдинство Бога. 13. X. про прикмети Церкви і про Церкву-роз'ємницю у спірних питаннях (Ecclesia-Judice controversiarum), 11. XI. про небо, 23. XI. про передання й св. Письмо. Крім того в цім чвертьріччі була щотижня розв'язка випадків совісти (resolutio casuum) в трапезі, яку о. професор (Михальський) наперед виписував й оголошував до загального відома і назначений бр. богослов переводив при всіх отцях та богословах. Прийшов один обіжник з уряду, що не вільно купувати заграничних книжок...

РІК 1782

Дня 10. I. кінець різдв'яних шкільних вакацій і дальші виклади. Дня 23. I. святилися в Страшевичах наші богослови і деякі клирики з Добромиля й Дрогобича, м. і. бр. Іларіон Артимович, професор синтакси, на священика, бр. Вінкентій Сєдлєцький, проф. граматики, на диякона, бр. Маріян Тарнавський, проф. риторики, на піддиякона. З того приводу прибув теж О. Протоігумен з візитою до єп. Рилла. Дня 30. I. були в нас в гостях дрогобицький ректор о. Ґлікерій Дубицький і о. Донат Євлашевич, секретар провінції, б. ректор в Барі, та від'їхали на другий день. На Стрітення приїхав до Лаврова єп. Рилло в товаристві офіціяла Подковича і литовського василіянина Юліяна Шпоринґа. Також О. Протоігумен прибув зі Спаса, де переводить візитацію, з о. секретарем Євлашевичем. Одного й другого достойника вітали два богослови промовами. Єпископ по обіді від'їхав, а о. Протоігумен аж на другий день. Дня 8. II. прийшов від нього наказ, щоб бр. Верхановський учив всіх 9-ох богословів німецької мови.

Дня 13. II. вікарій о. Новосєлецький з наказу О. Протоігумена їздив до Білини інсталювати о. Флора Височанського на місце о. Теодорського. Відбулися диспути: 22. II. і 1. III. про воплочення Б. Сина, 5. III. про Божі прикмети, 8. і 17. III. про воплочення Б. Сина і зараз пополудні про Бога. Дня 30. III. о. Протоігумен прислав з Добромиля два цісарські декрети в справі проповідання

---

[10]) D. Błażejowskyj, De potestate Metropolitarum Kiov. in Clerum regularem, Romae 1943, p. 170, в своїм комбінованім списку василіянських манастирів (та резиденцій) з січня 1774 р. Черниляви не подає. Зате М. Коссакъ, Шемамизмъ Провінціи св. Спасителя ЧСВВ (Львів 1867) кладе її знесення аж на 1795 р., що в деякій мірі потверджують згадки про цю обитель в нашій хроніці в 1774, 1775 і 1781 рр.

й про обов'язок єромонахів складати іспити з моральної богословії перед дієцезійним єпископом, згл. його екзамінатором.

Вслід за тим прийшов лист о. Протоігумена з дня 11. IV. з підписом секр. пров. о. Євлашевича з Добромиля про смерть канівського старости Миколи Потоцького. Дня 1. V. прибув о. Євлашевич звістити приїзд о. Протоігумена на візитацію та єп. Рилла на вищезгадані іспити. Вони прибули 3. V. і були привітані пристойною промовою. На другий день о. Шпорінґ, авдітор єп. курії, іспитував отців. На Вознесення єп. Рилло від'їхав до Страшевич в товаристві о. Протоігумена, що подався до Добромиля докінчити візитацію манастиря. А до Лаврова приїхав аж 12. V. з о. Євлашевичем та на другий день зачав візитацію, вислухавши привітальної промови одного богослова. Під 16. V. він підписався в цій «Хроніці». Дня 21. V. відбулася подвійна урочиста диспута в честь о. Протоігумена з богословських трактатів про віру й ласку. На другий день богослови відчитували свої письменні вправи по-латині й по-польськи. Дня 22. V. в прияві о. Протоігумена відбулися іспити з дворічного курсу богослов'я. На другий день о. Протоігумен від'їхав на візитацію до Спаса.

Звідси о. Протоігумен від'їхав до Львова 29. V., взявши зі собою й о. Срочинського в тім намірі, що поїдуть з цілою консульторією провінції Найсв. Спасителя до Почаєва на похорон Миколи Потоцького та на розмову з консульторією провінції Св. Покрови в біжучих справах Чина. Але губернія не дала їм дозволу на виїзд заграницю. Оттак о. Срочинський майже три тижні зоставався у Львові та помагав о. Протоігуменові візитувати львівські манастирі. Дня 2. VI. о. Яхимовський виїхав до Добромиля на нотаря провінції, а о. Альфонс Созанський став тут захристіянином, щоб при тому вчитися німецької мови. Дня 3. VI. була відправа з проповіддю на Сострадання ПД Марії. Того ж дня приїхав один новик з Добромиля, ще без професії, вчитися тут морального богословія попри заняття в кравецькій робітні та при інших послугах.

Дня 5. VI. прибув до Лаврова з відвідинами (з Закарпаття) о. Йоаникій Базилович (1742—1821), ігумен березнянського манастиря, з архидияконом Петром Кульчинським та побув тут два дні. На празник св. Онуфрія співав Службу Б. ігумен зі Спаса о. Стопкевич, а відправу вів о. Єронім Гарасимович, дрогобицький еклізіярх (захристіян). Дня 21. VI. їздив о. Ігумен до Страшевич на імянини о. Юліяна Шпорінґа і в манастирських справах. Знову 27. VI. їздив він до Дрогобича, щоб вистаратися в уряду звільнення лаврівського манастиря від обов'язку стягати для держави податки зі шляхти в Висоцьку В. Про це манастир наш вже старається від ряду літ...

Дня 1. VII. о. Новосєлецький писав заграницю до о. В. Роґовського, ігумена загайського манастиря. Дня 7. і 9. VII. були диспути про св. Покаяння та Євхаристію. Цього року направляється дім «на Блєху» в Самборі (гл. вище під 22. VI. 1781). Дня 15. VII. їздив о. Срочинський з листами від о. Протоігумена до Ліска, до

підляського воєводи Оссолінського, але його не застав, тільки залишивши листи, вернувся. Дня 19. VII. скінчився шкільний рік співаною Службою Божою з «Тебе Бога хвалим». На другий день приїхав о. Іларіон Тарасовський, професор богословія в Св. Юрі у Львові, та по трьох днях від'їхав до Львова. Дня 27. VII. прибув з піддубецького манастиря, з провінції Св. Покрови, бр. Атанас Михальський у відвідини до родини в сяніцькій окрузі. В цих днях о. Ігумен скликував на нараду трьох «дискретних» отців.

Дня 3. VIII. відбувся урядовий перепис людей і худоби в Лаврові. Дня 11. VIII. о. Срочинський, завізваний о. Протоігуменом, виїхав на консульту до Краснопущі й був по дорозі в манастирі св. Онуфрія у Львові та відвідав архимандрита Он. Братковського в Уневі на Успення. Дня 18. VIII. бр. Мелетій Гриневецький, проф. інфіми в Дрогобичі, приїхав на відвідини родини в горах і вернувся 24. VIII. до Дрогобича[11]. Дня 19. VIII. привіз зі Львова о. Созанський лист о. Срочинського, писаний з Унева, про призначення о. Михальського до Бучача і других монахів в різні сторони. Вслід за тим прийшло й письмо о. Протоігумена 23. VIII. з диспозицією для о. Михальського їхати на віцеректора й префекта шкіл, а для бр. Германа Верхановського на директора конвікту та професора німецької мови в Бучачі. Теж бр. Івашкевич дістав призначення на професора синтакси в Дрогобичі. Він виїхав туди негайно на другий день, а бр. Верхановський поїхав 29. VIII. до Львова до свячень і звідтам до Бучача. О. Михальський виїхав туди аж 15. IX.

Дня 3. X. о. Лонгин Янович виїхав до Спаса вчити риторики. Дня 24. X. о. Новосєлецький поїхав на ігумена до Деревлян. Дня 19. X. самбірський уряд прислав циркуляр про заборону новіціяту для Чина й вимогу донести, чи є в нас терціярі. Приїздять бр. богослови, м. і. зі Збаража. Новик, згадуваний під 3. VI., назад відправлений до Добромиля вчитися богословія in lingua patria. З'їздила в тім часі окрема комісія, зложена з ігумена в Добромилі, о. Волянського, тамошнього проповідника о. Севастіяна Фризінського (?), вікарія з Замостя о. Варлаама Калиновича й о. Вартоломея Кучинського, як єпископського нотаря, в справі непоправного о. Вітошинського...

Дня 4. XI. наспів з Дрогобича обіжник о. Протоігумена, даний в Краснопущі 21. IX., з підписом пров. секретаря о. Іларіона Тарасовського. Тут оголошуються дві нові губерніяльні заборони для монахів: їздити закордон і давати місії, а по черзі вичислені всі інші, вже давніше проголошені о. Протоігуменом, вже-то з двору, вже-то з губернії чи з консисторій, зокрема про скасування папської булі «Coena Domini» і «Unigenitus». Зараз таки 7. XI. зі Спа-

---

[11]) Мелетій це хресне ім'я славного о. Модеста Гриневецького (1758—1823), якого батько був парохом в Лютовиськах. В 1782 р. він якраз зложив свою монашу професію, на якій прибрав ім'я Модеста, а відтак ще довгі літа не святився через йозефінські обмеження для монахів. Гл. Укр. Руський Архів XIII, 52.

са наспів другий протоігуменський обіжник, даний в Завалові 26. X., з підписом о. Тарасовського, з нечуваними обмеженнями для монахів, що їх львівський єп. Петро Білянський на вимогу уряду оголосив. На тій підставі Протоігуменат зобов'язаний предкладати єпископові акти візитації манастирів, спис монахів, де хто має призначення до кінця шкільного року (31. VII. 1783), та виказ померлих ченців. Крім того мається зібрати викази відпустів, наданих кожному манастиреві, враз з папськими письмами в тих справах, для пересилки до уряду. Вкінці на протоігуменських обіжниках з урядовими розпорядками має бути підпис настоятеля кожного манастиря для евіденції, що ті декрети всюди оголошені. Дня 2. XII. передано зі Спаса листа о. Протоігумена з Добромиля, де він відбуває візитацію, щоб такий список відпустів якнайскоріше прислати йому до Добромиля. На це ми відповіли, що вже давно відповідь пішла до о. Прокуратора провінції, а реверс цього письма ми вислали до циркулу з заявою, що в Лаврові нема жодних папських писем про надані відпусти.

РІК 1783

На початку року о. Протоігумен звізитував наш манастир і відвідав єп. Рилла в Страшевичах. Відтак поїхав на візитацію до Дрогобича. Дня 19. IV. вислано двох монахів з доручення о. Протоігумена до манастиря в Крехові та Віцині. Однак там їх не прийняли з наказу львівського єп. Білянського. Дня 25. V. о. Созанський мав на Вознесення проповідь «по-руськи» (гл. 25. III. 1781). Так проповідував він теж на відпусті св. Івана (24. VI.). Дня 30. VI., на кінець шкільного року, була співана Служба Божа.

На св. Антонія Печерського, 10. VII., був о. Ігумен на ім'яninах о. Стопкевича. Дня 22. VII. холмський офіціял Подкович був тут в урядових справах і подав до відома цісарський мандат, що вже знову вільно їхати заграницю. Звідси поїхав він до Добромиля. Дня 13. VIII. о. Ігумен виїхав на консульту до Добромиля й був при тій нагоді з о. Протоігуменом в єп. Рилла. Дня 28. VIII. о. Протоігумен, в товаристві пров. секр. о. Ґлікерія Дубицького, дрогобицького ректора, приїхав до Лаврова на візитацію. Того дня був тут перепис людности.

Дня 4. IX. о. Йосиф Корчинський виїхав до Замостя на «президента» (настоятеля) і катехита в долученім манастирку в Городку, а з ним бр. Арсен Фіґнер на захристіяна, Теофилакт Кубаєвич і Василь Подолинський на дальші богословські студії в тамошнім ліцею. Того ж дня приїздив о. Іларіон Пйонтковський, «президент» в Висоцьку Вижнім, до о. Протоігумена. Також спаський Ігумен о. Стопкевич був 5. IX. з візитою в о. Протоігумена. Дня 7. IX. приїхав о. Созонт Вадинський, префект дрогобицьких шкіл, з бр. Модестом Гриневецьким, що тут учитиме риторики. Того ж дня бр. Маврикій Квятковський виїхав до Спаса на «гуманістику». Підо днем 11. IX. о. Протоігумен підписався в «Хроніці» і на дру-

гий день закінчив візитацію та виїхав до Спаса, де інсталював о. Вадинського на ігумена, на місце о. Стопкевича, що виїздить на настоятельство до Замостя.

На Ч. Хреста проповідував на відпусті о. Августин Славінський, призначений на професора і віцепрефекта в Дрогобичі. При кінці вересня прибув до Лаврова на сталий побут о. М. Татаркевич і о. С. Григорович з Білини. В грудні бр. ритори відправили 8-дневні реколекції з бр. Гриневецьким.

РІК 1784

На Різдво Христове й на Великдень був тут гостем о. Маріян Тарнавський, проф. риторики з Дрогобича. Дня 29. І. їздив о. Срочинський на заклик о. Протоігумена на консульту до Добромиля і при повороті відбув нараду зі спаським ігуменом. Дня 6. VI. о. Гл. Дубицький, секретар пров. і ректор в Дрогобичі, вступив тут після візити в єп. Рилла в Валяві і подав до відома урядовий декрет, що в Лаврові має відбутися пров. капітула, й відїхав до Дрогобича. Дня 19. V. о. Віктор Рудніцький їздив до Добромиля на купно сукна на «палендри» (плащі) для бр. риторів, що з бр. Гриневецьким мають їхати до Львова на державні іспити.

Дня 21. VI. О. Ігумен, завізваний о. Протоігуменом, виїхав на передкапітульну консульту до Кристинополя й вернувся аж 6. VII. з обіжником єп. Рилла до манастирів перемиської та холмської дієцезії з зазивом на капітулу в Лаврові на Успення. Він розписав його та окремими посланцями 9. VII. розіслав до Дрогобича, Спаса і Добромиля. Про це все окремим посланцем сповістив він єп. Рилла в Валяві. На те єпископ відповів, що вже мав намір вистаратися в циркулі військову екзекуцію в лаврівському марнастирі за те, що досі ще нема «консигнації» з Замостя і Кристонополя... Дня 19. VII. перевірка тамтогорічного перепису в Лаврові. Того дня буря позривала дахи на манастирі і грім був навіть поранив самого о. ігумена (гл. ЗЧСВВ II 323). Дня 20. VII. тут гостював о. Лібіч з Білини. Дня 24. VII. прийшов з губернії дозвіл на капітулу в Лаврові, на Успення Пречистої Діви Марії (15. VIII).

Дня 14. VIII. прибув до Лаврова єп. Рилло та з'їхалися куріяльні отці й ігумени та відпоручники манастирів, що мають голос на цій пров. капітулі. На Успення він висвятив на архиерейській Службі Божій кількох світських богословів, а після неї урочисто отворив капітулу, на якій вибрали о. Пйотровського протоігуменом, о. Срочинського протоконзультором, о. Дубицького конзультором і о. Вадинського секретарем нашої провінції. По виборах єпископ від'їхав. Дня 18. VIII. нововибрана курія зложила єпископові візиту в Страшевичах. На другий день зачалися покапітульні наради. Зокрема говорилося про прохання о. Томи Шумлянського до Відня про архимандрію в Лаврові, що його звідтам прислали сюди для вичерпної відповіді (гл. ЗЧСВВ II 65). Його копія в архіві манастиря, а оригінал в комісаря циркулу барона

Блажовського в Турці. Дня 23. VIII. о. Протоігумен, перервавши консульту, виїхав у важливих справах до Львова і вернувся кінчити нараду аж 3. IX. Він хотів теж перевести візитацію манастиря, але був змушений її відложити та їхати в важних ділах до єп. Рилла в Валяві.

В літній порі бр. М. Гриневецький з бр. Никифором Фіґменом був на 8-недільнім курсі й іспитах у проф. Гофмана в цісарській Академії у Львові[12]. По повороті, він їздив 16. IX. до комісара Блажовського до Турки з документами в справі незаконного посягання о. Шумлянського на архимандрію в Лаврові. Дня 20 .IX. пішла до Варшави просьба вийняти з коронної метрики документи відносно давніших посягань на архимандрію в Лаврові[13]. Дня 21. IX. бр. Гервасій Канофоцький і Єпіфаній Несторовський виїхали до Дрогобича вчитися німецької мови. На другий день бр. Ник. Фіґнер і Януарій Огуркевич поїхали на богословію до Замостя. Дня 29. IX. єп. Рилло візитував лаврівськй манастир в товаристві пров. секр. о. Вадинського зі Спаса.

Дня 9. X. о. Іполит Ленкевич, що був тут професором богословія і касієром, дістав призначення на «президента» до Спаса, але зміг туди перенестися аж при кінці року. 18. X. виїхав бр. Гриневецький до Львова на богословію в цісарській Академії. Дня 10. X. комісар Блажовський і страшевицький декан списували парохіяльний інвентар. Дня 22. XI. спроваджено зі Самбора окремого писаря Антона Вільчинського списувати манастирські леґати, бо на підставі найвищого розпорядку мається їх списати в двох копіях та надіслати до циркулу з залученням оригіналів для перевірки. По тижневі манастир був примушений просити, щоб не присилали екзекуції за проволоку в тім згляді, бо не можливо було на час усе переписати й доставити. Аж 9. XII. це діло закінчено і о. Ігумен відвіз ці відписи з показчиком в подвійній копії до циркулу[14].

Дня 22. XII. прийшов губерніяльний декрет з датою 11. XII. про вибір місцевого настоятеля. В ньому подано цісарський па-

---

[12]) Про цю цісарську Академію гл. А. Петрушевич, Сводная лѣтопис 1772—1800, ст. 219/20.

[13]) Коли поминути першого претендента до архимандрії в Лаврові в 1730 рр. Петра Коса, про якого обширно говорить А. Петрушевич, Св. Лѣт. 1700—1772, ст. 319, і докладну вістку лаврійської хроніки про архимандрію о. Іпатія Білінського під 1768 р., слід зазначити, що в лаврівськім архіві була окрема збірка (фассія) документів в справі посягання на лаврівську архимендрію о. Никифора Шептицького в 1771 р. (гл. ЗЧСВВ, II, 65) при помочі обох єпископів Шептицьких: Льва й Атанасія. Видно, що ці документи щойно в 1784 р. були виписані з Варшави, бо наша хроніка нічого не згадує про це під властивим 1771 р. Зате в лаврівському архіві не було ні сліду вище згадуваної копії письма о. Шумлянського до Відня про архимандрію в Лаврові.

[14]) Тут безпосередно слідує виказ 12-ох леґатів та інтабуляцій з такою завваґою по латині: Summarium documentorum non reperibilium v. in libro Historiae.

тент, що Протоігумена мається вибрати на шість літ на з'їзді ігуменів з дозволу єпископів (отже вже в травні наступного року), а ігуменів на три роки. Вслід за тим на саме Різдво відбулися тут ігуменські вибори, на яких одноголосно став вибраний дотеперішній ігумен о. Корнило Срочинський[15]. Того самого дня о. Микола Подкович, офіціял холмський, і пров. секр. о. Вадинський, вписали акт іспиту до священства бр. Северіяна Дмитревського, що скінчив два роки богословії звичайною мовою (lingua patria) і був висвячений на диякона луцьким єп. Кипріяном Стецьким (1778—1783). На різдв'яний час бр. Гриневецький зі Львова приїздив учити наших клириків риторики (гл. Іст. манастиря). В цім році були частіші, як минулих літ, реколекції для світських священиків.

*
* *

Тим вичерпується І-ий том «Актів» лаврівського манастиря, переплітаний документами відносно загальних справ василіянського Чину. Якщо давніше вони не представляли першорядної вартости в порівнянні з другими цікавішими хроніками, напр., кристинопільською чи підгорецькою або львівською, що були доступні кожному в багатому святоонуфрейському книгозборі львівських оо. Василіян, то далеко вища їхня вага сьогодні, навіть в такому виді, як цю хроніку зберіг цей безпретенсійний нотатник молоденького ченця, захопленого лаврівським минулим. Та навіть в такому закинутому в віддалені гори манастирському середовищі, як лаврівська обитель, живим відгомоном відбивалися загальні події церковного й загального життя, що йшли в більших центрах тодішньої галицької землі. Зокрема слід відзначити перші прояви народного відродження на галицькому терені, проповіді «словенською» чи пак «руською мовою» на лаврівських відпустах, що їх занотовує манастирський літописець вже під 1781 і 1783 р. на пів століття перед знаним виступом М. Шашкевича і його товаришів у львівських церквах. Такий виступ василіянського проповідника з рідномовним Божим словом у Лаврові свідчить, що освідомлення народницької тенденції в Чині, започаткованої знаним «Народовіщанієм» з 1768 згл. 1778 р., закреслювало щораз ширші круги аж до появи «Богогласника» 1790 р. і «Наук парохіяльних» Маркіянового предтечі о. Юліяна Добри-

---

[15]) Оригінальний протокол цих виборів знаходиться списаний на початку 2-ої книги хроніки з підписами оо. Срочинського, ігумена, Теофіля Теодорського, вікарія, Сильвестра Григоровича, сповідника й директора розвязки випадків сповіди (resolutionis casuum), Альфонса Созанського, пароха, і Віктора Рудціцького, прокуратора, та з приложеною печаткою на червоному ляку, що містить стовп св. Василія Вел. і надпис IXC горою та словами: Sigillum m-rii Lauroviensis довкруги. Там теж зазначено, що Протоігумен о. А. Пйотровський цей вибір потвердив у Львові 25 січня ст. ст. 1785 р.

ловського, ЧСВВ, в 1794 р. Попри те не меншої ваги є згадки лаврівської хроніки про взаємини з рідним Закарпаттям впродовж довгих літ, у зв'язку з такими світлими іменами, як тодішній мукачівський єп. Андрій Бачинський і перший історик Карпатської України о. Йоанікій Базилович (гл. рр. 1775 і 1782).

Ізза такого історичного моменту І-ої книги лаврівської хроніки нехай ці скупі нотатки з її пребагатого змісту стануть виявом належного признання для її ініціятора, світлого Протоігумена Інокентія Матковського, і найважнішого з її літописців, протоігумена Доротея Михальського, що в далекому 1801 р. вписав був на останній її сторінці під датою 25. VI. ст. ст., в часі своєї візитації, гаряче прохання і доручення цей скарб якнайпильніше зберігати...

КОРОНА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА: 1253—1953

(Римська сесія наукової конференції НТШ)*

А. Г. Великий ЧСВВ

ПРОБЛЕМА КОРОНАЦІЇ ДАНИЛА

В реєстрі письм Інокентія IV з 1253 і попередніх років[1] немає жодного документу, з якого виходило б, що цей великий Римський Архиєрей наділив короля Данила королівською короною. Що в тому часі було в звичаю супроводжати такі акти відповідними письмами показує коронування литовського короля Міндовга в 1251-му році. Підносячи це князівство та його володаря до ранґу королівства в західньоевропейському політично-правному розумінні, Інокентій IV пересилає на руки Вармійського єпископа королівську корону з письмом, в якому доручає цьому єпископові скликати маґнатів Литви та в їх присутності коронувати Міндовга, постаратися про зложення йому відповідної чолобитні та повчити новокреованого короля про його королівські обов'язки й привілеї. На це маємо ориґінальний документ у 22 томі ватиканських реєстрів папи Інокентія IV. В тому самому томі записані і письма папи Інокентія з 1253 р., і то місяць за місяцем, день за днем. Данилом та його короною, як взагалі реєстрами папи Інокентія IV, цікавляться не від сьогодні. Однак ні одні ні другі не знайшли по сьогодні дотичного документу. Виринає питання, як пояснити такий незвичний факт? Очевидно були люди, що пояснювали це в некористь самої коронації, ставлячи її в сумнів, немов би з дотичних переговорів нічого не вийшло і леґенда про корону Данила постала тільки з тих невдатних переговорів у цій справі.

---

*) Подаємо тексти докладів на науковій конференції НТШ (Римська Сесія), з нагоди 700-літнього ювілею коронації Данила Романовича, що заторкають прямо загальну тему. Тексти подаємо такі, як вони були зачитані, додавши відповідні замітки цитованих доповідачами творів і авторів. За висказані думки та їх наукову стійкість Редакція не бере на себе жодної відповідальности; для цілей тієї публікації вистарчає, що вони були зачитані публічно в рамах конференцій Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. — Примітка Редакції «Записок ЧСВВ».

[1] Archivum Secretum Vaticanum, **Registra Vaticana**, ст. 22.

Дехто з українських вчених висунув навіть думку, що такі документи були, але їх далеко пізніше з ватиканських реєстрів усунули умисне російські чи польські вчені (Т. Галущинський). На нашу однак думку, це виглядає неправдоподібне. Ми маємо з перших десятиліть XVII ст. списки листів різних папів, виготовлені тодішнім вченим архівістом римської курії Leoncini[2]. В тих списках існують скаталоговані майже всі листи Інокентія IV до короля Данила. Такого важливого однак документу там немає. Значить в першій четвертині XVII ст. такого документу у Ватиканському Архіві не було. Ми знаємо, що в тому часі, чи радше передше в Ватикані не діяла жодна ні польська ні московська наукова місія. А крім цього в самому оригінальному фоліянтові немає жодних слідів якоїсь маніпуляції. Треба отже виснувати, що таке приманливе пояснення немає якоїсь тривкішої основи.

З другої сторони немає наукової стійности піддавати в сумнів сам факт коронування Данила, чи радше передання йому королівської корони. Хоча немає документу Інокентія, зате маємо автентичний лист його прямого наслідника, Папи Олександра IV з 13 лютого 1257 р. Цей папа, що засів на престолі Петра вже в грудні 1254 р., дорікаючи Данилові за «недодержання зложеної присяги», пригадує йому висвідчені Апостольським Престолом добродійства: «Тому Церква ця, бажаючи тебе утвердити відповідними привілеями в послусі собі, та збагатити достойними ласками, піднесла твою особу до висоти королівської гідности, намазуючи тебе святим миром та вкладаючи на твою голову діядем королів»[3]. Це свідоцтво папи Олександра IV не лишає жодного сумніву щодо коронування Данила. Олександер як папа пам'ятав добре цю справу, якою займалася римська курія перед 4 роками. А може мав під рукою відповідні записки, які до наших часів недійшли. З української сторони цю саму справу підтверджує Галицько-Волинський літопис; під роком 1253, по новішій реконструкції (вид. Т. Коструби) стоїть так написано: «В тому ж часі прислав папа шановних послів, що принесли вінець, скипетр і корону, себто королівську гідність, кажучи: „Сину! Прийми від нас вінець королівства". Бо вже давніше прислав був (папа) до нього єпископа бернського й каменецького, кажучи йому: „Прийми вінець королівства". Та він тоді не прийняв, кажучи: „Ворог татарин зле живе з нами, то як можу прийняти вінець без твоєї помочі?" Тоді прийшов Опіза, приніс вінець і обіцяв, що, мовляв, „матимеш поміч від папи". Як же він (Данило) таки не хотів, намовила його мати його, Болеслав, Семовит і лядські бояри, кажучи, щоби таки прийняв вінець, „а ми будемо тобі помагати проти поган".' Так він прийняв вінець від Бога, від церкви святих апостолів і від престолу святого Петра, від отця свого Ни-

[2] Знаходиться в залі каталогів та інвентарів Ватиканського Архіву.
[3] **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, т. I, ст. 50.

кентія й від усіх своїх єпископів. Бо Никентій виклинав тих, що зневажали грецьку правовірну віру й хотів скликати собор у справі правовір'я й з'єднення Церкви. Данило ж прийняв від Бога вінець у городі Дорогичині, як ішов на війну зі сином Львом і зі Сомовитом, лядським князем...»[4]. Пригадаймо, що цей опис стоїть внутрі дуже докладного опису походу Данила на Чехію, а за ним слідує рівно ж дуже докладний опис дальших дій. В цьому місці літопису наше оповідання є вповні на своєму місці і немає причин сумніватись про якісь пізніші штучні вставки.

Із зіставлення з собою тих двох фактів, виринає проблема коронації, чи корони Данила. Її поглиблює ще дальший факт, що вже в 1246 р., на початку переговорів Данила з Заходом, він уважається в римських канцелярійних кругах та в очах папи королем Руси, а його князівство «королівством»[5]. Ми знаємо, що в тодішніх зовсім не демократичних часах кидати нерозважно титулами не було і не могло бути в звичаю. За титулом стояла дійсність, якої він був урядовим знаком. Головно така чуйна на збереження порядку в ієрархії тодішніх вартостей Апостольська Столиця не могла позволити собі на такий грубий недогляд та нарушення політично-правного устрою тодішньої Европи. Це була річ, яка не була залишена до свобідного розпорядження тільки Апостольському Престолові. На сторожі політично-правної системи тодішніх часів стояла ціла тодішня ієрархічно побудована Европа. А крім того ми мусимо пам'ятати і те, що звертаючися в таких життєвих для Заходу справах до далекого володаря України, Римська Курія мусіла мати докладні інформації про фактичний стан України, головно про її політично-правне положення в світі. Це була річ нова, розпочиналася нова кореспонденція, переговори. І тому треба було дбати про всі подробиці, які могли б були справу зразу завалити. Ми знаємо, що тоді і згодом за неправильне затитулювання велись навіть дуже криваві війни. Далеко легше можна було на неправильний титул взагалі не відповісти. Тому Апостольський Престіл титулуючи Данила в 1246 р. і згодом королем, віддавав йому те, що тоді вже йому належалось.

А коли так, то що представляє собою рік 1253? А з тим, що означає взагалі наш сьогорічний ювілей? Політичну містифікацію? Бо аж сюдою очевидно розтягатиметься ціла проблема Данилової корони. Це та проблема, яку мої досліди римських документів веліли мені тут поставити. Про яку корону остаточно йдеться та який фактично святкуватимемо сьогодні ювілей? Постараємося дати відповідь у дальших рядках нашого докладу.

Прийнявши факт коронації Данила як певний, час і місце та церемоніял тієї події є річчю побічною. Це щонайвище справа історіографічної, менше чи більше докладної, реконструкції, яка не нарушує ніяк самого факту та його значення.

[4] **Галицько-волинський літопис**, переклав Теофіль Коструба, ч. II, ст. 46.
[5] **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, т. I, ст. 33.

Повертаючись до Данила та проблеми його корони занотовую тут текст такого листа Інокентія IV до великого Майстра Тевтонського Ордену з 22. І. 1248 р.: «Майстрові та братії Тевтонського дому, що знаходяться в сторонах Прусії. Тому, що ми вислали наші листи до Данила, Достойного короля Руси, та до шляхетного мужа Олександра, князя Суздальського, щоб постаралися повідомити вас, якщо завважуть, що татарське військо виступило проти християнства...»[6] і т. д. Завважмо оба титули. Йдеться тут про Олександра Невського, немов родоначальника Москви та про Данила. В стилі Римської Курії перший уважався тільки звичайним князем (dux), Данило ж — це достойний, світлий король (rex). Завважмо, що йдеться тут про листа до третьої особи, і Олександер і Данило стоять побіч. Звідкіля отже в римського писаря оте розділення в титулах? Це тільки для квітистости стилю, чи може вимога латинської мови? Ми знаємо, що латина в тому часі не панувала над дійсністю, але противно, достосовувалася до дійсности, збагачуючи свій словник. Виходило б, що між Данилом і Олександром була різниця в ієрархії їх значення. Ми побачимо згодом як і чому.

Зараз звернім увагу ще на один факт з часів того ж Інокентія IV. Ми сьогодні святкуємо ювілей 700-ліття корони Данила. Майже ніхто при цій нагоді не згадує іншої постаті, яка як і за життя так і сьогодні стоїть в тіні Данила. Йдеться тут про Василька Романовича Володимирського, молодшого на три роки Данилового брата. Галицько-Волинський літопис залюбки говорить про обох братів і раз у раз підчеркує прегарну братню гармонію і згоду, та взаємне доповнювання себе вдачею та діяльністю. Фактично Данило сидів на Холмі та Галичі, а Василько на Володимирі. І ось про того ж Василька Римська Курія висловлюється рівно ж як про «Короля Володимира». В листі з 5. XII 1247 Інокентій так титулує його: «Улюбленому в Христі Васильковi, Світлому королеві Володимира» (пригадаймо собі «Олександрові, князеві Суздальському»), а до його жінки так адресує листа: «Світлій королевій Дубравці, жінці улюбленого в Христі сина нашого Василька, світлого короля Володимира»[7] (Пригадаймо, що тоді і згодом Ап. Престол так само титулував польських та інших королів: «Улюбленому в Христі синові н. н.). Такий титул носить Василько з 1247 р. Попередні листи були адресовані тільки до «Данила, короля Руси світлого». В році 1247, починаючи з серпня, Інокентій адресує майже постійно: «Світлим Данилові Руси та Васильковi Володимира братові його, королям, та синові того ж Данила»[8]. Цей факт перед 1253 р. впадає в очі та примушує поставити собі питання: коли і яким актом був коронований Василько? Відповіддю на це питання історіографія на-

[6] **Ibidem**, ст. 42.
[7] **Ibidem**, ст. 40—41.
[8] **Ibidem**, ст. 35.

загал не займалася. А тимчасом для нашої проблеми це дуже важливий факт. З 1247 р. Римська Курія знає і узнає фактично в Галицько-Волинській Державі такий стан речей: Король Руси Данило, Василько король Володимира, його жінка Дубравка — королева. Крім того виступає, відай, первородний син Данила, можливо Роман, як наслідник Данила. Коротко, йдеться про династію Романовичів, якій Рим дає титул і гідність королівську. Ще в 1246 р. Рим звертався тільки до «Світлого короля Руси — Данила», і його та його королівство приймає під покров св. Петра і Апостолського Престолу. В наступному році ця справа стає поглиблена. Очевидно, це могло походити тільки з кращого обзнайомлення Риму з справами Галицько-Волинської Держави. Так отже вже з 1246 р., цебто від приняття «королівства Руси» під покров св. Петра, Україна уважається в Римській Курії королівством, а її володарі королями. Щобільше, удільний князь Володимира, Василько, носить рівно ж титул короля Володимирського, під час коли в тому самому часі пан на Суздалі та Володимирі над Клязмою того титулу не має. Заходить питання, чи самим прийняттям під покров св. Петра Гал.-Волинське князівство ставало автоматично «королівством»? Нам здається, що ні. Під покров св. Петра та Апостольської Столиці були приймані не тільки королівства, чи князівства, але й інші правні одиниці, як напр. деякі манастирі та церкви. Значить, що приймання в покров не зміняло суттєво політично-правної структури того, кого приймано під цей покров. Тому й династія Романовичів не дістала нового титулу і гідности тією дорогою. Лишається отже далі отвореним питання, як фактично стоїть справа з короною Данила, та з Галицько-Волинським королівством.

Щоб зрозуміти, що собою представляла держава Данила, та звідкіля походила його королівська гідність, нам треба повернутися на 30 літ взад. Йдеться про спробу угорських Арпадовичів осісти на галицькому княжому троні в ранзі короля. Ці події загально знані, і їм наша і чужа історіографія присвятила розмірно досить уваги. З цього хочемо однак звернути увагу на такі моменти. Від 1209 р. угорські королі заволоділи Галичиною, правда зс змінним щастям. Але заволодівши раз нею, угорський король Андрій прибрав собі до свого титулу титул короля «Галичини і Володимира». З тим його титул звучав 1214 р. так: «Андрій з Божої Ласки король Угорщини. Дальматії, Хорватії, Рами, Сербії, Галичини та Володимира»[9]. Питаємо: звідкіля мав Андрій титул короля Галичини? Чи тільки з самого факту завоювання її, і окупації, чи може з того, що завойовуючи її він був угорським королем? До того завважимо таке: Якщо б завоювання якоїсь країни чужим королем підносило цю країну до ранґу королівства, то в такому разі, чому згодом Беля IV та інші побіч титулу, як бище, носять ще титул «князь (dux) Славонії»? Якщо б Галичина

[9] Порівняй М. Чубатий у додатку до своєї праці в Записках НТШ, т. 123, ст. 78.

в тому часі була тільки звичайним князівством, то завойовуючи її чи одержуючи дідично, вони долучили б були тільки титул «dux», як це мало місце з подібними завоюваннями тоді та згодом (напр. титул польського короля чи московського царя). Андрій же просто включує її до свого королівського титулу на рівні з Угорщиною. Це значило б, що прилучуючи Галичину, він знав що прилучує королівство. І коли в 1214 р. він звертається до Риму, щоб одержати королівське помазання для свого сина Коломана на короля Галичини, то він так дослівно просить: «Хай знає Ваша Святість, що вельможі (principes) та народ Галичини, підчинені нашій власті, просили покірно від нас, щоб ми поставили їм нашого сина Коломана на короля..., тому доручіть Архиепископові Острогомському Іванові, щоб на основі апостольської повновласти помазав цього нашого сина їм на короля, та прийняв від нього присягу на послух Святій Римській Церкві»[10]. В 1215 р. просить ще додатково: «А крім цього просимо в вашої святости, щоби зволила уділити та переслати скоро через цього посланця нашого золоту корону відповідно королівській гідності для нашого сина, щоб тішився одержанням корони від вашої щедроти, подібно як королівським помазанням від Апостольського Престолу»[11].

І з контексту і з тодішньої ситуації виходить, що Андрій в 1214—15 рр. не просить Апостольський Престіл про піднесення Галичини до ранґу королівства, але тільки про визначення в ній короля в особі свого сина. Йдеться тут про зміну династії та визначення особи майбутнього короля. Андрій хоче примістити добре свого сина і відступає йому частину своєї держави: Галичину. Для такого акту він потребував апостольського благословення і то передусім ,як сам пише, тому «щоб стати більше сприємливим для своїх, а від сусідів міг домагатися постійности і сталости»[12]. Якщо б отже йшлося про піднесення Галичини до гідности королівства, то яким титулом Андрій вже передше мав у свойому тиктулі і Галичину як королівство?

Як бачимо, то і тут не лежать початки Галицько-Волинського королівства, і з тієї причини ми могли б пояснити найвище королівський титул Василька Волинського: «король Володимира». Це однак не вистачає, що Данило носить титул «король Руси». Тому пишучи листи в 1247 р. Римська Курія, можливо, що мала під рукою і записки з 1214—5 років, але вони не могли бути одинокі. Для дальшого вияснення справи корони Данила, як «короля Руси», ми мусимо сягнути ще глибше та розглянути, як задивлялася Римська Курія на Українську Державу взагалі, бачену зо столичного города Києва.

Звідси ми мусимо повернутися до другої половини XI ст., до

[10] **Там же.**
[11] **Там же,** ст. 80.
[12] **Там же.**

часів Григорія VII та Київського князя Із'яслава I Ярославича[13].

Прогнаний в 1073 р. братами Святославом і Всеволодом[14] Із'ярослав подався на Захід, в першу чергу до польського свояка Болеслава. Не зазнавши тут піддержки, а радше грабунку, він подається до німецького короля Гайнріха[15], що розпочинав тоді свою знану боротьбу з Римським Архиєреєм Григорієм VII, яка скінчилася Каноссою для Гайнріха, а смертю на вигнанні для Григорія. Зрозумівши де лежить фактична сила, він висилає свого сина Ярополка з Іриною та, мабуть, і своєю жінкою Ґертрудою, до Риму просити помочі для відзискання Києва. Ярополк походив у Римі настільки добре, що Григорій наказав Болеславові віддати загарбане та помогти йому в скруті. При цій нагоді Із'ярослав передав через Ярополка свою державу в опіку св. Петра. Як ми вже згадали, таке прийняття в покров св. Петра не потягало за собою якихось правних перемін в державному устрою прийнятих в опіку. Не було справді причин, щоб Григорій VII підніс простого петента, що просив справедливости та допомоги в відзисканні втраченого до вищої, щобільше, тоді найвищої гідности, до ранґи короля, а його державу до ранґу королівства. На це треба було якихось більших рацій. Про них ми не знаємо.

Маємо однак два документи з тієї нагоди[16], які кидають дещо світла і на нашу проблему, та висвітлюють погляд Риму на українську княжу державу. Відписуючи Із'яславові, Григорій VII титулує його «король русичів», а його жінку зве королевою. Пригадаймо собі вище сказане про так зв. стиль Римської Курії в титулуванні володарів та взагалі адресатів папських письм. Звернім увагу і на те, що в справі Із'яслава стороною, що стояла в гіршій позиції був Із'яслав. Він був петентом, він просив, і Григорій, цей Григорій, що кинув згодом Гайнріха на коліна в Каноссі, не був склонний поступатись без причини своїми прерогативами. Коли ж помимо того він прикладає Із'яславові-Дмитрові титул короля, то це не недогляд, ні не звичайне з'єднування собі прихильности Із'яслава, але в стилі Римської Курії належне йому право. Хоча Із'яслав і був нещасливим петентом у папській канцелярії, йому належало право на питомий йому і відповідний титул. Ним був титул короля, а для Руси титул: королівство.

Що наші висновки й зіставлення правильні, доказом хай буде факт, що пишучи три дні згодом про цю саму справу польському Болеславові, Григорій уживає до нього титулу: князь (dux)[17]. Коли пригадаємо собі, що в 1248 р. пишучи до короля Данила та до

[13] Григорій VII, святий, римський архиєрей (1073—1085); Ізяслав I Ярославич, великий князь київський (1054—1078).

[14] Святослав Ярославич, згодом великий князь київський (1073—1075), князь чернигівський (1054—1076). Всеволод Ярославич, князь переяславський (від 1054), згодом великий князь київський (1078—1093).

[15] Гайнріх IV (1056—1105).

[16] Порівняй оба листи в новішому виданні під заг. **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, т. I, ст. 5.

[17] Дня 20. IV. 1075. Порівняй в **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, т. I, ст. 7.

Олександра Невського, Суздальського, Римська Курія знову робить те розрізнення на користь Руси-України, то мусимо признати, що в тому була свого роду система: Апостольський Престіл користувався тут певним прийнятим що до України правилом, яке належало до стилю Римської Курії в тих століттях. Коли В Римі виринало імення Руси, йому прикладано титул королівства, і то так в XI, як і XII столітті, і то так в супоставленню з Польщею, як і з московськими князями.

На основі вище сказаного, та на основі стабільности римської папської канцелярії в зберіганні раз признаних прав чи прерогатив, я заключаю, що титул короля, даний Данилові в половині XIII ст., був йому даний з тої самої рації, з якої був даний Із'яславові в другій половині XI ст.

Другим документом з часів Григорія VII, що підтверджує наші висновки про королівську гідність укр. володарів XI ст. в Римі, є мініятури так зв. Кодексу Ґертруди[18]. Про цей кодекс наука не сказала остаточного осуду. Досить докладний його опис дав Северіянов[19]. В частині цього кодексу ,до речі молитовника якоїсь княгині Ґертруди, що відноситься до нашої проблеми, він походить з кінця XI ст., на думку В. Ціґлєра[20] десь з 80-тих років того ж століття. Принайменше з того століття походять згадані нами мініятури. Передусім дві мають тематикою нашу проблему. На першій зображений св. Петро, а у його стіп в благальній позі Ярополк та його жінка Ірина[21]. Припавши до стіп про це саме благає їх мати, як написано «мати Ярополка». Так представив собі мініятурист посольство Ярополка до Риму в XI ст. В другій же мініятурі зображений Христос на троні, що коронує одним жестом рук і Ярополка і Ірину. За Ярополком та Іриною стоять їх небесні покровителі, св. Петро і св. Ірина, як свідки цього акту[22].

З того виходило б, що Ярополк у Римі одержав з цієї нагоди корону. Але і тут, хоч маємо дукумент про подію, не маємо жодного папського документу про її правне підґрунтя. В збережених реєстрах Григорія VII про це немає жодного документу. І знову вражає нас цей брак. Дивно виглядає це титулювання українських володарів королями, а їх держави королівствами, це обдарування коронами, без жодного супровідного документу. Питаємо себе слушно: чому?

Щоб дати відповідь на те: чому, дозволю собі завершити мою реконструкцію такою правдоподібною гіпотезою, поставленою недавно наново і в досить ядерній формі о. Іринеєм Назарком, в його праці «Св. Володимир Великий — Христитель і Володар

---

[18] Зберігається в Чівідалє коло Удіне, в північній Італії.

[19] Северіяновъ С. Н., **Codex Gertrudianus,** Спб. 1922.

[20] Фотокопія мініятури між іншим і в **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,** т. I, по ст. 128.

[21] Ziegler A. W., **Gregor VII und der Kijewer Großfürst Izjaslav, in «Studi Gregoriani»,** т. I, Roma 1947, ст. 392—393.

[22] Фотокопія в **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,** т. I, по ст. 512.

України»[23]. І. Назарко дає синтезу поглядів на цю тему, таких істориків як М. Грушевський, П. Ісаїв та М. Чубатий та деяких російських. По думці М. Грушевського «з історичного становища коронація Володимира залишається покищо гіпотетичною, хоч і дуже правдоподібною»[24]. На тих самих джерелах, що і Грушевський, цебто на легенді про «мономахові реґалії», та на зображеннях його в них на його монетах опиралися й російські історики. Вони зокрема розвинули теорію про Мономахові реґалії, установляючи дві їх редакції. В новіших часах замітньо посунув справу вперед візантолог Дельґер, головно опублікуванням реєстру грамоти про висилку до Києва царських інсиґній 11 жовтня 989 р. враз з рукою царівни Анни, та правильним відчитанням деяких місць патріяршої грамоти з 1561 р., якою був признаний царський титул московським великим князям. Дельґер не сумнівався в автентичності цих документів. Ці матеріяли розробив недавно П. Ісаїв у своїй праці: «Чи Володимир Великий був коронований?»[25].

Полишимо відкритим питання чи привезенеми реґаліями Володимир був коронований; П. Ісаїв виказує, що вони були тільки переданими. Володимира Візантія не коронувала. Тому в цій справі Володимир звернувся до Риму, і в тому напрямі діяли рівно ж ті посольства, що їх Володимир висилав до Риму. Остаточно посольство з Риму в 1000 році, те саме що коронувало угорського Степана, в асисті угорських і чеських послів прибуло до Києва, де відбулася коронація Володимира. До тієї думки схиляється і М. Чубатий: «більше можливе припущення коронації Володимира зі сторони Папи, як зі сторони візантійського цісаря»[26]. Для підтвердження цього погляду видвигається і те, що цісар Оттон III, що був через свою жінку посвоячений з Володимиром, стараючися про королівську корону для угорського Степана, постарався і для свого вуйка про таку саму корону[27].

Для підтвердження тієї думки додамо, хіба, що посольство наступного 1001 р.[28], що поїхало від Володимира до Риму, їздило туди, правдоподібно, для зложення відповідної чолобитні, до якої були зобов'язані новокоронувані королі. Коли отже Володимир був коронований з Риму, так тоді нам стає зрозумілою поведінка Римської Курії що до Руси та її володаря. Якщо Рим в 1000 році коронував Володимира, так тоді в стилі тієї ж Курії Україна була в ранзі королівства, і звідси її дідичні володарі «ipso facto» ставали королями, чи вони по своїм настоленні зложили чолобитню, чи її занедбали.

---

[23] Назарко Ір., о., **Святий Володимир Великий — Володар і Христитель Руси-України,** Рим 1954, ст. 145 слід.

[24] М. Грушевський, **Історія України-Руси,** т. І, ст. 505—510.

[25] П. Ісаїв, **Чи Володимир Великий був коронований?,** в «Шлях», ч. 33—36, Філядельфія 1949.

[26] М. Чубатий, **Історія Української Церкви,** Ґіршберґ 1946, ст. 53.

[27] Порівняй І. Назарко, **Святий Володимир Великий . . .,** ст. 149.

[28] Гл. **Полное собраніе русскихъ лѣтописей,** т. IX, ст. 68.

За кожним новим разом, коли українська справа виринала в Римі, там заглядали до канцелярійних записок, з яких черпали і титули і інші історичні інформації про політично-правне положення України.

На жаль ті записки пропали. В римських реєстрах існує незаступима прогалина між Іваном VIII з IX ст., та між Григорієм VII й Інокентієм III з XIII ст. З них залишився тільки фраґмент з часів Григорія VII, в якому, на щастя, зберігся лист Папи Григорія до Із'яслава. І саме із-за браку інших реєстрів стиль і титули його листа до Із'яслава нам є незрозумілими. Але ми мусимо пам'ятати, що в часах Григорія папська канцелярія не мала тієї болючої прогалини, і папські секретарі тих часів, пишучи згадані документи, не писали навмання, але на основі певних даних. Легкодушність у таких справах у римських канцеляріях була недопускаєма.

З нашої реконструкції виходить, що починаючи від 1000 року в Римі Україна-Русь уважалась королівством. Звідси ні за Григорія, ні за Інокентія III, ні за Інокентія IV її до тієї ранґи підносити не було потреби, щобільше було неможливим. Тому немає у папських реєстрах на це жодного документу. Бо і в 1075 р. Григорій VII передав Ярополкові королівську корону як простий дарунок, чим визначив його право до наслідства по прогнаному батькові. Це було визначення особи на це королівство, по яке посягали інші претенденти. Тому і в 1214—5 р. назначення Коломана на Галич було тільки визначенням особи нового основоположника нової династії. По цих угорських перипетіях та по здобутті фактичної влади в Україні Данилом, Рим пересилаючи корону Данилові визнав за ним право на Русь-Україну. Тому Інокентій ще перед тією посилкою корони титулує Данила королем, а його державу королівством, основуючись на записах своєї канцелярії. Королівська гідність Данилові припадала не з нового піднесення до тієї гідности, але правом дідичення. Данило, що походив з Рюрикового роду, що володів від IX ст. Києвом, не потребував нових правних актів. І тому ми не маємо в римських реєстрах жодних записок про пересилку корони чи радше як його першого уділення. І Данилові вона була переслана як дарунок, як засіб визначення з поміж різних претендентів правного наслідника. І Інокентій IV визначив Данила, а не Олександра Суздальського. Королем спадкоємцем давнього королівства Руси був Данило Галицький, а не Олександер Суздальський. Традиції княжого і королівського Києва перейшли леґально на Захід, а не на Північ у Москву, яка ніколи згодом не добилася того титулу і повищення аж до XVII століття. Так принайменше задивлялася на цю справу давня Римська Курія.

Тому святкуючи сьогодні сімсот літ Данилової корони, ми не святкуємо створення королівства України та креації першого українського короля. Ми святкуємо правне перенесення київського королівства на західні українські землі, чого доказом корона Данила.

о. М. М. Войнар ЧСВВ

КОРОНА ДАНИЛА В ПРАВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СХОДУ (ВІЗАНТІЇ)

Щоб насвітлити значення корони Данила в правно-політичній структурі Візантії, треба наперед відтворити тогочасну концепцію візантійського «базілєвса», його відношення до других володарів взагалі та до старо-українських зокрема. Бо щойно на цьому тлі може виступити правно-політичне значення корони Данила у Візантії. Щобільше, з відтворення взаємовідносин цього потрійного амбієнту значення корони Данила у згаданій візантійській структурі виступить самособою. Тут отже насвітлимо:

1. тогочасну концепцію візантійського «базілєвса»,
2. його відносини до других володарів взагалі,
3. його відносини до старо-українських володарів зокрема,
4. висновки, що випливають з цього потрійного насвітлення для факту корони Данила.

1. Тогочасна концепція візантійського «базілєвса».

За загальною концепцією тодішнього християнського світу і то так на Сході, як і на Заході, серед християнських народів міг бути тільки один імператор, що від нього всі народи і володарі мали бути в якійсь мірі, як не політично, то принаймні морально-ідеологічно залежні та разом з ним творили одне універсальне християнське царство[1]. За візантійського ж концепцією тим одним, правним, екуменічним (вселенським) імператором після Костянтина Великого став на ділі візантійський «базілєвс», як правний наслідник римського цісарства[2], бо саме з цим цісар-

[1] „Das Bewußtsein, daß es nur ein Kaiserreich geben könne, war im Abendlande ebenso lebendig wie Buzanz"; Georg Ostrogorsky, **Die Byzantninische Staatenhierarchie**. Seminarium Kondakovianum, VIII, Praha 1936, ст. 44.

Проф. Василь Гришко, **Історичне правне підгрунтя теорії III Риму**, Мюнхен 1953, ст. 13.

[2] Louis Bréhier, **Les institutions de l'empire byzantin**, Paris 1949 ст. 4 і 282; Franz Dölger, **Byzanz und die europäische Staatenwelt**, Speyer a. Rh. 1953, ст. 9.

ством так на Сході, як і на Заході в'язалась універсальність християнської імперії.

Цю концепцію з візантійської сторони про одного, екуменічного імператора, находимо ярко визнанену ще при кінці XIV століття в листі царгородського патріярха Антоніоса з р. 1393, писаного до великого московського князя Василія I: «Це не можливе — пише він — щоб християни мали одну Церкву, а імператора ні. Бо цісарство і священство творять одність і спільноту і не можливо одне від одного розлучити... Послухай князя Апостолів Петра, який в першому листі каже: „Бога бійтесь, царя почитайте". Він не сказав царів, тому, що ніхто про таких царів поодиноких народів не думав, але він сказав „царя", щоб в цей спосіб зазначити, що тільки один є екуменічний цар... Коли ж деякі інші християнські народи привластили собі ім'я царів, то сталось це проти природи і проти закону, по тиранськи і насильно. Бо ж які Святі Отці, які Собори, які канони говорять про них? Завсігди і всюди голосно говорять про одного тільки природного царя, що його закони, прикази, повідомлення мають силу в цілому світі, якого одного узнають всі християни, не знаючи нікого іншого»[3].

Тільки візантійський «базілевс» міг видавати закони «*νόμοι*» обов'язуючі за візантійською концепцією цілий світ. Всі інші володарі, саме тому, що не мали цісарської гідности, могли видавати тільки розпорядження-прикази місцевого характеру[4].

Ті особливі права візантійського «базілевса» були зв'язані з теорією універсальности візантійського цісарства. Коли ж на ділі римсько-візантійське цісарство впало, Папи стали першими, що витягнули з того практичний висновок, підносячи в р. 800 франконського короля до гідности імператора. Тому однак, що і на Заході була та сама концепція щодо «одинокого християнського цісарства», то Карло Великий, щоб усунути конфлікт з візантійським цісарством, прийняв особливий титул, цебто тільки: «imperium Romanum gubernans». Вправді в р. 812 за деякі територіяльні уступки слаба Візантія признала Карлові Великому титул «базілевса», то за те візантійські цісарі, які досі вживали короткого титулу «*βασιλεύς*», від створення франконського цісарства, що його уважали узурпацією, почали вживати нового титулу, цебто «*βασιλεύς Ῥωμαίων*» на зазначення, що тільки вони є правдивими цісарями «римського цісарства» з яким була злучена взагалі — по своїй суті — ідея одинокого, універсального цісарства[5]. Хоч опісля франконсько- чи німецько-римські цісарі прийняли титул імператора «римського цісарства», то все таки у Візантії вони вважались за підчинених принаймні в ідеологічному

[3] Miklosich et Müller, **Acta et diplomata graeca**, т. II ст. 191.
[4] G. Ostrogorsky, **арт. цит.**, ст. 44.
[5] E. Stein, **Forschungen und Fortschritte**, т. VI, 1930, ст. 182; L. Bréhier, **цит. тв.**, ст. 51.

порядку візантійським «базілєвсам» і тому в візантійській титулятурі їм давалось титул тільки короля: «ῥῆξ φραγγίας, ῥῆξ Γερμανίας Бо один був тільки в цілому християнському світі «βασιλεὺς Ῥωμαίων» — візантійський і одне тільки універсальне цісарство — римсько-візантійське. Це основна догма державної візантійської теорії.

Таке саме становище, як до західнього цісарства, займали візантійські «базілєвси» і до всіх інших спроб-експериментів прийняти титул «римського базілєвса», цебто зі сторони болгарських і сербських архонтів. В Болгарії в X сторічі був перший Симеон, вихований у Візантії і теж перейнятий теорією про одиноке тільки можливе цісарство в християнському світі, який у кривавих війнах з Візантією намагався здобути собі признання титулу «βασιλεὺς Ῥωμαίων». Його замірам однак Візантія спротивилася. Щойно синові Симеона Петрові, який одружився з візантійською пурпурородженицею, признала Візантія титул «базілєвса», однак не «Ῥωμαίων», а тільки «τῶν Βουλγάρων» в р. 927[7]. Через те царство болгарського Петра не стало рівне візантійському, бо бракувало йому основної прикмети цісарства, цебто універсальности, яка за тодішньою концепцією була зв'язана з «римським цісарством», а болгарське було тільки національним, регіональним, ограниченим болгарським царством. Тому в візантійській титулятурі остає дальше різниця між царством болгарським і цісарством візантійським щодо гідности. Поки болгарські князі були тільки архонтами, «ἄρχοντες», то візантійські цісарі у своїх листах до них називали себе «βασιλεῖς Ῥωμαίων»[8]. Після ж прийняття болгарським архонтами титулу «βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων», вони звуть себе знову новим, довшим титулом, цебто: «αὐτοκράτορες βασιλεῖς Ῥωμαίων»[9] на зазначення, що вони одиноко є цісарями з повноти своєї власти або з Божої ласки, а не зі земського насилля, як болгарські царі.

Подібно як це сталось у Болгарії в X сторіччі, так знова у XIV сторіччі зродились подібні претенсії до «римсько-візантійського цісарства» в Сербії. Щоб зазначити свою незалежність від Візантії, назвали себе сербські королі вже від Степана первокоронованого «самодержцями — samodržac — αὐτοκράτωρ». А Степан Душан прийняв навіть титул «базілєвса». І знов подібно, як колись у Болгарії, у слід за ідеєю одинокого тільки можливого цісарства на світі, уважав себе і цісарем римським: «βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας»[10].

---

[6] **Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Constantinus Porphyrogenitus**, т. I. **De Cerimoniis**, Bonnae 1829, ст. 689, 691.

[7] G. Ostrogorsky, **Avtokrator i Samodržac**, Glas Srpske Kralj. Akad. 164 (1935), ст. 12.

[8] **De Cerimoniis**, ст. 690.

[9] **De Cerimoniis**, ст. 690.

[10] G. Ostrogorsky, **Avtokrator i Samodržac**, ст. 141 і 151. Не від речі буде вказати, що пізніше і в Москві переводився подібний процес у творенні царської власти «самодержца и Государя» — «безпосереднього й законного

Та мимо всіх цих претенсій Візантія аж до свого упадку не зреклася своїх первісних прав до одинокого цісарства на світі й уважала себе такою мимо того, що фактично повставали другі цісарства. Та ці останні осуджувались у Візантії «як проти природи і проти права». Одинокий правний цісар — «базілєвс» на світі був візантійський, а всі інші були тільки «так звані» цісарі, що «насиллям і тиранією» привластили собі цей титул.

Найвищий титул, який візантійські цісарі після всіх цих перипетій з чужинними претенсіями до римського цісарства виключно собі задержали, був «*ὑψηλοὶ, αὔγουστοι, αὐτοκράτορες, μεγάλοι βασιλεῖς Ῥωμαίων*»[11]. Кожний термін у цьому титулі має свою історію, з яких один за одним наростав в міру чужинних претенсій.

2. Відношення візантійського «базілєвса» до других володарів.

Візантійська концепція одинокого тільки на світі «базілєвса» «*Ῥωμαίων*» цебто візантійського, з універсальним цісарством на цілий світ, не заперечувала існування інших суверенних держав, політично від Візантії незалежних, цебто за тією концепцією не всі держави християнські мусіли бути тільки васалями візантійського цісарства; тільки, що в ієрархії держав найвищу ранґу займало візантійське цісарство та візантійський «базілєвс» стояв на вершку ієрархічного порядку, що від нього всі інші володарі принаймні морально-ідеологічно були залежні. Отже і за візантійською концепцією були держави не тільки політично від Візантії залежні, цебто васальні, але також політично незалежні, хоч і ці останні, як в орбіті одинокого, християнського цісарства морально-ідеологічно всі уважались залежні від одинокого християнського цісаря[12].

У візантійському праві не було одинокої норми, за якою мали б впорядковуватись відношення Візантії до других держав, але всі міжнародні реляції нормувались традиціями партикулярними для кожного народу[13]. Все ж таки і в цих партикулярних традиціях можна добачити деякі загальні норми; перш за все можна розрізнити певні ступні, так би мовити ієрархічну скалю держав і їх володарів у відношенні до візантійського «базілєвса», що завершував цю скалю[14].

спадкоємця Візантійської імперії». (Проф. Олекс. Оглоблин, **Московська Теорія III Риму в XVI—XVII стол.**, Мюнхен 1951, ст. 32). Тільки, що тоді вже не було кому протестувати у Візантії проти узурпації прав до екуменічного імператора, але щобільше, тоді ще й сама Візантія продавала свої спадкоємні права після свого упадку. (Проф. В. Гришко, **цит. тв.**, ст. 30.)

[11] **De Cerimoniis**, ст. 691.

[12] G. Ostrogorsky, **Die Byzantinische Staatenhierarchie**, ст. 61.

[13] L. Bréhier, **цит. тв.**, ст. 281.

[14] L. Bréhier, **цит. тв.**, ст. 282 (La Hiérarchie des Etats étrangers); Fr. Dölger, **цит. тв.**, ст. 34; цей же, **Johannes VI Kantakuzenos als dynastischer Legitimist**; Seminarium Kondakovianum 10 (1938), ст. 23, н. 18; G. Ostrogorsky, **Die Byzantinische Staatenhierarchie**, ст. 49.

1. Найнижчий ступінь у цій ієрархічній скалі держав і їх володарів займали васальні, цебто політично від Візантії залежні князі-архонти, «ἄρχοντες », вірменські, іберійські, абасгійські, в певних періодах історії моравські, сербські, хорватські й альбанські архонти, як теж пани, «κύριοι», Риму, Венеції, Сардинії, Капуї, Салерна, Неаполю, Амальфі та Ґаети. До них звертався візантійський цісар зі своїм приказом «κέλευσις», як Деспот до своїх підчинених: «Приказ Христолюбивих Деспотів для такого там архонта»[15].

2. Другий ступінь у цій ієрархічній скалі держав і їх володарів становили князі незалежних від Візантії народів так християнських, цебто старої Русі та Мадярщини, як і не християнських, цебто хозарські князі, печеніжські хани, «африканський емір», арабський халіф та князь «Арабія Фенікс» (Ємен). До них візантійські цісарі висилали не прикази, «κέλευσες», але письма «γράμματα» і підписували себе не деспотами, але βασιλεῖς Ῥωμαίων, а їх називали архонтами з ім'ям краю[16].

3. Ще вищий ступінь близькости до візантійського «базілєвса» був його приятель, « φίλος ». Таким був єгипетський емір і князь Індії[17].

4. Ще один посередній ступінь можна розрізнити у візантійській номенклятурі на зазначення близькости до візантійського «базілєвса». Це був його духовний брат, «πνευματικὸς ἀδελφός». Цей титул мали християнські королі заходу. До них зверталися візантійські цісарі у торжественній формі, в ім'я Пресвятої Тройці, себе називали поіменно з титулом «βασιλεῖς Ῥωμαίων», а їх називали своїми духовними братами, королями даної держави[18].

5. Найблищий ступінь до візантійського «базілєвса» у візантійському понятті чужостороннього володаря займали володарі, що мали титул «імператорської дитини», «τέκνον». Цей титул мали болгарські так архонти, як і опісля «базілєвси», а також християнські князі Великої Вірменії й Аланії. До них зверталися візантійські цісарі своїм найвищим титулом, в ім'я Пресвятої Тройці, називаючи їх своєю духовною дитиною[19].

Щоб коротко схарактеризувати заграничну політику Візантії, то вона в загальному не любила воєн, а до них забиралась тільки примушена. Ціла сила Візантії полягала в її дипломатичному хисті, так що ціла історія Візантії, це мистецький твір її дипломатії. Звідсіль то численні переговори, заключені договори, а на-

---

[15] **De Cerimoniis,** ст. 688, 689, 690.

[16] „εἰς τὸν ἄρχοντα Ῥωσίας. βουλλα χρυσῆ δισολδία. „γράμματα Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τῶν φιλοχριστων βασιλέων Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἄρχοντα Ῥωσίας". Подібно: „πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων"; „τῶν πατζινακίτων". **De Cerimoniis,** ст. 690, 691

[17] **De Cerimoniis,** ст. 691.

[18] Otto Meyer, *εἰς τὸν ῥῆγα Σαξονίας*, Brackmann-Festschrift, ст. 131. **De Cerimoniis,** ст. 689.

[19] Гл. вище н. 8 і 9. **De Cerimoniis,** ст. 687, 688.

віть інтриги-порізнення поміж небезпечними для Візантії партнерами. До цього мала теж служити витончена етикета візантійського двору, вишколена канцелярійна служба, широкі дипломатичні зв'язки, посольства, аґенти, а навіть чинник іншої природи, церковна адміністрація, зв'язки з царгородським патріярхатом, церковна місія Царгороду, насилання візантійської єрархії на чужоземні престоли. Візантійський «базілєвс» хотів чутися неначе батько серед великої родини християнських народів[20].

3. Відношення візантійського «базілєвса» до старо-українських володарів.

Основне питання в означенні відношення візантійського цісарства до старо-українських володарів зосереджується в тому, чи старо-українські володарі були васалями візантійського «базілєвса», чи ні[21]. На ділі ціла низка зв'язків українських володарів з Візантією заторкує саме це основне питання. Розглядаючи це питання в добі тільки до Данила, можна поділити відношення Візантії до старо-українських володарів на три періоди:

а) Період до Володимира,
б) Від Володимира до половини 12 сторіччя,
в) Від половини 12 сторіччя до Данила.

а) Період до Володимира.

В періоді до Володимира старо-українська держава була від Візантії наглядно політично незалежна. В цьому згідні всі історики. Опис прийняття княгині Ольги на візантійському дворі, що його подає Констянтин Порфіроґенетос, і дарунки зложені їй і її почотові зовсім не вказують на будьяку залежність старої Русі від Візантії. «Інше прийняття — (цебто) Ольги Руської. Дня дев'ятого місяця вересня в середу, було прийняття подібне до попереднього з нагоди приїзду Ольги, княгині Русі...»[22] Отже це прийняття кваліфікується візантійським письменником як попереднє, цебто як прийняття арабських послів «*τῶν Σαρακηνῶν*», що зовсім не були залежні політично від Візантії. В поданому там же в подробицях описі прийняття княгині Ольги часто зазначується, що все діялось за способом вищенаведених прийнять. Ця сама обставина трактування Ольги, як суверенного володаря, увидатнюється у стрічах княгині з імператором і імператрицею, які дають на честь Ольги кілька разів святочні пири (*κλητῶρια* = sacra convivia), а після них складають їй і її почотові окремі дарунки.

[20] L. Bréhier, **цит. тв.**, ст. 281 (La diplomatie).

[21] A. A. Vasiliev, **Was Old Russia a Vassal State of Byzantium?** — Speculum, VII (1932) ст. 350—360; G. Vernadskij, **Relations byzantino-russes au xii siècle.** — Byzantion, IV (1927—1928) ст. 269—276.

[22] *Ἑτέρα δοχὴ τῆς Ἕλγας τῆς Ῥωσένης... ἐπὶ τῇ ἐφόδῳ Ἕλγας τῆς ἀρχοντίσσης Ῥωσίας...* **De Cerimoniis,** ст. 594.

напр.: «В місяці жовтні вісімнадцятого дня, в неділю, було прийняття (цебто в честь Ольги) в хризотрикліні й засів імператор з русичами. А потім було друге прийняття в пентакубуклі св. Павла й засіла імператриця зі своїми дітьми пурпурородженими та зі своєю синовою й княгинею. І дано княгині тисячних 200, а її вуйкові тисячних 20, отцеві (сповідникові) Григорієві тисячних 8, шіснадцятьом з її родини по тисячних 12, вісімнадцятьом її служницям по тисячних 6, двадцятьдвом апокризіяріям (цебто відпоручникам українських князів) по тисячних 12, сорокчотирьом купцям (українцям, що перебували в Царгороді) по тисячних 6, двом перекладачам по тисячних 12»[23].

Крім цього з X сторіччя маємо формули листів до українських князів, що називаються «*γράμματα* письма», а не « *κέλευσες* », прикази. Ці останні давалися підчиненим, васальним візантійським архонтам, а перші висилались незалежним архонтам[24].

б) Період від Володимира до половини XII сторіччя.

Від Володимира починаються деякі сумніви про цілковиту політичну незалежність старо-української держави від Візантії. В загальному однак після Володимира взаємини між Україною й Візантією слабо унагляднені. Сумнів про задержання надальше цілковитої політичної незалежности старо-української держави від Візантії родиться за думкою деяких істориків у факті хрищення й одруження Володимира з візантійською пурпурородженицею Анною. Візантійський «базілєвс» Василій II за повстання Бардаса Фоки в Малій Азії в р. 987 почувся за слабий, щоб здушити це повстання й тому покликав Володимира, обіцяв йому руку згаданої Анни, правдоподібно своєї сестри, і за те одержав від Володимира 6 000 жовнірів «варяжської руської дружини», що при її помочі здушив згадане повстання. Анну вислано на Україну, а Володимир прийняв християнську віру[25].

Тут виринає дискусія, чи Володимир остався і після того не залежним князем, чи, як твердять російські історики, став не тільки шваґром «базілєвса», але і візантійським васалем. Бо візантійський «базілєвс» — кажуть вони — віддаючи свою сестру за варварського князя хотів не тільки навернути Русь, але, як державний муж, хотів осягнути також користь для свого цісарства. Це унагляднюють ще тою обставиною, що до Києва приїжджає візантійський митрополит, що був репрезентантом, не тільки царгородського патріярха, але також «базілєвса» у цивільних справах[26].

[23] **De Cerimoniis,** ст. 598.
[24] Гл. замітка 16.
[25] A. A. Vasiliev, **Was Old Russia...,** ст. 351.
[26] П. Соколовъ, **Русскій Епископъ съ Византіи,** Киевъ 1913, ст. 35.

Цей однак погляд у інших істориків не витримує критики. Що зайшла зміна з хвилиною охрищення Русі у відносинах до Візантії, це очевидне. Але було б парадоксальне твердити, що Русь після охрищення знайшлась у нижчому ступні державної ієрархії, як досі був «скитський варварський народ». Коли «базілевс» дає свою сестру пурпурородженицю за християнського князя, то значить, що Русь дістала вищу ранґу у візантійській ієрархії держав. Бо не за когобудь віддавали візантійських пурпуророджениць; а хто її дістав, то вважалось за визначення даної держави, як це було з болгарським царем Петром, чи німецькими королями Оттоном Великим і Оттоном II[27].

Другий факт, що промовляв би за васальством старо-української держави після Володимира, наводиться те, що візантійський письменник Михайло Пселльос називає «руський» наскок на Візантію в р. 1043 «повстанням» — «*περὶ τῆς τοῦ Ῥῶς ἐπαναστάσεως*, Про повстання Русі»[28]. Значить Русь була під властю Візантії, коли вона робить проти неї повстання. Однак цьому заголовкові не відповідає самий опис цього «повстання». Бо з дальшого опису виходить, що то зовсім не було повстання підчиненого народу проти свого суверена, але що це була справжня війна двох противників: «XC. Після ж того, як усунено насилля (в повстанні Маніяка) наступила знов війна з варварами...» «XCI. Так отже цей варварський народ ввесь час палав ненавистю й злістю проти панування Римлян, винаходячи при всякій нагоді то під таким, то під іншим претекстом якусь причину, щоб провадити з нами війну»[29]. Рівно ж і листи «базілевса» Михайла II Дукаса писані до великого князя Всеволода Ярославича, які цей самий Пселльос наводить, і в яких пропонується одружити брата «базілевса» з дочкою згаданого велико-князя, вказують на незалежність старої Русі від Візантії, а не на її васальність[30].

Ще за васальством промовляв би факт, що князів, які посягали по чужі княжі престоли, поганяли, як кажуть хроніки «за море, до Царгороду», мовляв через суверена Русі за нарушення присяги. Так був прогнаний в р. 1079 князь Олег Святославич, а в р. 1130 полоцький князь з жінкою й дітьми: «до Греції тому, що він нарушив присягу»[31].

в) Від половини XII сторіччя до Данила.

Ще більші сумніви про незалежність старо-української держави та її залежність від Візантії насуває третій період, цебто

---

[27] P. E. Schramm, **Kaiser, Basileus und Papst in der Zeit der Ottonen;** Historische Zeitschrift 129 (1924), ст. 428.

[28] Michel Psellos, **Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077).** (Emile Renauld) II, Paris 1928, ст. 8.

[29] **Там же.**

[30] G. Ostrogorsky, **Die Byzantinische Staatenhierarchie,** ст. 54.

[31] A. A. Vasiliev. **Was Old Russia...,** ст. 356.

від половини XII сторіччя до Данила[32]. Це часи, коли візантійські «базілєвси» почулися сильніші, головно за Мануїла I Комнена, та старалися дипломатичними зв'язками узалежнити від себе різних суверенів так на Сході, як і на Заході. Комнен живив надії про відновлення дійсної універсальности візантійського цісарства. То ж з того часу маємо деякі неясні вискази візантійських письменників, що вказували б на підчинення українських князів візантійським «базілєвсам». Так нпр. Іван Кіннамос говорить про Володимира Галицького князя: «із-за цієї головно причини імператор увійшов у війну (значить з королем паннонським, мадярським), що цей проти його волі напав на Володимира — таке бо було ім'я архонта Галичини — мужа зв'язаного обітницями з Римлянами»[33]; а про його сина Ярослава Осьмомисла каже: «бо Ярослав багато дечого іншого накоїв Римлянам, переступаючи обітниці»[34].

Що однак згадані князі не були підчинені візантійському «базілєвсові», а тільки заключили з ним альянс-федерацію, на яку саме натякує Кіннамос, показує перебіг подій. Бо коли Ярослав Осьмомисл зв'язався з мадярським королем Степаном, то Мануїл в р. 1165 вправді висказує йому своє невдоволення з того, однак цей випадок не називає невірністю підданого, а тільки браком любови, «*ἀστοργία*», та намовляє Ярослава, щоб він відступив від свого пляну видати свою дочку за мадярського короля: «Через те однак імператор не погордив Ярославом, але іншим способом під'юджував його проти Степана, посилаючи йому такого листа: «не наслідуємо тебе у твоїй невдячності, що ти її нам показав непримушений до того ніякою конечністю, не дотримуючи обітниць, ані умов, що ти їх недавно зложив. Але предкладаємо тобі її перед очі під час, коли ти приготовляєш нам нову кривду. Знай отже, що ти віддаючи свою доню за мадярського короля, віддаєш її за людину злобну, духом хитку, яка ніколи ніякого згляду не мала на справедливість і правду, за людину, яка не шанує ні природи ні закону, а водиться тільки власною думкою та не сумніваюся, що він може всього допуститися. Тому нехай Степан ані не бере твоєї дочки, ані нехай не допускається на ній нічого іншого по законам. Якщо ж її візьме, то буде з нею обходитись, як з вуличницею. Бо цей хто так ображує наш маєстат і не встидається висмівати даної недавно присяги, то подумай, якої невдячности він допуститься на тобі.» — Почувши це При-

[32] Про цей період — гл. G. Vernadskij, **Relations...**

[33] *οὗ δὲ ἕνεκα μάλιστα βασιλεὺς αὐτὸν ἠμύνατο, ἅτε παρὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ Βλαδιμερῷ ἐπιφυέντα - τοῦτο γὰρ ὄνομα τῷ Γαλιτζες ἄρχοντι ἔκειτο - ἀνδρὶ ὑποσπόνδῳ Ῥωμαίοις ὄντι*". Corp. Scr. H. B. — **Joannes Cinnamus,** Bonnae 1836, ст. 115.

[34] *Ἱερόσθλαβος γὰρ τάτε ἄλλα εἰς Ῥωμαίους παρασπονδήσας ἔτυχε*". **Там же**, ст. 232.

мислав (т. зв. Ярослав), з варварською якоюсь простотою відразу запалився, що подасть Римлянам на війну з ним усяку поміч»[35].

Тоді і Ростислав Київський пішов на поміч візантійцям проти Степана мадярського, цебто приступив до загальної коаліції проти нього, як описує Кіннамос: «А є в Тавроскитії місто, що називається Київ, визначніше від усіх інших там положених та яке є метрополією цілого народу. В ньому поставляться єпископ насиланий звичайно з Візантії й воно втішається всім іншим, що надає йому визначну пререґативу. Князь отже цієї країни й він теж, обіцявшись піднятися війни проти Степана, потвердив умову присягою»[36].

Тут Кіннамос старається виказати, так би мовити, всесвітню коаліцію проти мадярського короля, за те, що він будучи васалем візантійського «базілевса» посмів нарушити присягу вірности. Наглядне однак серед цього опису інакше становище українських князів від васального короля мадярського.

На прикінці 12 сторіччя за слабого «базілевса» Ісаака Анґельоса, коли Кумани і Волохи загрожували візантійському цісарству, зайняли й сплюндрували Тракію та загрожували самому Царгородові, тоді візантійський «базілевс» бачить одинокий рятунок у Галицького князя Романа. Роман розбив Куманів і за це зискав для цілого українського народу признання візантійського історика: «найбільш християнський народ Русичів», які рятують «християнський народ, що люто терпить від варварів». «Наступного року Волохи разом з Куманами зробили наступ (на Тракію), зруйнували найкращі частини провінції й забрались без страти; і були б може підійшли зі сторони континенту під браму імператорського міста, скеровуючись до нього, коли б не Русичі, найбільший християнський народ і його князі, що частинно з власного почину, а частинно спонукувані просьбами архиєрея з подивугідним завзяттям боролися за Римлян, милосердячись над християнським народом, що люто терпів від варварів і відбиваючи тих, що їх того року часто уводили і передавали нехристиянським народам. Так отже наскорі приготовившися Галицький князь Роман зібрав добре і численне військо, виступив проти Куманів і з великою легкістю ввійшов в їх землю, знищив її й сплюндрував. В тім часі однак і самі Тавроскитці не були свобідні від повстань; плямили свої мечі кров'ю власного народу і той Роман і Рюрик Київський князь. Але Роман кремезний тілом і з твердою рукою побив також багато Куманів, які злу-

[35] **Там же**; ст. 235.

[36] *„Ἔστι δέ τις ἐν Ταυροσκυθικῇ πόλις ὄνομα Κιάμα* (Duc. suspicatur *Κιόβα*), *ἥ πόλεών τε ὑπερκάθηται τῶν ἄλλων ὅσαι τῇ δε ἵδρυνται, καὶ ὅσα καὶ μετρόπολις τῷ ἔθνει τούτῳ τυγχάνει οὖσα. ἀρχιερεύς τε γὰρ ἐκ Βυζαντίου παρ' αὐτὴν ἥκει, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα εἰς πρεσβεῖον φέρουσι κατεξαίρετον αὐτῇ μέτεστιν. ὁ δὲ καὶ πάντης ἡγεμονεύων τῆς χώρας Στεφάνῳ καὶ αὐτὸς πολεμήσειν συνθέμενος ὅρκοις τὰ δεδογμένα ἐπέρρωσεν"*.

чилися в війні з Рюриком творячи для нього дуже добру і сильну фалянґу»[37].

Очевидно тут не може бути мови про підчинення Галицького князівства Візантії, коли «базілєвс» просить помочі у Романа.

Наводиться ще такі факти про підчинення-васальство старо-української держави Візантії, як напр. висказ Нікити Хоніята, візантійського письменника тих часів, що Галичина була одною з «топархій»[38] візантійських, отже старо-українська держава була візантійською провінцією.

Так само наводиться на це свідоцтва німецьких істориків, іменно Адама з Бремен, який каже, що Русь «aemula sceptri Constantinopolitani clarissima decus Graeciae»[39] та Оттона фон Фрайсінґ, який каже, що німецький король Конрад III в р. 1142 апелював до візантійського «базілєвса», щоб цей покарав Русичів за те, що вони вбили і пограбували деяких німецьких горожан. На що відповів «базілєвс», що у справах руських він поступає по приятельськи і по фамілійному, бо такі реляції існують між Візантією й Німеччиною[40].

Збираючи ці факти разом, деякі історики-візантологи, як Васильєв, не можуть собі виробити ясного погляду, чи були старо-українські володарі візантійськими васалями, чи ні. Однак сам Васильєв каже, що немає у джерелах прямих і ясних доказів про їх політичну залежність від Візантії[41]. Основна в тому згляді стаття Острогорского, одна з найновіших, виказує наглядно незалежність старо-українських володарів від Візантії з такою однак заввагою: «Русь не була васальною державою візантійського цісарства й в історії русько-візантійських відносин зовсім немає ніяких познак руської васальности. Однак вона не була теж державою „з абсолютним авторитетом", тому, що була під духовим авторитетом візантійського цісарства»[42].

Це є тло, що на ньому щойно може виступити значення корони Данила в правно-політичній структурі Візантії. Бо саме на цьому тлі більшої чи меншої певности про залежність старо-української держави від Візантії корона Данила творить факт-підставу для ствердження нових відносин між старо-українською державою й Візантією.

---

[37] *„. . . . τὸ χριστιανικώτατον οἱ Ῥῶς γένος καὶ οἱ τούτων ἄρχικῶς προεδρεύοντες . . . ὁ τῆς Καλίτζης ἡγεμών Ῥωμανός, ἀγαθήν τε καὶ πολλὴν ἠθρυικῶς στρατιάν, κατὰ κωμάνων ἐξώρμησε . . .".*

"Πλὴν οὐδὲ τὰ κατὰ τοὺς Ταυροσκύθας τούτους ὁ πότε χρόνος παρέδραμεν ἀστασιάντα, κατὰ δ' ὁμοφύλου σφραγῆς τὸ ζίφος ἔβαψεν ὅτε Ῥωμανὸς οὗτος καὶ ὁ διέπων τό Κίαβα Ῥούρικας. νίκην δ' ὁ Ῥωμανὸς ἀπενεγκάμενος, βωμαλέος ὢν τὸ σῶμα καὶ τὰς χεῖρας δραστήριος, πολλοὺς καὶ τότε τῶν Κωμάνων κατέτρωσεν, οἳ συνεφήψαντο τῆς μάχης τῷ Ρούρικα, κράτιστη καὶ γενναιοτάτη φάλαγξ περὶ αὐτὸν ὁρώμενοι".

Crp. Scr. H. B., **Nicetas Choniates,** Bonnae 1835, ст. 691—692. Там же, ст. 168.

[38] *„ἔστι δὲ ἡ Γάλιτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ῥὼς τοπαρχιῶν, οὓς καὶ Σκύθας ὑπερβορέους φασίν".* **Там же,** ст. 168.

[39] **Adami Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificum,** т. II, ст. 19.

[40] Otto von Freisingen, **Gesta Frederici I,** ст. 25—26.

[41] A. A. Vasiliev, **Was Old Russia . . .,** ст. 359.

4. Висновки, що випливають з дотеперішнього насвітлення для факту корони Данила

Коли Папа Інокентій IV надавав корону Галицькому князеві Данилові, то вплив візантійських «базілєвсів» на українських князів був дуже слабий. Дотеперішнє візантійське цісарство з роком 1204, цебто з зайняттям Царгороду хрестоносцями, було поділене на три частини. В Царгороді хрестоносці створили латинське цісарство, а візантійський «базілєвс» Теодор I Ляскаріс заложив т. зв. «цісарство на вигнанні», зі столицею в Нікеї, куди перенісся і царгородський патріярх. Рівночасно Михайло I з Анжу заложив Епірський Деспотат зі столицею в Арта. Так поділено візантійське цісарство[43].

Рік 1254 застав ще візантійське цісарство поділене на згадані части. На Нікейському престолі в т. зв. «цісарстві на вигнанні» сидів тоді Іван III Ватацес, зять Теодора Ляскаріса. В латинському цісарстві в Царгороді був Бальдвін II, а в Епірському Деспотаті Михайло II.

Корона поставила Данила в наглядній політичній незалежності від Візантії. Ми бачили досі, що основне питання в українсько-візантійських відносинах, цебто щодо незалежности старо-української держави від Візантії до часів Данила не має ясної розв'язки. З короною Данила приходить наглядна незалежність України від Візантії. Бо коли власть чужостороння для візантійського двору уділяє Данилові корону без усякого зношення з тим же двором, то значить, що в укороноваиому королеві Данилові треба бачити володаря від Візантії вповні незалежного. Бо коли б була яка залежність, то подія такої ваги, як поставлення князя в королі, чи навіть — у другій гіпотезі[44] — тільки коронування Данила, що унаслідив Київську королівську корону, не могла б пройти без згоди суверена.

По-друге, одначе, навіть коли беремо під увагу тільки т. зв. «духову залежність», цебто морально-ідеологічного порядку за тодішньою концепцією, то надання корони Данилові Папою Римським переносить короля Данила в орбіту західньої концепції цісарства, звідкіля прийшла Данилові корона, з усіми правними наслідками, що випливали з надання королівської корони по західнім концепціям[45].

---

[42] „Rußland war kein Vasallstaat des byzantinischen Kaiserreiches und nirgends offenbaren sich in der Geschichte der russisch-byzantinischen Beziehungen Zeichen einer russischen Vasallität. Es war aber auch nicht ein ‚Staat von absoluter Autorität', denn es stand unter der geistigen Autorität des byzantinischen Kaisertums". G. Ostrogorsky. **Die Byzantinische Staatenhierarchie,** ст. 60.

[43] A. A. Vasiliev, **Histoire de l'empire byzantin** (traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina), т. II, Paris 1932, ст. 190.

[44] о. А Великий ЧСВВ, **Проблема коронації Данила,** «Записки ЧСВВ», гл. вище.

[45] о. др. Є. Камінський, **Корона Данила в правнополітичній структурі Заходу,** «Записки ЧСВВ», гл. нижче.

Останнє, що могло в'язати нове королівство з візантійською імперією, це вузли церковної адміністрації через зв'язь з царгородським патріярхатом, що за думкою візантологів, був теж одним з адміністративних інститутів візантійського «базілєвса». Однак і ця зв'язь була перервана через заключення церковної унії з Римом. Значить нове королівство, очолюване Данилом, було вповні від Візантії незалежне.

Яке ж тоді становище займав король Данило у Візантії?

Йдучи за встановленою етикетою візантійського двору, король Данило мав бути трактований з боку візантійського «базілєвса» так само як західні королі. Перш за все йому належався новий титул, а саме за прийнятою у Візантії номенклатурою, він не мав вже називатись більше «Галицьким архонтом, «*ἄρχων Γαλίτζης*», як досі називалось там Галицьких князів, але йому прислуговував титул короля, «*ῥῆξ* ». Так як західні королі: Саксонський, Баварський, Французький, Німецький звались там «*ῥῆξ Σαξονίας ῥῆξ Βαϊούρη, ῥῆξ Φραγγίας — Γαλλίας, ῥῆξ Γερμανίας*», так і Данилові прислуговував там титул «*ῥεξ Γαλίτζης*», або ще дальше йдучи, якщо брати під увагу гіпотезу, що то не була ерекція нового королівства, а тільки коронування короля, що унаслідив Київську королівську корону, то в цьому випадку Данилові прислуговував у Візантії титул «*ῥῆξ Ῥωσίας*», цебто титул короля цілої Русі.

Коли ж тепер візьмемо ще під увагу схему ієрархічної скалі держав, за якою трактувалось у Візантії володарів різних держав, то королеві Данилові прислуговувало місце у тій скалі зараз, же після «базілєвсів».

Ми маємо один факт, що унагляднював би цю справу. Візантійський письменник Максим Плянудес (помер 1310) оповідає, що він знає з власного досвіду, що якийсь руський леґат до візантійського «базілєвса» скерував був до «базілєвса» Андроніка II Палеолога (1282—1328) такі слова: «Мій пан, „базілєвс" Русі, стольник твойого святого маєстату, покірно простирається перед святим тоїм маєстатом»[46].

Довкола цього свідоцтва розвинена теж жива дискусія. Прихід згаданого руського леґата до Візантії припадає на часи Галицького короля Лева, Данилового сина. Російська історіографія, що так пильно промовчує всяку згадку про існування немилих галицьких королів, в цьому випадку примушена принаймні поставити питання, чи цей леґат не був часом леґатом Галицького короля. Басильев ставить від себе, що цей леґат був або леґат великого князя московського або Галицького короля[47]. Однак за самим джерелом цього леґата ніяк не можна віднести до московського князя, бо ж він зве свого пана «базілєвсом», що ніяк не можна

---

[46]) „*ὁ αὐθέντης μου, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥῶς, ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἁγίας σου προσκυνεῖ δουλικῶς τὴν ἁγιαν βασιλείαν σου*".
H. Haupt, **Neue Beiträge zu den Fragmenten des Dio Cassius**, Hermes, XIV (1879), ст. 445.

[47] A. A. Vasiliev, **Was Old Russia . . .**, ст. 354.

віднести до князя, який звався у Візантії архонтом. Тим часом знаємо, що перввісно титул «базілєвса» був уживаний теж на означення короля[48], так, що згаданий руський леґат міг назвати Галицького короля «базілєвсом».

А про що йдеться у цьому свідоцтві візантійського письменника? Тут йдеться про гідність «стольника», «*ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης*», яку одержали у нашій гіпотезі Галицькі королі від візантійського «базілєвса», чим ці останні узнали гідність Галицьких королів. Вправді є деякі історики, що цим титулом «стольника» хочуть підперти свою гіпотезу про васальність старо-українських князів супроти візантійського «базілєвса»[49]. Однак це ясне, що бути «стольником» візантійсько «базілєвса», то відзначення, гідність, через яку «базілєвс» символічно допускає когось до свого найближчого окруження. Добре це вияснює Острогорский аналогіями з інших подібних випадків, бо подібно первокоронований король сербський дістав був титул «себастократора», а знова болгарські, теж незалежні політично від Візантії, так архонти, як і опісля царі-«базілєвси» дістали титул «імператорського сина»[50].

Це був хист візантійської дипломатії приєднювати собі могутніх сусідів.

[48] Це видно на прикладі перському. Поки візантійські «базілєвси» не зарезервували собі титулу «базілєвс», то перський шах і візантійський «базілєвс» обмінювалися взаємно титулом «брата», а крім того перського короля титулували в Візантії також «*βασιλεύς*», як і король перський титулував візантійського імператора «*βασιλεύς βασιλέων* (шагін-шаг)».
L. Bréhier, **цит. тв.**, ст. 283.

[49] П. Соколовъ, **цит. тв.**, ст. 37.

[50] **Die Byzantinische Staatenhierarchie**, ст. 59.

о. Е. Камінський

КОРОНА ДАНИЛА В ПРАВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЗАХОДУ

З прийняттям королівської корони з Риму від Папи Інокентія IV в 1253 році, король Данило та його держава, як не в дійсності то принайменше ідеологічно входить у правно-політичну структуру Заходу. Тодішній Захід — це західньо-римська імперія (Sacrum Romanum Imperium), февдалізм, інвеститура, а передусім боротьба західніх імператорів із римськими Папами за перше місце в цій структурі.

Перенесення столиці старої римської імперії з Риму на схід, до Константинополя, залишає римським Папам не тільки вільну руку в проводі Христової Церкви, але також фактичну світську владу в Римі. Незвичайно зростає значення Папів через псевдодонацію Констянтина з VII чи VIII століття, яка визнає римського Папу як намісника Христа на землі, а його владу та гідність вищою понад світську імператора. Дальше, ця сама псевдо-донація віддає Римській Церкві і престолові св. Петра вищу пошану та прославу, як самій імперії чи імператорському престолові. Та щоби папська гідність не підупадала, а противно все більше відзначувалася від світської гідности імператора, залишає і дає вселенському Архиєрееві та його наслідникам у посілість і власть місто Рим та всі західні провінції, як також усі імператорські відзнаки та одяги[1].

---

[1] Contitutum q. d. Constantini, Carolus Silva — Tarouca S. J., **Fontes Historiae Ecclesiasticae Medii Aevi**, Romae 1930, т. I, ст. 306—309: „... ut sicut in terris vicarius Filii Dei esse videtur constitutus, etiam et pontifices, qui ipsius principis apostolorum gerunt vices, principatus potestatem amplius, quam terrena imperialis nostrae serenitatis mansuetudo habere videtur concessam, a nobis nostroque imperio obtineant... Et sicut nostra est terrena imperialis potentia, eius sacrosanctam Romanam Ecclesiam decrevimus veneranter honorare, et amplius quam nostrum imperium et terrenum thronum sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriae dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem... atque signa... et diversa ornamenta imperialia... Unde ut non pontificalis apex vilescat sed magis amplius quam terreni imperii dignitas et gloriae potentia decoretur, ecce tam palatium nostrum, ut prelatum est, quamque Romae urbis et omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates sepefato beatissimo pontifici, ...contradentes atque relinquentes eius vel successorum ipsius pontificum potestati et ditioni firma imperiali censura per hanc nostrum divalem sacrum et pragmaticum constitutum decernimus disponendum atque iure sanctae Romanae Ecclesiae concedimus permanendum..."

Та приблизно в тих часах у границях старої західньо-римської імперії осіли нові племена, народи, серед яких із немалим успіхом поширюється Христова віра, а з цим і верховна влада Папів над ними. Таким чином у західній Європі постає нова духова спільнота — християнство, з'єднане вірою в одного Бога під проводом римського Папи. З поширенням християнства між новими племенами та народами відживає в римських умах стара ідея: одна релігія — одна держава — одна імперія[2]. Також і самі Папи потребували часто помочі якоїсь сталої та могучої руки, т. зв. світського рамені (brachium saeculare), щоби захищати християнство перед новими небезпеками зі сторони невірних. Серед таких міркувань зі сторони Риму звернув на себе очі Карло Великий, що підкоривши під свою владу майже всі племена і народи західньої Европи, ширив між ними Христову віру. Коли Карло Великий в 800 р. прибув до Риму, Папа Лев III коронував його на імператора старим римським звичаєм, із великим вдоволенням Римлян. Таким чином повстає на Заході нова середньовічна імперія, що прибирає згодом назву «Sacrum Romanum Imperium».

Приймаючи імператорську корону від римських Папів імператори перед коронацією складали на руки Папів присягу:

1. вірности римським Архиєреям та римській Церкві,
2. боронити католицьку Церкву,
3. сторожити ненарушимість і свободу Церков,
4. зберігати мир та справедливість між своїми підданими[3].

З другої сторони римські Папи, коронуючи імператорів одержували такі прерогативи:

1. посередня участь у виборі імператорів,
2. потвердження вибору, або заперечення його,
3. осудження та усунення імператора,
4. звільнення від присяги підданих імператора[4].

З цих зобов'язань і прерогатив зложились відносини між Папою та імператором. Теоретично це було підпорядкування світського духовному; імператор оборонець і покровитель християнства, Папа представник Божого царства на землі, одинокий представник церковної єдности, найвищий голова Церкви, в руках якого спочиває духовний меч, вищий за світський[5]. По тій причині Папи коронують імператорів та роздають королівські корони.

Така була ідея, теорія, замисл. Друга справа — щоденна дійсність. Не все імператори придержувалися своїх зобов'язань супроти Папів. Та не все Папи вдержуються при духовному мечі. Дуже скоро імператори стараються підкорити своїй зверхності Церкву враз із її головою. Так розгортається довголітня боротьба між обома головними силами Заходу, що в часах Григорія VII до-

---

[2] I. Bryce, **Sacro Romano Imperio**, Milano 1904.

[3] J. Catalano, **Pontificale Romanum**, ст. 380; cfr. I. Bryce, **Sacro**...

[4] I. Lo Grasso S. J., **Ecclesia et status** (Fontes selecti), Romae 1939, ст. 149—153, 171—173.

[5] **Там же**, ст. 188—190, Bulla Bonifatii PP. VIII, **„Unam Sanctam"**.

ходить до вершин. Цього символом — Каносса Генриха IV, та смерть Григорія VII поза мурами міста Риму. На переломі XI—XII століття і згодом приходить до обосторонніх спроб порозуміння, головно у т. зв. договорі у Вормсі 1122 р., якого вислідом було нове розграничення прероґатив і обов'язків, формулою Папи Калікста II, що дала імператорові право вибору єпископів у його присутності та надання ним церковних бенефіцій правом скипетра, та формулою імператора Генриха V, що давала Церкві право канонічного вибору й вільної хіротонії Єпископів[6] на ціле XII століття.

На початку XIII століття в Римі засідає на папському троні енергійний Інокентій III, що підносить папство до вершин своєї слави та значення. Так зв. «диктат» Папи Григорія VII — з його головними постулятами — за Інокентія III стає дійсністю. Сьомий постулят цього «диктату» каже, що «тільки сам Папа може вживати імператорські відзнаки»; VIII: «одному Папі стопи цілують усі князі»; XII: «тільки Папа може усунути імператора», та XXVII: «Папа може звільнити від присяги негідних його підданих»[7]. Так Інокентій III у 1209 році не потвердив вибору Пилипа, а на імператора коронував Оттона IV за згодою виборців[8].

Зі смертю Інокентія III ситуація за його наслідника Гонорія III була така: римські Архиереї Гонорій III, Григорій IX і Келестин IV вели боротьбу з імператором Фридрихом II, бо цей не пішов хрестоносним походом проти сарацинів, щоби звільнити Єрусалим, та насильно зайняв папську февдальну посілість, королівство Сицилії. По тій причині названі Папи його не коронують на імператора. За февдальним ладом перше місце в імперії занимав імператор, по нім слідували різні степені його васалів, як королі, князі; ці мали право вибирати імператора; дальше слідували барони, маркізи, ґрафи та інші. Також Папи мали своїх васалів, це були самостійні королівства, які, щоб не підпасти під вплив імператорів, давали свою державу під опіку св. Петра, через що ставали васалями Апостольського Престолу. Ці самостійні королівства подібно як імператори мали також своїх васалів.

---

[6] **Там же,** ст. 143—144, Pax Wormatiensis, Privilegium Imperatoris: „... Ego Heinricus ... pro remedio dimitto Deo ... sanctaeque catholicae ecclesiae omnem investituram per anulum et baculum, et concedo in omnibus ecclesiis, quae in regno meo sunt canonicam fieri electionem et liberam consecrationem. Possessiones et regalia beati Petri ...quae habeo, eidem sanctae Romanae ecclesiae restituo ...".

Privilegium Pontificis: „Ego Calixtus ... tibi dilecti filio Heinrico ... Romanorum Imperatori augusto concedo, electiones episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri, absque simonia et aliqua violentia; ... Electus autem regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat ...".

[7] **Там же,** ст. 114—116; **Dictatus Gregorii PP. VII:**

VII. Quod solus possit uti imperialibus insigniis.
IX. Quod solius Papae pedes omnes principes deosculentur.
XII. Quod illi liceat imperatores deponere.
XXVII. Quod a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere.

[8] Balsinelli, **Storia della Chiesa,** Bruges, т. I, ст. 410.

Через піддання своєї держави в опіку св. Петра багато королівств відпало від імперії (Польща, Мадярщина, Франція, Еспанія).

Якраз в цій боротьбі імператора Фридриха II з Папою Інокентієм IV князь Данило, загрожений зі Сходу татарською небезпекою, звертається до Заходу. Інокентій IV на Ліонському Соборі усуває некоронованого імператора Фридриха II за:

1. заколочення миру між Церквою і імперією,
2. за святотатство назначуванням кардиналів і других церковних достойників,
3. за невиконання зобов'язання піти в хрестоносний похід[9].

Попри справи імперії на Ліонському Соборі чи не перше місце займала небезпека татар. Із-за цього Захід звертається в сторону України. На Соборі був присутний єпископ чи архиєпископ Петро, що його вислав, мабуть, князь Данило. Петро з'ясував докладно соборним Отцям цілі і небезпеку татар, кажучи між іншим, що татари змагають підчинити собі цілий світ з божого післанництва, протягом 39 літ...[10]. Собор видав інструкції про татарську небезпеку, напоминаючи християнські народи поробити відповідні забезпечення перед нею[11]. Така інструкція, по усуненні імператора, була радше бажанням як дійсністю.

На Заході не було кому зорганізувати спільну оборону християнства проти нової небезпеки. Імператор як, «brachium saeculare» мав обов'язок стати до боротьби проти невірних, але саме на Соборі Фридрих був усунений за невиконання зобов'язань у цім напрямі. Тому Папа Інокентій IV мусів глядіти нових сил, щоби запобігти небезпеці. На перший плян виринають народи, безпосередньо загрожені татарами, як Мадярщина, Польща, Литва, Чехія, Сербія, а передусім Галицько-Волинське князівство Данила. Ця спільнота інтересів Заходу з інтересами Галицько-

[9] I. Lo Graso, **Ecclesia et status,** ст. 171—173, Bulla depositionis Frederici II, imperatoris in Concilio Lugdunensi I, 1245 Iul.: „.... deieravit enim multoties; pacem quondam inter ecclesiam et imperium reformatam temere violavit; perpetravit etiam sacrilegium, capi faciens cardinales sanctae Romanae ecclesiae ac aliarum ecclesiarum prelatos et clericos... de ceteris eius sceleribus taceamus..."

[10] **Ex annalibus Burtonensibus,** ст. 475: „De intentione respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare, et quod insinuatum est divinitus, quod debent totum mundum per 40 annos uno minus vexare, asserentes quod, sicut olim animadversio divina purgavit mundum per diluvium, sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum vastatione gladii. Item credunt se habituros durum congressum cum Romanis et aliis Latinis, et est eis ambiguum, utrum vincant vel vincantur; quodsi vincant, debent dominari toti orbi.

[11] A. G. Welykyj OSBM, **Documenta Romanorum Pontificum historiam Ucrainae illustrantia,** Romae 1953, т. I, ст. 27. Innocentius IV omnes christianos monet et hortatur, ut Tartaris in ipsorum terras inrumpentibis vias et aditus secludant: „Ideoque sacro suadente concilio, universitatem vestram monemus, rogamus et hortamur attente mandantes, quatenus viam et aditus, unde in terram vestram gens ipsa posset ingredi, sollertissime perscrutantes, illos fossatis vel et muris seu aliis edificiis aut artificis, prout expedire videritis, taliter premunire curetis, quod eiusdem gentis ad vos ingressus patere de facili nequaet, sed prius apostolicae sedi huic denuntiari possit adventus, ut ea vobis fidelium destinante succursum, contra conatus et insultus gentis ipsius tuti esse adiutore Domino, valeatis".

Волинської Держави могла і фактично принесла принайменше в деяких справах добрі успіхи.

Захід був безпосередньо заінтересований у власному забезпеченні від татар. Його одиноким старанням було поставити оборону з східніх і центро-европейських держав.

Данило, як безспірний вже тоді суверен Галицько-Волинської держави, крім прямого забезпечення себе від татар, яке він міг одержати коштом співпраці з ними, як це зробили північні московські князі, мав на меті інші важнійші цілі.

З самої ранньої молодости вихований на польському та угорському королівських дворах і европейських вірцях, він, одержавши фактичну владу в Галицько-Волинському просторі, старається її забезпечити під кутом політично-правним для себе, та для свого роду.

Такого забезпечення він, очевидно, не міг сподіватися від примх татарських, більших чи менших, ханів. Противно, тодішній Захід за своєю політично-правною структурою давав йому далеко тривкіше забезпечення. Він міг знати, що ця тривкість, раз прийнятим зобов'язанням чи привілеям, доходила до такого ступня, що за її збереження Захід не вагався жертвувати навіть імператора, в якого руках спочивала велика фізична сила. Ліонський Собор знав дуже добре, що за ним стоять папські права а за Фридрихом фізична сила. Однак він пішов за правом проти сили. Свідком Ліонських подій був архиєпископ Петро, який міг Данила тільки утвердити в його звороті на Захід.

Одна і друга сторона з обостороннього порозуміння могла мати певні конкретні користі, за ціну певних зобов'язань. Зі сторони Заходу, чи фактично Риму, існувала потреба:

1. створити провізоричні забезпечення в дальшому наступі татар,

2. створити тривку коаліцію держав центро-східньої Европи, як тривке забороло проти тієї ж небезпеки,

3. відкинути цю оебезпеку можливо далі на Схід відтягаючи з-під її впливів східньо-европейські князівства й держави, тоді вже сателітні татарам, та пересунути так тодішню татарську «залізну занавісу» принайменше на лінію горішнього і долішнього Дніпра,

4. розрішити остаточно проблему поганських народів цього ж простору (Прусія, Литва) та встановити так остаточно правне і фактичне положення в тому просторі Тевтонського Ордену,

5. встановити політично-правні й силові відносини між державами: Чехією, Польщею, Австрією та Угорщиною.

Зі сторони Данила була потреба:

1. мілітарної помочі в боротьбі за державну суверенність проти татар,

2. в крайньому випадку принайменше морального піддержання його в тому самому ділі,

3. правного закріплення за собою фактичного стану посідання,

4. закріплення здобутої довголітніми змаганнями влади в Галицько-Волинській державі у своєму княжому роді,

5. управнення на територіяльні здобутки в просторі церковно-пустому, чи ворожому европейському християнству (Литва, татари),

6. скріплення своєї позиції в політичному центро-східньо-европейському комплексі, чи в Европі взагалі,

7. підведення політично-правного підґрунтя своєму родові в змаганні за династичні зв'язки з Австрією (князь Роман).

Для досягнення цих цілей обі сторони були готові піднятись певних зобов'язань та виконів. Зі сторони Риму (Заходу) були готові:

1. змобілізувати морально західню Европу для відбиття татарської небезпеки[12],

2. зорганізувати хрестоносний похід проти татар,

3. піти на найдальші політично-правні уступки (доказом цього піднесення до королівської гідности Міндовга литовсського),

4. правно затвердити за Данилом посідання Галицько-Волинської держави та забезпечення ненарушимости її кордонів,

5. забезпечити Галицько-Волинську державу за Даниловим родом, правом родової династії,

6. в церковно-релігійному аспекті, забезпечити за Галицько-Волинською державою її традиційну структуру, на базі єдности в вірі,

7. дати королівські інсіґнії, як зовнішний символ признання за Данилом королівської гідности, спадкової по Київській державі.

Зі сторони Данила була готовість:

1. станути на сторону Заходу, зриваючи з татарами,

2. виступити активно проти татар,

3. віддати свою державі під опіку св. Петра, входячи в політично-правну систему Заходу,

4. стати в авангарді західньо-европейської оборонної системи, звідомляючи про рухи татар,

5. визнати римського Архиєрея, з повним збереженням східнього обряду та дисципліни,

6. приймаючи королівські інсіґнії ратифікувати вищезгадані обосторонні обов'язки, та ввійти автоматично в користування належними привілеями,

7. спільно з іншими взяти активну участь у хрестоносному поході проти татар,

8. зложити відповідну заяву вірности,

9. дбати про християнський мир і справедливість між своїми підданими.

По довших, майже 8 літніх, переговорах Інокентій IV посилає Данилові королівську корону. З цим входить Данило в правно-політичну структуру тодішнього Заходу.

---

[12] **Там же.**

Як бачимо, цілий комплекс тодішніх політичних обставин на заході і сході Європи, потягав обі сторони до взаємного зближення і порозуміння, яке Данило використав для здійснення своїх династичних і державних задумів. Ці самі обставини спричинили, що зі сторони Риму не ставлено цим задумам якихось більших перешкод. Противно, загострення відносин між імперією і папством на Заході цю справу тільки приспішило.

Бачимо рівно ж, що і з однієї і другої сторони було стільки важливих мотивів до цього політичного порозуміння, що справа церковного порозуміння відходить неначе на другий плян.

Тому уважаємо, що погляд деяких істориків чи письменників, немов би корона Данила була здобута церковно-релігійними поступками на користь Риму, виглядає в самій речі не обґрунтований. Аналіза текстів документів того часу, а головно участь архиєпископа Петра на Ліонському Соборі показують, що Україна не потребувала з чогось поступатись, головно, коли їй був забезпечений східній обряд.

Для такого далекосяжного політичного акту, як уділення корони Данилові, треба було далеко більшої ціни. А нею, на нашу думку, був мілітарно-політичний союз, свого роду атлянтійський протитатарський пакт.

о. Іван Хома

СХІДНЬО-ЕВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ПАПИ ІНОКЕНТІЯ IV.

Короткий, бо ледви 17-дневний понтифікат папи Келестина IV (25. X. — 10. XI. 1241) приніс Церкві довге сиріτство. Щойно, по майже 20 місяцях перерви, дня 25. VI. 1243, кардинали, зібрані в Анані (65 км на полудневий-схід від Риму), вибрали нового папу, в особі кардинала Сінібальдо Феско, що прибрав собі ім'я Інокентія IV. Сам він походив з Ґенуї, з дуже визначної і багатої сім'ї. Іще як молодий священик відзначався великою побожністю, ревністю, богословським знанням, а зокрема знанням церковного права, згодом став він одним із славних каноністів свого часу. Вибір на папу застав його в досить молодім віці (около 60 літ), однак він тоді мав вже за собою довгу і світлу кар'єру в римській курії, за папи Гонорія III і за папи Григорія IX (1227—1241).

В дуже тяжких часах і умовинах папа Інокентій IV перебрав провід Вселенської Церкви. В тому часі европейський Захід був роздвоєний, морально і політично, затяжною боротьбою цісаря Фридриха II з Апостольським Престолом, тих двох найбільших потуг середньовіччя: цісарства і папства. Немов було б замало тої нещасної боротьби, що руйнувала обі сторони, виринає нова небезпека, нова загроза, тим разом зі сходу; це — Татари.

Творцем цієї нової великанської потуги був нащадок одної з пануючих монгольських родин, Темуджин, що об'єднавши монгольські сили, під титулом володаря-володарів «Джингіс-Хана» (1206) вирушив на підбій світу. За його сина й наслідника Огдая (1237--1241), татари під проводом Батия, в 1237 р., перший раз появились в Европі. Знищивши московські міста, в 1240 р. зруйнували Київ. Така сама доля згодом стрінула Володимир Волинський, Галич, Крем'янець та інші українські міста. Переможна татарська армія, зруйнувавши велику частину України-Руси в січні 1241 станула на кордонах Мадярщини і Польщі. До Польщі Батий вислав двох своїх полководців: Байдара і Кайду, а сам трьома дорогами подався на Мадярщину. Малі польські відділи терпіли поразки одна за одною. Впав Сандомир, Краків, Вроцлав. Під Ліґніцею згинув враз зі своїм військом Генрих Шлеський, а татари, сіючи вогонь і смерть, з Польщі перейшли на Моравію. Чеський король Вацлав не мав сили їх спинити і вони, не знай-

шовши спротиву, попрямували на Мадярщину, щоби там злучитись з відділами Батия.

Мадярський король Беля IV з трудом і то щойно в останній хвилині зібрав трохи свого війська над рікою Сайо, недалеко міста Могі, щоби боронитись перед татарською навалою. Однак, із-за внутрішніх спорів і недовір'я до короля, мадяри не встоялись. Батий спалив Пешт і по льоду перейшов Дунай, а його відділи, доганяючи втікаючого короля, залляли цілу Мадярщину і дійшли аж до берегів Адріятику.

На вид такого рухливого і потужного ворога смертельний страх напав на західню Европу Здавалося, що ніщо вже не врятує загроженого християнства. На щастя грізна небезпека, що так нагло постала, несподівано щезла. При кінці 1241 р. помер великий хан Огдай; ця вістка дійшла дуже скоро й до Батия. Він, заінтересований особисто у виборі нового великого хана, не міг бути далеко поза границями держави, тому й скоро залишив Мадярщину, прямуючи на схід.

Перестрашена Европа на хвилину відітхнула. Однак не зовсім усунено грізний меч татарського Демокля. Батий не залишив цілковито Европи; він розложив свій табір над гирлом Волги, а його влада розтягнулась від Уралу по Карпати і Балкани. По 4-х річній боротьбі потуга татар ніщо не втратила, а їх бажання здобути цілий світ не зменшилось, а радше зросло по стільки осягнених успіхах, що й було підставою сподіватись нових наїздів.

Ліонський Собор

Папа Інокентій IV розумів добре, що для того, щоби почати щось проти татар, треба наперед закінчити спір з цісарем; в противному випадку всі старання були б безуспішні. Правда, Інокентій IV зараз по своїм виборі на папу (25. VI. 1243) старався помиритись з цісарем, але надармо. Папа надіявся, що ще один середник може рішити й закінчити довгий спір, а саме Вселенський Собор. Побоюючись однак, щоби цісар не повторив своєї тактики з 1241 р., коли то силою не допустив до зібрання Собору, скликаного Григорієм IX до Риму, новий Собор міг мати місце тільки там, де цісарська влада не сягала. У зв'язку з цим папа потайки виїхав з Риму і через Ґеную дістався (при кінці 1243) на французьку територію, до Ліону, і тут відразу зачав подивугідну діяльність. Назбиралось було вже багато пильних справ за кілька місяців його понтифікату, за попередньої ваканції, та невирішених ще давніше. А найважніше, що примушувало до поспіху, це було закінчення спору з цісарем. Без того папа мав зв'язані руки: не міг помогти Святій Землі, не міг зробити щось конкретного проти татар, не міг полагодити й інші пильні і важні справи

Церкви. Тому й рішився скликати XIII Вселенський Собор до Ліону на день 24 червня 1245 р. і видав (27 грудня 1243) в цій справі декрет, з такою програмою Собору:

1. винести рішення в справі тяжкого положення Святої Землі;
2. обговорити справу помочі для загроженої латинської імперії на Сході;
3. знайти засоби проти татар;
4. поладнати спір з Фридрихом II.

Хоч головною причиною скликання Собору був, очевидно, конфлікт з цісарем, однак цю справу з тактичних мотивів поставлено на останнє місце. Натомість наперед висунено інші питання церковно-політичного і канонічного характеру. Зокрема недоля Святої Землі дуже боліла Христових Намісників і вони все давали почин до хрестоносних походів (тут і було найперше джерело непорозуміння між папою Григорієм IX і цісаром Фридрихом II); однак справа звільнення Св. Землі, по останнім упадку Єрусалиму (17. вересня 1244), стала майже безнадійною і глибоко діткнула політичну честь усього християнства.

Другою точкою програми Собору було критичне становище латинського цісарства в Царгороді, тієї нещасної дитини збитого з дороги четвертого хрестоносного походу. Від самого початку свого існування воно не мало ніколи спокою ні під оглядом політичним, ні під суспільно-економічним, ні під церковно-релігійним. Хоч Інокентій IV на початку свого понтифікату був рішений підтримати це цісарство всіма засобами, згодом однак, ведений церковними і політичними мотивами, змінив свою думку, в першу чергу тому, що сила латинників на Сході з кожним днем меншала. А крім цього папа переконався, що важнішим є з'єднення грецької Церкви з Апостольським Престолом, як існування латинської імперії, що саме було найбільшою перешкодою такого з'єднення.

Вкінці, мабуть, найпекучіша справа — оборона всієї християнської Европи перед сподіваною новою татарською хуртовиною.

Крім цих, більше політичних справ, була ціла низка питань щодо устрою, дисципліни, юрисдикції й обичаїв у Церкві, що вимагали найвищого вирішення.

Відкритий 26 червня, а закритий 17 липня 1245 р. Собор не був так чисельний, ані так однодушний, щоби своїм авторитетом міг відразу розтяти замотаний вузол суперечних змагань та інтересів. Найчисленніше, очевидно, була репрезентована Франція й Еспанія; менше було англійців і німців, небагато було й італійців.

Вдаряє цілковитий брак єпископів з Мадярщини й з Польщі. Чехи мали тільки одного представника, Миколу — епископа празького, Русь-Україну репрезентував архиєпископ Петро.

Справа татарська була порушена зараз на наступній сесії 27 червня 1245, однак основніше говориться про неї на третій і останній сесії, 17 липня 1245. Не знати на котрій сесії говорив

руський архиєпископ Петро. Татарів знав він ближче, стикався з ними і то не тільки в 1223, 1237/40, але й пізніше за мирного урядування Батия на Руси. Інокентій IV покористувався виїмковою нагодою і попросив у руського владики точних вісток про татар, про яких тоді в зах. Європі кружляли фантастичні вістки. Папа поставив архиєпископові Петрові ряд питань: про походження татар, про їх релігію, про їх спосіб життя, про їх обряди й вірування, про їх відвагу і способи воювання, про їх число, про їх воєнно-політичні пляни, чи бережуть вони міжнародні умови, чи шанують чужих послів, як переходять моря й ріки. На всі ці питання архиєпископ Петро дав коротку, але докладну й змістову відповідь. Його відповіді згідні з пізнішим звітом Івана Пяно де Карпіні, в якому він відповідає на ці самі питання; розуміється його відповіді є повніші й більше умотивовані.

Реферат руського архиєпископа подав перші автентичні вістки, які одержав Захід, про азійських наїзників. Дотеперішні вістки були, як ми вже згадали, фальшиві або фантастичні.

Побіч архиєпископа Петра головний голос в нарадах про татарів мав напевно празький єпископ Микола. Він враз з Петром був представником народів, загрожених або винищених татарами. Він давав ради щодо фортифікацій, тому що бачив як це робив чеський король Вацлав в 1241/42.

Ці вістки дуже причинилися до ухвали Вселенського Собору про татарів. В ній пригадується про недавне зруйнування Руси, Польщі і Мадярщини, закликається всіх християн до найбільших зусиль, щоби не допустити до дальших татарських наїздів: всі шляхи й переходи, що ними можуть посуватися татари, мають бути укріплені ровами, засіками й стінами; про всі рухи варварів треба негайно повідомляти Апостольську Столицю, а вона видасть усі накази потрібні для оборони, зокрема причиниться до неї більшою грошевою допомогою. Цю ухвалу розіслано до всіх країн, куди татари могли переходити, отже й на Русь.

На цьому закінчилася акція Вселенського Собору щодо татарської справи. Дальше її ведення переходило до папської курії.

Інокентій IV і татари

Інокентій IV вже від самого початку свого понтифікату справу татарської небезпеки взяв собі глибоко до серця і дуже болів розростом поганської потуги коштом християн. Він бачив конечну потребу якось зарадити тій небезпеці, тому й постановив вжити всіх заходів, щоби сумний досвід з 1241/42 вже більше не повторився. Не довіряючи людським силам, рятунок бачив у Бозі, тому й зарядив, щоби до прилюдних молитов додавати слідуючу молитву: «а фуроре тартарорум лібера нос Доміне». В своїм першім листі з 2 липня 1243 р. до архиєпископа Раймсу і до його

суфраганів та до інших церковних достойників, повідомляючи про свій вибір на папу, поручає щодня молитись в цьому наміренні, щоби Бог дав своїй Церкві і християнським народам мир та й щоб усунув з границь християнства варварів (татар). В цих словах міститься головна точка програми його понтифікату.

Інокентій IV хоч і думав про один сильний фронт проти татар, рішився вперед нав'язати з татарами зв'язки й розвідати чи можливий з ними мир. Крім цього він, як Христовий Намісник, уважав своїм обов'язком дати їм можливість пізнати й прийняти християнську віру. Це, зрештою, була найлучша дорога, щоби заощадити християнському Заходові крови й руїни. В тій цілі він висилає до татар три посольства, і то рівночасно, однак різними шляхами. Перше посольство йшло через Сирію (під проводом монаха-францішканина), друге йшло через Вірменію і Грузію (під проводом монаха-домініканця). Однак ці два перші посольства не принесли бажаного успіху.

В проводі третього посольства був францішканин (італієць) Іван Пяно де Карпіні. Посольство мало йти через Русь. Сам Іван Пяно де Карпіні походив з Перуджії і був безпосереднім учеником св. Францішка з Асижу. Заслужився дуже в поширенні свого Чина в Німеччині, Чехії і Польщі. Вже в 1241 р. був він проповідником хрестоносного походу проти татар. Два роки пізніше став він сповідником на папському дворі.

Пяно де Карпіні, одержавши від Папи листа до хана, до східньо-европейських народів і до східніх єпископів, вийшов з Ліону дня 16. IV. 1245, отже три місяці перед початком Собору. Товаришував йому братчик-чернець Степан (чех). Найперше зайшли вони до чеського короля Вацлава, знаного Пяно де Карпіні ще з попередньої місії. За радою короля Вацлава пішли дальше через Польщу і галицько-волинську Русь. У Вроцлаві П'яно де Карпіні взяв собі ще одного товариша подорожі, брата Венедикта (полякa). На дворі у Конрада Мазовецького стрінули князя Василька, дістали від нього докладні вістки про татар і за його порадою купили дарунків для татар (футра).

З князем Васильком удались вони до Володимира Волинського. Тут Пяно де Карпіні задержався довший час в справі наладнання зв'язків між Руссю й Апостольським Престолом. На його просьбу князь Василько скликав всіх галицько-волинських єпископів. Пяно де Карпіні прочитав їм папські письма в справі церковного з'єдинення. Однак ні князь, ні зібрані єпископи не хотіли нічого рішати без князя Данила, що тоді поїхав до Батия.

Князь Василько дав посольству свого провідника аж до Києва. Звідси (4. II. 1246) вони їхали вже татарською поштою. По дорозі заїзджали до Коренци, до Батия, вкінці приїхали до великого хана Куюка (сина Огдая) і йому Пяно де Карпіні вручив два папські листи (з 5 і 13. III. 1245).

Перший лист був релігійного змісту, тобто заклик до татар до прийняття правдивої християнської віри.

Другий лист мав політичний характер. В ньому представлене страшне знищення християнських народів, спричинене татарами. При кінці листа перестерігає, що як татари не стримають дальших своїх наїздів, то їх стріне страшна кара Божа.

В обох листах папа говорить «з повноти своєї власти», як до підданих.

Хан Куюк у відповідь на заклик папи, щоби прийняв Христову віру-охристився, наївно каже, що не знає як це зробити. Щодо вбивства християн — то це кара, каже хан, за непошанування закону Божого й приказу хана. Вкінці заявляє, що Бог є йому ласкавий, а папа й інші, якщо хочуть мира, нехай негайно прийдуть до хана, бо інакше стріне їх кара. Товмачем був Темер, русич з дружини князя Ярослава суздальського. Відповідь дано по татарськи й арабськи і приказано зробити переклад на латину. Від Куюка посли виїхали 13. XI. 1246, в половині червня 1247 р. були вони вже в Києві, а на початку листопада 1247 прийшли до Ліону, до Інокентія IV.

І це третє посольство було до деякої міри безуспішне, невдале, зокрема щодо 2 точок, а саме: щодо навернення татар і щодо мира. Однак це посольство було дуже корисне з іншої сторони: ближче пізнання татар. Піано де Карпіні у своїому звіті «Гісторія Монґальорум» подає дуже докладні відомості про татар, а зокрема про способи передбачуваної з татарами війни — взагалі пише як полководець а не як монах. Дуже поручає вживати методів противника: концентрація сил і одність проводу. Реляція Піано де Карпіні дуже втішила Папу, бо вона переломала перші леди відносно татар і вони перестали бути для европейського Заходу чимсь незнаним, а навіть громом з ясного неба.

Інокентій IV і Данило Галицький

Татари не касували автономії підбитих народів, не нарушували їх звичаїв, позволяли на самоуправу й на свободу віровизнання, тільки береглись, щоб якийсь підбитий нарід не виріс в потугу; тому й накладали податки, не позволяли будувати фортеці, а татарські урядники, під цим оглядом, були безоглядні; хто не заплатив податку мусів іти до татарської неволі. Пануючі князі мусіли складати ханові чолобитню, а за це діставали від хана ярлики — грамоти, щоби правно рядити державою. Так мусів поступити й Данило, а зробив він це дуже нерадо, як згадує літописець. Чим спокійніше було його панування внутрі й чим краще становище здобував він серед сусідніх европейських володарів, тим тяжчою ставала для нього татарська «честь», і Данило почав оглядатись за середниками, щоби її позбутись. Зробити це силами

Галичини і Волині було немислиме. Зломити силу татар і відтиснути їх в степи можна було зробити тільки при помочі нових хрестоносних походів, при помочі коаліції цілої Европи, а принайменше при помочі коаліції східньої частини Европи.

Але, в цьому часі, не можна було думати про коаліцію католицьких держав, у справі хрестоносного походу, без видимого Голови католицької Церкви; від Папи повинен був вийти перший і головний почин в тій справі. Руський князь міг увійти до тієї коаліції тільки як син Римської Церкви; і мабуть з тієї причини Данило нав'язав зв'язки з Папою Інокентієм IV. Крім цього зв'язок з Римом підносив княжу власть і забезпечував від загарбництва сусідів: Польщі і Мадярщини.

Інокентій IV, попри намір позискати нових членів для католицької Церкви, думав про об'єднання всіх християнських сил проти татар; тому він дуже радо схилявся до унійних змагань князів Данила й Василька. Князь Василько зараз по виїзді Пяно де Карпіні (на початку 1246 р.) дальше на схід, до татарів, вислав до римської курії Григорія, ігумена Угровська, в цілі ближчої інформації про можливі користі зв'язків з Апостольською Атолицею і щоби підтримати пертрактації, аж до повороту князя Данила від Батия. По повороті Данила ті реляції напевно зміцнились так, що Інокентій IV в листі до князя Данила з 3 травня 1246 р. писав: «...Спонукані Твоїми просьбами приймаємо під опіку св. Петра й нашу твою особу і згадане королівство...» (на початку листа згадано «Твоє Королівство»). Цього самого дня пише довгий лист до руського-українського народу, підчеркуючи важність з'єднинення з Римською Церквою, що є матірю для всіх інших та поручаючи, щоби з любов'ю і довір'ям прийняли Леґата Апостольської Столиці в особі архиєпископа пруського й естонського. Рівночасно папа вислав до короля Данила двох братів домініканців (Олексія і Генриха), а в листі до Данила з 3 травня 1246 р. пише: «...бажаючи сповнити твої бажання ...висилаємо до тебе улюблених братів Олексія і... його товариша, що був з ним на Чехах з Чина домініканів, уділяючи їм тої самої власти, яку мають ті, що призначені до Татар». Присутність братів на дворі короля Данила була наглядним доказом папської опіки над руськими-українськими землями і давала можливість легкої комунікації з Апостольським Престолом.

При кінці червня або з початком липня 1247 р. Пяно де Карпіні, вертаючи від татар, задержався цілий тиждень в короля Данила, що в тому часі нараджувався з братом Васильком, з єпископами та визначними боярами в справі віддання себе і своєї держави враз з народом під опіку св. Петра і Папи Римського. Вкінці Данило заявив, що визнає папу своїм зверхником і батьком та що хоче підлягати Римській Церкві та її науці. В тій цілі Данило вислав своє посольство з листами до папи Інокентія IV. Руськими послами були: Григорій, ігумен манастиря св. Данила в Угровську, і два брати домініканці: Олексій і Генрих, що тому рік при-

їхали на Русь. Вони вийшли разом з Пяно де Карпіні, але подорозі відділились і прийшли скоріше до Ліону, десь в другій половині серпня 1247 р. З цього часу маємо два папські письма, з 27 серпня, в яких Інокентій IV погоджується на справедливі просьби Данила і Василька («vestris iustis precibus inclinati»), управнює їх до відібрання земель і дібр, що колинебудь і якимнебудь титулом належали до галицького князівства, а тепер знайшлись в посіданні нез'єдинених володарів. В другім письмі папа заявляє, що ніхто з хрестоносців чи інших духовних не сміє на землях Романовичів виконувати будь-яких прав чи набувати посілости без їх дозволу. В третьому листі, з цього самого дня, папа позволяє руському духовенству поступати згідно зі своїм обрядом у всьому, що не противиться католицькій вірі, зокрема підчеркує відправу св. Літургії на квашенім хлібі.

Дещо пізніше (7 вересня 1247) папа в листі до архиєпископа Альберта пише, що Данило просив, щоби папа прийняв його, його нарід і його королівство до єдности з Римською Церквою. В цьому самому листі папа поручає архиєпископові Альбертові, щоби поїхав на Русь і особисто переконався «чи король, архиєпископи, єпископи і магнати його королівства» дальше перебувають в цьому наміренні; якщо так, то нехай їх поєднає з Римською Церквою і проголосить всюди де треба.

П'ять днів пізніше, тобто 12 вересня 1247 р., папа вдруге прийняв руських князів враз з державою, родиною, землями і добрами під опіку св. Петра і свою[1].

Черговим доказом прихильности Інокентія IV до Руси-України є його письмо до князя Василька (з 5 грудня 1247), в якому папа, беручи під увагу заслуги князя Василька супроти Римської Церкви і його старання в справі церковного з'єднання, дозволяє на подружжя з Дубравкою, розрішаючи їх від подружої перепони третого ступня кровного споріднення.

Щоб більше з'єднати собі Данила й щоби дати виразний доказ своєї опіки, Інокентій IV в 1248 р. вислав до нього посольство з короною. Для осторожного і вирахованого Данила зачинати з'єднання від коронації і прийняття королівського титулу від папи було кроком ризиковним, бо він знав, що коронація буде немило бачена ханом, як знак узалежнення Галицько-волинської держави. Данило хотів найперше забезпечити собі сильну збройну силу проти татар, тому й не прийняв корони, кажучи: «як можу прийняти вінець (корону) без твоєї помочі?» Саме ця поміч була для папи найтяжчою справою. Хоч ввесь час мав він її на

---

[1] „Ea propter carissimi in Christo filii vestris precibus inclinati personas vestras et Regnum, familia (sic,) possessiones, et alia omnia bona vestra tam mobilia quam immobilia que in presenciarum racionabiliter possidetis, aut in futurum iustis modis prestante domino poteritis adipisci, sub beati Petri et nostra proteccione succipimus . . ." Текст гл. в **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, т. I, ст. 38, ч. 25.

увазі, то однак не було сліду якогось хрестоносного походу проти татар. Папа покладав великі надії на дипломатичні місії, але вони не сповнились. Вістки, що їх привіз П'яно де Карпіні були невеселі, про мир з татарами не було мови, Європі грозив новий наїзд. У зв'язку з цим папа посилив свої старання щодо створення одного фронту проти татар. В січні (22) 1248 р. пише він до Данила і Василька, щоб як тільки почують, що татарські війська вирушили на підбій християнства, повідомили про це хрестоносців в Прусії[2], а через них його (Папу), щоби в цей спосіб, за Божою поміччю, татарам поставити мужній спротив. Подібного листа вислав папа (23. І.) до князя Олександра Невського, володаря Суздаля, щоби повідомив інфлянтських лицарів про наступ татар; при цій нагоді заохочує його з'єднитись з Римською Церквою. Рівночасно Інокентій IV вислав письмо до Майстра хрестоносців у Прусах, повідомляючи його про зміст двох вищезгаданих листів і поручаючи якнайскорше повідомити його про евентуальний наступ татар.

В цей спосіб Інокентій IV старався створити коаліцію з тих держав чи народів, що сусідували з татарами й були найбільше загрожені. Спільний фронт, коаліція, усунення татарської небезпеки — це була головна точка програми понтифікату Інокентія IV взагалі, а щодо сходу Европи зокрема. Крім наших руських князів втягає до коаліції і німецькі закони, а також і північну Русь. Спочатку він ще не враховував Мадярщини і Чехії, щоби мати їх в резерві проти Фридриха II. В червні 1248 до цеї спільної акції втягає і Мадярщину. Мимо цього справа коаліції йшла дуже пиняво і Данило бачив, що на Захід не можна числити, тому й постановив не наражуватись татарам, але вдавати підчиненого. Може знеохотило його й те, що папа хоч прийняв його і його державу під свою опіку, то однак не зробив нічого, щоб усунути претенсії мадярір до руських земель. Правда, Данило вже від 1247 р. жив у згоді з Белею, а навіть оженив свого сина Льва з його дочкою Констанцією, однак це не перешкаджало тому останньому вживати титулу «Rex Galiciae et Lodomeriae»; він тільки в листах до Папи підписувався «Rex Hungariae».

На початку 1253 р. татари під проводом Коренци почали рухатись та напали вже навіть на Поділля. Вправді князь Лев їх вигнав, однак небезпека великого татарського наїзду ставала щораз грізнішою. Данило згідно з вказівками Папи з 1248 р. повідомляє його листовно про татарську небезпеку. Тим разом папа взявся енергічнійше до діла. В місяці травні 1253 р. висилає Опіза, аббаса (архимандрита) з Меццано на Чехи, Моравію, до надлабських Слов'ян, на Поморя та до Польші з завданням проповідувати хрестоносний похід проти татар. В поручаючих письмах

[2] „... dilectis filiis fratribus de domo Theotonica in Prusciae partibus ..." Ibidem, ст. 42, ч. 30.

папа завзиває, щоби зібрати всі сили, бо лучше бути приготованими, як заскоченими. Згадує про останній наїзд татар й перестерігає, що він може повторитись. При цьому завважує, що «руський король» повідомив його, що татари хочуть знищити й ті народи, що втішаються ще свободою.Тому ще раз підчеркує, що треба приготовитись, щоби зламати татарську пиху. Учасникам хрестоносного походу проти татар обіцює такі самі відпусти, як і хрестоносцям, що боролись за звільнення св. Землі від окупації поган.

Опізо, крім вищезгаданих країв, мав проповідувати ще й на Руси. Цікаве однак, що папа до інших народів писав: «universis Christi fidelibus per Regnum Boemiae, Moraviae etc.», а до Руси пише: «Archiepiscopis et episcopis», а щойно пізніше: «et aliis Christi fidelibus»[3]. Причиною зміни титулу, мабуть, було те, що тут крім чисто політичного мотиву (круціята) був ще й релігійний — церковне з'єднення. Тепер вже нічого не стояло на перешкоді до з'єднення. Хоч і нема формального акту з'єднення, то однак можна заключати, що воно відбулось саме тоді, а її зовнішним знаком була коронація Данила. Вплив на коронацію Данила мало правдоподібно хрищення і коронація його сусіда й антагоніста, литовського князя Міндовга[4].

Місія і проповідь Опіза не увінчалась успіхом. Рік пізніше (1254) Інокентій звернувся до архиєпископів, й інших церковних достойників Естонії, Прусії, щоби проповідували круціяту проти татар, бо татари ставали щораз більше аґресивні. Коренца вже навіть напав був на Волинь, але йому не пощастило. Зимою 1254 р. Данило, у відповідь на зачіпки Коренци, зробив ряд походів на татарські землі, мабуть числячи і на поміч Папи, однак перечислився; на заклик папи не було ніякого поважного кроку щодо круціяти.

Коли ж уважніше приглянутись умовинам цього часу, то створити коаліцію чи зорганізувати хрестоносний похід проти татар було тяжко. Німці й італійці були тоді зайняті спором між папою і цісарем. Франція була зайнята виправою до Св. Землі. Шляхотний і лицарський Людвик IX мабуть і не думав воювати проти татар; йому йшлося тільки про те, щоби гріб Христа вирвати з поганських рук. Фантаст Генрих III, король англійський, не додержував обітниць відносно круціяти до Св. Землі, а щодо круціяти проти татар то не було що й говорити. Король Норвегії, Гакон IV, думав тільки про себе і свою державу, щоби її ще більше скріпити. Папі схлібляв, а скрито тримав з Фридрихом, робив торжественні обітниці, але їх не додержував, від татар був безпечний, отже не хотів наражуватись. Піренейські краї мали своє домашнє лихо — Сараценів. Міндовг литовський прийняв хри-

---

[3] **Там же**, т. I, ст. 43—45, ч. 32.
[4] Хрищення 1250—51, коронація 1252—53.

щення і корону з чисто політичних мотивів, про татар дуже не журився, бо його держава від них не терпіла. Лицарські Ордени (Чини) також індеферентно дивились на татарську небезпеку. Їм більше йшлося про зріст Прус коштом Польщі, Литви й Руси. Мадяри й Чехи, хоч і погодилися між собою (3. IV. 1254 Беля з Оттокарем), однак не щиро і не на довго. Про татар вони часто згадували, але нічого конкретного не робили, бо татари ще їм не сиділи на карку.

Король Данило ще якийсь час боровся сам з татарами; бачучи однак, що єдність з Заходом нічого йому не принесе, а власними силами він не зможе довго встоятись, піддався татарам. З'єднання не було зірване, а тільки наступила перерва прямих зносин з Римом, в наслідок татарської окупації.

Як ми вже згадали на початку нашої доповіді: головною точкою програми понтифікату Інокентія IV, а рівночасно і ціллю його східньо-европейської політики, було зломати татарську силу та усунути татарську небезпеку при помочі хрестоносного походу народів Европи. На жаль в цій важній справі стрінув його неуспіх. Однак це не його вина, але вина часу. XIII століття це період глибшої різниці націй і цілковитої ліквідації хрестоносних походів в давнім значенні цього слова. Народи зоботяніли до них. Змагання папів, щоб їх привернути, зустрічали тихий, але успішний спортив. Два останні хрестоносні походи (1248—54 і 1270) треба завдячувати не папам, але особистій ініціятиві побожного й енергійного короля Людвика IX.

Деякі німецькі історики представляють Інокентія IV як безоглядного політика, що хотів знищити Гогенштавфів і збільшити папську власть. Однак хто тільки побіжно перегляне папські реєстри, той стане перед широкою його діяльністю у всіх напрямах: справа татар, хрищення Міндовга, зв'язки з Данилом, місії в Африці, Азії, переписка з візантійським цісарем, зі султанами Марокка, Тунісу і Єгипту.

В самому розгарі здійснювання такої многогранної програми, коли Україні передусім та Литві було треба такої постаті як Інокентій IV, його між живими не стало. Інокентій IV помер дня 7 грудня 1254 р., а його наслідники, що досить скоро по собі змінялись, вже не мали такої широкої перспективи в східньо-европейських справах, що силою західньо-европейського незаінтересування опинились по той бік «татарської залізної заслони XIII-го століття».

М. Стасів

КОРОНА ДАНИЛА І ТАТАРИ

Поминувши процес розкладу та упадку Київської Держави, розвиток і відокремлення її українських провінцій, пригляньмося Галицько-Волинській державі, яка поставши на порозі XIII ст. продовжала в повній силі ще ціле століття по упадку Києва його традиції, великодержавну політику та життя.

Хоча заклав її волинський князь (Роман) — підставою цієї держави стала Галичина, яка протягом XII ст. розвинула в собі значні матеріяльні сили, так що значення Галича стало всім відоме, а галицький трон звався золотим[1], найкориснішим із всіх. Його значення бачив добре Роман і якраз тому завдає собі всіх зусиль, щоб засісти на ньому.

Не місце тут розводитися над перебігом подій, але зазначимо, що не без трудів осягнув він побіду над своїми противниками.

Після об'єднання Галичини з Волинню, князь Роман виявив свої претенсії на Київ і вже 1202 р. відібрав його Рюрикові та посадив там свого намісника.

Ставши твердою ногою в Києві він почав боротьбу із степом. Успішною боротьбою з Половцями (1202) він не тільки зміцнив значення Галицько-Волинської держави в причорноморському Пониззі, ба що більше, підкреслив свої права на Київ. В такий спосіб Роман став «великим князем», що було признано не тільки в Галичині[2], але й в Новгороді[3] та Візантії[4]. Старання Рюрика Ростиславича продовжувати боротьбу за Київ при помочі половців та чернигівських князів довели до того, що Роман вислав про-

---

[1] Maryan Gorżkowski, **O rusińskiej i rosyskiej szlachcie**, Kraków 1876, ст. 174.

[2] ПСРЛ **(Полное собрание русских летописей)** т. II (Ипатьевская), СПетербург 1908, кол. 715.

[3] Висказ новгородського архиепископа Антонія (1200). Гл. **Палестинский сборник**, СПетербург 1899, т. LI, ст. 15.

[4] У Візантії Романа іменували князем «igemon», тоді як Рюрика Ростиславича лише правителем «diepon» Києва. Гл. М. Д. Приселков; **История русского летописания XI—XV вв.**, Ленинград 1940, ст. 9.

ти нього свого Воєводу В'ячеслава, який зайняв Київ, а Рюрика постриг в ченці.

Не менше енергічну політику вів він і на Заході. Бо посував свої впливи на Литву і прямував до колонізації литовської та ятвяжської землі. На жаль, несподівана смерть (1205) не тільки що перешкодила зреалізуванню цих широких політичних задумів, але, що гірше, привела до знівечення зробленого. Його смертю починається довгий, сорокалітній, період замішань, викликаних боротьбою за галицький престіл.

Якраз в тому часі на Україну насунулась татарська орда. Щоправда загальна небезпека спонукала князів до спільного фронту, до якого долучились половці. Та ці збірні сили не зуміли протиставитися татарському наскокові і потерпіли поразку.

На жаль, ця поразка (над Калкою) не стала поштовхом до солідніщого зосередження сил, щоб в такий спосіб, на випадок нового наскоку орди, дати їй міцний відпір. Навпаки, вона стала, що так скажу, поштовхом до нових міжусобиць[5]. Ще не погоїлись рани дружинників, не позасихали калюжі ще недавно пролитої крови, а вже почалось нове її пролиття. З тим стало продовжатися, а то й побільшуватись безладдя на всіх українських землях. Та з-поміж всіх найбільшого загострення набрала справа Галича, чи пак галицького стола. З тієї причини дуже часто міняв він своїх номінальних зверхників, бо фактичними його управителями були бояри. Вони в цій колотнечі відіграли велику ролю, і чим більше зростали безпорядки, тим більше зміцнялась їхня власть.

В такій самій, якщо не гіршій від першої, жалюгідній хвилині появляються вдруге, і тим разом у більшій силі, кочовничі орди — татари. Та цим разом вони-князі не спромоглись на найменший спротив, бо уважали похід татар чимось ефемерним, як перший, закінчений катастрофою над Калкою. Тому і не диво, що не присвячували тому надто багато уваги.

Коли князь Михайло чернигівський, зляканий першою появою татар під Київом, покинув його і подався за Ростиславом на Угорщину, Данило опанував Київ та посадив там свого воєводу Дмитра. Та він Києва не цінив, говорить Грушевський, бо коли Михайло і Ростислав не знайшли помочі у Белі IV і, стративши на хвилю ґрунт під ногами, подались до Данила з перепросинами, Данило уложив з ними угоду, признав Київ Михайлові, а Ростиславові в заміну за Галич дав Луцьк, і прийняв їх обох до себе на час татарського походу[6]. Сам із сином Левом подався на Угорщину, де заключив оборонний договір[7].

---

[5] М. Грушевський, **Історія України-Руси,** Львів 1905 (вид. 2-е), т. III, ст. 56.

[6] **Там же;** пор. т. II, ст. 250—252.

[7] В. Т. Пашуто, **Очерки по истории Галицко-Волинской Руси,** Академ. Наук СССР 1950, ст. 221.

З думкою Грушевського годі погодитися, вже хоч би тому, що Данило уложив з ними угоду і прийняв їх, як каже літописець, у себе на час татарського походу. Це вже вказує, що не прийняв їх ради бенкету, але ради татар. З того кроку Данила легко можна додуматись, що він плянував оборонний фронт проти нової татарської небезпеки. В тій цілі зрікається Києва, щоб здобути таким способом союзника до можливої боротьби. Його (здогад) підтверджує факт — виїзд Данила разом із сином на Угорщину, де він заключає оборонний союз з Белею IV.

Ці події відбувались під час другого татарського походу, але, на жаль не увінчались успіхом. Угорський король, як ми сказали, дав свою згоду на оборонний фронт, але не вибирався помагати українським князям. Довідавшись (в кінці 1240) про наближення татар[8], відіслав палатника Діонисія замкнути карпатські проходи і думав, що небезпека обмине його, хоча, як відомо, Бату ще в 1238 р. (і не перший раз) писав йому, щоб піддався[9]. І так вище згадані переговори не дали намічених наслідків, бо, як пише літописець, «не бі любови меже іма».

Коли українські князі довідались, що Київ впав, а татари йдуть далі на захід, почали втікати куди хто. В такий спосіб оборона батьківщини залишилась в руках населення. Бату то підступом то «копієм» (цебто боєм) займає українські городи[10] і досить скорим маршем посувається на захід. Не можливо не згадати цього, що були городи, яких орда не могла здобути[11].

Татари, заохочені своїми перемогами, рішились на дальший похід — проти Польщі та Угорщини. Польські міста падали одне по одному, що наносило на народ велику паніку. Та мимо того вдалось Генрикові Благочестивому зібрати досить велике польське військо. Зібралось воно разом із пруськими хрестоносцями, під командою Поппо фон Остерна, шлеськими лицарями та моравськими відділами під Ліґніцою. Та і ця збірна армія була розгромлена (9 квітня 1241). Татари, за переданням, відіслали в Монголію дев'ять мішків з правими вухами убитих, як доказ своєї сили[12].

Підбиття Русі і Польщі татарами, розбиття союзних військ під Ліґніцою, нанесли страху в Европі; гарячково готовились до обо-

---

[8] M G H. SS. (**Monumenta Germaniae Historica, Scriptores**), т. XXIX (Rogerii Miserabile Carmen super destructione Hungariae), Hannoverae 1892, ст. 553.

[9] С. А. Аннинский, **Известия венгерских миссионеров XIII—XIV вв. о татарах и восточной Европе**, в **«Исторический архив»**, т. III, Москва-Ленинград 1940, ст. 88.

[10] ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 786.

[11] М. Грушевский, **зг. пр.**, т. II, ст. 252; В. Т. Пашуто, **зг. пр.**, ст. 221.

[12] В. Т. Пашуто, **зг. пр.**, ст. 222.

рони так віддалені міста, як Любек[13], Нюрнберґ[14] і Туринське ляндграфство[15].

Вже 12 квітня друга татарська армія (Бурундая) безпощадно розгромила 60-тисячне військо Белі IV при Сайо, в долині Могі, окруженої горбами Токая. Беля IV втік спершу до Фридриха II австрійського, а опісля до Загребу. Звідсіля звернувся з проханням про поміч до папської Курії і німецького імператора Фридриха II[16]. Також і Вацлав I готовився до оборони, укріпляючи міста. Та татари після своїх втрат протягом чотирилітньої війни на Русі, та ослаблені дальшими війнами, як рівно ж через смерть великого хана не ризикували походу на Чехію, що, між іншим, дозволило Ф. Палацкому твердити, мовлям «татарський похід на Европу був відкинений чеським Вацлавом I»[17].

Що ж діялось тоді на Україні?

Князі, як швидко розбіглися перед татарським військом, так ще швидше збіглись, тількищо Орда перейшла через Україну. Цей татарський наскок наніс сильний удар економічному розквітові південно-західньої України, незвичайно ускладнив також процес її політичної еволюції. Знищення більших економічних центрів, безпорядок адміністративної управи, послаблення збройних сил — все це підірвало, в тому часі й так хитку, соціяльно-економічну основу княжої влади.

Поки татари ходили по Угорщині і західньо-слов'янських землях, на Україні знову почалась давня політична боротьба, хоча татарський погром вплинув замітно на її інтенсивність і завзятість. Ці події примушують нас думати, будь-то українські князі думали, що татари на завжди пішли на Балкан, як це вже не раз було з переходячими через Україну кочовиками. Про це свідчать ці широкі внутрішньо-політичні і економічні заходи, які відбулись в тому часі, а яких вимагали тяжкі наслідки татарського нападу.

Об'єднання південно-західньої України приходилося починати малощо не спочатку; адміністративний і господарський апарат державної влади був сильно дезорганізований, а галицьке боярство, користаючи з положення, фактично захопило в свої руки всю політичну і економічну власть. Вони не тільки правили іменем свого ставленника Ростислава, але навіть, в час, коли Данилові вдалося взяти Галич, їхня управа не заникла. Це прекрасно характеризує літописець, оповідаючи про час між походом Бату і його поворотом, в якому то Данило мав властиво номінальну

---

[13] F. H. Grantoff, **Die lübeckischen Chroniken in niederdeutscher Sprache,** Hamburg 1829, ст. 119.

[14] **Regesta Imperii,** ed. Boehmer J. F. neu herausgeb. v. J. Ficker und E. Winckelmann, Bd. I. erste Abteilung (1198—1272), Innsbruck 1881, NN. 4437, 4438.

[15] M G H, SS, т. XXVIII, ст. 206.

[16] Король Беля IV обіцяв Фридрихові II, що стане його васалем. Гл. **Regesta Imperii...,** N. 3211.

[17] F. Palacky, **Dejiny národu Českého v Čechach a v Morave,** Praha 1894, ст. 309 і слід.

владу над Галичем. Так ці насильні визискування й часті руйнуючі міжусобиці, як наслідок февдальних війн, викликали широкий, всенародній антифевдальний зрив, змусивши февдальні групи до з'єднання довкруги великодержавного трону. Тоді то княжа власть заводить значну караючу політику у відношенні до ворожих чинників. Пороблено тоді великі заходи для відбудови знищених міст, як також збудовано нові замки та укріплення. Нашвидку організується нове військо, в якому маси «смердів-пішців» грають важну ролю. Тепер княжій владі вдалось зорганізувати значні кадри нового службового війська, в основному з середнього боярства, нагороджуючи його землями, відібраними в багатих опозиційних бояр.

По зліквідуванні проводирів, що розсварені прийшли судитись до Данила[18], він таки зараз взявся до ліквідації останнього боярського спротиву в галицькому Пониззі та в західній Галичині.

По відході орди на схід наступив останній, кінцевий етап февдальної війни гал.-вол. короля проти галицького боярства, злученого з чернігівськими князями, як також з Угорщиною та Малопольщею. Битва під Ярославом закінчилась перемогою короля Данила.

В ній то проявились високі бойові здібності українських піших полків і кінних дружин, як також незвичайний полководський дар короля Данила і його воєвод. Вона стала переможним символом — наслідком сорокалітньої боротьби з боярською опозицією. Вона стала сильним ударом по тій опозиції, воєнним розгромом її полків та полків угорсько-польських союзників. Ця битва принесла перемогу (хоча часову) великокняжої власти, що здобула собі піддержку службового боярства і «мужей градских».

В тому часі, цебто в пол. XIII ст., Галицько-Волинська Держава виступає як політична сила, з якою мусять числитися не тільки близькі сусіди, але і татаро-монгольські великі хани, як також на неї звертає свої очі Римська Курія.

Помимо поразки у боротьбі з татарами південно-західні землі України оставались під управою своїх князів, та з 1245 р. татари почали шукати шляхів та можливостей підчинити їх під свою управу[19]. І так хан Золотої Орди, Бату, через посередництво одного із своїх воєвод Мауці («Могучий»), звернувся до Данила з вимаганням: «Дай Галич»[20]. Цим Данило, як пише літописець, дуже зажурився, бо не укріпив своїх городів. Одначе віддавати половину свого князівства йому і не снилось.

---

[18] Це були: Доброслав Судич і Григорій Василевич «сладившеся сами» рішили явитися на суд до князя (Данила). Використавши цю обставину Данило наказав «ізоймити» обох боярських проводирів і в такий спосіб Галич став його. Пор. В. Т. Пашуто, **зг. пр.**, ст. 226.

[19] **Там же**, ст. 235.

[20] **Там же**; М. Грушевский, **зг. пр.**, т. III, ст. 64.

Вже скоріше він нав'язав взаємини з західніми державами, щоб при їхній помочі опертись орді, але ці договори не приносили ніякої матеріяльної помочі, ба, що більше, союзники чекали на його послаблення, щоб у таку вигідну хвилю загарбати його землі. Вони ж бачили, що він з кожним днем росте в силу, а тим самим стає небезпекою і для них. Бачили вони як виростав він на дійсного соломона, з яким небаром хоч-не-хоч будуть мусіти числитися. Про ці та їм подібні наміри своїх «союзників» Данило був дуже добре поінформований і тому рішається на один, хоча і неприємний для нього, але потрібний крок. По нараді з братом їде в орду. Іншого виходу на ті обставини не було. Про боротьбу з татарами не було що й думати, маючи проти себе Ростислава, якому в потребі не завагався б помогти його тесть, угорський король, та ще неприкоськану цілком боярську опозицію. Отже спішно рішається на новий не легкий крок в заграничній політиці. заспокоїти орду і не зривати зносин з Заходом[21]. Це йому вдається, а через те звертаються очі Заходу на цього одинокого в той час володаря, що зміг опертися новому можливому наскокові орди. Це бачили і татари і тому не диво, що хан Бату виявив Данилові ознаки великої пошани: хан гостив Данила кумисом, а від Рубрука знаємо, що пити кумис у хана була велика честь[22]; хоча він і додає, що руські і греки не пили кумис, тому, що думали, що хто випив кумис стратив свою віру[23].

Та ці ознаки пошани, як взагалі ціла візита, гірким соромом налягли на душу Данила та його прихильників. Гірке почуття «обиди» дійсно мусіло наповнити серце Данила. Він бо, якраз в тому часі, коли осягнув у великій частині свої політичні цілі, тобто злучив нарешті Галицько-Волинські землі, мусів схилитися перед поганином і признати себе «холопом» татарського хана.

Ці, і тільки ці обставини спонукали галицького літописця відчути тяжку обиду князя й він неначе з зойком кличе: «О зліє зла честь татарськая!»

Цих скарг ми не стрічаємо в північно-східніх хроніках[24], що є ознакою маловартости їхніх князів.

В результаті переговорів Данило став в номінальній залежності від Золотої Орди, але до повної залежности південно-захід-

---

[21] Поїздка Данила в Золоту Орду напевно не була першою його дипломатичною стрічею з татарами. Він бо не був настільки легкодушний, щоб безрозсудно піддатись ризику. Від Карпіні знаємо, що Василько посилав до татар послів, які вернулися до нього і брата Данила з охоронними грамотами потрібними для переїзду Данила до Батия. Про зв'язки Данила з татарами згадує Карпіні та угорські джерела. Гл. И. де Плано-Карпіні, **История монголов,** вид. А. И. Малеин, СПетербург 1911, ст. 44.

[22] В. Рубруквис, **Путешествие в восточние страни,** вид. А. И. Малеин, СПетербург 1910, ст. 99.

[23] **Там же,** стор. 83.

[24] P. Abraham, **Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi,** Lwów 1904, т. I, ст. 98 і слід.

ньої України було ще далеко. Перемога у февдальній війні, розгром угорсько-польської інтервенції, установлення определеного «modus vivendi» з татарами, збудили у князя охоту виявити свої права на всі українські землі разом із Києвом, якими під властю орди володів володимирсько-суздальський князь Ярослав.

Свої права на Русь підкреслив він тим, що назначив печатника Кирила митрополитом «всея Руси».

Хоч як тяжко було для Данила покланятися татарам, ця покора, як це часто буває, принесла йому різні матеріяльні користі. Подорож до Бату й признана протекція татар незмірно піднесли значення Данила в очах західньо-европейських володарів, що тремтіли перед предсказаним на Ліонському Соборі через Архиєпископа Петра новим татарським походом на Захід. Так само і сучасники дивилися на цей крок як успішний у політиці Данила[25]. Та на тому не кінець. Данило зумів використати зовнішньополітичні вигоди, які повстали в наслідках зносин з татарами. Галицький літописець зовсім правдоподібно пояснює наглу зміну у відносинах угорського короля Белі IV до Данила його подорожжю до татар. Тепер Беля сам звертався до Данила за угодою. Літописець свідомий причин, які викликали цей крок Белі IV, каже: — «убоябося єго (Данила), яко бил бо в татарах (і) побідою побіди Ростислава і Угри єго»[26]. Цього не відкидав і сам король і в листі до папи Інокентія IV пояснював, що видав своїх дочок за українських князів «ut per ipsos et amicos nostros alios, qui sunt ex parte orientis sciremus nova... de Tartaris, ut sic eorumdem conatibus et fraudulentibus ingeniis utcumque commodius resistere valeamus[27]».

Під впливом цих обставин Беля залишив свій плян — посадити Ростислава в Галичі, зробив його баном Славонії, потім Мочви, утворивши для нього осібний банат, між ріками Дунаєм, Дриною, Савою і Моравою, і на тім кінчиться політична карієра Ростислава[28].

Та Данило, як оповідає літописець, цим разом не захоплювався пропозицією Белі IV і приняв її дуже здержливо, хоча носився з думкою, щоб приєднати Угорщину до боротьби з татарами. Маючи карту в руках, як добрий політик, чекає на старання противника в справі мира, хоч би з тої причини, що на його союзі Данило не раз завівся.

---

[25] ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 808, 809.

[26] **Там же**, кол. 809.

[27] CDH **(Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis)**, ed. G. Fejér, Budae 1829, т. IV, 2, ст. 220, 221; — чеський король в 1260 р. остільки боявся татар, що не нападав на розбиту татарами Угорщину, яку в майбутньому думав протиставити монгольським наскокам, про що і сам писав папі Олександрові IV. Гл. MGH, SS. **(Annales Ottokariani, Continuatio Carstensis, Continuatio Zwetlensis Tertia)**, Hannoverae 1860, т. IX, ст. 185.

[28] CDH, ed. G. Fejér, т. IV, 1, ст. 454; баном Мочви зветься вперше 1254 р., **там же**, т. IV, 2, ст. 218.

Літописець оповідає, що в цій справі посередничив митрополит Кирило[29], який довів переговори з королем до кінця і на з'їзді дійшло до угоди, що затверджено було шлюбом Лева з королівною Констанцією.

Та безмірно ширші перспективи відкривали перед Данилом розпочаті зв'язки з Папою. Вже, як ми згадали, татарський наскок наніс страху майже цілій Європі. Цією справою зайнялась і Римська Курія на Ліонському Соборі (1245), а довідавшись від руського Архиєпископа Петра[30] про новий заплянований татарський напад, задумала цьому перешкодити. Папа Інокентій IV, не чекаючи довго, посилає свою делеґацію під проводом Джіованні де Карпіні, та заряджує моління в наміренні послів[31].

Посольство до татар на дворі в Конрада Мазовецького стрінулося з Васильком і вже разом з ним подалось до Володимира Волинського. У Володимирі, на наказ Василька, з'їхались єпископи і тоді Карпіні відчитав папські листи, що закликали до єдности з Католицькою Церквою, як також додав від себе спеціяльні упімнення[33]. Князь та зібрані, з причини неприсутности Данила, що в тому часі був у Батия[34], воліли зачекати до його повороту[35] і тому не винесли жодного рішення. Посольство в супроводі Василькового провідника подалось на схід.

Уміньский у своїй праці «Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. і papież Innocenty IV» каже, що зараз по виїзді на схід Карпіні Василько вислав до Курії якогось ігумена[36], щоб дізнатись ближче про можливі користі унії та підтримати пере-

---

[29] ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 537; гл. Макарій, **Исторія Русской Церкви,** СПетербургъ,1886, т. IV, 1, ст. 8—9; Соловъевъ, **Исторія Россіи съ древнійшихъ временъ,** СПетербургъ, т. I, кол. 859.

[30] Про нього маємо згадку в анонімній хроніці буртинського монастиря **(Rerum Britannicarum medii aevi scriptores,** or **Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages;** т. LXX. Matthiae Parisiensis, monachi S. Albani, **Chronica Majora,** ed. by H. R. Luard, т. IV (1240—1247), London 1877, ст. 386—389; т. XXXVI. **Annales Burtonienses, Annales Monastici,** ed. by H. R. Luard, London 1864, т. I, ст. 271—275. Дещо скорочено гл. в MGH, SS, Hannoverae 1885, т. XXVII, ст. 474—475.

[31] Martene-Durand, **Tesaurus novus anecdotorum, Lutet-Paris 1717,** т. IV, N. 12, col. 1385.

[32] J. Umiński, **Niebezpieczeństvo tatarskie w połowie XIII w. і papież Innocenty IV,** Lwów 1922, ст. 28.

[33] **Там же,** ст. 29.

[34] J. Umiński, **зг. пр.,** ст. 27, нота 1.

[35] J. Umiński, **зг. пр.,** ст. 91, нота 2: «Unde nos secum duxit (Wasylko) in terram ipsius, et cum detenuisset nos aliquot diebus in expensis eius, ut aliquantulum quiesceremus, te fecisset nobis venire episcopos suos de nostro rogatu, legimus eis litteras Domini Papae in quibus monebat eos quod deberent redire ad Ecclesiae unitatem... **sed quia eodem tempore** quo dux praedictus in Poloniam venit, frater eius **dux Daniel** iverat ad Bati et **praesens non erat,** finaliter respondere non potuerunt; sed **ad plenariam responsionem oportebat suum reditum expectare».**

[36] Був це правдоподібно ігумен Угровська Григорій, про якого згадує D'Avezac, Relation des Mongols, на ст. 208.

говори[37]. Папа прийняв його з відкритими руками і зараз же 3 травня 1245 на просьбу князя бере його особу та державу під опіку св. Петра та свою[38], а пруського Архиєпископа назначує своїм леґатом на Русі[39]. Рівночасно, на просьбу князя[40], вислав двох послів, Олексу і Генрика, з тими самими правами, що мав Карпіні[41].

Совєтський автор Пашуто ограничується до висказу: «тогда же Карпини послал папе извещение об открывшихся переговорах с местними князями»[42]. Рівно ж М. Чубатий у своїй праці «Україна і Рим в XIII в.» (ЗНТШ, ст. 42, т. 123—124) не має сталих поглядів.

Тяжко в цій справі, з браку документів, сказати останнє слово, але думаємо, що більше правдоподібности має Уміньский, коли залишимо неясну історію з незнаним ігуменом.

Немає сумніву, що Карпіні, вибираючись далі на Схід в незнане прийдешнє, вислав до Папи звідомлення про останні події та просив нових послів. Цю думку підтверджує факт, що посли прийшли. Та мильною є думка Голубинського («Іст. Р. Ц.» II, ст. 82—3) — мовляв листи Папи були відповіддю на посольство Данила, яке мало б піти до Папи по повороті Данила з Орди. Її бо опрокидують самі листи Папи, в яких є загальний адресат: «Illustri Regi Ruscie»[43]; це вказує, що посольства Данила ще не було і тому нема імени. Правда, один лист має ім'я Іван, але це ніяк не вказує, що був писаний до Данила. Впрочім Данило, вертаючи з Орди, стрічається над Доном з Карпіні[44], а з того видно, що не було часу на якесь посольство перед 3 травня (з того дня є листи Папи).

На нашу думку, вже перед поворотом Данила Василько нав'язав був якісь дипломатичні зносини з Курією, що потверджують вище наведені факти, а до чого треба додати особу Василька. Наші історики, пишучи про Данила, його брата залишають в цілковитій тіні. Представляють його немов маріонетку Данила, і тому не диво, що відкидають цей його крок і в цьому видно мабуть вплив галицького літописця, що Василька кладе все на боці. Прав-

---

[37] J. Umiński, **зг. пр.**, ст. 91.

[38] E. Berger, **Les register d'Innocent IV publiés ou analysés d'apres les manuscrits originaux du Vatican et de la Bibliotheque nationale,** Paris 1884, т. I, N. 1820, ст. 272; A. G. Welykyj, **Decumenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia,** Romae 1953 т. I, N. 16, ст. 32; A. J. Turgenev, **Historica Russiae Monumenta,** N. 62, p. 57, SPeterburg 1841.

[39] J. Umiski, **зг. пр.**, ст. 91.

[40] **Там же.**

[41] **Там же;** P. Abraham, **зг. пр.**, ст. 125.

[42] В. Т. Пашуто, **зг. пр.**, ст. 251.

[43] A. G. Welykyj, **зг. пр.**, т. I, N. 13, ст. 30.

[44] М. Грушевський, **Хронологія подій галицько-волинської літописи,** в **«ЗНТШ»,** т. 41, ст. 33.

да, що Данило був центральною особою, а Василько йшов за вказівками старшого брата, одначе це ще нам не дозволяє позбавляти його власної думки. А що така думка була, навіть кількакратно, зазначує літописець: «порадившися з братом». І тому на такий політичний крок, як просити папу про опіку над державою, думаємо, міг спромогтися і без Данила цей, як собі дехто уявляє, — з браку свідоцтв, мало активний князь. Безглуздним було б не використати такої нагоди, як осягнення опіки Риму над загроженою державою, і то в такий легкий спосіб, в тому часі коли Данило з дарами та пониженням, якраз за тою самою справою, подався до татар.

Заінтересування, що його здобули повищі події в обох князів, каже нам здогадуватися, що мова йшла про це, що Інокентій IV хоче зорганізувати союз европейських народів проти татар і, на нашу думку, це стало найосновнішою причиною переговорів. Ліонський Собор, де говорилося про хрестоносний похід, мусів зробити сильне враження на Романовичів, перенятих почуттям «обиди» від татар. Романовичі, виховані на Заході, були дуже схильні до цього, щоб прилучитись до спільного протитатарського фронту.

Більш правдоподібним є, що Данило, повернувшись з орди, по нараді з Васильком та першими мужами держави вислав своїх послів до Папи, але до повороту Карпіні з орди Данило не входив в широкі дипломатичні зносини, чи то тому, що був осторожний і хотів приспати татарську чуйність, заки візьме остаточну поставу, чи то, щоб упевнитись про вислід місії Карпіні. В тому часі, як ми вже згадали, є він у зносинах з угорським королем і можливо з польськими князями[45].

Другою причиною застою у дипломатичних зносинах Данила з Папою можуть бути листи з 3 травня 1246 р., в яких не говориться ні слова про боротьбу з татарами, що було першим поштовхом Данила до переговорів. Коли приймемо, що ті листи писані під впливом звіту Карпіні, то мабудь він трохи за рожево представив свої успіхи в справі Унії в Україні.

У Римі мали враження, що в цій державі справді збудилась якась симпатія до латинського католицтва, що потверджують його листи з різними правами для архиєпископа Альберта. Та справа малася не так.

Щойно переконання Карпіні, який в поворотній дорозі гостив у князів, про те, що потрібно спільної боротьби проти близького нового татарського наскоку, зуміли розбудити в Данила давні його надії і пляни.

Карпіні перебував у князів поверх тижня, а українські владики та бояри в тому часі мали низку нарад. На цих нарадах рішено було піддатися під опіку і власть Папи та приступити до

---

[45] J. Umiński, **зг. пр., ст. 94.**

церковної єдности[46], потверджуючи все, що передтим було вислано до Папи через свого Ігумена, і разом із посольством Карпіні вислано було своїх послів з листами до Христового Намісника[47].

Головою посольства став Ігумен манастиря св. Даниїла в Угровську — Григорій. В групу посольства входили ченці Олекса і Генрих, що їх уже передше Інокентій послав на княжий двір[48]. Посольство мусіло пізніше відділитися від Карпіні і коротшою дорогою прийти до Ліону[49]. Принаймеше джерела, які описують поворот Карпіні, нічого не говорять про посольство Данила[50].

Посли Данила прибули до Ліону вже перед 27 серпня. З того дня маємо папські листи релігійно-церковного та політичного характеру.

В такий спосіб, як бачимо, Данило зумів в ході цих переговорів видобути ряд політичних вигод. Поширення папської опіки над його землями[51] означало перекреслення претенсій угорських королів на Галичину, що до того часу називали себе «Rex Galiciae et Ladomiriae»; признання земель галицько-волинським князям, на які вони коли небудь мали права, означало рівноправність для українських князів при колонізації ятвяжських земель.

Дипломатичні зв'язки, заключені з Папою за посередництвом ігумена Григорія, хоча, як побачимо нижче, тривали коротко, мусіли бути міцні. З джерел можна дійти, що до лютого 1248 р. вони не були перервані[53]. Зате ціла група папських листів з кінця січня (1248), адресованих до різних сторін, кидає нам деяке світло на причину їхнього перервання. Данило очікував протитатарської помочі з Заходу і тепер, коли він із своєї сторони мав зобов'язатись присягою, хотів знати чи і яка буде та поміч. Ціла Східня Европа стояла перед загрозою нового татарського наступу, а для Данила була вона ще гіршою, бо він предвиджував кон-

---

[46] М. Чубатий, **Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії,** в **«ЗНТШ»,** Львів 1917, т. 123—124, ст. 45. — «Daniel et Vasilko frater eius fecerunt nobis magnum festum et tenuerunt nos octo dies; medio tempore inter se et cum episcopis et aliis probis viris consilium habentes super hiis, quae locuti fueramus eisdem, quando ad Tartaros procedebamus, nobis responderunt communiter dicentes, quod Dominum Papam vellent habere in dominum specialem et in patrem et sanctam Romanam Ecclesiam in dominam et magistram; confirmantes etiam omnia, quae de hac materia prius per suum abbatem transmiserant et super hoc etiam nobiscum ad Dominum Papam suas litteras et nuntios transmiserunt».

[47] **Там же;** J. Umiński, **зг. пр.,** ст. 95.

[48] A. J. Turgenev, **Historica Russiae Monumenta,** Peterburg 1841, N. 75.

[49] J. Umiński, **зг. пр.,** ст. 95.

[50] **Там же;** MGH, SS, **т.** XII, ст. 542.

[51] A. J. Turgenev, **зг. пр.,** N. 72.

[52] **Там же; N. 67.**

[53] З 5 грудня 1247 р. маємо лист Папи до Василька потверджуючий його подружжя з Дубравкою, спорідненою у третьому степені; Гл. A. G. Welykyj, **зг. пр.,** ч. 28, ст. 40—41, а з 22 січня маємо листа до короля Данила в татарській справі. **Там же, ч. 30,** ст. 42.

флікт з Куремсою, що саме починає діяти якраз десь в тому часі[54]. Мабуть тому звернувся Данило до Риму. З цим його зазивом в'яжуться безперечно письма Інокентія з січня 1248, між якими одне до Данила[55]. В ньому просить Папа повідомляти хрестоносців про рухи татар, щоб могти прийняти належні рішення[56]. Подібні листи дістали хрестоносці[57] і Олександер Невський[58], якого Папа закликає до церковного з'єднання.

Одначе все це не мало на цілі боротьби з татарами, але тільки мало становити оборонний фронт, про що добре знав Данило. Такий спосіб війни йому не приносив жодної користи, що гірше, втрати, бо якраз він мав давати цей перший відпір татарам і то своїми силами. Він сподівався хрестоносного походу, залізних полків Заходу, що раз на завжди зломили б силу орди, та їх годі було дочекатися.

В тому часі прибула на Україну папська делеґація, яка привезла корону. Данило, пізнавши, що мрія його життя — при помочі заходу знищити татар — не сповняється, а тому що в останній хвилині хотів оминути конфлікту з ордою, зрікся своїх плянів, не присягнув та не прийняв корони.

Ця перерва була застоєм, а не зірванням зносин, бо ані з папської, ані з жодної католицької канцелярії не вийшло ніяке письмо проти Данила.

Такий стан взаємного відчуження тривав до 1252 р., коли Данило знову увійшов у переговори з Апостольською Столицею, післявши туди своїх послів. Сталося це за посередництвом Белі IV[59]. Угорський король з однієї сторони повний амбітних плянів, готовий кожночасно розширяти свою державу коштом сусідів, а з другої загрожений Оттокаром (чеським), з причини спору за австрійську спадщину[60], а головно в страху перед новим нападом татар, на всі боки оглядався за союзниками. В тому звертається він до Данила і цей приступає до переговорів.

Першою причиною здається було те, що татари знову почали свої напади, а другою не меншою — хрищення Міндовга, через що Папа не тільки брав його в свою опіку, але виступав також як покровитель його політичних плянів[61], чим мовчки перекреслю-

---

[54] М. Грушевський, **зг. пр.**, т. III, ст. 83.
[55] A. G. Welykyj, **зг. пр.**, т. I, N. 30, ст. 42.
[56] A. J. Turgenev, **зг. пр.**, N. 77.
[57] **Там же**; N. 79.
[58] **Там же**; N. 78.
[59] Король Беля IV під днем 9 травня 1252 р. так писав до Папи: «... et dignemini reducere in memoriam, qualiter nos laboraverimus in plantatione et ampliatione fidei catholicae sicut manifestum est de sollicitudine nostra ac diligentia in revocatione Ruthenorum ad oboedientiam sedis apostolicae, quorum nuncii vel iam accesserunt vel sunt ad vos proxime accessuri...» CDH, ed. G. Fejér, т. IV, 1, ст. 144.
[60] Huber, **Ostreichs Geschichte**, Gotha 1885, т. I, ст. 514 і слід.
[61] A. J. Turgenev, **зг. пр.**, N. 83.

вав деякі привілеї дані Данилові щодо ятвяжської землі. Третім поштовхом, без сумніву, було здобуття австрійської спадщини.

Інокентій IV змагав до того, щоб австрійські землі не попалися в руки цісаря Фридриха II, з яким Апостольський Престіл стояв безпереривно у напружених відносинах[62]. З тієї причини підтримував він усі інші кандидатури — місцеві і чужі. Данило, заключуючи договір з Белею IV, довів до подружжа сина Романа з Ґертрудою (1252), престолонаслідницею австрійського трону й тим самим опинився між приклонниками Папи. Він вислав посольство до Інокентія IV, в якому певне оправдувався за перервання попередніх переговорів, та повідомив про нову небезпеку. Папа тепер більш енергійно взявся до діла і 14 травня 1253 появилася була[63], з закликом до хрестоносного походу проти татар. Цим разом проповідувати похід та вести переговори з Данилом доручив Папа не сусіднім католицьким єрархам, але зовсім чужій людині — леґатові авві Опізо з Мезано.

До боротьби за австрійський трон спонукали Данила татари. Він, як далекоглядний політик, бачив, що, коли на австрійському троні засяде його син, вдасться йому скоріше осягнути свої намічені цілі — хрестоносний похід. Тоді він міг мати через свого сина ширші впливи на західні держави і при його помочі могти реалізувати остаточний крок у своїй політиці — могутній похід на орду та остаточну побіду.

Та і тут, через короткозорість польських князів, не вдалося йому досягти цього помічного середника до остаточного розгрому татар. Боротьба з Оттокаром закінчилась тим, що Оттокар і Беля IV поділили між собою австрійські землі, а Роман мусів утікати до батька.

Вертаючись з походу Данило стрічає в Кракові папське посольство, але тут відмовляється від переговорів, бо не хоче їх проводити поза кордонами батьківщини, як і без відома брата, а головно хотів на місці довідатися про політичне положення у відношенні до татар.

В Дорогичині Данило прийняв папську корону. Майже всі історики цю подію називають коронацією Данила, хоча на це, крім корони, не маємо жадного доказу. Дивним являється це явище, що коронація литовського князя Миндовга майже з того самого часу заховала по собі багато доказів на своє існування. Бо ж крім корони знаходимо папське письмо та записи про згадану коронацію. Нічого подібного, крім корони, не знаходимо у цій, як загально говорять, Даниловій коронації, ба, що більше, знаходимо документи, які опрокидують її та вказують, що від 1246 р. Римська Курія, уживаючи титулів: «... regi Russiae illustri..., ... illustri Russiae regi..., illustribus Danieli Russiae et W. Lando-

[62] Ліонський Собор мав також на цілі полагодження спорів з цісарем Фридрихом II.

[63] A. G. Welykyj, **зг. пр.**, т. I, N. 32, ст. 43—45.

meriae, fratri eius regibus...»[64], уважала Данила королем Русі. З цих причин погоджуємося з думкою о. д-ра А. Великого, котрий королівський титул Данила виводить від Із'яслава I (1075), а то й Володимира Великого з 1000-го року.

Не довго по цих подіях в Дорогичині Данило звернувся до Папи за поміччю проти татар, бо, як каже літописець, розгоріла знову «Куремсина рать». На цей зазив Інокентій IV булею поручає архиєпископові Альбертові проповідувати хрестоносний похід[65]. Ніхто не предвиджував татарської сили й тому знову страх найшов на пограниччя Західньої Европи. Беля IV після свого невідповідного поступку з сином Данила, Романом, на австрійській землі, лякався за свою державу[66]. Він по цих останніх подіях не сподівався помочі Данила й тому в листі просив у Римі помочі, бо кожного дня можна було сподіватися татарського нападу, а коло нього були самі вороги[67].

В часі наскоків Куремси, якому помагав князь Ізяслав Мстиславович, Данило організує широкий протитатарський похід, в результаті чого були зайняті і знищені «всі городи седяшия за татари». В такий спосіб зусиллями Данилових військ промощено дорогу на Київ. Немає сумніву, що Данило мав намір відібрати володимиро-суздальським князям Київ. Організуючи новий похід, іменно на Київщину, він просить помочі у литовського князя. Міндовг згодився: «Пришлю тобі Романа (Даниловича) с новгородце, аби пошел ко Возвяглю, оттуда і к Києву»[68]. Одначе конфлікт між українськими та литовськими військами, що пограбили околиці Луцька[69], зірвав цей широко заплянований похід.

Данило, вибираючися на боротьбу проти татар, напевно думав, що дістане поміч. Та тут він перечислився. Вже не то дальші, але й найближчі сусіди не думали поспішати з поміччю. Тому Данилові прийшлось двигати самому цілий тягар війни з Куремсою. Про неї пише літописець: «держаша рать з Куремсою і ніколи же не бояся Куремси»[70].

Не довго втішався Данило своїми перемогами. Незабаром татари рішили підбити всі українські землі й під проводом Бурундая 1258 р. з великими полками рушили на зах. українські землі. Бурундай не хотів ризикувати війною, але дуже зручно зашахував Данила. Він бо сказав, що йде на Литву і від Данила як «мирника» просить помочі. Романовичі опинились в дуже поганій ситуації: щирості Бурундая не вірили, боячись якогось підступу;

---

[64] A. G. Welykyj, **зг. пр.**, т. I, NN. 18, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 31.
[65] A. J. Turgenev, **зг. пр.**, N. 90; **Supplementum ad Historica Russiae Monumenta**, Petropoli 1848, N. 36.
[66] М. Чубатий, **зг. пр.**, ст. 61.
[67] CDH, ed. G. Fejér, т. IV, 2, ст. 218.
[68] ПСРЛ, т. II (Ипат.), кол. 838.
[69] **Там же**, кол. 839.
[70] **Там же**, кол. 846.

союзну Литву теж було не на руку воювати, але з другого боку не відважувались зірвати з Бурундаєм з причини його великих сил[71]. Порадившись, Бурундаєві на поміч вислано Василька. В погромі Литви Василько заслужив похвалу, яку висказав йому Бурундай, але із значним докором: «хоч брат твій не приїхав».

На другий рік Бурундай виступив знову на Польщу, але тепер в дійсності хотів покінчити з Романовичами. Приспавши їх увагу минулорічними подіями, на цей раз він уважав можливим відкрити свою гру і поступити з ними рішуче і гостро. Посилає посла, щоб Романовичі стрінули його, а якщо ні, уважатиме їх за ворогів. На стрічу вислано Василька, Льва та холмського Єп. Івана. Тут українським князям поставлено домагання знищити укріплення, що частинно й зроблено[72]. Данило, довідавшись від Василька про неприхильне прийняття Бурундаєм утік до Польщі, а звідси на Угорщину.

Вимушений похід українських полків на Польщу не викликав якогось більшого сусідського непорозуміння й для поладнання скликано 1260 р. з'їзд українських і польських князів до Тарнова, де всі спори було мирно полагоджено. Не так стояла справа з Литвою, бо до самої смерти Міндовга відносин не було наладнано. Що більше, справа донеслась до Риму і Олександер IV висказав був ще 1257 р. Данилові з цього приводу гостру догану, немов би він порушив коронаційну присягу, посилаючи свої полки разом з поганами проти сусіднього апостольського короля.

Моральний вплив Бурундаєвого походу був незвичайно сильний і прикрий. На Романовичів, а особливо на Данила, він мусів зробити пригноблююче враження: найдорожча мрія про відсунення від України татарської небезпеки, якраз на склоні його життя, розвіялась. В молодшому віці, коли він був у повному розквіті сил, міг будувати пляни на будуче, міг надіятися хоча умерти свобідним, могучим як батько; тепер, на старості літ, був знову в цій самій, якщо не гіршій, ситуації.

В таких обставинах зносини не то що з Курією, але і зі Заходом перервались самі собою без якогось окремого формального акту.

Виринає питання: чи корона Данила в 1253 р. була логічним розвитком політичних подій — збивання коаліції проти монгольської небезпеки, чи навпаки — була вона тільки приманою, як твердять майже всі російські історики, а також наші нез'єднені брати, до злуки з римською Церквою?

Хто об'єктивно розглядає перебіг подій, не може документально дійти до другого висновку.

---

[71] М. Грушевський, **зг. пр.**, т. III, ст. 88.

[72] Холмських укріплень не знищено і коли татари побачили сильні холмські укріплення залишили Холм та подались на Польщу.

На нашу думку, татарська небезпека, що загрожувала цілому християнському світові, була вистарчаючим поштовхом і причиною до цього обостороннього зближення між Римом і Данилом та уділення й прийняття корони. Справа церковного з'єдинення була тільки справою похідною. Спільна небезпека, а не що інше, зв'язала обі сторони. Корона була політично-правним актом визнання за Данилом спадкових прав до давнього київського королівства та зовнішнім його символом.

Розуміння татарської небезпеки поштовхнуло Данила до Заходу без огляду на церковні справи; але і друга сторона — Іннокентій IV — була поштовхнена до цих конкретних зносин нічим іншим, як тою самою рацією. На це вказує проповідування хрестоносного походу з усіми релігійними та правними наслідками, що їх мали хрестоосці до Св. Землі, між народами на східніх межах Европи, як також його невпинні зносини з Данилом, Міндовгом, Белею IV, хрестоносним пруським Орденом, а навіть неуспішна спроба з Олександром Невським.

На жаль, доба хрестоносних походів вже тоді проминала, скомпромітована людськими пристрастями, а проповідування такого походу серед народів центрально-східньої Европи не могло мати більшого успіху, бо ці народи до таких подій не були ні психічно ні соціяльно ніяк підготовані.

Звідси великим плянам Данила та Іннокентія забракло рушійної сили, і вони впали самі собою, а з ними й усі інші похідні справи.

Значіння Данила в тому, що він в дуже тяжких обставинах ворожого до південно-західньої України окруження, вів успішно сороклітню боротьбу. Він зумів зламати цю ворожу собі опозицію, об'єднати Галицько-Волинські землі і відбити неодноразовий напад так східніх, як західніх претендентів до галицького стола.

За Данила Галицько-Волинська Держава продовжувала ще з більшим блиском займати визначне місце серед передових держав Европи. Її міста викликали захоплення чужинців, її армії ходили до Олави і Риги, Братислави і Каліша, а «руський бій» здобув широку заслужену славу.

о. І. Назарко ЧСВВ

ВПЛИВ СТАРО-РУСЬКОГО ХРИСТИЯНСТВА НА МОНГОЛІВ

Вступ

До теми, заподаної в наголовку немає майже ніякої літератури.Джерелами до цього питання, зовсім природно, повинні бути джерела монгольські, татарські, арабські й перські. Одначе, з одного боку, ці джерела для нас мало доступні через мале знання східніх мов. З другого боку, в користуванні цими джерелами історик мусить бути дуже обережний, бо з уваги на їх спосіб писання, на їх високо поетичний стиль і гарячий темперамент, з цього квіття поезії і накопичення гіперболь дуже важко видобути чисте зерно історичної правди. Для прикладу дозволю собі навести вступні слова до історії перського історика Хулагу, що появилася в московському перекладі Григоріева. Хулагу так зачинає історію монголів від найдавніших часів до Тамерляна: «Соловії, що на лугах виспівують передання і розливають свої пісні по квітниках переказів, принесли в ухо розумних людей таку вістку»[1]. Після такого вступу, дослідник мусить забезпечитися в велику дозу обережности в оцінці такого джерела, як матеріялу для історії. У висліді цього нашими джерелами остаються тільки наші Літописи.

Вкінці, щоб уникнути непорозуміння зазначуємо, що свідомо вживаємо терміну «старо-руське християнство», бо на монголів мало вплив не тільки українське християнство, але й християнство Суздальської Руси і більше відомостей збереглося в Літописах, що були написані на північних землях, як Воскресенський Літопис, Троїцький, Устюжський, під час коли в Галицько-Волинському Літописі натяків на це майже немає.

Для повнішого зрозуміння наших впливів на монголів, мусимо собі пригадати бодай найважніші моменти з історії монгольських походів на Европу та їхні завдання. Тому в І-ій частині

[1] Хандемир, **История монголов от древнейших времен до Тамерлана.** Перевод с перс. Григорьева. Сп. 1834, ст. 437.

докладу пригадаємо коротко історію монгольських походів і з'ясуємо їх завдання. А в II-ій частині спинимося над важнішими історичними фактами нашого впливу на монголів.

I.

Від жахливого нападу гунів у IV столітті не зазнала Східня і Середня Европа такої катастрофи, як у половині XIII століття. Над-амурські монгольські племена зорганізувалися в XII стол. у велику державу й зірвалися на захід до хижацького походу, одного з найстрашніших, що їх знає історія[2]. Батьківщиною монголів був степ Ґобі за Байкалом, на південному сході, в басейні ріки Амура. Їх орди кочували в степу, деколи грабуючи сусідів, а деколи наймаючись до них на службу, як напр. до китайців. На чолі кожної орди стояли окремі династії, з-поміж яких вибирано ханів на соймах, званих «курултаями». В половині XII стол. син хана Батура-Темуджин (1206—1227) об'єднав окремі менші орди в одну велику орду, а курултай в Каракорумі 1206 р. вибрав його «Чінґіз-ханом» — тобто великим ханом усієї Монголії. З того часу починаються його великі походи й завоювання. Після побіди Темуджина над Китаєм і заняття Пекіну, Темуджин звернувся в напрямі Туркестану, а завоювавши Туркестан, кинувся енергійним походом на області Мезопотамії, славні своєю старовинною культурою. Стиртою румовищ лягли десятки держав і тисячі квітучих міст, як: Самарканд, Бухара, Хіва, Мевр, Герат і інші.

На маргінесі обговорюваних подій згадаємо, що на склоні XII стол. в Центральній Азії політична супрематія була в руках тюркської династії — відомої під назвою хорезмшахів, що мала зразу свою столицю в Хорезмі (Хіві)[3]. До Хорезму — як стверджує відомий знавець Сходу Успенський — належали: Персія, Афґаністан, Белюджистан і ввесь басейн Аму-Дар'ї і Сир-Дар'ї, до границь китайської імперії на сході і до лінії сьогоднішніх Оренбурґа-Семіпалатинська на півночі[4]. Сучасником Чінґіс-хана Темуджина був у Хорезмі хорезмшах Магомет (1200—1220). Осередком його царства була Хіва, названа в східніх письменників Хорезмом і Хорасаном, а столицею вже був Гургандт або Ургенч, на лівому березі Аму-Дар'ї. В боротьбі з Магометом Темуджин мав перші великі успіхи в Туркестані й Персії, у висліді чого Темуджин опанував ціле східнє й південне побережжя Каспійського моря. У погоні за Магометом Темуджин вислав корпус війська під проводом ханів Джебе й Субутая. Вони загнали Ма-

---

[2] С. Томашівський, **Історія України. Старинні і середні віки,** Мюнхен 1948, ст. 21.

[3] С. П. Толстов, **По следам древне хорезмийской цивилизации,** М. Л. 1948. Акад. Наук СССР.

[4] Ф. Успенский, **Движение народов из центральной Азии в Европу.** «Византийский Временник» т. I (XXVI), Москва 1947, ст. 21.

гомета на один острів Каспійського моря, де він і помер. Але Субутай пішов дальше, опанував північну Персію, пограбив Грузію, перейшов понад Каспієм, поруч Дербента, й вийшов на північний Кавказ. Над Доном розбив половців 1222 р., а половецький хан Котян утік до свого зятя Мстислава Удалого й почав намовляти українських князів до спільного виступу проти татарів. Вирішено по-лицарськи зустріти ворога в полі. Молодий князь Данило Романович ішов в авангарді і поргомив навіть перші татарські стежі, але головна битва на річці Калці закінчилася розгромом половецько-українського війська 1224 р. Загинуло майже 9/10 всього війська, а було його — якщо вірити Літописові — мало не сто тисяч. Данило Романович врятувався, хоч і був ранений. І кінчає сумно Літопис: «Бысть побѣда на вся князи Рускыя, якоже не бывало никогда же»[5]. Погром справив страшне враження на всій Україні, тим більше, що тепер усі землі давньої Руси були відкриті для татарів. Але вони нагло вернулися на схід і зникли в степах.

Щойно 1236 р. татари рушили на Европу під проводом Темуджинового внука Батия, через уральсько-каспійські ворота. Тоді виявилося, що катастрофа над Калкою була тільки прелюдією загального погрому. Під ударами татарів упала тепер надволжанська Болгарія (1236), відтак Рязанщина й Суздальщина під сам Норгород (1237), а вкінці половці (1238). Весною 1239 р. Батий рушив на лівобережні українські землі, зайняв Переяслав і Чернігів, а при кінці 1240 р. переправився через Дніпро і взяв Київ, що його хоробро боронив воєвода князя Данила — Дмитро. «И бысть градь вь обдержаньи велицѣ» — каже Літописець[6]. Татари рушили дальше на захід, перейшли Волинь, Галичину, потім Польщу й Угорщину. На вістку про смерть головного хана, Батий завернув у степи 1242 р. і над Волгою построїв свій столичний обоз Сарай та оснував Золоту або Кіпчацьку орду.

Найновіші наукові досліди, в першу чергу Voegelin-a та Abel — Remusata, Spulera й ін., виказали, що монгольські походи на Европу мали найширші імперіялістичні цілі[7]. Монгольські завоювання східньої Европи викликали низку посольств від Римських Папів і від французького короля до великого хана Куюка в Каракорум. Ці посольства (Пляно Карпіні, Асцеліно) мали метою вияснити міжнародне положення й захистити західне християнство від навислої загрози. Посли принесли відповіді від самого Чінгіс-хана і від деяких його намісників. З другого боку французький король Людвик IX (1226—1270) організував хре-

[5] А. Петрушевичъ, **Волынско-Галицка Лѣтопись**, Львовъ 1871, ст. 37.

[6] **В. Г. Л.**, ст. 60.

[7] Гл. E. Voegelin, **The Mongol Orders of submission to european Powers** 1245—1255. „Byzantion" (Amer. Series I.), vol. XV., Boston 1940—41 с. 378—412. — B. Spuler, **Die Außenpolitik der Goldenen Horde.** „Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas", V., 1940, S. 1—76. G. Soranzo, **Il Papato, l'Europa christiana i Tartari**, Mailand 1930.

стоносний похід і в тій цілі увійшов у зносини з ханом Куюком. Ці зносини знайшли свій вираз у кількох посольствах (Рубрук-віса, Лонжюмо), що доставили кілька грамот великого хана. Всі ці документи доховалися не в ориґіналах, але в латинських і старофранцузьких перекладах. У Ватиканській бібліотеці збереглося перське письмо Куюк-хана й друге письмо цього ж хана, що його латинський переклад з монгольського ориґіналу зроблено в придворній канцелярії самого хана. Ці монгольські документи заключають у собі широко розвинену політичну теорію та уявляють собою юридично чіткі державно-правні акти. З тієї точки погляду досі майже не досліджувано тих документів. Аж щойно Voegelin 1940 р. перевів їх аналізу і дійшов до висновку, що монгольські ориґінали представляли собою не письма, але д е р ж а в н і а к т и кількох типів, тобто: проголошення всесвітньої влади монгольських ханів, повідомлення західніх володарів про те, що вони є включені у всесвітню монгольську імперію, накази тим же володарям про безумовне підкорення волі монгольського хана, як представника волі єдиного Бога на землі. Таким чином в тих актах міститься чітка державно-правна теорія, за якою весь світ, по волі єдиного Бога, провіденціяльно повинен бути одною державою, а власть над тією державою доручено великому ханові монголів. Але ще не всі народи включені в цю державу, що находиться щойно в періоді організації. Всі народи й володарі, що добровільно визнають над собою монгольську владу, мирно продовжатимуть своє існування. Одначе визнання влади має бути виражене активно: «ei qui faciem totius orbis continet virtutem tradat». Voegelin означує це відношення терміном «вассалітет». Володарі, що не признають монгольської влади, будуть покарані смертю, а їх землі будуть зруйновані. В тих документах зазначується, що джерелом власти хана є Бог і його воля. Чінґіс-хан був сином божим, а його едикти були виразом абсолютної волі Бога. При помочі ось такої юридичної техніки оформлювалася складна система політичних ідей. Один з видатніших дослідників монгольських актів, Abel-Remusat, твердить, що контакт західньо-европейської культури з монголами розбудив її із середньовічнього летаргу[8], але з другого боку й західне християнство не оставалося без впливу на монголів. Доказом цього впливу є хоч би малий факт доказаний Voegelin-ом, що головний хан Куюк сам прийняв християнство.

Цей факт наводить нас на думку бодай зачати досліди над впливом н а ш о г о християнства на монголів. Золота Орда була в контакті з нашим християнством понад два століття (до 1480 р.). З другого боку знаємо, що наше християнство в половині XIII ст. вже не було поверховне й вузьке, але глибоке й широке, що охоплювало всі шари суспільства й майже всі ділянки життя. Щоби про це переконатися, вистане переглянути кілька листків Галицько-Волинського Літопису. Автори його, правдоподібно три,

[8] E. V o e g e l i n, **op. cit.**

не були духовниками, але світськими людьми. А одначе в писанні вони покористувалися тим, що ми сьогодні в історії називаємо теологічним прагматизмом — тобто в різних подіях і фактах старалися відгадати Божу думку. У слід за цим майже кожну перемогу ворогів над Україною автори Гал.-Вол. Літопису вважають карою за наші гріхи; наприклад під р. 1286 Літопис пише: «так (татари) спустошили цілий край. А це все наслав на нас Бог за наші гріхи, караючи нас, щоб ми покаялися з наших беззаконних учинків»[9]. А під р. 1233 читаємо: «Бог так захотів за кару за гріхи, що Данилова дружина кинулася тікати»[10]. І навпаки майже кожну перемогу українців над ворогами Літопис приписує Божій помочі. Наприклад під 1245 р. Літопис пише: «Ще не прийшла поміч, як Бог показав над ними свою ласку, що люди побіду дістають не від помічного війська, але від Бога»[11]. І кінчає літописець: «Так Бог показав свою ласку й дав побіду князеві Данилові в навечер'я великих мучеників Флора й Лавра»[12]. Або напр. на доказ цього, як українці-християни гляділи на свого князя, Літопис оповідає, що коли Данило 1238 р. увійшов в Галич, тоді горожани закликали: «Ось наш пан, Богом даний! — і кинулися, як діти до батька, як пчоли до матки, як спрагнені до джерела»[13]. Коли Данило вибрався з поклоном до Батия — то як каже Літопис — він прийшов до Видубицького манастиря в Києві, скликав усіх монахів і просив ігумена й всіх братів, щоби за нього молилися, щоби він дістав ласку від Бога. І сам Данило «впав перед образом Артистратига Михаїла»[14]. Коли ж Данило побачив у татарів їх гидкі ідолопоклонства — тоді — як каже Літописець — «Данило тяжко зажурився». А від себе літописець додає: «Яка ж гидка їх фальшива віра»[15]. Коли ж Данило вернувся щасливо від татарів, тоді Літописець стверджує з радістю: «Бог вирятував його»[16]. Розказуючи про коронацію Данила, літописець каже: «Данило ж прийняв від Б о г а вінець у городі Дорогичині»[17]. Або напр. такий глибоко-християнський момент: Коли при кінці 1255 р. татари рушили нечайно походом на Данила й згорів його улюблений Холм, тоді Василько був тією невдачею дуже пригноблений. Літописець пише дослівно так: «Данило ж потішав його, що — мовляв — ця біда прийшла від Бога, то ж не треба по-поганськи жалуватися, але надіятися на Бога й на нього зложити свою журбу»[18]. Аналогічних моментів ми могли б наводити й більше, але й тих уже вистачає, щоб нас переконати про те, що християн-

[9] Гл. Т. К о с т р у б а, **Галицько-Волинський Літопис**, т. II., Львів 1936, ст. 91.
[10] Т. К о с т р у б а, **Г. В. Л.**, II. ст. 8.
[11] Т. К о с т р у б а, **Г. В. Л.**, II. ст. 29.
[12] **Тамже**, ст. 31.
[13] **Тамже**, ст. 13.
[14] **Тамже**, ст. 32.
[15] **Тамже.**
[16] **Г. В. Л.**, II., ст. 34.
[17] **Г. В. Л.**, II., ст. 46.
[18] **Г. В. Л.**, II., ст. 56.

ство вже пронизувало все життя українців. То ж не диво, що таке глибоке християнство не могло остатися без впливу на монголів, увійшовши з ними в ближчий контакт. Треба льояльно признати, що з другого боку, цей вплив улегшувала теж толеранція, з якою монголи відносилися до всіх релігій. Московський історик С. Платонов каже: «До руської віри й руського духівництва татари відносилися з терпимістю й пошаною, як відносилися терпимо до всіх релігій, їх духовників чи жреців. Руський митрополит з церковними людьми був звільнений від. т. зв. „татарського вихода" і прочих повинностей на користь татарів. Руська Церква діставала від татарів окремі „льготні грамоти" — ярлики, що ними забезпечувалися права духівництва»[19]. А відомий візантіолог і знаменитий знавець Сходу, акад. Ф. Успенський, у своїй передсмертній праці пише: «Крім завойовницького характеру в монголів виступає ще одна їм усім спільна прикмета, що виражається у віротерпимості. Турецьке й могольське панування над християнським населенням уважалося деколи щасливим виходом з розпучливого положення під пануванням християнських завойовників. Накінець належить відмітити, що монголи стрічалися в Европі з високою мораллю, не зовсім чужими мовами і деякими їм близькими поглядами релігійними. Те все настроювало їх прихильно і по якомусь часі доходило до зближення між побідниками й побідженими»[20] навіть на площині релігійній. Це замітне в першу чергу в т. зв. «Кипчацькому улусі», тобто серед татарів Золотої Орди[21]. В таких обставинах впливи руського християнства могли нераз позначитися немалими успіхами. Наведемо принайменше кілька замітних фактів і доказів впливу нашого християнства на татарів Золотої Орди.

II.

Король Данило зразу старався тримати київську митрополію під своєю владою і тому 1245 р. іменував київським митрополитом Кирила (1245—1284), який щойно п'ять літ пізніше дістав свячення у Візантії. Після здобуття Києва татарами, митрополича столиця була в безпосередній зверхності Золотої Орди. Одначе митрополит Кирило скоро зумів нав'язати добрі відносини з татарами і в висліді цього вже 1265 р. вдалося йому заснувати татарську єпархію в самому Сараї. На першого сарайського єпископа митрополит посвятив Митрофана. Троїцький Літопис під р. 1261-шим подає цю відомість такими лаконічними словами: «Того же лѣта постави митрополитъ епископа Митрофана въ Са-

[19] С. Платонов, **Учебник русской истории**, т. I., Прага 1924, ст. 82.
[20] Ф. Успенскій, **Движение народов из Центральной Азии в Европу**, «Византійский Временник», т. I. (XXVI), Москва 1947, ст. 12.
[21] J. v. Hammer-Purgstall, **Geschichte der Goldenen Horde im Kiptschak**, Pest 1840, S. 44.

раѣ»[22]; цю саму відомість подає також і Воскресенський Літопис[23]. Згадані літописи підкреслюють, що єпископ Митрофан перебував у самому центрі Золотої Орди. Коли пригадаємо собі те, як часто наші князі були примушені приходити до Орди з поклоном, як нерідко деякі з них оставалися там закладниками на довгі літа, коли візьмемо до уваги те, що тисячі нашої молоді находилися в татарському полоні — то зрозуміємо, що сарайський владика мусів бути в першу чергу наставником і потішителем тих нещасних дітей нашої страдальної Церкви й народу. Без сумніву велике значення мав цей факт, що пастир був так близько до своєї християнської пастви. Він міг її захоронити перед неодним нещастям, а передусім скріпляти її в християнській вірі. Пляно Карпіні стверджує, що у війську великого хана були й християни, очевидно, примушені до військової служби. Арабський письменник Ібн Батута, що був у Сараї около 1340 р., каже, що між мешканцями Сарая були й християни, як: русини, греки й інші. Наші Літописи часто згадують наших полонених і закладників, що жили в Орді. Наприклад Троїцький Літопис під р. 1277 записує, що князь Борис Василькович помер в Орді, а його дружина Марія зі сином Дмитрієм повезла його тіло на Русь[24]. А ростовський князь Гліб після перемоги над татарами 1278 р. увільнив з полону —як кажеться в Літописі — «багато руських невільників»[25]. Тому ще перед заснуванням єпархії при дворі ханів перебували руські священики. Пляно Карпіні каже, що він бачив при дворі хана «русских духовних», а дальше пише, що перед більшим ханським шатром великого хана Ґаюка в часовні відправлювано богослуження за обрядом грецької Церкви[26]. Це були мабуть полонені священики, але по всій правдоподібності, вони могли духово обслуговувати своїх вірних, бо голяндський чернець — посол до головного татарського табору Рубруквіс (Руісбрук Вільгельм) 1253 р. бачив на дворі великого хана «руських проповідників»[27]. Вслід за тим не виключене, що сарайська

[22] М. Приселков, **Троицкая Летопись,** Москва 1950, ст. 327. — Троїцький Літопис — це московський звід зложений при дворі московського митрополита 1409 р. Початки його припадають на час митропол. Кипріяна, а закінчення після його смерти. Головним джерелом Троїцького Літопису був якийсь «Великий Літописець руський», що до нас не дійшов, але згадується в Літописах. Московський історик Н. Карамзин найшов Троїцький Літопис у бібліотеці свят — Троїцького монастиря в Москві, одначе в часі пожару Москви 1812 р. Троїцький Літопис згорів, як згорів тоді ж і рукопис «Слова о полку Ігореві». Текст згорілого Троїцького Літопису зреконструював М. Приселков на основі заміток Карамзина в його історії і на основі Симеоновського Літопису, що його найшов А. Шахматов 1900 р.

[23] Воскресенський Літопис складений у 30-их або 40-их роках XVI стол. В його основі лежить великокняжий звід з 1479 р. Називається Воскресенський тому, що патриярх Никон 1658 р. подарував один його список Воскресенському Новоєрусалимському монастиреві.

[24] **Тр. Л.,** ст. 334.

[25] **Тр. Л.,** ст. 335.

[26] G. Pullé, **Historia Mongolarum.** Viaggio di F. Giovan. da Pian Carpino di Tartari nel 1245—47, Florentia 1913.

[27] Roisbrock W., **Voiage,** pag. 48 і 76 (Bergeron).

церква могла бути розсадником християнства і між самими татарами. Після кількох літ, тобто 1269 р., цей перший сарайський єпископ Митрофан зрезигнував з єпископства. Літописець занотовує: «Того же лѣта (1269) Митрофанъ, епископъ Сарьскъий отписась епископіи Сарьскои и пострижеся въ скыму. Въ него мѣсто постави митрополитъ епископа Теогноста Русьскому Переяславлю и Сараю» [28].

За цього другого сарайського єпископа вже маємо майже певні дані, що татари наверталися на християнство. Троїцький Літопис пише про Теогноста: «Тое же зимы приѣха Теогностъ епископъ Сарайскыи, изъ Грекъ, посиланъ митрополитомъ к патріарху и царемъ Менгутемеремъ къ царю греческому Палеологу» [29]. Теогност звертався до патріярха з загитанням дотично хрищення татарів, заявляючи, що деякі татари хочуть христитися. І дійсно знаємо кілька випадків охрищення татарів, навіть ханського роду!

Мабуть 1256 р. ростовський єпископ Кирило (1217—1262) прибув до Орди в справах своєї Церкви. Хан Бергай (1257—1266), званий у Троїцькому Літописі татарський цар Беркай [30], прийняв єпископа ласкаво, вислухав його прохань, а відтак просив владику, щоб йому оповів історію християнства на північній Русі. Цьому оповіданню краснорічивого єпископа прислухувався теж молодий племінник хана, що його татарського ймення не знаємо. Це оповідання вчинило таке враження на юнака, що він зачав сумніватися в правдивість монгольської релігії. Коли ж наступного року 1257 єпископ Кирило знов прибув в Орду, юнак потайки втік із ним до Ростова, там охрестився і приняв ім'я Петра, згодом одружився, а після смерти дружини вступив в манастир, оснував обитель при церкві св. Ігнатія і, як побожний чернець, помер у Ростові около 1290 р. [31]. Ростовська єпархія святкує його пам'ять 28 червня. Це ясний приклад на те, що побут наших єпископів в Орді не залишався без впливу на татарів.

В Устюжському Літописі під р. 1262 описано ще один факт переходу татарина на християнство. Татарин Буга прийняв хрищення зі страху, назвався Іваном, одружився з руською дівчиною і з нею жив по християнськи. Однієї ночі в сні з'явився йому його св. Іменник Іван Предтеча і приказав збудувати церкву на свою честь. Іван послухав свого св. Іменника і — як каже Літопис — «потом постави на том мѣсте, еж естъ на Соколье горѣ, церкви рождества Иванна Предтечи» [32].

---

[28] **Тр. Л.**, ст. 330.
[29] **Тр. Л.**, ст. 336, 338.
[30] **Тр. Л.**, ст. 329.
[31] Гл. М. Толстой, **Древния святыни Ростова вел.**, ст. 48—53.
[32] К. Сербина, **Устюжский Летописный Свод**, М—Л. 1950, ст. 48. — Устюжський Літопис відомий в літературі під назвою Архангелогородського Літописця, повстав в Устюзі Великім в першій четвертині XVI ст. з кількох літописних зводів. Автор Устюжського Літопису не обмежився тільки до механічного переписання джерел, але загальні відомості скорочував, а по-

Крім цього, літописи подають нам відомості про кілька подруж наших князів з монголками, що прийняли християнство, як також про кілька подружніх зв'язків татарських князів з руськими християнками. Наприклад Літописи Троїцький і Воскресенський під 1257 р. подають такий факт: «тое ще зимы пріѣха Глѣбъ Васильковичъ ис Кановы землы от царя и оженися в Ордѣ»[33]. Ця жінка ростовського князя Гліба називалася Теодора й була дочкою хана Хулибая. А хан Хулибай 1256 р. сам прийняв християнство, як стверджує відомий венеціянський подорожник Marco Polo[34]. Отже правдоподібно, що його дочка Теодора була християнкою ще перед своїм вінчанням з кн. Глібом. Описуючи її смерть 1273 р. Літописець каже, що «преставися благовѣрнаа княгини Глѣбова, нареченная въ святомъ крещеніи Теодора... и положиша тѣло ея въ церкви святыа Богородица въ Ростовѣ съ многими слезами»[35].

Знову ж зразу ярославський, а згодом смоленський князь Федір Ростиславич около 1280 р. оженився в Орді з дочкою хана Менгутемира, що прийняла св. хрищення з християнським іменням Анни і, як християнка визначалася надзвичайними чеснотами[36]. Тому, що це подружжя було мабуть першим подружжям християнського князя з монголкою, для нього просили дозволу в патріярха. Як ми вже згадували, саме 1279 р. сарайський єпископ Теогност їздив до патріярха від митрополита і від хана Менгутемира. Дуже правдоподібне, що єпископ Теогност між іншими справами просив теж дозволу на подружжя князя Федора з дочкою хана Менгутемира, у висліді чого вона охристилася й вийшла заміж за князя Федора. Після її смерти князь Федір постригся в чернці в манастирі св. Спаса в Ярославі. Устюжський Літопис твердить, що при його гробі діялися численні чуда[37].

Року 1317, як стверджує цей Літопис, кн. Юрій Данилович оженився з дочкою хана Ожбяка. Коли ж у княжій міжусобиці князь Михайло Ярославич переміг кн. Юрія, тоді цей утік до Орди. За це хан Ожбяк убив Михайла Ярославича, а Юрій Данилович помер таки в Орді 1323 р.[38].

Року 1302 в Орді оженився ростовський князь Костянтин з дочкою хана Кутлукорти. 1305 р. — як подає Карамзин — в Орді оженився костромський князь Михайло Андрійович. Син хана Бахмета прийшов на Русь 1298 р. й охристився сам іменням Михайла, а з ним охристилися багато татар[39]. 1334 р. в Орді поча-

ширював вістки льокальні — устюжські. Устюжський Літопис цінний тим, що в ньому збереглася давніша й повніша редакція Початкового Літопису і багато цікавих відомостей про Новгород, Приуралля, і Поволжя. Критичну аналізу цього літопису перевів А. Шахматов і Сербина.

[33] **Тр. Л.**, ст. 325.

[34] Marco Polo, **Peregrinationes**, II, 1—2., Venetia 1913.

[35] **Тр. Л.**, ст. 33.

[36] Гл. Житєпис кн. Федора в **Степенній Книзі** і в **Никон. Літописі.**

[37] **Уст. Л.**, ст. 85.

[38] **Уст. Л.**, ст. 50.

[39] Гл. **Рос. родословный сборникъ кн. Долгорукаго,** кн. IV., ст. 17.

лися міжусобиці, в наслідок яких Мурза Чет утік на Русь і там охристився, приймаючи імення Захарії. Цей Захарія став родоначальником Ґодунових і оснував Іпатіївський манастир у Костромі, а його діти цей манастир поширили й устроїли[40]. Два сини хана Кульпи відомі під християнськими іменнями Івана й Михайла, як подає Троїцький Літопис під р. 1359. Їх убив суперник Кульпи хан Наврус[41].

В половині XIV ст. столичним київським митрополитом був великий святець Олексій. Православна Церква почитає його, як святого. Літописи: Троїцький і Воскресенський подають під р. 1357, що великий хан довідавшись про святість Олексія і його чудодійну силу, просив, щоб святець уздоровив його подругу Тайдулу, яка осліпла після довгої і важкої недуги очей. Митрополит заохочував усю свою паству до молитви за ханову жінку, а прийшовши в Орду відслужив молебня, покропив сліпу свяченою водою і вона прозріла. Зайва річ згадувати, яке враження викликало це чудо у татарів. Загально як стверджують Літописи, родословні книги й інші пам'ятники, під впливом святости київського митрополита Олексія на християнство навернулося кілька знаменитих мурз, як: Кочев — родоначальник бояр Поливанових, Алабуга — родоначальник М'ячкових, а до рязанського князя Олега Івановича втекли з Орди два брати-мурзи: одного по дорозі татари вбили, а другий Салахмир щасливо продістався до Олега, прийняв хрищення з іменням Івана, одружився зі сестрою Олега і разом з ним став основником солотчинської обителі[42]. Потомки Салахмира — Івана — це пізніші бояри Кончеєви, Крюкови й Апраксини.

Другий київський митрополит Кипріян, що вже переніс митрополичу столицю з Киява в Москву, за свідоцтвом Троїцького Літопису 1393 р., в приявності князя і всього населення прилюдно охристив трьох татарських дурзів Бахтия, Ходира і Мамата, надаючи їм християнські імена Ананії, Азарії і Мисаїла. І каже літописець: «И ти тэтарина новохрещени хожаху вкупѣ, аки союзомъ любве связаема»[43]. За цього ж митрополита Кипріяна в деяких татарських місцевостях були вже й х р и с т и я н с ь к і ц е р к в и; наприклад Троїцький Літопис згадує, що 1401 р. висланники великого князя знайшли княгиню Семенову Александру в татарській неволі в «мѣстѣ Цибрица (Симбірськ) у святого Николи, поставилъ бо бяше церковъ ту бесерменин Хазибаба»[44].

Немає сумніву, що аналогічних фактів ми могли б навести й більше, навіть тільки з наших Літописів. Одначе вже й згадані факти є проречистим доказом великого впливу нашого християнства на монголів.

---

[40] В о с т о к о в, **Опис. муз.**
[41] **Тр. Л.**, ст. 376.
[42] Солодша — монастир, де помер Олег 1402 р.
[43] **Тр. Л.**, ст. 443.
[44] **Тр. Л.**, ст. 445.

Зовсім своєрідний, життєво-глибинний і посунений аж до героїзму був вплив християнства суто українського на землях Київської і Галицько-Волинської Держави. Подорож Данила до татарів викликала загальне почуття образи за таке пониження свого князя — «Богом даного». Сліди цієї образи бачимо в літописному оповіданні, а вони мають закраску наскрізь релігійну, бо літописець описавши, як Данило побачив гидкі татарські чари кличе з обмерзінням: «Яка ж гидка їх фальшива віра»! Коли ж якийсь дружинник суздальського князя Ярослава сказав Данилові, що й він мусітиме кланятися кущеві, обурений Данило закликав: «Диявол говорить з твоїх уст; Бог замкне твої уста і ніхто не почує твого слова»[45]. Або напр. який проречистий факт мучеництва князя Михайла чернигівського. Оповідає літописець, що, коли Батий наказав Михайлові: «Поклонися вірі наших батьків», тоді Михайло відповів: «Бог нас віддав у ваші руки за наші гріхи й тому тобі кланяємося... Але вірі твоїх батьків і твоєму нечистому перед Богом велінню не кланяємося». Тоді Батий роз'ярився, як дикий звір — каже літописець — і велів заколоти князя Михайла і його боярина Федора. І кінчає літописець: «Вони потерпіли, як мученики й прийняли вінець від Христа-Бога»[46]. Ось так неустрашно й по геройськи виявляло себе суто українське християнство вже в третьому столітті свого існування на українських землях.

Підсумовуючи все це вище сказане, можемо вчинити коротку синтезу в таких коротких словах: Старо-руське християнство вже в перших трьох століттях свого існування пронизувало всі ділянки нашого життя. Тому, коли воно ввійшло в ближчий контакт з монголами — його вплив на монголів був інтензивно глибокий, бо новонавернених доводив до праведности і святости життя. Події і факти, записані тільки в наших літописах, доказують, що вплив нашого християнства був також екстензивно широкий. З цього слідує, що наше християнство визначалося духом християнської експанзії й динамічности, або в перекладі на сьогоднішню мову: духом апостольським і місійним.

[45] **Г. В. Л.**, ст. 32.
[46] **Г. В. Л.**, ст. 25.

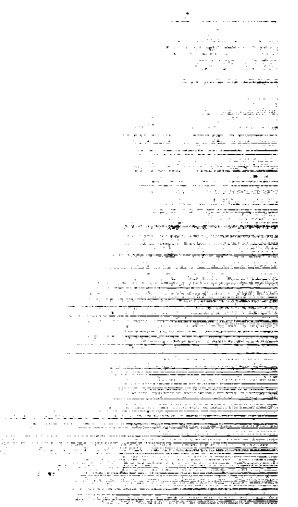

II. DOCUMENTA COLLECTANEA

A. Hodinka (†)

DOCUMENTA KORIATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERI MUNKACSIENSIS*)

Iucundum est teriam et ultimam partem operis Antonii Hodinka, auctoris olim iam defuncti, nostris dare lectoribus. In hac tertia parte, litteris et documentis de Theodoro Koriatovits adductis, auctor crisim instituit documenti s. d. fundationalis monasterii Munkacsiensis in Cerneča Hora, prope op. Mukačevo. Iudicium de labore auctoris nostris relinquimus lectoribus. De re enim hodie agitur potius academica quam practica, consideratis circumstantiis huius monasterii.

Opus hoc ut prooemium in editionem documentorum monasterii praeparabatur, quae editio tamen propter eventa bellica ad finem felicem deducta non fuit. Utile tamen erat saltem hanc praefationem sat longam ab iniquitatibus temporum salvare. Quod per nostram editionem fecimus, volumine primo „Analectorum OSBM", fasc. 2—3 et 4, nec non vol. II, fasc. 1—2.

* * *

De iuridica validate litterae Th. Koriatovics, an. 1360.

Paucis iam dictis supra de momento litterarum ducis Koriatovics, nunc ad ipsam iuridicam validatatem litterae an. 1360 procedimus. Primum tamen, antequam ad ipsam procedamus analysim nostrae litterae, aliqua nobis notanda utile fore duximus.

Et quidem valde dolendum est, donationalem litteram super castro et pertinentiis Munkach, Theodoro duci expeditam, prout et statucionalem de introductione ducis in possesionem et dominium castri eiusdem, processu temporum periisse. Sic enim latet, a quo rege Hungariae, Ludovico ne, aut Sigismundo, an forte regina Elisabeth vel Maria, quando item et pro quibus meritis serviciisque et quibus cum conditionibus, quod magnopere in considerationem assumendum veniret, vel sine conditionibus, sicut pura donatio, castrum hoc cum pertinentiis eidem collatum fuerit? Hoc autem scire valde proficuum foret multumque prodesset dirimende causae dubiae litterae iamdictae a. 1360.

---

*) Cfr. **„Analecta OSBM"**, vol. 1 (VII), fasc. 2—3, 4, pag. 339—359, 525—551.

In re diplomatica peritis bene notum est, paucos illustres ac magnificos dominos fuisse tunc temporis, etsi nonnulli eorum valde potentes erant, a quibus tot litteras haberemus, quot ducem Theodorum eiusque familiam commemorant. Singulariter favorabile faustumque nobis est, producere ac praesentare posse litteram originalem et authenticam ducis, datam civitati Cassoviensi, de qua inferius nobis loquendum fusius veniet. Hic et nunc solum et unice hoc commemorandum: cum scriptura huiusce litterae ducis ipsius satis esset ad comparandum cum scriptura alterae litterae, ut creditur, genuinae ducis, non esset necesse, ex tam multis longinquisque archivis cumulare congestum acervum litterarum, quae nihil ad rem facere possunt.

Ultimatim adnotandum est, summatim 36 litteras esse, in quibus ducis commemoratio continetur, quin vel solum mentio fieret in illis monasterii ab ipso, ut dicitur, fundati, cuius littera fundationalis diu iam in suspecto est. Extra et praeter has 36 litteras, quarum prima a. 1395 edita fuit, est adhuc una, a. 1360 data, donationalis monasterii ritus graeci monachorum s. Basilii, cuius juridica validitas et diplomatica genuinitas seu autenticitas ansam praebuit bello sic dicto diplomatico, iam plus quam ante saeculum exorto et iam breviori, iam longiori intervallo huc usque continuato, ita, ut revera esset iam tempus hanc controversionem definitive dirimere.

Ut finem optatum certius assequamus, discutiamus et disquiramus prius validatatem eiusdem litterae, cuius tenor sic sonat:

„Nos Thedorus Koriatovich Dei gratia Dux de Munkach. Universis et singulis tam praesentibus quam futuris praesentes visuris harum serie patefacimus. Quod nos pro salute anime nostre fecimus construere et edificare Monasterium Sancti Nicolai Episcopi et Confessoris prope oppidum nostrum Munkach, quod ad ritum et morem Grecorum vel Ruthenorum consecrare et ad eundem Monachos Ruthenos constituimus, qui in perpetuum ibi Deo serviant et ad sustentacionem eorundem Monachorum Ruthenorum de nostris propriis bonis dedimus et donavimus duas Possessiones Villas Bobovische et Lauca cum omnibus proventibus et contribucionibus ab antiquis temporibus ad easdem Jure provenire debentibus simul cum decimis frugum et vinorum ac Bobovysche cum fluvio et molendino. Ita quod de eadem Bobovysche omni anno teneantur dare sex porcos eisdem Monachis et de Lauca omni anno quantuor porcos. Deinde vero Decimas Vinorum de monte Iuanyhegy et similiter de monte qui vocatur Lelyechoka in metis ejus oppidi nostri Munkach cum aliis monticulis a monte Lelyechoka usque Monasterium adjacentibus Decimas Vinorum concessimus eidem Claustro et etiam Decimas frugum et aliorum de Campo illius Ville que vocatur Orozvyg in eadem Munkach existens versus Monasterium omnino concessimus predicto Claustro. Item etiam de eadem Orozvyg omnibus annis teneantur dare eisdem Monachis septem porcos; Item de Proventibus ejusdem castri nostri Munkach teneantur dare fruges decem cubulos et totidem siliginis et quatuor vasa vini et centum sales et centum florenos longos item ista omnia prescripta dedimus, donavimus et contulimus perpetue et

irrevocabiliter tenendum possidendum pariter et habendum predicto Claustro nostro pro refrigerio anime nostre, quem nos fundavimus, ubi etiam sepulchrum nostrum collocari fecimus. Item etiam confirmavimus, quod quicumque ex filiis aut generationibus vel posteritatibus nostris vel aliqui alii istam donacionem nostram non obstaret vel contradiceret aut predicto Claustro persolvere nollet, ex tunc ipse coram omnipotenti Deo cum anima nostra litem habeat protrahendi. In cuius rei firmitatem et perpetuitatem presentes Literas nostras sigilli nostri appensione eidem Claustro nostro dedimus roboratas. Datum in Munkach octavo die Mensis Marcii anno Domini Milesimo Trecentesimo Sexagesimo".

Ecce textus de verbo ad verbum diplomatis illius, cujus ante omnia v a l i d i t a s j u r i d i c a nobis investiganda est. En diploma seu contextus ejusdem, ex quo, de aedificatore et constructore item de aedificatione et constructione claustri nostri Munkacsiensis s. Nicolai ep.pi, item ad ritum et morem Graecorum vel Ruthenorum facta consescratione, item de monachorum Ruthenorum ad idem consecuta introductione et quidem ea intentione, ut in perpetuum ibi Deo serviant, paucis verbis factis fusius edocemur de modo recensitis ad sustentantionem eorumdem monachorum collatis diversis modi proventibus, uno verbo de aedificatione et provisione seu, ut ipse dux dicit, de fundatione. Istud ergo est documentum fundamentale Ordinis, quando et qualiter factae ejusdem introductionis seu originis ipsius monasteri simul ac Ordinis et qualitatem factae assecurationis eorundem in perpetuum sustentationis.

Non abs re erit reiterare partem illam tantum hujusce litterae, ubi de sustentancione fratrum sermo est, et videre, quid contineat hac in parte seu quaenam dispositiones connotare curaverit dux Theodorus, quae ad conservationem Ordinis necessariae illi visae fuere? Legimus autem ibidem „et ad sustentacionem eorundem monachorum Ruthenorum de suis p r o p r i i s bonis dedimus et donavimus

1) duas possessiones, villas Bobovische et Lauca
cum omnibus proventibus et contributionibus ab antiquis temporibus ad easdem de jure provenire debetibus,
simul cum decimis frugum et vinorum,
ac Bobovische cum fluvio et molendino,
... de eadem Bobovische omni anno teneantur dare sex porcos ...,
et de Lauca omni anno quatuor porcos;

2) ... decimas vinorum de monte Ivanyhegy,
et ... de monte, qui vocatur Lelyechoka in metis ... oppidi nostri Munkach, cum aliis monticulis a monte Lelyechoka usque monasterium adjacentibus decimas vinorum concessimus eidem claustro;

3) et etiam decimas frugum et aliorum de campo illius villae, quae vocatur Orozvyg in eadem Munkach existens versus monasterium omnino concessimus ..., item ... de eadem Orozvyg omnibus annis teneantur dare eisdem monachis septem porcos;

4) item de proventibus ejusdem castri... teneantur dare

fruges decem cubulos
et totidem siliginis
et quatuor vasa vini
et centum sales
et centum florenos longos.

Item ista omnia praescripta dedimus, donavimus et contulimus perpetue et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum..."

Cum ergo agitur de multifariis bonis, et ad arcem et ad dominium pertinentibus, de eorum item in perpetuum abalienatione, ante omnia certa esse deberet hujuske diplomatis juridica validitas i. e. indiscutabilibus et indisputalibus rationibus et argumentis necesse est demonstrare atque comprobare coram et palam, solam et nudam voluntatem Theodori ducis nequaquam et nullomodo habuisse vim, in effectum deducere seu realisare prius, dein vero in futura saecula stabilire ejus dispositiones, puta donationem villarum, frugum, vinorum et caeterarum rerum praestandarum, sicuti in textu seriatim legitur. Secus enim, si nimirum ista validatis non constet, tunc bona ad monasterium in aevum applicari intentionata non essent juridice tuta et sic sustentatio et conservatio fratrum evasissent annihilata atque illusoria. Verba Theodori Sickel, viri in re diplomatica suo tempore peritissimi, hac in re ita sonant: „Da Urkunden schriftliche und in entsprechende Form gekleidete Äußerungen über Gegenstände rechtlicher Natur sind, so ist bei Prüfung derselben mehr, als der historische Inhalt, ins Auge zu fassen, so hat sich die Prüfung auch auf den Rechtsinhalt und die Form zu erstrecken" (Die Urk. d. Karol. I. 1867. p. 24), sive sicut ibidem (p. 62) questionem ponit: „Hat nun die Diplomatik die fides forensis oder die fides historica der Urkunden festzustellen?" Sickel ergo affirmat, nequaquam sufficere solam fidem historicam cujusdam litterae demonstrare, i. e. interna et externa signa seu proprietates ejusdem noscere, sed paulo plus exigi nempe fidem forensem i. e. disquirere et disceptare questionem, fuerit-ne certa littera juridice sufficiens et valida, tutum reddere futuris temporibus scopum intentionatum? Innegabile equidem est autenticitatem litterarum esse primum postulatum validitatis seu juridici valoris earundem. Ast aeque ex hac sententia sequitur, praeter autenticitatem ultra adhuc requiri, cum litterarum summum, si non unicum scopum propositumque sit, jura conferre et confirmare, juridicam validitatem seu, ut ita dicam, possibilitatem. Nam dantur litterae autenticae, juridice tamen invalidae et viceversa. Theodorus, dux Podoliae, fuit quidem e domo in Lithvania regnante ortus, quae originem suam a proavo Mindovg nominato deduxit, ast in Hungaria a rege Sigismundo certis bonis condonatus ullo modo potuit tantam potestatem habere, prouti nec habuit, ut propria auctoritate bona, a rege accepta, a familia sua alienis in perpetuum transferre potuisset. Luculenter patet hoc ex lit. sup. B. l., ubi rex Sigismundus narrat, „quod ... Vassilius

dux Podolie conspectum adiens nostre celsitudinis nobis significare curavit, quomodo ipse Stanislao ... exigentibus ipsius Stanislai familiaris sui ... meritis ... villam Sarkad ... pridem per nostram celsitudinem sibi et ... Theodor duci, fratri suo ... donatam ... dedisset ... perpetuo et irrevocabiliter possidendam, suplicans nostre culmini omni, qua potuit, precum instacia, ut hujus modi collacionem suan ... admitere et eidem consensum nostrum regium et assensum ... prebere dignaremur".

Ex his verbis regiis, prouti ex ceteris fere omnibus 36 superius recitatis literis evidenter et clare patet, Theodorum fratremque ejus Vassilium, duces de Podolia, nequaquam, etiamsi nati duces Podoliae, hic tamen in alieno regno nullomodo sui juris principes quasi supra legem stantes, sed solummodo qua hujus legitimi regis donatarios vivere potuisse. Suo nomine ergo Thedorus dux nullas donationes distribuere valebat, multo minus de castri propriis, ut dicam, suis domesticis introitibus ad perpetuum aliquid excindere avellereque. Hoc enim esset diminuere, ipso demortuo, etiam facultates ad castri sustentationem necessarias et eo fine destinatas. Lucidum sane exemplum est hujus rei documentum Constintiae, 25 Apr. 1418, conscriptum et expeditum, in quo Sigismundus rex magnificae dominae relictae, nec non superstitibus ac officialibus et familiaribus quondam illustris Theodori, ducis Podoliae, firmissime mandavit, quatenus mox habita praesentium noticia, nullo ulteriori mandato praestolato, omnibus occasionibus et allegationibus semotis, „possessiones nostras regales Ignech ... Chamonya et Ardow ... act enus (sic) ad castrum nostrum Munkach appelatum pertinentes easdem ab ipso castro nostro in perpetuum separando et sequestrando", quas ille fratribus de Paloch condonaverat, tradere debeant.

His intellectis, debemus bene distinguere donationes consentaneas legibus tunc patriae nostrae. Nobiles regni donationes accipiebant a regibus valituras usque ad defectum seminis. Tunc eorum bona donata ad coronam rediverant. Donatarii itaque tantum ad defectum seminis, nunquam autem in perpetuum ex bonis ad terminum acceptis donationes facere potuerunt. Ab ista lege communi et efficaci nec princeps Theodorus, etiamsi secus dux Podoliae erat, fuit exemptus. Non tangendo hic fidem historicam litterae Koritovicsianae, sed ejusdem validitatem investigans affirmare debeo et audeo, istam litteram, etiamsi ipse dux scripsisset eam, et illa esset omnimo authentica, vera et omni suspicione de facto carens, tamen esse et semper fuisse viribus carentem, juridice invalidam, inhabilem, et quidem ea de causa, quod intentionatae dispositiones ejus factae fuerunt praeter, si non contra jus consuetudinarium regni Hungariae. Hoc enim, sicuti postea Verboczius in Trip. I. 13. connotavit, sonabat sic: „... omnes ... barones, magnates ... totius r. Hungariae ..., cujuscunque status, conditionis dignitatisque et praeeminentiae (ergo etiam principes et duces!) existant, universa eorum jura possessionaria ex donatione ... regum Hung. habent." Hoc principium

etiam Theodorus dux necessarie scire debuit. Imo certissime scivit. Hoc demonstrare non est difficile. Superius iam narravi, quomodo princeps Vassilius a. 1398 suo et fratris, Theodori ducis, nomine instabat Sigismundo regi, ut donationem eorum super villam Sarkad familiaribus suis factam perpetuo valituram de consensu suo regio, h. c. qua supremus omnium jurium possessionariorum, ergo etiam villae Sarkad, possessor confirmare dignetur. Neque hoc praetermittendum duxi, Theodorum ducem certo tempore fuisse comitem comit. de Bereg et de Szatmár. Praeterea ex supracitatis litteris quisque palam conspicere potest, ipsum non obstante ejus principali ducalique dignitate fere toto tempore habitationis suae hic obrutum fuisse diversis litibus, in quibus duo procuratores ejus, nempe Stephanus Bwlcho et Martinus de Pósaháza, ejus partes defendebant. Et capere quidem difficile est et cogitare, ducem his circumstanciis per hos juris peritos, qui ei semper ad manus erant, non fuisse instructum de legibus patriis, praesertim de donationibus et juribus possessionariis, de consensu regis, de statutione, item introductione et de contradictione. Secus nempe, cum secundum dictatum ejusdem Trip. I. 34. „regia majestas de et super universis juribus possessionariis quorumcunque d e c e d e n t i u m et i n s e m i n e vel haeredibus d e s t i t u t o r u m liberam disponendi semper habet potestatem et facultatem", Sigismundus rex de lege potuit monachis donatas possessiones, Bobovische- et Lauca, et omnes reliquos proventus post assecutum sine haerede decessum Theodori ducis simul cum castro Munkács, cujus pertinentiae erant, pro lubito cuidam alio conferre, prouti et factum fuit, et quidem eo ipso et solo fundamento, quod donatio a. 1360 monachis facta non fuerit regali consensu confirmata. I n t e n t i o dispositionum hujusce diplomatis erat p e r p e t u i t a s." Fecimus construere . . . monasterium . . . et ad eundem (sic) monachos . . . constituimus, qui in p e r p e t u u m ibi Deo serviant", legimus in textu, qui dein sic prosequitur: „et ad sustentationem eorundem . . . dedimus . . . duas possessiones." Si ergo in perpetuum eos ibi servituros destinabat fabricator litterae, evidenter necesse est, ut sustentatio eorum pariter perpetuaretur, i. e. ad sustentationem eorum deservire designatae duae istae possessiones cum caeteris proventibus futuris semper temporibus in potestate eorum permaneant. Ad hanc vero perpetuitatem tutandam et assecurandam, imo vel assequendam solum compositor litterae non habuit quid instituat, quam istam solam declarationem: „etiam confirmavimus, quod quicunque ex filiis aut generationibus vel posteritatibus n o s t r i s v e l a l i q u i a l i i istam donationem nostram non obstaret (!) vel contradiceret aut . . . claustro persolvere nollet, ex tunc ipse coram omnipotenti deo cum anima nostra litem habeat protrahendi". Verum equidem est, dari in quibusdam litteris privatorum et quidem in parte eorum corroborativa, poenas etiam spirituales, imo comminationes cum anathemate et excommunicatione, ast de hac, ut ita dicam, spirituali modo tutanda perpetuatione, praecipue in causa donationum, aperte dicendum est, eam haud fuisse usitatam. Sed etiam in tali casu nequaquam fuit superfluus consensus regius, quem isto modo evitare non erat consultum. Si enim possessio-

donata casu decessus in semine ad regem devoluta et quibusdam aliis donata extiterit, novus proprietarius post factam introductionem minime senserit se obligatum respectare collationem ejusdem possessionis per priorem possessorem factam, regia confirmatione non stabilitam, sed solae poenae spiritualis sub tutelam positam. Solita et satis usitata via juridica pro futuro tutandae et duraturae donationis, si proprietarius ipse noluit de ea litteram dare, erat sequens: quia apud nos privatorum sigilla (Trip. II. 13:4) non reputabantur authentica et ideo sub talibus datae litterae donationales non reputabantur validae, prouti ne erant, ideo ad donationum perpetuationem omnes, qui donationes suas perpetuo valituras esse volebant, de illis coram loco credibili vel vero coram comitibus, vicecomitibus et 4 judicibus nobilium comitatensium fassionem facere curabant. Si autem hoc modo procedere nolentes ipsi dabant litteras, cum cunctis privatis donationibus jus regium latens debuit respici, inevitabiliter necessum erat confirmationem consensumque regium acquirere et quidem eo magis, quod sine introductione i. e. (Trip. I. 24) „pedum positione in usum et dominium ipsius rei" donatio non potuit in effectum deduci. Ad statutionem seu introductionem autem requirebatur ipsius regis vel judicis ejus curiae mandatum statutorium et littera relatoria conventus vel capituli ad introductionem requisiti.

Negari non potest, secundum laudabilem, vetustissimam ab olimque approbatam consuetudinem nostram, iterato equidem occurit in Trip. I. 56 et 57: „quemlibet dominorum ... magnatum de et super universis rebus bonisque et juribus possessionariis per eum propriis suis laboribus, servitiis et virtutibus qualitercunque aquisitis ... liberam, prout voluerit, disponendi semper habuisse potestatis facultatem." Ergo etiam princeps Theodorus potuisset illas duas villas monasterio suo relinquere sed tantum usque ad defectum in semine. Nam in obversum pariter verum est id (ib. I, 10, 1 et 1), quod „omnia bona et jura eorum possessionaria ab ipsa s. corona r. Hung. originaliter dependent et ad eandem semper respiciunt devolvunturque eorum possessore legitimo deficiente, unde insolevit ista consuetudo, dudum approbata, quod ... persona ... vero et legitimo successore carens et destituta super juribus suis possessionariis s i n e c o n s e n s u r e g i o n i l quicquam j u r e p e r e n n a l i disponere potest".

His dictaminibus juris consuetudinarii Hungarici prae oculis habitis, nunc iam secure constituere atque affirmare possumus, quod superius etiam edixi, diploma questionatum a. 1360 a duce Theodoro, ut affirmari solitum erat, confectum n u l l a m v i m habuisse post decessum ejusdem ad perpetuandam ejusdem pro monasterio suo factam donationem dictarum villarum et aliorum ibidem seriatim adductorum proventuum. Ista enim bona et proventus post decessum suum sine heredibus vel si legitimos habuisset successores, eo in casu post obitum horum i. e. defectum quocunque demum tempore assecuturum in semine subjacebant devolutioni. Ergo ita facta donatio ejus, prouti hodie sonat, si secus genuina fuisset, solum ad defectum suae familiae vel, prout etiam accidit, quia sine herede interiit, tantum ad

suam mortem duravit, qua instante cuncta ejus bona inomisse ad regem devolvi debuerant, vel melius dicendo, post obitum ejusdem relictae, ducissae Walhae. Poena enim spiritualis ab eo dictata minime potuit consuetudini regni approbatae derogare. Ita factum, quod castrum Munkach cum dominio usque ad a. 1415 proprietas ducis, ad a. 1418 vero ejusdem relictae erat, post eorum decessum autem, qua sine herede decedentium, ad coronam devolutum et aliis novis proprietariis per regem donatum fuit et per novorum semper dominorum sine herede decedentium longa serie a regibus nostris omni casu aliis magnatibus donatum fuerat usque ad a. 1724, quando demum in proprietatem comitum Schönborn devenit.

Si ergo princeps Theodorus donum monasterio factum perpetuis semper temporibus duraturum, prout in littera illa legere est, assecurare voluisset, debuisset hunc scopum, hanc voluntatem suam via juris adipisci conare et confirmationem consensu regio effectuare. Incomprehensibile et inexplicabile est, cur non fecerit cum ista donatione pari modo, quam superius vidimus processisse fratrem suum cum donatione villae Sarkad. Aliud luculentum exemplum procedendi Joh. Hunyad praebet, qui a. 1451 pariter duas possessiones filiis Stanislai de Dolha contulit, quas prius a castro Munkacs, ad quod pertinebant, avellit. Littera ejus donationalis verbaliter sic sonat: „... nos ... possessiones nostras Ruthenicales, Kusnica et Kerecke vocatas ad castrum nostrum Munkacs pertinentes ... Ambrosio et Michaeli ipsorumque heredibus ... in perpetuum duximus dandas ... quocirca vobis ... Kenderes, castellano castri ... et comiti de Bereg ... praecipimus, quatenus ... praescriptas possessiones ... praefato Ambrosio et Michaeli resignare ac a j u r i d i c t i o n e dicti c a s t r i penitus s e q u e s t r a r e debeatis". Ex his verbis clare elucet Jo. Hunyadi, qui castri Munkacs proprietarius et una gubernator regni fuerat, sicuti non ita pridem ante eum Theodorus dux dominus ejusdem castri erat, similiter duas possessiones pariter ad castrum pertinentes eo ipso modo, sicuti Bobovicse et Lauka pertinentiae ejusdem castri erant, in perpetuum nobilibus de Dolha donare volens easdem de pertinentiis castri exhibere jussit.

Simili modo debuisset procedere etiam dux Theodorus, qui aeque duas posseniones ad castrum idem partinentes per futura semper tempora monasterio voluit perpetuare. Cum vero ipse easdem a castro avellere non erat competens, debuisset id a rege impetrare, quod ei primo tempore commorationis hic non fuisset difficile. Nam testante littera de 5. Febr. 1404, ex relatione 4 fratrum de Hozywmezew, familiarium „illustris principis domini Theodori, ducis Podoliae, avunculi carissimi et fidelis regis" Sigismundi, intelligere est, dicti fratres „his disturbiorum temporibus, quibus nonnuli praelati, barones, proceres et nobiles regni nostri ingrati et immemores beneficiorum a nostra majestate largiflue acceptorum, rebellionis calcaneo ducti, imo spiritu proterviae seducti a sinu nostre clementiae se avertere attemptando, inito fraudulenti consilio, quod nedum dominum justum spernendo refutarent, imo (quod) deterius, dominum naturalem eliminarent, sicque tractantes et hinc inde reuniantes, quod

alium in regem eligendo introducerent, vota eorum devia in crimen nostre lese majestatis in personam Ladislai, filiii condam Karoli de Duracio, direxerunt, qui tandem banderia erigendo per diversa loca regni in ejusdem et regnicolarum devastationem et incommoda detulerunt, et quod nephandius est, dictum banderium in locis capitulorum et ecclesiarum cum reliquiarum processionibus idololatri perfidia venerari disposuerunt, praefato Ladislao plurimas civitates, possessiones et loca, signanter in Dalmatia et Croatia, subjugari faciendo, que adhuc in manibus emulorum nostrorum retinentur, alios etiam adeo grandes et multiplices excessus et enormitates committere praesumpserunt, quod easdem longum et difficile nimis foret declarare", aemulis regis, nempe, de nomine enumeratis, qui „condam Balk waywode, nostro tunc infideli, adherendo sub vexillo eiusdem praemissa perpetrare non expaverunt ... mentes ipsorum ad viam rectitudinis dirigentes nostris emulis sub banderio predicti illustris principis, avunculi nostri charissimi, nostrum regium ad honorem se fidiliter opponere studuerunt, ut in numerum justorum sint inventi". Istud bellicum meritum et servitium ducis Theodori, quod hucusque ignotum remansit, comparavit aquisivitque duci gratitudinem regis ut tute affirmari queat, non fuisset difficile aquirere illi consensum regium, necessarium ad perpetuationem donationis. Quia autem hoc, incognita de causa, omissum fuit et monasterium solam istam privatam litteram donationalem prae manibus habeat, duae praedictae villae ulterius quoque ad castrum pertinentes manebant, nec ab eo avulsae et sequestratae fuere et qua tales, quotiescumque castrum a rege diversis impetratoribus donatum erat, in potestatem horum novorum possessorum tradebantur. Ita factum est a. 1427, cum rex Sigismundus castrum Georgio Brankovics, et a. 1484, quando rex Mathias castrum Munkacs filio suo, Ioanni Corvino, contulit. Bubuliska et Lauka et a. 1427 et etiam a. 1484 inter pertinentiis castri commemorantur, quare pro certo habendum est, eo toto saeculo ad castrum pertinuisse, nec ab eo avulsas fuisse. Adeoque nec potuisse in potestate monasterii extitisse. Nec monachos eo toto saeculo invenimus ausisse eos occassione novorum dominorum introductionis et metarum reambulationis contradicere, prout hoc legali via requirebatur, si quid iuris ad istas possessiones praetendere habuissent. Si vero alia ratione, quam ista reambulationis occassione, solius istius donationis litterae fundamento postulare quid praesumpsissent, certe qua molestatores provide latam poenam subiissent, prouti casus episcopi Ladislai Szentmiklósi a. 1597 loculenter demonstrat.

Sed satis esse puto iam verbosae argumentationis. Tempus adest exemplum proferre obtutu validatatis ex praeterita sorte hujusce donationis seu litterae donationis desumptum. Usu demonstrare enim, meo judicio, plus valet, quam loculentissime ratiocinari.

1689 m. Oct. card. Kolonics in suo responso dato Josepho de Camillis, postea episcopo Sebasteno, ad ejusdem quaestionem: „a che somma ascenderà la sua entrata certa annua et in che consisterà, se in denaro, o in frutti di terra, o in decime, o in contribuzioni, o in stabili appropriati alla chiesa, o in altro", his verbis fecit mentionem

monasterii: „la sua entrata stabile sono pro la sua persona in moneta 600 fiorini . . . , oltre di questi vi e pro residenza un convento di monache Basiliane con le loro terre arabili, vigne, decime etc.". De Camillis, iam episcopus factus, a. 1690 die 27 Maii rogat cardinalem: „Però gli suggerisco, che se V. E. ordinará, che in Posonia si cerchino le scritture della fondazione di questo monasterio di Munkacz, per certo si troverano, perche il m. Vesc. di Varadino le vidde e le lesse, quando fu e poi le lascio nelle mani di d. Fitos, come lui medesimo scrive in questo viglietto. Et io della pia fondazione gliene mando la copia, qui inclusa, che trovai nel monastero". Ast de Camellis iam prius debuit notitiam habere, ubi asservaretur littera haec. Nam 3 Maii 1690 Leopoldus rex ad expositionem ejusdem episcopi Munkacsiensis, quod nempe idem pariter certarum literarum factum et negotium dicti episcopatus concernentium in sacristia capituli Posoniensis repositarum indigeret, commisit eidem capitulo, ut harum litterarum transumpta episcopo extradare debeat. In consequentiam hujusce mandati capitulum 2 Jun. cum multis aliis documentis etiam literam ducis Theodori a. 1360 transcripsit. Hoc facto, episcopus de Camillis legalem viam ingressus est, quae eum ad optatum finem, nempe obtinendum consensum regium perduxit.

Hanc literam privilegialem card. Kolonics 25 Junii e. a. transmisit Francisco Klobusiczky, bonorum directori Munkacsiensium, pro informatione, quam hic his verbis dedit cardinali: „Ponuntur in donationalibus, c e r t e j u s t i s e t l e g i t i m i s, possessiones Bubulisca et Lavka una cum decimis ex promontorio possessionis Ivanyi, de quibus questio ponitur an valeant 600 florenos r. d. episcopo ordinatos? . . . Ego respondeo: non . . . mea tenui opinione sublatis 600 finis consultatum videretur, ut satisfieret intentioni fundatoris et secundum privilegiales donationales ducis Theodori Keriatovicz (sic) in omnibus punctis et clausulis assignetur et exolveretur id episcopis, quod ibi est appositum . . . quis scit, an non debeant pati aliquorum animae etiam eo, quod hactenus illi misero episcopo hoc detraxerint . . . Subsistet domus Munkacsiensis absque hoc, refocillata misera plebe, sat feliciter et majorem, quam hactenus, Dei benedictionem experitur". Anno sequenti, 1691 Oct. 15, scripsit episcopus cardinali sequentia: „Per li beni donati a l m i o m o n a s t e r i o il s. Klobusizcki mi scrive, che quando sará spicciato, verrà qui, a darmi il possesso . . .". Et revera 3 mensibus postea, 10 Jan. 1692, Klobusicki ad mandatum de 20 Sept. anni prioris cardinalis Kolonics commisit provisori Munkacsiensi, Samueli Krasznai, ut cum territoria Lawka et Boboviszcze, olim venerabili monasterio s. Nicolai conf. posito prope Oroszvég donata a quondam d. Theodoro Kiriatovicz (sic), duce Munkacsiensi, ipse coram Augustino Benkovics, episcopo Varadiensi, et ejus notario cesserit archimandritae ejusdem monasterii, de Camillis, notificet ergo hanc cessionem incolis istarum villarum. Provisor dictus 21 Jan. confitetur et recognoscit se commissioni coram testibus nominatim adductis satisfecisse. Sic donatio ducis Theodori perfecta erat. Quidquid dux Theodorus in donationali sua litera perpetuo legavit monasterio, tandem, ut videtur, per viros

competentes monasterio traditum fuit. Nec inconsultus dixi verba: „ut videtur", per viros competentes fuisse traditum monasterio legatum ducis. Hoc est de facto, sed non de jure. Imo nec ista traditio erat totaliter in ordine effectuata. Bona enim tradita fuere episcopo de Camillis, ut archimandritae Ordinis s. Basilii, ille autem non fuit archimandrita, sed procurator Ordinis provinciae Russiae. Et ideo Petronius Kaminszkj, prout se subscribebat, „superior monasterii Munkacsiensis", cum fratribus, a. 1692 Maii 14, episcopo Agriensi, Georgio Fenesy, sequentem protestationem porrexit: „ ... noster d. episcopus Munkacsiensis dictus ... ante octiduum monasterium ingressus, universa ibidem victualia, labore manum ac sudore nostro acquisita, pro sua parte violenter accepit ... Cum autem antiquissima fundatio monasterii Munkacsiensis tantum p r o m o n a c h i s sonet, nec episcopum iluc intrasse, nisi hospitem, quique nullam haberet solidam sui episcopatus fundationem ... Idcirco nos ... solenniter protestamur et ad sedem apostolicam appellamus". Ista tamen appellatione non contentus Pater Kaminszki, adhuc duas protestationes porrexit cardinali Kolonics. In earum prima negavit episcopatum Munkacsiensem aliquando fundatum fuisse et quaerit, cum monasterium ibidem pro monachis fuisset conditum, quis, quando et ubi, fors in silva, episcopatum fuisse institutum? In secunda, de a. 1692 Maii 24 exarata, haec detulit ad noticiam cardinalis: „ ... ecce praetactus ... dominus ... praefatum monasterium ... ingressus ... hac intentione, ut ibi cathedram, deleto monasterio et monachis sublatis, quibus fundatio a 340 annis servit, episcopalem erigeret ... cum incredibili omnium ... scandalo, partim quod f u n d a t i o n e m a n t i q u i s s i m a m evertere nitatur ...". Ast protestationes Patris Kaminszki parum juvarunt monasterio, si non id solum quod cardinali indiderint consilium, non esse satis suum curatorium mandatum ad omnimodam contentationem fundationis Koriatovicsianae.

Hoc conludere licet ex ulterioribus episcopi actionibus. Fere tribus mensibus postea, 11 Jul. 1692, conventus Lelesziensis in literis suis testimonialibus notificat, quod ad requisitionem Francisci Klobusiczky, universorum bonorum orphanorum Rakoczianorum administratoris, Augustinum Benkovics, episcopum Varadiensem, et unum notarium ad negotia per ipsum administratorem proponenda conventui referenda exmisisset, qui reversi retulissent, quod 18 Jan. coram ipsis Munkacsini in domo nobilitari eorundem orphanorum episcopus de Camillis in praesentia Francisci Klobusiczky praesentaverit transsumptionales capituli Posoniensis 2 Jun. a. 1690 continentes quasdam privilegiales seu fundationales quondam ducis Theodori Kiriatovicz (sic), quibus mediantibus 2 possessiones, Bobovicse et Lauka, cum omnibus proventibus et contributionibus ab antiquis temporibus ad easdem de jure provenire debentibus, alias ad ejusdem arcem Munkacs possessas, pro salute animae suae ad monasterium s. Nicolai per ipsum constructum et aedificatum pro sustentatione monachorum Ruthenorum in eodem monasterio degentium cum decimis vinorum, frugum aliisque beneficiis in iisdem literis specificatis jure perpetuo dedisset, cum aliis 2 literis. Has 3 literas conventus in suis trans-

sumptionalibus transcribens episcopo de Camillis jurium suorum ad tuitionem extradidit. Nunc dein 23 Febr. 1693, rex Leopoldus per episcopum de Camillis, qua monasteri pariter Munkacsiensis s. Nicolai archimandritam sive praelatum ac superiorem et consequenter ipsius quoque monasterium exhibitas literas conventus Lelesziensis in forma libelli simplicique papiro ex 3 phileris seu arcubus constante 21 Jan. a. 1693 concinnatas, in quibus idem conventus 11 Jul. a. 1692 cum 2 aliis scriptis suas proprias relatorio-transsumptionales, negotium praelibati episcopi Munkacsiensis respectu binarum possessionum Boboviscse et Lavka, vigore certarum fundationalium ducis olim de Munkacs, Thedori Kiriatovich (sic), ad praetactum monasterium in perpetuum applicatarum tangentes, ad supplicationem ejusdem episcopi, quatenus praeassertas litteras conventuales et ternas in iisdem transsumptas omniaque et singula inibi contenta rata, et accepta habens literis suis inseri et inscribi faciens, praemissis omnibus et singulis praeallegatis et fundationalibus et donationalibus clarius et uberius denotatis et expressis, s u u m r e g i u m c o n s e n s u m praebeat, praememoratas transsumptionales et in iisdem contentas fundationales transcripsit et quo ad omnes earundem continentias ratas habens a u t h o r i t a t e r e g i a confirmavit omnibusque et singulis in praedeclaratis conventualibus transsumptionalibus et inibi compraehensis ternis literis s u u m r e g i u m praebuit c o n s e n s u m. Ecce, consensus regis, quod necessarium erat ad donationis ducis perpetuationem! Imo, hoc non contentus, Leopoldus rex eadem die alterum adhuc documentum expedire jussit episcopi gratia conventui Lelesziensi, de introductione ejusdem episcopi in possessionem dictarum duarum villarum. Ast verum est et hic adagium: injustum, quod nimium. I n v a l i d u s f u i t c o n s e n s u s r e g i u s. Non tam ex minoribus aliquot vitiis, quam ea de causa, quod directe c o n t r a usum et consuetudinem impertitus fuit. Meminisse juvabit, castrum Munkacs cum pertinentiis fuisse in possessione familiae Rakoczi ab a. 1630, ergo villas Boboviscse et Lauka in possessionem quarum a. 1630 introducta familia exstistit, a. 1692 a jurisdictione castri sequestrare et a pertinentiis castri avellere idem esset, ac familiam privare his villis et quidem cum consensu regio. Legitimus procedendi modus fuisset ergo, a. 1630, occasione introductionis familiae, contradicere statutioni. Hujus excessivae exoperationis consensus regii, cum plane nulla rebonificatio pro familia Rakoczi consecuta fuisset, sequela naturaliter et eventus non potuit non esse sine effectu. Clare apparet hoc ex litera episcopi de Camillis ad card. Kolonics 6 Jun. 1696 scripta, loco illo, ubi episcopus dicit ad cardinalis interrogationum punctum 3: „episcopatus Munkacsiensis nullam ... habet fundationem ... Episcopi autem residebant in monasterio Munkacsiensi et in quantum archimandritae sive abbates (fuerunt), fruebantur fundatione facta pro m o n a c h i s a quodam Theodoro Kiriatowicz (!) Rutheno olim duce Munkaczіensi. Hanc fundationem paulatim occuparunt dd. Rakocziani ... V. autem E. ante 5 annos mandavit d ... Klobusowski (sic), ut mihi in integrum e a n d e m fundationem resignaret. Sed dd. ... Rakoczi et As-

permont i t e r u m occuparunt omnia . . .". Et quidem de jure, quamquam card. Kolonics consensum regium iam tandem astute exoperaverit. Postquam vero bona Rakocziana ad fiscum devoluta fuissent, fiscus regius etiam duas illas, olim, ut fertur, monasterio donatas villas obtinuit et tenuit usque ad a. 1726. Tunc dominium Munkacs, sine arce tamen, r. Carolus III episcopo Moguntino, Com. Schönborn, dedit et eum introduci jussit. Hac occassione demum factum est post tot saecula prima vice juris dictatum, ex cujus omissione totum negotium donationis hujus non potuit in rectam viam dirigi, nempe contradictio. Quando scilicet procurator episcopi Moguntini cum hominibus conventuali et regio serie introductionis ad faciem supradictarum duarum villarum venissent, episcopus Bizanczi introductioni in has villas contradixit. Tunc ab introductoribus statim in praesentiam regiam citatus extitit, rationem contradictionis suae porrecturus. Processu legaliter subsecuto episc. Bizanczi finaliter obtinuit toties memoratas villas, quae quidem in novo, 4 Jun. a. 1731, pro familia Schönborn expedito donationali iam de facto et revera desunt desideranturque. Sic fuit finitum negotium validitatis juridicae. Assecutus post aliguot saecula consensus regius attulit vim acquirendi objectum donationis, ast ita assecuta acquisitio minime est argumentum firmum f i d e i h i s t o r i c a e seu fidedignitatis literae donationalis Theodori, ducis Podoliae, a. 1360.

Contra fidem historicam scilicet hujusce literae gravia tam externa, quam interna argumenta produci solent, imo debent, quorum vim et gravitatem meo judicio debilitare licet, sed frangere haud possibile erit.

Ast antequam in solutionem et expositionem tam difficilis quaestionis ingredior, liceat hic unum personale momentum attingere. Non tam longo tempore mortuus prof. dr. Alexius Leonidovics Petroff, quondam conscolaris meus in instituto diplomatico Viennae, ultimo opere: «Древнѣйшѣ грамоты по исторіѣ Карпато-руской церкви і ерархіи 1391—1498 р.» (V. Praze 1930: Antiquissimae literae historiae Karpatho-russicae ecclesiae et hierarchiae a. 1391—1498. Pragae 1930) intitulato et impresso, pag. 94, nota 3, sequenti acerbo tractatu exposuit sensum suum de opere meo: „A munkácsi püspökség története" (Historia episcopatus Munkacsiensis): «Такъ, какъ этотъ большой трудъ д-ра Годинки даетъ очень много, нового собраннаго неимовѣрно трудолюбивомъ авторомъ матерѣяла, — такъ, какъ авторъ стремится подробно розѣшить всѣ возникающіе историческіе вопросы, — такъ какъ трудъ Годинки есть не только новѣйшее но и единственное положеніе исторіи мукач. епархіи до конца XVIII. в., такъ, какъ этот трудъ пользуется большимъ авторитетомъ въ карпато-русскихъ, преимущественно духовныхъ кругахъ, — то намъ часто придется на него ссиляться. Очень вредять «Исторіи епархіи»:

а) хаотичность изложенія,
б) многократное повторение одного и тогоже,
ц) чистая путаница и
д) противорѣчія въ выводахъ, и

e) злоупотребленіе невѣроѣмитними и неможнымы предположеніями.

Въ виду авторитетности труда Годинки, мы принуждены были останавливаться иногда болiе, чѣм слѣдовало, надъ изложеніемъ его сужденій и полемики съ нимъ».

En textus verbis acerrimis conceptus cum dictorum ordine ab intus si non maligno, certe animoso. Iniquum arbitrium indicat eius judicium de meo codice diplomatico ejusdem episcopatus (A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, 1911), de quo haec narrat (eod. op. p. 89, n. 1): «Отъ перваго выступленія въ документахъ принявшаго унію еп. Вас. Тарасовіча въ 1633 г. и до перваго упоминанія имени I. до Камелиса въ 1686 г., т. е. за 53 года у Годинки имѣтся нро 172 документовъ на 206 стр., отъ 1686 до 1718 г., т. е. за 26 лѣт — нро 304 на 393 стр. Надо однако, замѣтить, что собранный Годинкой матерѣялъ изходитъ по большой части только отъ одной стороны, католической. Со стороны православной извѣстно доселѣ очень мало**).

Nolo praeceptis et normis diplomaticis adhaerere quaestionemque secundum interna et externa signa disquirere. Tantum ea argumenta adferre in animo mihi est, quae apta sunt pro posse demonstrare literam hanc nullam fidem historicam promereri.

Juste reprehendi debet, qua in tam gravi literali instrumento suspicionem excitans vitium, omissio literae „o“ ex cognomine Koriatovics, in cujus nomine litera scripta est. Postea facta correctura adeo depravavit nomen, ut nonulli Keriatovicsium, alii Kiriatovicsium legerint.

Non dico, inusitatum, sed omnino inconsuetum est intitulatio: „dei gratia dux de Munkach“. Rex Sigismundus tam Vassilium, quam fratrem ejus, Theodorum, semper sic nominat: „illustris princeps ... dux Pedeliae“. Ex 36 literis superius adductis 28 sic eum intitulant. Tantum in 3 invenitur intitulatus: „dux de Muthak, de Mwkach“, et in 2 legitur relicta ejus, Walha, seu, ut credere audeo, Olha, „ducissa de Munkach“. In litera sua data Cassoviensibus, unica ab ipso concinnata, intitulatur: „Nos Theodorus dei gratia dux Podolie“, et quidem recte et juste, quia oriundus de familia regnante magni ducatus Lithvaniae fuit ideoque princeps natus seu sui juris i. e. ducatum

**) Affirmatio haec auctoris demortui neminem seducat, acsi multa documenta sperare liceret ex parte orthodoxa. Connexio Episcoporum Munkacsiensium cum Patriarcha Constantinopolitano vel Metropolita Kiovensi vel etiam Sucsaviensi non erat nimis arcta, ut plurima produceret documenta.

Multa haberem obicere consolari meo defuncto, sed „de mortuis, nil nisi verum“ et bonum. Unum tantummodo hic notare liceat: A. Petrov melius fecisset, si vitam ducis Theodorii ex his documentis eruisset, quia Stadnicki (Synowie Gedyminowy) pauca tantummodo de eo scripsit. Optandum omissa supplere.

Et in fine non possum non exprobrare talem eius de me dicendi modum: „erronee circumvagat“, acsi ego semidoctus vagabundus essem. Zecturis confido decidere, quis ex nobis a recta aberravit via. Ego enim solummodo in hac mea historia Episcopatus Munkacsiensis quaestionem huius litterae fusiori calamo tetigi. Inde et hic prae oculis habens, quae iam antea scripsi, studebo fidem historicam huius notabilis litterae claris verbis enucleare, ut res ista, tamdiu disputata, tandem aliquando dirimatur.

Podoliae ille non a rege Sigismundo accepit, sed ante adventum suum in Hungariam hoc, extra regnum situm, territorium qua dux tenebat. Consequenter et titulum dux Podoliae et intitulationis particulam „dei gratia" retinere et usuare potuit sine ulla alia difficultate. Ast non competebat h. e. ullo modo ei debebatur titulus, in litera 1360 legibilis, nempe: „dei gratia dux de Munkach". Ista intitulatio non erat ei tribuenda, quia 1) non Dei, sed Sigismundi regis gratia fuit dominus et gubernator dominii Munkácsiensis, ut rex Sigismundus eum nominat, et 2) non dabatur tunc ducatus Munkacsiensis. In Hungaria proprie dicta secundum jus publicum non erant principatus, nec ducatus. Reges Hungariae, praesertim in primis saeculis, certam regni partem substituebant gubernationi uno vel alio familiae suae membro. Ast nec ille fuit „dei gratia", sed regis ad gubernationem adscitus, licet regnantis familiae membrum. Munkács erat sedes comitatus Beregiensis et caput dominii. Dominium autem subjacebat liberi dispositioni regis, qui ad libitum illo honorabat merita subditorum. Dux Theodorus cum fratre suo Vasilio, qua d o n a t i o n e m accepit a rege, ut comprobare posse credo, non a Ludovico magno, sed Sigismundo Munkacsiense dominum, quod, qua donatio, juridica sua origine non potuit esse ducatus, et quidem tanto minus, quia unius comitatus solum pars fuit, ergo propter exiguitatem ad ducatum minus aptum territorium, quod a. 1484 adhuc 30 villas numerabat, in quarum majori parte 4—10 familiae tantum invenienbantur. Dux de Munkacs sic refertur talemque habet relationem ad alterum titulum: „dux Podoliae", sicut 5 ad 28. Recte debuisset stare: „Nos princeps Theodorus dux Podoliae", tanto magis, quia istum titulum non a rege Sigismundo accepit. Hic titulus fuit ei innatus, ille autem per adhaesionem tantum ei imputatus. Litera haec sonat de perpetuatione donationis, ad talem vero multo magis conveniens fuisset titulus nativus, quam postea raro usitatus, quia minus ei competens.

Pariter minus favorabiliter censerem judicare debere de quaestione, quid contineat ista litera seu melius dicendo, quomodo usus sit scriptor literae hujus regulis usitatis in compositione literarum ejus temporis. In nostris donationalibus expediendis duae formae literarum erant in usu. Si donatio aliqua de causa non erat finalis, tunc litera expedita fuit in forma minus solemni et vocabatur: patens. Si autem donatio erat finalis et in p e r p e t u u m sonabat, litera expediebatur in forma solemni et vocabatur: privilegialis. Si literae patentales per annum non erant transscriptae in forma privilegiali, donatio facta exspirabat i. e. vim amittebat. Partes autem talis privilegialis erant: post invocationem, intitulationem et promulgationem arenga, narratio, dispositio, corroboratio cum sanctione i. e. poena et quidem vel materiali vel spirituali, et (?). Inspiciamus nunc, quomodo litera nostra composita est! Post intitulationem et subsequentem promulgationem, licet de perpetua donatione fit provisio, ergo stilo solemni oportuisset scribere, arenga tamen totaliter omissa est et sequitur immediate narratio in hunc, sine exceptione factum, modum: „nos pro salute anime fecimus construere et edificare monasterium sancti Nicolai episcopi et confessoris prope

oppidum nostrum Munkach, quod ad ritum et morem Grecorum vel Ruthenorum consecrare. Et ad eundem monachos Ruthenos constituimus, qui in perpetuum ibi deo serviant . . .". Contra istam totam narrationem ceterum nullam majoris momenti exceptionem facere possumus. Nam praeter ea, primo, quod labitur in scribendo: v. gr. „ad eundem" (nempe monasterium) loco: ad idem; „quod ad ritum" loco: „et ad ritum", solum hoc connotandum venit, quod praetermissum est, unde accersiti sint illi monachi Rutheni, quis eos consecraverit et cuinam ecclesiasticae superioritati subordinati sint? Et secundo, quod interruptum est. Nam post dispositionis ultima verba: „ista omnia per scripta dedimus, donavimus et contulimus perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum predicto claustro nostro", — quasi continuare videtur narrationem his verbis: „pro refrigerio anime nostre, quem nos fundavimus, ubi etiam sepulchrum nostrum collocari fecimus". Dispositio, ut videre est, facit corpus donationis, ut ita dicam, et sonat hic: „et ad sustentationem eorundem monachorum Ruthenorum d e n o s t r i s p r o p r i i s bonis dedimus et donavimus

duas possessiones, villas Bobovische et Lauca, cum omnibus proventibus et contributionibus ab antiquis temporibus a d e a s d e m de jure provenire debentibus,
simul cum decimus frugum et vinorum,
ac Bobovische cum fluvio et molendino,
ita, quod de eadem Bobovische omni anno teneantur dare sex porcos eisdem monachis,
et de Lauca omni anno quatuor porcos,
deinde vero decimas vinorum de monte Ivanhegy,
et similiter de monte, qui vocatur Lelyechoka in metis ejus oppidi nostri Munkach,
cum aliis monticulis a monte Lelyechoka usque monasterium adjacentibus decimas vinorum concessimus eidem claustro,
et etiam decimas frugum et aliorum de campo illius ville, quae vocatur Orozvyg in eadem Munkach existens versus monasterium omnino concessimus predicto claustro,
item etiam de eadem Orozvyg omnibus annis teneantur dare eisdem monachis septem porcos,
item d e p r o v e n t i b u s e j u s d e m c a s t r i n o s t r i Munkach teneantur dare fruges 10 cubulos,
et totidem siliginis,
et 4 vasa vini,
et 100 sales,
et 100 florenos longos".

Si nunc paulo perspicatius perlustramus hujus enumerationis seriem, inter caetera conspicua apparet inprimis quintuplex reiteratio assertionis: „dedimus", „concessimus predictus monachis", „predicto claustro", cum et initio enuntiatum sit, „et ad sustentationem eorundem monachorum Ruthenorum . . . dedimus et donavimus", et ad finem reiteratur generaliter: „item ista omnia per scripta dedimus, donavimus et contulimus perpetuo et irrevocabiliter tenendum, possi-

dendum pariter et habendum predicto claustro nostro". Qua de causa erat ergo nunc necessarium in textum quoque spargere hanc assertionem necessariarum rerum, jure meritoque quaeritur ab omnibus attentis lectoribus. Nobis ista repetitio talem effectum praebet, acsi textus originaliter abinde: „et ad sustentationem . . ." usque ad: „de Lauca omni anno 4 porcos" sonuisset, cuncta autem alia abinde: „et similiter de monte" . . . posterius et quidem tribus vicibus fuissent addita, respective adscripta. Istum effectum autem, ut verum fateam, effecit nimia abundatia rerum ad sustentationem necessariarum. Tunc etiam saeculo XIV ad finem vergente, 2 villae, et si illo tempore non erant adeo opulosae, tamen cum omnibus proventibus et contributionibus ab antiquis temporibus ad easdem***) de jure provenire debentibus, simul cum decimus frugum, vinorum, cum fluvio, molendino et 10 porcis secundum meam aestimationem sufficiebant ad sustentationem unius claustri, cujus monachorum numerus litera non addit, quod quidem necessarium fuisset relate ad sustentationem eorum. Cum a. 1661. vojevoda Transalpinus loco antiqui claustri novum erexit, et templum et monasterium mirum in modum parva aedificia erant. Idem demonstrat etiam descriptio deputationis comitatus Beregiensis ad revisionem oculatam domicilii episcopi Manuelis Olsavszki exmissae, quae domicilium seu habitationem ex 2 parvulis cubiculis constans invenit. Si iam monasterium a. 1661 erectum parvum fuit, num claustrum ducis Theodori magis amplum fuerit? Torzynski Gedeon a. 1671 in suplicatione sua ad Leopoldum I porrecta 11 monachos memorat. Et quia ab isto anno circiter numeranda veniet decadentia jobagionum gr. r. Ruthenorum dominii Munkacsiensis, istum numerum monachorum possemus habere qua maximum. Ante 3 fere saecula, circa 1404, si qui tunc omnino fuerint, nullo in casu potuerint esse, quam 2—3 in toto. Sed si 10 eorum numeremus, numquid, quaeso, non fuissent satis ad eorum sustentationem 2 villae cum omnibus eorum roventibus? Ex verbis: „pro salute anime nostre . . ." „pro refrigerio anime nostre . . .", „qui in perpetuum ibi Deo serviant . . .", „ubi etiam supulchrum nostrum collocari fecimus", conjicere licebit fortassis quodammodo claustrum erectum fuisse, ut sint, qui tam sepulchrum custodiant, quam pro salute animae ducis Theodori Deum orationibus venerentur, et quidem in perpetuum. Ad hunc finem nec est necessarium monasterium magnum, nec requiruntur multi monachi. Enumeratio redituum ad sustentationem sic intelligendorum monachorum destinatorum, prout legitur, nullo pacto duci Theodoro tribuendum esse videtur, sed increscentibus necessitatibus monasteri redituum unus post alium in seriem dispositionis recepti sunt. Talis proventuum repetitis verbis circumstantialiter exposita conscriptio non repente fuit, ut ita dicam, manu ducis Theodori perfecta, sed in et cum tempore accrevit. Considerari meretur distinctio inter bona nostra propria et proventus castri. Quidam etenim jure meritoque posset proponere quaestionem, numquid duci

***) Ad villas illo tempore de iure nihil provenire solebat. Abundantia monasterii Munkacsiensis apparet ex comparatione bonorum mon. Körtvélyes donatorum.

Theodoro, si ipse fecisset hanc fundationem, nunquam venisset in mentem, cum non habuisset descendentes masculini generis, tantum duas filias, castrum autem evidenter solum ad defectum seminis masculini generis accepisset, utrum novus possessor arcis debuit tolerare solutionem monachis ex proventibus castri factis! Hoc in casu autem, id vero duci valde bene notum esse debuit, ut qui per annos processus graves ferebat, et plures, de nomine notos, procuratores habebat, unica medela regis approbatio fuit. Hujusce loco vero compositor literae nomine ducis poenam spiritualem dictavit. Nec poterat aliud facere. Finaliter sunt 3 gravissima argumenta contra fidedignitatem literae istae:

Primum sumptum est a sepulchro ducis. Legitur enim in litera hac: „ubi etiam sepulchrum nostrum collocari fecimus". Observandum esse puto auctorem literae tempore praeterito locutum: collocari fecimus. Non „faciemus", sed „fecimus". Ergo sepulchrum anno fabricationis literae nostrae iam constructum fuit. Datum autem est hoc documentum anno 1360. Quia autem dux Theodorus a. 1414 est mortuus, sana mente impossibiliter fecisset 54 annis prius sepulchrum construere, tanto minus, quia sepulchri ducis ulla unquam mentio, commemoratio vel connotatio fit, neque fuit tot saeculorum decursu. Iam autem sane impossibile est supponere, tale notabile monumentum e memoria et conspectu tot generationum simpliciter evanescere potuisse.

Secundam difficultatem fidedignitatis affert annus editionis literae. Haec nempe sonat: „Datum in Munkach, 8 die Marcii a. d. 1360". Iste annus autem non potest accipi, simpliciter ideo, quia ab a. 1356 regis Ludovici magni mater, regina Elisabet, postea vero regina Maria, uxor Sigismundi regis, possedebat arcem et dominium Munkács usque ad mortem suam a. 1395, quo anno demum apparent principes Vassilius et Theodorus. De annis 1356, 1364, 1376, 1378, et 1383 harum reginarum scripta documenta habemus, in quibus de dominii diversis rebus providebant. Verum est, quod rex Sigismundus ducem Theodorum charissimum avunculum nostrum nominavit. Dux Theodorus ergo certe aetate major fuit, quam a. 1368 natus rex.

Ultimum et simul gravissimum argumentum praebet scriptura. Cum fortuna prospera adjuvante ad nos usque pervenisset litera ducis Theodori certo authentica, mea opinione nihil aliud faciendum, quam hujus scripturam collationare cum scriptura literae nostrae. Diversitas scripturarum illico conspicitur. Fidedignae literae scriptura est c u r s i v a, quae tunc in literis ubique usitata invenitur; nostrae vero quae in c o d i c i b u s fuit tunc temporibus usitata, sic dicta monastica (Mönchschrift). Mea sententia unusquisque primo visu persuadet sibi, literam a. 1404 esse originalem ducis Theodori scripturamque ejus esse manu scribae ejusdem confectam, prout litera ipsa sonat, se esse ducis. Scriptura vero literae nostrae de a. 1360 est revera omnino alia, et forma et ductu adeo discrepans, ut ita dicam primitiva, in literis ejus temporis inusitata, ut certo certissime affirmare potest quisquis, talem monasticam scripturam scribentem dux Theodorus ullo modo potuit apud se alere. Non est ergo necesse, longas latasque oras

pervagare scripturasque ex dissitis tabulariis accumulare et advehere, cum aliter nihil ad rem faciant.

His argumentis confisus, persuasus sum, me comprobasse et demonstrasse, literam ducis Theodori de a. 1360 esse falsam. Quare praetereunda esse puto cuncta, minoris momenti argumenta, uti sunt: negligentia styli, palpabilis mollicies conceptus et inde repetita reiteratio enuntiationis, insolita magnitudo victualium ad sustentationem monachorum destinatorum, e converso nec minima mentio ecclesiasticae superioritatis et dependentiae pro futuro necessarie provideri et ordinari debentium, in quorum defectu subsistentia monasterii saepius in periculo versabatur, uti subtus fusius videbimus.

* * *

Positiva parte quaestionis terminata transeo ad negativam: quis et quando istam spuriam literam a. 1360 conscripsit? De hac re fuse disserui a. 1910 edito opere meo historiam episcopatus Munkácsiensis tractante. Et hodie, a. 1939, nec addendum, nec innovandum quid habeo. Nec autem quis accusare me audeat de fatali divergentia et circumvagantia; en quid scripsi tunc: „Ha Koriatovics szerzeteseket és pedig bazilitákat hozott magával, természetesen gondoskodott a fentartásukról. Életében nem volt szükség ezt irásban biztositani. Ellenben gondolható, hogy a szerzetesek följegyezgették a jövedelmüket. Mikor pedig a herceg is, a neje is meghalták, tisztviselöik, cselédségük elszármazott, elszélett, a vár és a vártartomány más kézbe ment át (1418), a gyámoltalanul maradt szerzetesek, hogy az uj várur alatt is megélhessenek, följegyzéseikböl összeszerkesztették természetesen a herceg nevében szóló okiratot, még pedig ugy, hegy fölvették a várból addig élvezett jövedelmet és megtoldották a tizedekkel. És hogy némileg meglegyen okadatolva a további ottmaradásuknak a szükségessége, belevették azt a mondást is, hegy öket a herceg a mag sirjának az örzésére alapitotta ... Mikor készülhettet az oklevél ...? Minden esetre Koriatovics halála után (1414 okt.). Legbizonyosabban ... 1418 és 1426 között kellett készülnie“ ... Dux Theodorus de monachorum sustentatione, si quos adduxisset, naturaliter providere debuisset. Vita sua durante non esset necesse talem provisionem scriptotenus defigere et Basiliani de ea literaliter assecurare. Ast valde bene cogitari potest, monachos quasdam adnotationes fecisse de suis proventibus. Theodoro duce et ducissa vita functis, officialibus servitoribusque eorum dispersis ac arce et dominio aliis proprietariis condonatis patrono orbati monachi, ut etiam sub novo domino arcis existere queant, de connotationibus suis composuerunt, naturaliter nomine ducis Theodori, hodiernam literam et quidem ita, ut singillatim copiose enumerent ex arce habitam provisionem et addunt ultra modum decimas frugum, vinorum. Et ut comprobent suae ibidem ulterioris commorationis necessitatem, adscribunt verba, quod dux Theodorus iam a. 1360 ad custodiendum ibidem sepulchrum suum locavit ... ipsos. Quando haec litera composita esse potuerit? Certo duce Theodoro vita functo, et quidem intra a. 1418—1426.

Ad finem ejusdem saeculi, a. 1493, iam fit mentio ejusdem in litera ducis Iohannis Corvini, tunc proprietarii dominii et arcis Munkacsiensis. Nolo hic longius cum hac litera ducis Iohannis occupari. Praeter pauca ad intelligendum documentum verba solum ea mihi tractanda veniunt, quae literam a. 1360 tangunt. Dux Iohannes narrat in illa, honorabilem Ioannem, episcopum Ruthenum, ritum Graecorum tenentem in claustro s. Nicolai supra oppidum suum Munkács exhibuisse ei quasdam sex literas et inter illas „unam illustrissimi quondam T h e d o r i c i ducis Podoliae" et penes eas episcopum Ruthenum curasse eidem supplicari, ut quasdam decimas vinorum de promontorio Levathka, item frugum et bladorum de medio jobagionum ejus in Oroszvég et oppido Munkács commorantium provenientes et septem porcos de incolis Oroszvég ei faciat reddere.

Quaeritur nunc, utrum ex indiciis hujusce literae ducis Corvini a. 1493 quodamodo erui possit, sermonem hic esse de diplomate ducis Theodori de Podolia a. 1360? Mea parte sum persuasus, duci Corvino ab episcopo Ioanne literam, et quidem, prout dux Ioannes Corvinus ipse dicit, originalem ducis Theodori fuisse praesentatam, eam ipsam nempe, quam hodie a. 1360 editam novimus, nec fuisse nomine ejusdem ducis Theodori quandam aliam scriptam, quae solum de decimis vinorum de promontorio Levathka, item frugum et bladorum jobagiorum ducis in Oroszvég et oppido Munkács commorantium provenietibus providisset. Una tantummodo, nullo autem pacto duae literae ducis ejusdem existebant. Prout etiam una solum ad nos devenit. Cujusdam alterius, similiter de decimis diplomatis ulla unquam mentio fit. Dux Corvinus Theodorum ducem Podoliae nominat. Literam per episcopum praesentatam diligentissime, cum cura et studio, jussit perspicere, et fecit inquirere veteras literas ducis Theodori. Cumque unam ejusdem ducis Theodori literam Dominicus de Thur, rector hospitalis Beregszász, obtulisset, tunc ipse dux Ioannes Corvinus cognovit ... „titulum ... longe diversum fore". Ergo titulus non usitatus „dux Podoliae" fuit ibi; alius autem esse non potuit, quam „dux de Munkács", qui in litera a. 1360 legitur. Et cum in cunctis literis tantum qua dux Theodorus de Podolia nominatur, hic autem Theodorus Koriatovich dux de Munkach sit scriptus, recte cognovit dux Corvinus, titulum longe diversum fore. Secundum vero est summa literae productae, prout eam dux Corvinus accurate descripsit. Sine dubio verba de decimis Levathka, de Oroszvég et de Munkács conformia esse in utraque litera; ista vero dicta ducem Corvinum e litera a. 1360 transtulisse in suam. Nec adjuvat contradictores, in litera hac a. 1360 multoties plura contineri de dispositionibus ducis Theodori ad sustentationem monachorum factis, quam quae in litera Corvini continentur. Hic enim ea tantum ademit dispositionum ducis Theodori et transtulit in suam literam, quae Dionysius plebanus de Munkács reprehenderit. Ioannem episcopum eandem literam praesentasse ducemque Corvinum eandem excerpisse, quae hodie Theodori Koriatovics, ducis de Munkacs, nomine inscripta, a. 1360 data, est nota.

Miramur magnopere legendo eandem literam ducis Corvini, quia ille literam per episcopum Ioannem productam, literam ergo ducis Theodori de a. 1360, non a duce Theodore editam, falsam et viribus carentem declaraverit et quidem, ut videtur, post longam et conscientiosam investigatonem. Ex difficultatibus contra fidedignitatem literae a duce Corvino motis, duae, mea opinione, nequaquam solvi possunt. Prima est insolitum nomen ducis Theodori, in quantum loco „Theodori" in litera ducis Corvini legitur „Theodoricus". Hoc nomen, excepta ista unica litera, nullibi occurit. Cum vero titulus ducis Theodori sit regularis adeo, ut etiam verbum „illustris" appositum sit, putarem errorum evenisse in scriptura. Altera difficultas autem est tam gravis, ut concedere debeam, exemplum literae ducis Theodori, duci Corvino praesentatae, aliud fuisse a hodie noto, quia hodiernum, in archivo capituli Posoniensis asservatum, nullo modo palimpsestus dici queat. In quantum enim recordor, super charta ejus nec minimum vestigium prioris deletae scripturae cernitur. Si autem est aliud, e vestigio oritur quaestio, quis et quando id paraverit? Antequam respondeam, dicendum, proximam commemorationem hujus literae, duci Theodoro inscriptae, factam fuisse 100 annis posterius, die 29 Martii 1597, in mandato regis Rudolfi Sigismundo Rákoczy, ad querelam episcopi Ladislai ac totius conventus fratrum Ruthenorum ecclesiae b. Nicolai prope arcem Munkács, quod „superioribus disturbiorum temporibus quaedam duae possessiones, Bobowistye et Lawka vocatae, ex collatione quondam Thedori K e r y a t h o w y t h", alias ducis de Munkach, ad praefatam ecclesiam ipsorum pertinentes ... ad arcem ... Munkach ... occupatae tenerentur". Penes mandatum adest litera ducis Theodori de a. 1360 scripturae cursivae, manus sat peritae. Et quidem est copia literae simplex, non confirmata. Certum est, copiam cum originali non posse comparari, ast notare licet, textum literae a. 1360 tunc notum fuisse. Ex hoc autem concludere licet, ducem Ioannem Corvinum literam ducis Theodori sibi praesentatam minime annihilasse, sed solum invalidam declarasse et in signum invaliditatis linea in forma crucis Andreanae signase.

Par literae prima vice confectum fuit 17 Sept. 1635 in conventu Lelesziensi, ad petitionem Basilii Tarasovicz, ecclesiarum religionis Graecae in comitatibus Bereg, Vng, Szabolcs, Vgocsa, Szatmár, Máramaros, Zemplén et Sáros episcopi, qui personaliter veniendo in conventum exhibuerit „quasdam antiquas literas Theodori olim Koriatovics, alias ducis de Munkács, super fundatione monasterii b. Nicolai ... prope oppidum Munkach constructi in pergameno ... emanatas", petieritque, ut conventus „easdem literas super fundatione dicti monasterii editas" transsumi facere velit. Conventus „petitioni... episcopi..., tamquam juste et legitime... factae", annuens et aquiescens „praescriptas ejusmodi literas super fundatione dicti claustri editas donationales non abrasas, non c a n c e l l a t a s, n o n v i t i a t a s, nec in aliqua sui parte s u s p e c t a s, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes" in transsumpto edidit.

Nunc scimus iam de tribus vel quatuor exemplaribus literae ducis Theodori, ut sunt: a) sic dictum originale, in tabulario capituli

Posoniensis asservatum; b) coram duce Corvino productum; c) simplex copia Viennae et d) coram conventu Lelesziensi exhibitum. Quia vero originaliter confectum exemplar, prout superius demonstravi, seu a) idem fuit cum eo, quod Ioannes episcopus duci Corvino exhibuit***), tuto ambo exemplaria pro uno idemque assumere possumus, ita ut revera tantum 3 exemplaria: a), c) et d) nobis remanent.

Si autem prae oculis habemus, quod charta exemplaris b), seu originalis, per episcopum Iohannem producti, et per ducem Corvinum repudiati, cujus textus idem fuit cum texto exemplaris a), secundum assertum ejusdem ducis Corvini polita et talis inventa fuit, de qua prior scriptura deleta fuit; charta autem exemplaris d) non tantum non abrasa, sed „nec in aliqua sui parte suspecta" extiterit, tunc affirmare possumus, hic certe de duobus diversis exemplaribus, polito nempe et non polito, sermonem fieri. Cum res sic se habeat, respondendum esse huic difficultati. Si concedimus, exemplar d) unice et solummodo ex exemplare b) describi debuisse et potuisse, quia exemplar c) episcopo Taraszovics inacessibile fuit, tunc oritur questio, quando ista descriptio facta fuerit, seu, quod idem est, quando exemplar a) confectum fuit? Non indiget demonstratione descriptionem hodierni exemplaris a) Posoniensis ex exemplari b) solum eo in casu fuisse possibilem, si dux Corvinus literam sibi praesentatam, perforatam vel lineis ductis inutilem factam vel vero cultro scissam, et quidem in formam crucis reddidisset episcopo. Dux Corvinus dicit quidem de sibi praesentatis 6 literis, quas „falsas, iniquas et viribus carituras esse", „indebite et injuste fuisse confectas", et ideo eas cassavisse et viribus destitutas esse censuisse. Quaritur nunc, quid tenendum de ista cassatione ducis? Si etenim cassatio idem sit, prouti nonnuli affirmant, ac annihilatio, tunc dux Corvinus excidit eas et episcopo non iam restituit. Sed tunc dictae literae, quia annihilatae et excisae, ad nos non pervenerunt et earum quondam existentiae unicum vestigium sola haec commemoratio est. Minime necessarium puto producere hic verba d. h. Nelis (Lettres cassées de la Chancel. de Burgogne. A Revue Belge de Philol. et Hist. VI [1927], 757—775) de literarum cassatione dicta. Liceat mihi tamen ex elucubratiuncula d. prof. Iosephi Holub (Oklevél cassatio. Turul, XLII, 1928, 128) depromptum citatum apponere ejusque verba de cassatione literarum apud nos afferre; quod scilicet cassare idem est sicut „abrogare et incidere", item „propria manu ad modum crucis cum cultro scindere". Sic solent hodie exsolutas quietantias perforare in signum effectuate solutionis. Secundum hunc usum ergo non est necessarie putandum, ducem Corvinum dictas 6 literas annihilavisse, solum cum cultro scindisse et sic extra usum positas literas episcopo reddidisse. De ista, sic extra usum posita, genuitate et juridica validitate privata litera sua episcopus et monachi prudenter silentium altum tenebant. Dein vero, fa-

***) Littera ducis Corvini nec hodie est plenarie publicata et consequenter nec totaliter cognita. Frustra inquirebam de ea in tabulario Capituli Agriensis, ubi anno 1721 eiusdem exeplar depositum fuit. Adest quidem in indice, sed quidam eam loco amovit. Mihi persuadeo, quod si exemplar eiusdem litterae plene cognitus esset, etiam quaestio de exemplaribus a), c) et d) eorumque identitate evidentior evaderet.

ventibus circumstantiis, qûum oportunum erat, scripturam exemplaris b) repudiati et in occulto reservati de ductu in ductum transtulerunt in novam, irreprehensibilenque chartam et sic perfecerunt hodiernum exemplar, Posonii asservatum.

Ast praeter hanc explanationem cogitari potest adhuc alia interpretatio. Assumi potest, compositores exemplaris b), seu per episcopum praesentati, statim occasione compositionis et originale et ejus par, id est ejusdem literae duplex exemplar descripsisse, quorum unum episcopus duci Corvino exhibuit, altero prae manibus eorum remanente.

Superius explicata descriptio exemplaris a) saeculi XV, ultimo decenio fieri ideo haud potuisse credo, quia rex Vladislaus II a. 1498 in causa Hilarii, prioris monasterii b. Michaelis in Maromoros, contra Ioannem episcopum Munkacsiensem, hunc qua talem pronuntiaverit, qui certas literas ejusdem regis ad sinistram expositionem suam impetrasset vulgo seductorem regis. Difficulter ergo credi potest, ut episcopus ausus sit refusam literam ducis Theodori describi curare. Cum porro ab a. 1498 usque ad a. 1551 nulla literalia documenta adsint, certus terminus poni nequit. Antiquius dixi hanc restitutionem intra a. 1569 ea 1597 absolutam fuisse. Huic meae persuasioni etiam nunc adhaereo. Interea, seu melius postea originale antiquum intercidit et qua inutilis et restaurati exemplaris memoria quoque evanuit. In dorso noviter destituti exemplaris legitur inscriptio episcopi Premisliensis, Krupecki, a. 1610. Haec est secunda commemoratio hodierni exemplaris, cujus textus multoties editus erat in transsumptibus nonnulorum locorum credibilium, uti, proximus post a. 1635, in conventu Jaszoviensi a. 1642, imo etiam ista transsumpta pluries transumebantur. Et, ut iam dixi, in conventu Lelesziensi 21 Jun. et 11 Jul. 1693 dupliciter transsumptam literam ducis Theodori confirmavit tandem 23 Febr. a. 1693 rex Leopoldus. Ast quia talis impertitio consensus regii oblique factum esse dici potest, principes Rakóczi et comes Aspremont, ut episcopus De Camillis 6 Jun. 1696 cardinali Kolonics scripsit, „iterum occuparunt omnia". Et quidem recte, dico, cum juris Hungarici peritis.

——— * ———

En opinio, qualem consiliarii Hungarici regi Rudolfi plenipotentiario, principi Mathiae, dederant 3 Sept. 1597, in negotio possessionum Boboviscse et Lauka monachis reddendis: „Quantum ad proprietatem duarum possessionum, Boboviscse et Lauka, quas ad dictum monasterium ipsorum pertinere asserunt, quamvis jura et privilegia bonaque ecclesiis et cultui divino dicata sarta tectaque esse cuperemus, quia tamen Rákoci dominium arcis Munkács s i m u l cum illis possessionibus... aprehendise... dicat, p r a e t e r v i a m j u r i s atque simpliciter ad unius saltem partis instantiam adimi ei non posse existimamus, id, quod etiam sua majestas... in suis... literis annuit, sed fratres isti, si quod jus in iis... praetendunt, jure acquirant".

Cum tempore monasterium etiam via juris tentavit possessionem a duce Thedoro donatarum villarum assequi. Occasione scilicet intro-

ductionis comitis Caroli Friderici Schönborn-Buchheim-Wolfsthal in dominium Munkacsiense 21 Aug. 1731, nomine monasterii episcopus Georgius Gennadius Bizanczi contradixit quoad Bubuliska et Lauka, quem dein introductores ad terminum rationem contradictionis redditurum in praesentiam regiam citarunt. Hic processus a. 1737 est terminatus monasteriumque repudiatum. Tempore tamen protohegumeni Ioannicii Bazilovics, in sessione in Podhering habita 10 Jan. 1792, etiam limites dictarum villarum definiti erant.

Eodem tempore cum processu Schönborniano monachi et alium processum movebant contra episcopum Bizanczi et successores episcopos, qui a. 1751 terminatus cum mandato reginae, ut episcopus Olsavszki monasterium deserere debeat. Cum Olsavszki e monasterio demigrare et novum domicilium in urbe Munkács sibi et succesoribus aedificare debuerit, hac occasione et archivum transferre coactus fuerit. Quomodo tunc separatio actorum episcopatus et monasterii peracta fuerit, de hoc negotio nullum notatum invenitur.

De tabulario Munkácsiensis monasterii

Cum monasterium Munkácsiense inde ab a. 1751 residentia erat hegumeni postea protohegumeni Ordinis s. Basilii Magni, collectionem abinde literalium documentorum deberemus pro archivo Protohegumenatus seu Ordinis per dioecesim Munkacsiensem antiquam seu ante dismembrationem habere, ast vincula inter protohegumenatum et singulos hegumenatus non erant tam arcta, ut exinde separatum archivum excresceret. Hegumeni monasteriorum omnino correspondebant cum Protohegumeno, quem pro Superiore, vita durante, eligebant, sed annuatim sub praesidio ejusdem ad consessum conveniebant et agenda constituebant de certis persequendis intra regulam s. Basilii. Coaluit ergo satis magna collectio actorum literalium in archivo monasterii Munkacsiensi, sede Protohegumeni, collocato in uno cubiculo ad conservationem satis apto.

Scriptorum fasciculi, ad fulcris repositi, numerabantur ante a. 20 circiter 61. Antiquissimum documentum, litera nempe ducis Theodori de a. 1360, asservatur, ut notum, in tabulario capituli Posoniensis. Hic autem invenitur traductum ejus in lingua hungarica s. XVII et slavonica indefinibili temporis et multa transumpta ejus. Cum documenta usque ad separationem i. e. ad a. 1751 episcopatus et monasterii communia fuissent, maximam partem autem eorum episcopus Olsavszki secum asportasset, in monasterio ex eo tempore parum invenitur. Sunt equidem satis magno numero, quae jucundum est legere, eorum tamen major pars consistit ex transumptis, partim originalibus, partim vero copiis, antiquissimorum diplomatum iam notorum. Praeter has adsunt adhuc quaedam localia, minoris momenti. Ex separatione episcopatus et monasterii intelligitur, longe majorem, imo maximam partem scriptorum originem post annum 1751 duxisse, inter ea nonnulla continent metales reambulationes. Ex eo obtutu,

quod cuncta monasteria privatorum fundationes erant, aliqualiter intelligi potest certa eorum independentia, cum unumquodque monasterium de suis propriis bonis vivebat. Taliter evenit, qua unumquodque monasterium sua propria documenta domi servabat, nec potuit quoddam centrale archivum confici. Ad codicem ergo diplomaticum monasteriorum Ordinis per diocessim antiquam Munkacsiensem dispersorum necesse erat documenta ex singulis monasteriis separatim conflare. Plura claustra cum tempore partim perierunt, ut s. Michaelis in Körtvélyes in Maramoros, novissime in Bukócz com. Sáros, in Krasznibrod com. Zemplin, partim vero abolita fuere, ut omnia monasteria Máramorosiensia, inter illa celebre claustrum in Uglya. Acta horum abolitionis extant in Archivo Regnicolari et quidem inter scripta sectionis Consilii Locumtenentialis et Camerae Hungaricae.

* * *

Quia fata episcoporum et monachorum ad annum 1751 usque communia fuere, quisquis facile intelliget, maximam partem documentorum in codice diplomatico episcopatus Munkácsiensis accumulatorum, non equidem in extenso, sed in extractu, etiam in codice monasteriorum Ordinis s. Basilii locum habere debere, tanto magis, cum eorum non exiguam quantitatem ego prima vice divulgavi.

Проф. І. Борщак, Париж

ДІЛА Й ДНІ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА В ЖОВТНІ-ГРУДНІ 1728 Р.

(За невиданим оригінальним рукописним щоденником гетьмана, що зберігається в Архіві французького міністерства закордонних справ).

Щоденники, під польською назвою «Діяріюш», були досить розповсюднені і в давній Україні. Живучи за бурхливих часів, коли важилася доля України, не всі з предків теперішніх українців покривалися «лѣности плащемъ», як гірко скаржився Самуїл Величко, а воліли залишити нащадкам «Діла й Дні», що їх вони були за свідків. Більшість цих «Діяріюшів», на превеликий жаль для історії, загинули, але дещо зберіглося, наприклад «Діяріюші» Д. Туптала (Святого Дмитра Ростовського), Миколи Ханенка, Якова Марковича, не кажучи вже про урядові «Діяріюші», що їх провадили в гетьманській канцелярії.

Не міг не віддати данини цьому літературному жанрові й Пилип Орлик, один з видатних представників тодішньої української культури. Звиклий до того, за родом своєї діяльности на посаді Генерального Писаря, мати постійно діло з документами, Орлик розумів вагу нотування того, що бачив, чув і робив. Писати «Діяріюш» або щоденник Пилип Орлик почав ще в Україні, але про цей щоденник ми досі нічого не знаємо. Чи не завдяки своєчасним записам Орлик, у листі до Стефана Яворського (1721), міг так оповісти свої розмови з Мазепою?

Проте маємо документальну згадку про існування Орликового щоденника за Бендерських часів. 1726 р. гетьман писав до французького єзуїта Кашода: «Всі ці сумні події (Полтава, втеча через „Дикі поля" . . .) я пам'ятаю дуже добре, бо заніс їх свого часу в Діяріюш, що його не раз перечитую»[1]. Знову таки з слів Григора Пилипича Орлика знаємо про те, що існував батьківський щоденник од часу, коли гетьман залишив Солунь (1734) аж до його

[1] Копія латинського листа в Архіві Дентевілів, у Франції.

смерти[2]. Та того «Діяріюша» досі не знайдено. Чи зник він назавжди? . . .

По смерти гетьмана Орлика (1742) молдавський господар Маврокордато залишив у себе його папери й лише 11 лютого 1744 надіслав частину гетьманського архіву до французького амбасадора в Царгороді[3]. Григор Орлик, пригнічений першою неправдивою вісткою з Яс про цілковиту загибель батьківських паперів, писав до Люї 15-го: «Всі ті папери й документи мають першорядне значіння для Козацької Нації й для Франції. Коли би ці папери дісталися до російських рук, лихо буде тоді нашим прихильникам в Україні. Ці папери бо були для цілого світу доказом славетних традицій й вірности, що нею Козацька Нація дотримувала своїх обов'язків од часів гетьмана Мазепи аж до наших днів».

Аж тільки 1756 р. Григор Орлик довідався через якогось француза-крамаря в Царгороді, що в Маврокордата, вже тоді звільненого з господарського уряду, зберігаються якісь папери гетьмана Орлика. 4-го липня 1756 р. Григор написав до Вержена, французького амбасадора в Туреччині, що його прохав роздобути батьківські папери й вислати їх до нього. «Скільки я пам'ятаю — писав Григор Орлик — всі папери мали міститися в 14 грубих томах; батьківське листування зі мною, ціле таємне листування Мазепи, що його так пильно розшукували Московини, Дедукція прав України[4] мого батька, меморіяли й проекти батька в справах України»[5].

Частину тих документів Вержен таки одержав од Маврокордата та нового господаря Волощини[6] й вони зберігалися в Григора Орлика аж до його смерти. Коли Григор Пилипич помер, за французьким законом, його папери, що мали державний інтерес, забрали на перегляд до тодішнього міністерства закордонних справ. Частину їх потім повернули вдові Григора Орлика (це так звані папери замка Дантевілів, що їх віднайшли 1922 р.), а частину залишили в архіві міністерства закордонних справ. До цієї частини належить також Щоденник Пилипа Орлика, що його ми знайшли 1920 р. Цей Щоденник тягнеться від 1720 р. до кінця 1732 року. Рукопис за роки 1725, 1731 бракує в архіві, він десь, напевно, зник. Щоденник уявляє з себе п'ять грубих томів, ін фоліо, оправлених у зелений сап'ян. Шіфр архіву: Memoires et Documents. Pologne (1720), № 7, 8, 9, 10, 11.

Гетьман робив свої записи на сторінках невеличкого формату, типу шкільного зшитка. Коли оправили рукопис, під час Другої

---

[2] І. Борщак, **Великий Мазепинець — Григор Орлик, Львів 1932,** стор. 133.

[3] C. Filitti, **Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumains aves la France,** Bucarest 1915, стор. 429.

[4] Ми її видрукували в 1925 р. в львівській **«Стара Україна».**

[5] І. Борщак, **Великий Мазепинець . . .,** стор. 133.

[6] 4-го липня 1757 р. Вержен сповіщав, що одержав 4 томи рукописів, що належать Григорові Орликові та обіцяв вислати їх йому вірною оказією (Filitti, **op. cit.**).

Імперії, понумерували в архіві всі картки, так що Щоденник має подвійну пагінацію: гетьманську й архівну, бо при оправі вклеїли на смужках паперу два аркуші вдолі, тому й вийшов формат ін фоліо.

Рукопис є писаний польською мовою, що нею Орлик, як і всі освічені українці того часу, добре володів. Низку документів, що їх гетьман записував до Щоденника, подано мовами оригіналу (латинська, французька). Зустрічається й кирилиця задля назов свят і церковних термінів. Рукопис архіву хтось читав (12-3-1774 та 26-11-1777) і робив помітки.

Коли й хто саме з рукопису зробив коротку копію, невідомо, але ця копія вже 1804 р. була власністю Ст. Замойського (припускаємо, що цю копію зробив хтось з польських еміґрантів, що мав вступ до Архіву), що від нього дістався до бібліотеки Чарториських у Пулаві і він мав бути надрукований, бо 8 липня 1830 р. варшавський цензор дав на це свою згоду. Але війна, що почалася незабаром між Польщею та Росією пошкодила цьому. Та сама копія й знаходиться в Краківській бібліотеці Чарториських і з неї користав Равіта-Гавронський, Голійчук і Єнсен. Цей рукопис вважався за оригінал, доки ми не знайшли 1920 р. рукопис французького міністерства закордонних справ.

Щоденник Пилипа Орлика за змістом записна книжка. Автор рідко пускається в довгі рефлексії. Це не завжди було легко такій емоціональній натурі, як Орлик, але він записував свої пригоди в непевних умовах і ніколи не знав, чи його Щоденник не дістанеться до небажаних рук. Тому зустрічаємо в рукописі такі глухі натяки: «в певній справі», «про що сам знаю», красномовне замовчання, або: «інших листів тут не вписую, бо в них є деякі глибокі таємниці, що їх не хочу ані перу, ні паперові довірити». Чимало таких «таємниць» так і не вдалося нам розкрити.

Писав гетьман свій Щоденник, звичайно, щодня, але іноді, особливо в переїздах або за хворістю, записував події свого життя й «пост фактум». Нераз гетьман перечитував свій Щоденник, дечого додаючи, дещо виправляючи. Писав бо Орлик, видко, не тільки задля себе, але й для нащадків, сподіваючися, що «хтось прочитає» його Щоденник.

Промайнули століття, з архівних тек виходить на світ Божий цей високоцінний Щоденник найкращого Мазепинця, що про нього можна сказати словами Горація: «Impavidum ferient ruinae»[7].

В переїздах по бурхливому морю, в облудних корчмах, під страшною спекою, а то й в холоді, на далекому вигнанні, де такий гіркий хліб, писалися сторінки Щоденника, що краще за всякі студії малюють постать Пилипа Орлика. Ця постать не програє від читання Щоденника, натомість вона підноситься до найкращих постатей українського Пантеона.

---

[7] Руїни били його але не змогли зламати його непохитної твердости духа.

Відчинимо навмання Щоденник Орлика за жовтень 1728 року; 17/28 вересня за старим календарем[8] гетьман нотує: «У вівторок, після Кондії, під вечір, був у мене ксендз Суперіор[9] і забарився недовго на короткій розмові; він бо поспішав задля читання Вечірні перед завтрішнім Святом Святого Архангела Михайла. Він оповідав мені, що сьогодні Порта оголосила заборону продавати французам пшеницю. Дехто з цього факту пророкує війну, а я розумію лише, що цим економять збіжжя, бо минулого літа був неврожай; про війну ніхто мене не переконає, як довго теперішній Падишах і його Великий Везир, люди зовсім виніжені, житимуть і пануватимуть».

«18/29, в середу, вранці привезли винограду з села Мізмеру, 500 оків; я їх наказав видушити на вино, завтра мають привезти решту винограду, тобто 800 оків, бо сьогодні бракували вози, щоби все привезти. Після обіду, по Кондії, я відвідав п. французького консула, що є хворий на подагру, але я знайшов його вже поза ліжком. Я залишив їх на тій грі, коли я почув, що вдруге вдарили в дзвони на Вечірню, що на ній я був присутній. Також я був на благословенні Найсвятішими Тайнами, що його відправляв ксендз Сюперіор безпосередньо після Вечірні».

1/20, 2/21, 3/22 жовтня, за новим календарем, «не було нічого задля запису».

«6/25, в середу, я читав французькі газети, що друкуються в Голяндії, про різні події в Європі з минулого місяця липня, між іншим про небіжчика ґрафа Флемінґа, що дослівно тут вписую». Далі йде довгий відпис з французьких гезет, що по цензурних причинах друкувалися в Голяндії, про ґрафа Флемінга[10]. Також гетьман виписав з тих самих газет відомості з Москви, зі Швеції, з Царгороду, з Петербургу, з Франції про Суасонський Конґрес[11] та додав: «Є ще інші відомості в тих газетах, цікаві й варті, щоб їх записати, але мучить мене суворий біль голови, що не дає мені змоги ані читати далі ані виписати цікаві речі». Проте гетьман усе ж виписав з газет, що «в минулому місяці травні, 16 дня, канонізовано Благословенну Марґариту де Кортона з великими церемоніями й врочистостю. Та Свята була черниця ордену Св. Франціска»... Далі, Орлик виписує саму церемонію канонізації й додає: «Це є та сама Марґарита, що про неї згадано в цьому Щоденнику минулих місяців, а саме, що Святий Отець Папа в церкві

---

[8] Орлик завжди нотує в свому Щоденнику дати старого й нового календаря.

[9] «Старший» в єзуїтській французькій місії в Солуні.

[10] Граф Якоб Гайнріх Флемінґ (1667—1728), саксонський державний діяч, перший міністер електора Августа. Коли останній, 1697 р., зробився польським королем, Флемінґ грав велику ролю в Польщі. Орлик був близький до нього й листувався з ним. (Див. **«Сборникъ»** Київської Комісії, виписк другий, Київ, 1916, стор. 47—112).

[11] Про Суасонський Конґрес і ролю на ньому гетьмана Орлика див. нашу розвідку **«Гетьман Пилип Орлик і Франція»** (**«Записки»** НТШ, т. 134—135, стор. 95—98).

при всіх сказав такі слова· «Благословенна Марґарита є Свята, воістину вельми Свята».

7/26, в четвер, жовтня, за новим календарем, 1728 р. гетьман пише: «П. Онест, голяндський консул, надіслав до мене італійські газети, що в них є багато речей». Орлик виписує в Щоденнику польською мовою новинки з Суасона, з Англії, з Росії. Між іншим читаємо в нього: «Козаки, не знати які саме, чи то Задніпрянські (тобто „лівобережні" Ї. Б.), чи то мої, Запорожські, заатакували були Польську Україну, але дістали поразку від поляків і були вигнані. Чимала кількість їх дісталася до полону, їх привезли до Великого Гетьмана Коронного, що хотів довідатися чому вони вчинили цей напад... Коли я закінчив усе це записувати Кароль[12] приніс до мене жалібну вістку від ксендза Сюперіора Ґресета про смерть Святого Отця[13], дійсно Святого, Римського Папи, про що ксендз Ґресет довідався сьогодні з Ліворна...»

«10/29, в неділю, я був у французькому костелі на Месі... Я бачився з ксендзем Ґресетом, бажаючи від нього точно поінформуватися про смерть Святого Отця, але я зрозумів з оповідання ксендза Сюперіора і інших людей, що ця вістка не певна, але хвальшива...»

«11/30, понеділок. Минулої ночі я захворів, здається, на лихоманку. Під вечір було надто тепло. Не маючи змоги перенести цього тепла, я зняв з себе кафтан і в одному лише короткому й легкому кафтані сидів аж до десятої години, доки не пішов спати. Щоби згасити велике прагніння, що його я мав, я випив підряд два келихи італійського вина, що зветься „Вердець". Це вино саме по собі надає прохолоду, а я ще додав до нього так багато води, що ледве четверта частина вина залишилася. Крім цього, коли мені в ліжку стало неможливо лежати від того тепла, і комарі докучали мені нетерпимо, я розкрив руки й груди, щоби відігнати трохи комарів і щоби мати прохолоду. При цьому двері та вікно були відчинені, а повітря було шкідливе. Тому я почув спершу в ногах, а потім у плечах, руках і взагалі в цілому тілі ламання костей. Все це мучило мене до самого світанку, бо я не міг зовсім заснути... Не виспавшися, я встав з ліжка. Не знаю, як скінчиться цей випадок, бо почуваю в цілому тілі й в шлунку лихоманку. Нехай Господь Бог, як хоче, розпоряджається моїм здоровлям. Від Його волі й пляну я цілком залежу й все від Його доброї руки прийму з вдячністю».

Першого жовтня, за старим календарем, було свято Покрови, «що його греки не знають»; 2-го жовтня гетьман почував себе краще, дякуючи лікам, що їх дав йому «Пан Олександер медик». «Сьогодні ранком я відібрав листа від мого коханого Духовного Отця Кирила, Протосингела Синайського, що тут задля заспокоєння моєї журби три роки мешкав, щоби зібрати на свій Синай-

[12] Покойовий і особистий секретар гетьмана.

[13] Бенедикт 13-й був папа від 1724 до 1730 року.

ський манастир датки... Він повідомляє мене, що там помер архієпископ Синайський, а після смерти його тамошні брати вибрали його собі намісником. Я бажаю йому з цілого серця, щоби він був намісником тієї архієрейської гідности, якої він достойний через своє зразкове життя. Бажаю йому тую архієрейську гідність ще тому, що він наша людина, Львів'янин з Руського Воєводства...»

«7/18 жовтня, за старим календарем, повідомили гетьмана, що „в сусідстві моєї господи одна людина, що в неї мій син Михайло[14] тримав до хреста троє чи четверо дітей, будучи в одного сусіди задля якоїсь справи, стоячи на повітрі, впав несподівано на землю й помер негайно.

Господи Боже, змилосердися над його душею. Був він добра людина, хоча, правда, радий був напиватися, що, певно, і згубило його: таке казав мені медик Олександер, що бачив познаки тієї смерти».

8/19 гетьман мав у себе на обіді єпископа Дур'янського, а підчас Кондії французький консул оповів мені, за докладом віцеконсула Нігропонтського, що, мовляв, в Царгороді ув'язнили московського Резидента й Польського Агента. Але про це треба чекати більше певних відомостів, бо в цьому краю кожного дня кожний може знайти скільки хоче таких байок, особливо підчас кави».

11/20 жовтня, за старим календарем, був день народження Пилипа Орлика. Він «замовив дві Служби Божі, що з них я одну вислухав у сусідній церкві Святого Костянтина за відпущення моїх гріхів і яко подяку Всемогутньому Богові за те, що мене від мого народження аж до цього часу зберігає, бо не хоче смерти грішника. Нехай же буде повіки прославлений Господь і Творець мій, за його несчислені ласки й добродійства, що ними Він мене, негідного й великого грішника, обдаровує. Були в мене ксендз і Дідаскал з Протопопом з повіншуванням».

12 жовтня, за старим календарем, Орлик між іншим записує: «...Був у мене єпископ Кампанський, суфраган тутешньої солунської митрополії. Він цього року неначе продав свою єпископію солунському Митрополитові за деяку суму грошей і, доклавши ще гроші, купив у теперішнього царгородського Патріярха Паїсія Пилипійську чито Драмійську митрополію, що її його попередник Пилипійський Митрополит замінив на Серейську митрополію в Патріярха, додавши до цього більше грошей. Це сталося після смерти Серейського Митрополита Отця Степана, що був чесна людина й мій приятель. Він виявив мені гостинність і любов, коли впродовж чотирьох місяців, за наказом Порти, я жив у Сересі. Таку то торгівлю ті греки вчинили в святих справах, ідучи слідами клятого Симона, а ще більше слідами Юди, що перший запровадив продаж святих справ, запродавши Найвищого Спасителя на смерть».

[14] Другий син гетьмана, що жив з ним у Солуні. Доля його невідома; здається, що він зробився ченцем.

14, 15, 16 жовтня, за старим календарем, гетьман писав довгі листи до Станислава Лещинського, до Гольштинського князя, до барона Гепкена, шведського Державного Секретаря й до барона Спара, шведського представника на Суасонському Конґресі, до ґрафа Басевіца, представника Гольштинського князя на тому ж Конґресі, до свого зятя генерала Штейнфліхта, і до своєї родини. Всі ті листи, за винятком листів до своєї родини, гетьман вписав у свій Щоденник «для спогаду про минуле». З довгого листа до Станислава Лещинського витягаємо такі уступи: «... В Римі моя справа посовується вельми повільно ... Є небезпека, що по смерти короля Августа в Польщі, Москва схоче половити рибку в каламутній воді ... Моє Запорожське Військо (в Криму, І. Б.) щодня побільшується. Не тільки з України, але й з Слобід Московських (тобто з Слобідської України, І. Б.) Козаки, втікаючи з суворого гніту, збіраються на Запоріжжі, як на свому захисті. Грецький єпископ, суфраган Солунського Митрополита, збіраючи датки, був у Січі Запорожській, і оповідав мені, що в усьому війську, що його хоробрість він не міг доволі нахвалити, почувається плач, стогін і глибокий жаль, що мене не мають там довгий час, не бачать мене, не знають нічого про моє здоровля, що щоденно приходить в упадок через тутешнє повітря, що його навіть тутешні мешканці тяжко переносять. Все моє життя тут повне горя, а відїзду в інше місце не можу осягнути від Порти» ...

«В четвер, 17 жовтня, за старим календарем, гетьман поїхав до Дойрен, за 14 годин подорожі звідси, разом з єпископом цього міста, що чекав на мене тут більше як тиждень. Ми попасували за п'ять годин звідси під деревом в одному турецькому хуторі, а ночували за 4 години від попасу в селі Янісі, де є квасильня мінеральна вода й щоб її вживати у місяцях червні та липні сила народу приїзджає з усіх сусідних місць».

18 жовтня Пилип Орлик дістався в Дойрен, що його описує в таких виразах: «Містечко це досить величеньке, в підніж'ї гір, над плесом. Турецьких домів в ньому більше як 2000, а християнських (всі, без винятку, болгари) коло 200. Існує тільки одна церква, за містечком, на скелі, церква старенька, будована ще за часів християнської держави. В містечку єпископський престол. В тому плесі є досить багато риби, особливо в зимі. Вона з глибини іде до берега і її там ловлять ...»

«19/20 жовтня не було нічого задля запису. Ми лише з єпископом займалися розмовами. Він прийняв мене гідно й призначив мені разом з собою господу в своєму нововибудованому домі».

1-го листопаду, за новим календарем, гетьман і Дойранський єпископ обідали в Економа дойранської єпархії. «Це, як пише Орлик в свому Щоденнику, людина вельми гарна, розумна й щиро гостинна. Він нас частував по грецьки, але все було гарно й виставно приготовлено ...»

3 листопаду, за новим календарем, «з ранку аж до самого вечора ми полювали, але не загнали жодного зайця, бо вони тут

рідкі . . . Проте ми піймали більш як 40 куріпок, що їх тут незчисленна сила. День був непогідний і дощовий».

5-го листопаду, за новим календарем, гетьман повернув до Солуня, куди він дістався «як зачиняли вже браму. Добре що Ян[15] поспішився наперед і впрохав, щоби почекали на мене».

6 листопаду, за новим календарем, Пилип Орлик писав: «Сьогодні, в день Святого Мученика Дмитра, я був на Службі Божій в митрополичій церкві, де було багато людей, тому що в жодній іншій церкві не було Служби Божої. Той Святий був солунський Патрицій і мученицький вінець дістав разом з своїм товаришем, Святим Мучеником Нестором. Після Служби Божої я зайшов до Йм. Ксендза Сюперіора й посидів з тим наймилішим мені Отцем більш як пів години на різних розмовах. Він, між іншим, казав мені, що п. Еспенет, французький купець, має Меркурія[16] від місяця серпня. Я післав негайно до нього Кароля, щоби він попрохав цей часопис, але він не знайшов його дома».

7 листопаду, «після ранньої грецької Служби Божої, я був на Месі й на проповіді в французькому костелі. Там я бачив п. Еспенета, що його прохав надіслати до мене Меркурія. Він негайно надіслав його до мене. Там я прочитав між іншим цікаві речі про Суасонський Конґрес, що продовжує свої наради, без усяких перешкод».

Далі, гетьман вписує в свій Щоденник з Меркурія вістки з Персії, з Туреччини, з Московщини, з Польщі й додає: «Є ще інші відомості з Італії, з Франції, з Еспанії, з Англії і з Німеччини, але, бажаючи бути короткий, я їх сюди не вписую, залишаючи решту паперу в цьогорічному Дяріюші на інші важливіші записи подій, що в майбутньому траплятимуться».

9 листопаду, за новим календарем, «в день Патронки моєї наймилішої дочки Анастасії, генералової Штейнфліхт, я вислухав за її здоровля й відпущення її гріхів Службу Божу в грецькій церкві Святого Костянтина; Службу Божу, що її я замовив. Нехай же моя Найдорожча Дочка за молитвами Святої Анастасії проквітає довгі роки в пошані й в щасті, а найважніше в Божій Ласці. На честь її я мав у себе на обіді ксендза єзуїта й трьох тутешніх місіонерів, двох священників (грецьких) і одного ляїка».

7 листопаду, за старим календарем, «я вислухав Святу Месу в французькому костелі. Я бачив ксендза Сюперіора, що оповів мені за листами з Стамбулу, що . . . там заснували латинську академію, щоби Турки вчилися латинській мові. Як це станеться, можливо, що цей магометанський нарід навернеться на Христову віру. Дай Господи!».

9 листопаду, за старим календарем, був у гетьмана «жид Даніель медик», що оповів йому, що дістав з Царгороду листа, за яким «П. Олександер Гіка, великий Драгоман Отоманської Порти, помер несподівано. Я якраз до нього кілька місяців тому писав

[15] Слуга гетьмана в Солуні.
[16] Часопис французькою мовою.

два листи в моїх справах, одначе жодної відповіди я не одержав, бо з того світу він не пришле мені відповіди».

12 листопаду, за старим календарем, Орлик обідав у «Ксендза Єзуїтів, що мене частував так, як це Єзуїти можуть».

15 листопаду, за старим календарем, «в перший день Посту, були в мене ксендзі єзуїти, що віншували мені з нагоди цього Адвентового Посту». Ті єзуїти сповістили гетьмана, що Великий Драгоман Порти живе. «Помер не він, як це мені жид Даніель медик оповів, але Перший Перекладач Французький. Цього самого дня вітер був вельми сильний, в ночі він зробився ще сильніший, так що я боявся, щоби він не зірвав з основи моєї хати, особливо тому, що вона стоїть високо й виставлена взагалі на цілу силу північного вітру. Зрештою, вона збудована чи то зліплена вельми слабо, за тутешнім звичаєм».

2 грудня, за новим календарем, «в день Введеннія у Храм Пречистої Діви, не було нічого задля запису. В мене обідали, з нагоди іменин мого коханого Григора, що їх я вчора святкував, П. Олександер Медик, що з ним я забарився, без усякого частування, на одних лише розмовах, по обіді аж до самої Кондії».

3 грудня, «в день Святого Франціска Ксаверія, я був у ОО. Єзуїтів, тутешніх місіонерів, на Святій Месі, що Її я вислухав на честь Господа Бога. Він прославив цього Святого й в житті й після смерти великими чудами й апостольською силою навертати на Христову віру поганців у Індійських країнах[17]».

5 грудня, за новим календарем, Пилип Орлик був «у французькому костелі на Месі й на проповіді, що її виголосив ксендз Сюперіор Ґресет на честь Святого Франціска Ксаверія, хвалячи Його досить мудро й прекрасно, як це вимагають великі заслуги й чесноти цього Святого. Я мав у себе на пісному й вбогому обіді мого Духовного Отця й п. Олександра Медика».

2 грудня, за старим календарем, гетьман «бачив через вікно моєї господи, як яничари вели 17 знатніших Юриків до Вежі-в'язниці, тяжкої й тиранської. Я питав, чому карають тих Юриків. Мені відповіли, що Юрики, не маючи змоги перенести тягарі, що ними їх пригнічує Юрук Бей, післали благального листа до Порти, через своїх делеґатів, прохаючи, щоби Юрук Бей не порушував їх старовинних привілеїв і побирав би податки, тільки ті, що йому належаться. Їх супліку прийняли в Порті й розглянувши їх слушне домагання, дали їм фірман до Юрука Бея, щоби він не вимагав од них більших податків, ніж це було за давніх часів. З тим фірманом надіслано до Солуня чугудара, але інший чугудар був посланий наперед до Юрука Бея з зовсім іншим фірманом, щоби він брав п'ять талярів більше тієї суми, що її платять Юрики з кожного села. Юрики, не знаючи нічого про той інший фірман, прийшли до Бея юрбою, більше ніж 500 людей, з своїм фірманом і Чугударем. Останній показав Бееві фірман, а той

[17] Мощі Святого Франціска Ксаверія тепер знаходяться в Ґоа, в португальській Індії.

показав йому свій фірман. Тоді Юрук Бей, разом з Юриками, пішов до тутешнього судді, Найвищого Мулли, що з ним Юрук Бей раніше вже умовився, що саме він має чинити.

Впустивши до себе Юрука Бея з 17 знатнішими Юриками, Мулла замкнув браму, залишивши на вулиці решту величезну юрбу озброєних Юриків, що бажали боронити своїх прав, а також захищати своїх делеґатів. Тоді та юрба почала штурмувати браму й стріляти. Вона певно виламала би браму в палаці Мулли, що разом з Юрком Беєм добре таки перелякалися, якби Яничар Ага, попереджений чи упроханий, не наїхав був з своїми яничарами на цей гармидер. Тоді Юрики всі до одного забралися до одного Хану, де замкнулися. А тих 17 Юриків, що пішли до Мулли, за наказом останнього, Яничар Ага забрав і наказав своїм яничарам повезти їх до вежі, до в'язниці, що знаходиться недалеко моєї господи... Чим ця трагедія скінчиться, час покаже».

3 грудня, за старим календарем, «я вислухав у церкві Святого Костянтина Службу Божу, що її тутешній протопоп відправив. Одначе я слухав ту Службу Божу з великим згіршенням, бо його мала донечка, за престолом, підчас Святої Літургії чинила якісь там діточі забави. Отець з свого боку, здається, дивлячися на це, радів з того, не зважаючи на те, що служив страшенну Божеську Тайну. Коли прийшло до „Свят, Свят" і до проголошення слів Побідної пісні, він, пропустивши ті слова й гімн Трисвятний, безпосередньо перейшов до слів Господа Христа „Прийміть та їжте"... Коли прийшло до Причастія... співали також „Алилуя", куди приміщували аж до зануди непотрібне „Терере", чекаючи, що протопоп, за звичаєм, зробить знак, ударивши в Дискос ложечкою, за престолом, щоби скінчили співати. Тоді Ян, мій слуга... заглянув у престол, де побачив того милого отця, що сміявся з того, що його донечка посміхалася перед Престолом, хрестилася на всі лади й чинила смішні діточі поклони... Тому хвалю постанову в Західній Церкві, що там ксендзі не мають жінок і тому в час Божественних відправ і містерій не мають жодної розваги. А тут я щоденно згіршаюся через грецьких попів... Рідкий день пройде, щоби попи або один з одним, або з своїми парафіянами, підчас Служби Божої, не галасували. Зрештою самі парафіяни не мають жодної пошани до Божого Дому й до Найсвятішого Таїнства. А що вже казати про хлопців! Вони чинять в Церкві різні непристойності, бачучи, як їх батьки галасують. Я ще тут, у цьому краю, не бачив жодного грека, щоби він у церкві, підчас Служби Божої, виявив найменшу ознаку упокорення перед Богом та сердечного каяття. Стоять вони, як бездушні ідоли, в шапках, навіть підчас Херувимської Пісні, навіть підчас „Свят, Свят" і навіть під час слів Христа: „Це є Тіло моє, це є Кров моя". Ось такі є овочі клятої схизми. Через ту схизму вони втратили свою державу. Певно, одного

[18] Пилип Орлик був уніят, тому він одвідував грецькі церкви й католицькі костели. Навернувся Орлик на католицьку віру в Вроцлаві, на Шлезьку, де був від 17 січня до 10 березня 1721 р.

дня, втратять і віру, як мені це ствердив один тутешній знатний і вчений купець, жалкуючи з того, що кожного дня Грецька Церква впадає. Християни, не лише світські люди, але також і ченці, юрбою навертаються в магометанську віру, покидаючи Христову віру. Самі християни ледве тінь Христового Духу заховали, пастирі ж їх усі є Симоніяки, не дбають зовсім про порятунок душ, не пасуть їх, а лише стрижуть і п'ють не тільки їх соки, але майже їх кров.

Сьогодні, під вечір, я сповідався з моїх гріхів перед моїм Духовним Отцем, одним Святогорським ченцем, Болгарином з походження».

4 грудня, за старим календарем, Орлик писав у свому Щоденнику: «Сьогодні, в середу, в день Святої Великомучениці Варвари, великої моєї Патронки, а також коханої моєї дочки, що зветься цим іменем, я прийняв, хоч я недостойний цього через мої великі гріхи, Тіло й Кров Спасителя мого Христа Господа в Найсвятішому Причасті й замовив у іншій церкві Святу Літургію за цю ж мою кохану дочку Варвару. Нехай же її Господь за молитвами її Святої Патронки благословить тисячою благословень й ласк, нехай Він дасть їй довге життя, на Свою Славу Святу. Народилася вона в Батурині 1707 року, 7-го грудня, за старим календарем, охрещена 4-го січня 1708 р. Тримали її до Хреста небіжчик гетьман Мазепа з небіжкою стольниковою Обидовською, вдовою Ніжинського полковника, що пізніше одружилася з князем Четвертинським. Одначе, обидва вони вже померли».

6 грудня 1728 р., за старим календарем, гетьман писав: «Сьогодні в день Святого Миколи я був на Літургії в церкві Його імени; після Служби Божої я був запроханий на каву до Патрона, тобто до Прокуратора цієї церкви. Звідти я зайшов до о. Економа Великого, що з ним я забарився на різних розмовах коло години». Орлик довго розповідає, зі слів Великого Економа, як останній хоче купити «через симонію» вільну Сервійську Діоцезію, що залежала від Солунської митрополії. Великий Економ не мав грошей, але «тут є звичай, що хто не має готових грошей, щоби купити єпархію чи митрополію в Патріярха, той позичає грошей у турків, жидів або в християн . . . »

9 грудня 1728 р., за старим календарем, «в день Непорочного Зачатія Пречистої Діви, що його греки не святкують, бо вважають цей день звичайнісіньким, чим ображають Пречисту Діву . . ., я вислухав Святу Месу у французькому костелі . . .»

25 грудня, в день «Різдва Господа» гетьман був на Службі Божій у французькому костелі, де «вислухав три Меси . . . Після Служби Божої я вступив до коханих ксендзів і повіншував їм Свят».

На Новий, 1729 рік, Пилип Орлик «посилав Кароля, щоби повіншувати ксендзів Єзуїтів, французького та голяндського консула, а також і інших французьких купців . . .»

Ці уривки з Щоденника гетьмана Орлика не потребують жодного особливого коментаря. Вони лише свідчать про цінність Щоденника Орлика, що його видання, як писав небіжчик В. Липинський в невиданім листі од 29 жовтня 1920 р. до небіжчика Д. Антоновича, «було би за доказ пошани другої української еміґрації до першої».

Проф. Ілько Борщак, Париж

ФРАНЦІЯ Й ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА 1654 Р.

(За тогочасними документами)

Випадок, випадок еміґрації, схотів, щоби автор цих сторінок займався головно студіями про давні франко-українські зносини. Але цього разу той випадок був щасливий, бо Франція 17—18 вв. була перша потуга на західньому суходолі. Реакція її дипломатії та її громадської опінії була, так би мовити, міродайна для цілої Европи... Тому набирає неабияке значіння для історичної оцінки вікопомної Переяславської Ради 1654 р. відношення до неї Франції. Не надуживаючи словника, можна сміло, в деякій мірі, замінити вираз «Франція й Переяславська Рада 1654 р.» виразом «Західня Европа й Переяславська Рада 1654 р.».

Про яку саме Францію ми говоримо, коли розглядаємо її відношення до Переяславської Ради? Очевидячки, що ми маємо на увазі офіційну Францію, її уряд та дипломатію. Що ж уявляла з себе Франція під цим оглядом 1654 р.?

На чолі держави від 1643 р. стояв Люї XIV-ий, але він мав тоді лише 16 років і не був ще повнолітній. Регенткою-правительницею Франції була Анна Австрійська, точніше еспанська, бо належала до роду еспанських Габсбургів. Але за першого міністра Франції та за голову уряду був кардинал Мазаріні, що був тоді всевладний. Він, правда, мав за помічника державного секретаря закордонних справ Бріена[1], але роля останнього була чисто виконавчого роду. Ціла зовнішня політика була в руках кардинала Мазаріні.

Тодішня дипломатія мала, очевидячки, свої огріхи та тіні. Але її провадили фахові люди, що дали свої докази на тій ділянці, що мали свої традиції, що діяли далеко від юрби та її галасу, що знали, що щоби збудувати цілий будинок треба приносити цеглину за цеглиною... Зрештою рапорт якогось члена «Комітету Громадського Порятунку», що мав, очевидячки, мало симпатій до ди-

[1] Henri Auguste de Loménie, **Comte de Brienne** († 1666), був за міністра закордонних справ 1643—1663 рр.

пломатії «старого режиму», в серпні-вересні 1794 р. (революційний календар не числився з нашими місяцями) слушно твердив: «. . . Міністерство закордонних справ старого режиму було єдине міністерство, що добре провадилося. Від Анрі IV-го аж до 1756 р. (це є рік „зміни альянсів"; Франція зробила „альянс" з Австрією, що її досі непохитно поборювала, проти Прусії. Революція повернула до давньої антиавстрійської політики й була вельми прихильна до Прусії. Майбутність показала, що королі таки мали рацію, коли 1756 р. змінили зовнішню політику Франції, І. Б.) Королі самі керували зовнішньою політикою, читали всі депеши од закордонних представників Франції . . . Наші тирани встигли зробити з Франції найстрашнішу на суходолі державу . . .»

Від 1631 р. французький уряд мав у своїх руках зброю, задля того, щоби знайомити й керувати свою громадську опінію, очевидячки, громадську опінію вищого суспільства. Маю на увазі «Французьку Газету» („Gazette de France"), що її заснував 1631 р. лікар Теофраст Ренодо. Була то, можна сказати, родоначальник сучасної европейської преси. В газеті, що мала чисто урядовий характер, співробітничали король Люї XIII-й, Рішельє та Мазаріні. Більше того, коли по якихсь причинах уряд уважав за доцільне змобілізувати в тому чи іншому питанні громадську опінію, опінію, очевидячки, досить обмежену до вищого суспільства, він передавав до газети вістки, що їх діставав од своїх закордонних дипломатичних представників, бо «власних дописувачів» тоді не було. Порівняння деяких матеріялів, що зберігаються в Архіві Міністерства Закордонних Справ, з відповідними числами «Французької Газети» не залишають під цим оглядом жодних сумнівів . . .

Урядова Франція з того часу, коли один з французьких королів (Анрі I-й) був один час польський король, уважно слідкувала за справами в Польщі, що була частиною «Східнього Бар'єру», що його Франція збудувала задля боротьби з Габсбурґами. Слідкував уважно за польськими справами також і Мазаріні, що за його часів королевою Польщі була Луїза-Марія Ґонзаґ, дочка мантуйського князя, вихованка французького двору, дружина спершу короля Володислава IV-го, а потім його брата короля Яна-Казиміра. Був, очевидячки, Мазаріні також у курсі українських справ, що тоді були тісно зв'язані з Польщею. Це ж Мазаріні 1645 р. вислав до Польщі свого агента П'єра Шевальє, щоби привезти до Франції за гроші, як це робилося за тих часів, козацьку частину під проводом сотника Богдана Хмельницького. Ті козаки брали участь в армії князя Конде в облозі міста Дюнкеркена, що тоді належав Еспанії[2]. Це ж за наказом Мазаріні з'явився в «Французькій Газеті», 29 липня 1648 р., допис з Варшави (Кардинал дістав цю вістку від свого амбасадора в Варшаві), що

[2] Ми освітлили цей мало відомий епізод, за невиданими документами французького військового міністерства, в газеті **«Українська Трибуна»** (Варшава, 1921) під заголовком **«Козаки Хмельницького під Дюнкірхеном».**

«Хмельницький (Zmilski) багато мандрував, зокрема у Франції, що її мову він знає» (... lequel a fort voyagé, particulièrement en France, dont il sait la langue).

Отже зрозуміло, що сама вістка про повстання на Україні 1648 р. не дуже здивувала кардинала Мазаріні, але його здивував розмір повстання ... Зрештою, ось перша реляція про те повстання французького амбасадора в Варшаві, графа Брежі, що три роки перед тим так багато допоміг Шевальє в його місії.

6 червня 1648 р. Брежі писав до Мазаріні: «Козаки обложили, побили й знищили польську армію на Україні»[3]. 9-го листопаду 1648 р. той самий амбасадор доносив: «причини української революції[4] полягають в катуванні селян з боку польської шляхти, що має обширні маєтки на Україні й в переслідуванні грецької віри»[5]. 24-го листопаду другий, надзвичайний французький амбасадор у Варшаві, князь Арпажон писав до кардинала: «становище в Варшаві є дуже зле. Небезпека панує тут з приводу евентуального прибуття Козаків задля зламання виборів (королівських, І. Б.). Оця республика є ніби вражена громом. Коли б Козаки дійсно прийшли сюди, тут є не більше як 2 000 шляхти задля захисту Варшави, але шляхти, що, може, ніколи в свому житті не тримала навіть мушкета» ...[6].

Реляцій в Архіві французького міністерства закордонних справ про початок Хмельниччини є небагато. Не знати, що є причиною такого стану: чи загальна невпорядкованість архіву за тих часів, чи погляд французьких дипломатів, що справа та не потребує більших і докладніших реляцій ... Припускаємо, що перша причина грала тут ролю. Проте «Французька Газета» аж рясніє вістками про українські справи на початку Хмельниччини[7], що приходили via паризьке міністерство закордонних справ з Варшави, Гданська, Гамбурга, Стокгольма, Царгороду. Всі ці вістки мали одну й ту ж тенденцію: симпатію до української революції й бажання, щоби поляки замирилися з Козаками на ґрунті вимог Хмельницького.

Мазаріні розвиває жваву акцію в українській справі. Він дізнався досить швидко про зносини Хмельницького з Туреччиною, де Франція від XVI-го віку мала великі інтереси й де французького амбасадора турки називали «віце-султаном».

В кінці серпня 1652 р. (на превеликий жаль документ цей не має точної дати) Державний Секретар Брієн з наказу Мазаріні, писав до французького амбасадора в Царгороді: «Можливо, що Диван схоче згодом зробити з сина Козацького Гетьмана господаря (на Молдавщині) й тоді Козацька сила тягтиметься аж до Ду-

[3] Архів франц. Мін. Зак. Справ. Pologne. Correspondence Politique, IX, fol. 65.

[4] ... révolution en Ukraine ...

[5] **Там же**, fol. 114.

[6] **Там же**, fol. X. 32.

[7] Див. наше **«Українські справи 1649 року по „Французькій Газеті"»**, в журналі **«Літопис»**, Берлін 1924, чч. 6, 7.

наю. Міжтим існує старе державне правило, що ті, хто мають очі й слідкують, не можуть припустити збільшення земель своїх сусідів»[8].

Франція отже ж в особі кардинала Мазаріні та його технічного виконавця, Державного Секретаря Брієна, зайняла вороже становище щодо молдавських претенсій Хмельницького. Вона не бажала турецько-українського зближення, добачаючи в цьому, на передодні Переяславської Ради, надмірне ослаблення Польщі й збільшення політичної сили Порти...

В світлі всього цього треба розглядати відношення урядової Франції до Переяславської Ради.

Заглянемо насамперед до Архіву французького міністерства закордонних справ. Там знайдемо реляцію французького амбасадора у Варшаві від 4-го травня 1654 р., що звучала: «Хмельницький, що скрізь шукає союзу з ворогами Республіки (Польщі), знайшов нового союзника в особі Московського Великого Князя. Вони зложили договір протекції та приязні. Хмельницький віддав Великому Князеві фортеці на Україні й під'юджує його до війни. Таким чином Московський Князь придбав страшенну озброєну силу. Угода Хмельницького тут зробила велике враження, але ледве чи вона протривае довго, бо Козацька Нація є Нація вільнолюбна й не зможе жити під протекцією Московського Князя, володаря варварського та деспотичного»[9].

7-го травня Шаню (Heetur Pierre Chanut) писав зі Швеції: «Сюди прибули посли Московського Князя, що повідомляють, що Козаки на Україні вже більше ніж пів року знаходяться під протекцією їх володаря. Шведський Канцлер відповів, що не має про це жодних відомостей»[10].

В реляції французького амбасадора з Варшави, від першого червня 1654 р., читаємо: «Московський Князь сильно готується до війни. Найбільше під'юджує його до війни Козацький Гетьман Хмельницький, що хоче спустошити Корону. Отже можна припустити, що за причину цієї війни буде українське питання»...[11]. Здається, що в цій реляції зустрічається вперше на міжнародньому ґрунті вираз «українське питання» („Le problème de l'Ucra-

---

[8] Архів Франц. Мін. Зак. Справ. Turquie. Correspondance Politique, vol. 2, fol. 264.

[9] **Там же.** Pologne. Correspondance Politique, vol. 3, fol. 17.

[10] Шаню (1604—1667) був одним з найкращих французьких дипломатів першої половини XVII-го віку. Був це великий знавець чужих мов і взагалі широко освічена людина. Шаню цікавився українською справою, що її досить добре знав, бо вистудіював її в різних центрах північної Европи, де служив на дипломатичних посадах. Невидані папери Шаню зберігаються в Національній Бібліотеці (fr. 17962—17968) й вони містять чимало вісток про Україну. За його особистого секретаря один час був Лінаж де Восіен (Linage de Vauciennes), що видав 1674 р. відому працю про українську революцію 1648 р.: L'origine véritable du soulèvement des Cosaques contre la Pologne. (Paris, chez François Clousier l'aisne, dans en cour du Palais, a l'imague de Notre-Dame. in 12⁰, стор. 207.

[11] **Там же.** Pologne. Correspodance Politique, vol. 3, fol. 59.

ine). Більше в Архіві Міністрерства Закордонних Справ немає нічого про Переяславську Раду. Чому? Про це ми писали вже вище. Але, коли ми відчинимо «Французьку Газету», друге джерело для дипломатичної історії Франції XVII в., ми знайдемо там чимало цікавих вісток про цю Раду. Ось ці вістки.

«Московський Князь уживає всіх заходів, щоби наблизитися до Гетьмана Хмельницького й Козаків. Він запевнює Козаків, що після польсько-татарської угоди їх загибель неминуча, якщо не поєднаються з Московитами» (21 березня 1654 р.).

«Московського Великого Князя увесь час під'юджує Хмельницький, що більше не може втриматися власним силами і скрізь шукає ворогів Польщі[12], як уже робив це кілька разів[13]. Щоби краще осягнути своєї мети, він піддався під протекцію Московського Великого Князя й присягнув йому в імени Козаків. Щоби заґарантувати цю присягу, Хмельницький передав Цареві фортеці: Київ, Білу Церкву й ще якусь третю» (28 березня 1654 р.).

Незабаром «Французька Газета» стала приносити вістки про незадоволення населення Москалями та про непорозуміння, що почалися в Хмельницького з царем.

«Архимандрит (!) України залишив Київ, не маючи змоги терпіти реформи московських попів в його церквах. Хмельницький є дуже незадоволений з того, що Московські воєводи, що їх наділав Великий Князь, претендують на більшу абсолютну владу, ніж в його. На Україні кількість незадоволених Козаків усе зростає й можливо, що на чолі останніх стане один з головніших старшин Богун, що має давні порахунки з Московитами, й тому боїться їх помсти. Свого часу, коли Московити дали йому притулок у себе, Богун погано поводився в їх краю» (25 квітня 1654 р.).

«Московські воєводи, що розташувалися в Україні, вживають заходів, щоби змінити закони тієї країни й зміцнити авторитет свого володаря в такий спосіб, щоби Хмельницький нічого не міг зробити в разі, як не схотів би більше додержувати згоди з Московитами, про що він, здається, вже сильно думає. Гетьман боїться зовсім слушно, що раз зміцнивши свій авторитет в Україні, Московський Великий Князь зовсім усуне Хмельницького» (2 травня 1654 р.).

«Гетьман Хмельницький вже є незадоволений з того, що всі українські фортеці є в руках Московитів. Він бачить тепер, куди саме завела його московська протекція. Москва хоче перехрестити на свій лад Козаків, що дуже неподобається населенню. Особливо є незадоволені попи-панотці на Україні. Багато Козацьких ватажків відмовилися присягнути Москві. Особливо панує незадоволення з приводу того, що Москва змушує Козаків, у наслідок ганебного договору (тобто договору, що його підписали в Мо-

[12] Пор. цю вістку з **«Французької Газети»** з реляцією французького амбасадора в Варшаві, від 4-го травня 1654 р.

[13] Підкреслення наше.

скві після Переяславської Ради, І. Б.) не тримати приязні з Татарами, не одягатися на польський зразок, не носити ані єдвабів, ані оксамиту, ані тафти, ані жовтих чи червоних чобіт, ані пити горілки, ані вживати тютюну. Москва надіслала своїх священиків, щоби переробити руські церкви на Україні. Козацький нарід є цим незадоволений, бо він є міцно прив'язаний до своєї віри» (9 травня 1654 р.).

Та досить цих цитатів з «Французької Газети»...

Тенденція тих вісток, що йшли від самого Мазаріні, досить яскрава: в Переяславі Хмельницький зложив мілітарний союз з московським царем, союз, що не мав жодного ґрунту в українського народу.

Що це добре знали в Парижі, видко також з того, як там прийняли в листопаді 1654 р. московську амбасаду, першу московську амбасаду у Франції[14].

Річ бо в тому, що поляки реклямували тоді на цілому сході Европи, що їх королева, що про неї ми згадували вище, була рідна сестра Люї XIV-го. Відірвана тоді цілковито від Заходу Москва вірила таким чуткам. Зрештою в самій Польщі вірили в це також ті, що не були втаємничені в «високу політику»[15].

Московський амбасадор Мачехин передав адже ж молодому королеві Люї XIV-му царського листа, що в ньому перелічувалися всі «гріхи» Польщі[16] Вони, як вірити московським амбасадорам, полягали в московсько-фобських панфлетах, що друкувалися в Польщі й за які, властиво кажучи, варшавський уряд не завжди навіть міг відповідати, бо в давній Польщі була більш-менш свобода друку... До польських «гріхів», завжди за московськими амбасадорами, належали також друкарські помилки, horribile dictu, в царських титулах... Про Україну в царському листі не було ані слова, хоча Москва готувалася до війни з Польщею якраз через Україну, що їй вона зобов'язалася в московському договорі 1654 р. почати війну з Польщею. Очевидячки, таке замовчання в московських дяків України не було щось випадкове: вже тоді Москва розпочала свою українську політику, що їй вона залишилася вірна цілий час, а саме не переносити українського питання на міжнародній ґрунт.

Не важко збагнути відповідь короля Люї XIV-го, точніше кардинала Мазаріні, що, як ми це бачили, зовсім не зле був поінформований про дійсний стан справ на сході Европи. Урядова французька відповідь московській амбасаді була дуже суха й коротка. Король, очевидячки, повторюючи слова Мазаріні, ствер-

[14] Ми оповіли про цей епізод — першу московську амбасаду у Франції, в французькому журналі „**L' Europe Centrale**" (Прага, 14 червня 1930 р.) та в «Діло» (1, 2, 3, квітня 1939 р. Пор. **«Україна»**, Париж, стор. 308).

[15] Див., наприклад, спогади Ганновера, стор. 13, німецького видання 1863 р

[16] Оригінал того царського листа, що його привіз до Парижа Мачехин, зберігається в Паризькій Національній Бібліотеці (fran. 20161, fol. 112). Копія його в Архіві Міністерства Закордонних Справ (Russiè, Cor. Pol., vol. Ier).

див, що йому вельми прикрі приготування Москви до війни і що він готовий запропонувати своє посередництво в польсько-московських суперечках...

* * *

Нам, що така є ясна роля Переяславської Ради в історії України, завжди здається, що вона мусіла викликати голосні вигуки тодішньої європейської опінії. Документи, що їх ми зацитували вище, говорять зовсім інше. А тому, що як ми казали вже, Франція грала тоді першорядну ролю на Заході, думка її дипломатії та голоси «Французької Газети» мусять вважатися за opinio communis тодішньої західньої Европи. Задля тієї опінії угода Хмельницького з царем була лише часова політична комбінація українського гетьмана, комбінація, скерована проти Польщі. В одне слово, та комбінація була така же як і інші попередні дипломатичні комбінації Хмельницького, що до них уже звикли в західньо-европейських канцеляріях.

Сталося інакше. Але історик, що не є упереджений пристрастю сучасности, мусить ствердити цей факт.

Sac. A. Baran

QUAEDAM AD BIOGRAPHIAM JOSEPHI VOLOŠYNOVSKYJ EPISCOPI MUKAČOVIENSIS (1667)

Nominatio Josephi Vološynovskyj in Episcopum Mukačoviensem, a Rege Hungariae Leopoldo an. 1667 facta, generaliter iam est nota. Sed de persona ipsius episcopi, de eius nempe origine et ad eparchiam Mukačoviensem promotione pauca tantummodo ex documentis contemporaneis constant. Inde etiam eius biographi, ut A. Hodinka[1], et V. Hadžega[2] non semel erroneas proposuerunt sententias. Unde nova documenta in Archivo S. C. de Propaganda Fide nuper a nobis inventa, non pauca ex eius biographia in novam ponunt lucem[3].

A. Hodinka de origine J. Vološynovskyj nihil fere dixit, et nisi ex eius agendi modo affirmabat eum eparchiae Mukačoviensi extraneum fuisse. V. Hadžega eius originem in ipsa Eparchia Mukačoviensi posuit, eiusque nominationem Primati et Regi Hungariae adscripsit. Ex nostra documentorum collectione, quam infra in extenso typis mandamus, quaedam ad biographiam J. Vološynovskyj addere possumus.

Ex nostris documentis constat eum ex Galicia (Halyčyna) originem suam habuisse, et quidem ex Tarnava, prope oppidum Dobromyl, prout indicat A. Petrov[4]. Hoc confirmant verba ipsius episcopi in principio iuramenti et fidei professionis catholicae posita: „Ego Josephus Wolosinousky antehac Schismaticus in Polonia, iam vero in Hungaria Catholicus, ac ad Episcopatum Munkachiensem Graeci Ritus nominatus . . .“[5]. Scimus tamen in „Polonia“, potius in Regno Poloniae, duae tantummodo Eparchiae dissidentes erant, Peremysliensis nempe et Leopoliensis, quae totam comprehendebant Galiciam.

---

[1] Hodinka A., **A munkácsi görög katholikus püspökség története,** Budapest 1909, p. 380—389.

[2] Hadžega V., **Josyf Vološynovskyj, epyskop Mukačivskyj i Ivan Malachovskyj, epyskop Peremyskyj, jak epyskop Mukačivskyj,** in „Analecta OSBM“, vol. IV.

[3] A P F, **Scritture riferite nel Congressi Greci di Croatia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania, Ungeria,** vol. I, fol. 56—94.

[4] Petrov A., **Duchovno-polemičeskija sočinenija Iereja Michaila Orosvegovskavo Andrelly,** Praga 1932, p. 37, adn.

[5] In iuramento unionis.

Ante suam nominationem Josephus erat schismaticus, prout ipse confitetur. Immo, obtenta nominatione in episcopum, statim se contulit Leopolim et consecrationem accepit ex manibus episcopi non uniti, sine adsistentia alius episcopi. Quaestio oritur, cur ad episcopatum tunc unitum monachus dissidens promotus fuit? Praesertim si ad eius nominationem potestates tam ecclesiasticae quam civiles Hungariae et Transylvaniae operam suam contulerunt. Ex nostris documentis responsum ad hanc quaestionem haud difficile est, nam tertia conditione huius nominationis bene explicatur, quae sonat: „Ut ab eodem solo Archiepiscopo (Strigoniensi) et nemine alio ad instar aliorum Suffraganeorum dependentiam habeat". Hac conditione concluditur illa magna controversia Primatem Hungariae et Metropolitam Kioviensem inter de dependentia Eparchiae Mukačoviensis, quae anno 1665, tempore itineris Episcopi Cholmensis, Jacobi Susza, Romam initium habuit. Quo anno Jacobus Susza tribus litteris memorialibus[6] Summum Pontificem Sacramque Congregationem de Propaganda Fide rationibus historicis et iuridicis persuadere conabatur, ut idem Episcopus Mukačoviensis iurisdictioni Metropolitae Kioviensis, ut eius Suffraganeus subderetur. Econtra, Primas Hungariae, Szelepscényi, omnia fecit, ut Eparchia haec non Metropolitae Kioviensi, sed sibi suffraganea deveniret. Inde primum existentiam ipsius eparchiae negavit[7], dein utilitate huiusmodi episcopi cognita, libentius candidatum dissidentem ad praefatam eparchiam vocavit, quam a Metropolita Kioviensi catholicum expeteret.

Huic actioni Primatis Hungariae tum Rex Hungariae tum Principissa Transylvaniae sese adiunxerunt, timentes de proprio iure nominationis. Principissa haec Transylvaniae quidem ante 5 annos a Metropolita Kioviensi candidatum catholicum ad hanc Eparchiam petebat, sub conditione tamen, ut hic episcopus Suffraganeus Primatis Hungariae esset.

Metus hic de iure nominandi inde proveniebat, quod Metropolita Kioviensis quoad nominationem suorum Suffraganeorum magnis gaudebat privilegiis. Ita e. gr. in Regno Poloniae Rex nominabat unum ex candidatis a Metropolita propositis, qua nominatione regia obtenta episcopi confirmabantur, consecrabantur et introducebantur a Metropolita Kioviensi[8].

Nobis videtur hoc metu, et quidem unice, nominatio J. Vološynovskyj possibilis evasit, non autem controversia inter Regem Hungariae et Principissam Transylvaniae de iure nominandi, prout habent A. Hodinka et V. Hadžega.

Inde candidato, qui unioni cum S. Romana Ecclesia favebat, invento, nominatio regia locum habuit. Sed sua irregulari consecratione J. Vološynovskyj novas creavit difficultates tum Regi tum Primati

---

[6] Hodinka A., **A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára,** Užhorod 1911, p. 203—211.

[7] **Ibidem,** p. 213—216.

[8] **„Decet Romanum Pontificem",** in Welykyj A., **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,** vol. I, p. 267—8.

Hungariae, a quo statim suspensus fuit. Tunc res devoluta est ad Sedem Apostolicam, nempe ad S. Officium, a quo die 13 Martii 1669 dispensatio emanavit. Hoc tempore suspensionis J. Vološynovskyj magnam monstravit activitatem unionisticam in Eparchia Mukačoviensi, a PP. Soc. Jesu adiutus, quae activitas causam eius Romae multum iuvit. Praeter nostra documenta invenitur etiam mentio hac de re in opere antiunionistico Michaelis Andrella[9].

Attamen, dispensatione obtenta, medio iam anno 1669, Primas Hungariae de novo iam candidato cogitabat[10], propter valetudinem „valde decrepitam" nostri Josephi eiusque ad regimen Eparchiae incapacitatem, quam ipse J. Vološynovskyj in suis litteris ad Nobilitatem Hungariae clare mostravit. Tunc et Principissa Transylvaniae iterum Metropolitam Kioviensem adiit[11], monasteriumque Mukačoviense Josepho ademit, quo facto eum implicite etiam Eparchia privavit. Res tamen in suspenso permasit. Ipse vero J. Vološynovskyj in diversis locis suae Eparchiae usque ad an. 1675 vixit, de qua ultima eius vitae periodo tria tantummodo habemus documenta in lingua slavica, quae ab A. Hodinka et Joanne Duliškovič in lucem edita sunt[12].

1.

Vienna, 16. VII. 1667.

Nominatio Josephi Vološynovskyj in Episcopum Mukacoviensem, ad commendationem Principissae Transylvaniae, Primatis Hungariae, PP. Soc. Jesu aliorumque Nobilium, sub conditione, ut uniatur S. Romanae Ecclesiae, consecretur ab Episcopo delegato a Primate Hungariae, subiaceat iurisdictioni Primatis Hungariae, et Unionem in Eparchia Mukačoviensi promoveat.

A P F, Scritturae riferite nei Congressi Greci di Croazia, Dalmatia, Schlavonia, Transilvania ed Ungeria, vol. I, fol. 73rv—74.

Nominatio Regia Episcopatus Munkachien. R.ndo Josepho Volesinousky Ordinis S. Basilij Graeci Ritus fatt.

Nos Leopoldus . . .[1] Memoriae commendamus tenore praesen. significan. quibus expedit universis. Quod cum nobis fidelis noster R.ndus Josephus Volesinousky Ordinis S. Basilij ab Ill.ma D.na Principissa Sophia Bathory Ill.mi con. Georgij Rakoczy, allias Transylvaniae Principis relicta Vidua[2], et filio eiusdem itidem Ill.mo Francisco Rakoczy[3], et Principe perpetuo de Saros, et Comitatus eiusdem supremo et perpetuo Comite necnon reliquis ad Carpatum Ruthenae Nationis Terrestribus Dominis pro Episcopo Munkachien. Gentis illius Graeci ritus, demisse reccommendatus, et non solum a Religio-

---

[9] Petrov A., **op. cit.**, p. 37—39.

[10] Minus recte A. Hodinka et V. Hadžega, qui Principissam in primo loco ponunt in inquirendo novo candidato.

[11] Theiner A., **Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae,** v. III, 599.

[12] Hodinka A., **Okmánytára . . .**, p. 246—249; Duliškovič J., **Istoričeski čerty Uhro-Russkych,** Užhorod 1875, vol. II, p. 123—127.

[1] Leopoldus, Imperator S. R. Imp., huius nominis primus (1657—1705).

[2] Agitur de Sophia de Bathory, uxore Georgii II Racocsy. Cfr. de ea in **Acta S. C. de Prop. Fide,** vol. I, ed. Romana A. G. Welykyj, p. 311.

[3] Filius Georgii II Racocsy, qui obiit die 2. VI. 1660. Post mortem patris remanebat sub tutela matris. Venit sub nomine Francisci I.

sis Patribus Societatis Jesu Partium illarum, verum etiam ab ipso fidele nostro nobis syncere dilecto R.ndmo in Christo Patre Georgio Szelipchenij Ecclesiae Metropolitanae Strigonien. Archiepiscopo[4], Administratore Episcopatus Nittrien., Locorumque et Comitatuum eorum supremo ac perpetuo Comite, Primate Hungariae, Legato nato, summo et Secretar. Cancellario ac Consiliario nostro Intimo, uti Primate ac Metropolitano et supremo Ecclesiae Hungaricae Pastore sedulo laudatus extiterit; Eundem itaque tanquam personam idoneam prae alijsque dignam ad praememoratum Munkachien. Graeci Ritus authoritate Juris patronatus nostri Regij, quod generaliter in conferen. universis antelati Regni nostri Hungariae Ecclesijs et beneficijs, instar Divinorum con. Hungariae Regum Praedecessorum nostrorum felicis memoriae optimo Jure habere et exercere dignoscimur, nominandum duximus praesentium per vigorem. Concedentes plenariam et omnimodam quoque facultatem eidem supra omnes dictae Ruthenicae Nationis et Regionis homines, ut ipsi tanquam vero et legitimo indubitatoque suo Episcopo et Pastori subiacere, ab eodemque his sub Conditionibus. Et primo quidem, ut idem Josephus Volesinousky Juramentum uominis et Professionem fidei coram supranominato Archiepiscopo Strigonien. deponat. Secundo: Ut ab eodem vel alio quovis consecrato Episcopo, cui idem facultatem dederit, in Episcopum consecretur. Tertio: Ut ab eodem solo Archiepiscopo et nemine alio ad instar aliorum Suffraganeorum dependentiam habeat. Quarto: Ut a Parochis quos ad Presbyteratum ordinaverit, et ad Parochias emiserit, Professionem Orthodoxae fidei, et Juramentum excipiat, subditosque sibi Populos omnes ad S. Matris Ecclesiae Catholicae Unionem reducat. Proinde omnibus et singulis cuiuscunque status et ordinis fidelibus nostris in prorepetito Regno nostro Hungariae, signanter autem in de Beregh, Zabolcz, Ugocza, Zattmar Zemplin, Cungh, Abayvar, supradicto Saros, Thorna, Sceputien. et Gömöricz Comitatibus Dominia et Bona tenentibus Supremis et Vice Comitibus, Baronibus, Magnatibus, Nobilibus, Capitaneis, et eorum Vicesgerentibus, ac alijs etiam quibusvis Partium illarum hominibus, harum serie firmiter committimus, et mandamus, quatenus praecensitum Josephum Volesinousky pro vero et legitimo Episcopo Munkachien. habere ac tenere, omniaque ad eiusdem Episcopatum Munkachien. ex fundatione, vel quolibet modo pertinentia, Decimas utpote, Pagos, et Villas, Praedia et alias obventiones, quae forte ab illis quoquo modo occupatae et usurpatae essent, manibus ipsius Episcopi assignare, et Jure possidenda remittere, signanter autem Batikonibus, seu Graeci Ritus Sacerdotibus omnibus Ecclesiasticis et Clericis, quocunque nomine eiusdem Graeci Ritus in prae allegatis comitatibus, ac alijs quibuscunque residentibus Ruthenis Clero et Ecclesiasticis, ac Religiosis Graeci ritus, ab antiquo ad Ju-

---

[4] Georgius Szelepcsenyj, Ep. Nitriensis, nominatus vel translatus ad Strigoniensem Archiepardiam die 22. VIII. 1667, post obitum Georgii Lippay (3. I. 1666). Obiit ipse an. 1685. Cfr. Gauchat P., **Hierarchia catholica medii et recentioris aevi**, vol. IV, p. 323.

risdictionem Munkachien. spectantibus, authoritate Regis Apostolici benigne iniungimus et mandamus, ut eum et neminem alium pro vero, legitimo Episcopo, ac Praelato recognoscere, eidemque omnem Reverentiam et obedientiam praestare, denique ipsum cum suis et pastorali suae curae concreditis, vi et virtute praesentis benignae nostrae Nominationis et Collationis, ac praememoratae Unionis coram praememor. Archiepiscopo Strigonien. Juramento confirman. (super cujus depositione ab eodem Testimoniales literas est extracturus) Privilegijs libertatibusque et immunitatibus Cleri Hungarici frui et gaudere ubique permittere, ac per Vestros permitti facere, debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesen. perlectis Exhiben. restitutis.

Datum in Civitate nostra Vienna Austriae die 16 Men. Julij, Anno 1667.

2.

(Strigoniae) 1667.

Juramentum Josephi Vološynovskyj fidelitatis S. Romanae Ecclesiae.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 67.

Post professionem fidei a nominatis Episcopis praestari solitam, hoc juramento se obligavit lingua Ruthenica Josephus Wolesinousky, nominatus Episcopus Munkachiensis Ruthenus, antea Schismaticus, coram Archiepiscopo Strigonien.[5], Sacrum Missae officium finiente, accepta ex manibus eiusdem S. Synaxis Comunione.

Ego Josephus Wolesinousky, antehac Schismaticus in Polonia, iam vero in Hungaria Catholicus, ac ad Episcopatum Munkachiensem Graeci Ritus Nominatus, juro per DEUM vivum Beatissimam DEI Genitricem Mariam, et omnes Sanctos ac Electos DEI, quod ab hac hora usque ad mortem meam fidelis semper, et obediens ero filius Sanctae Romanae Catholicae, et Apostolicae Ecclesiae Matris meae, Christique Vicario SS. Domino nostro Alexandro VII[0], Pontifici Romano[6], ac Successoribus Eiusdem, daboque omnem operam, ut obtenta a Sancta Sede Apostolica Confirmatione Episcopatus mei, omnes mihi subditi se memoratae Matri meae Ecclesiae Romanae uniant, ac in Terris Christi Vicarium pro Summo Ecclesiae Capite agnoscant, et revereantur, neque permittam, ut ullus posthac meorum quisquam ad Sacros Ordines promoveri valeat, nisi prius se Ecclesiae Romanae coniunxerit, ac ex praescripto Eius victurum juramento obstrinxerit. Ita me DEUS adiuvet B. V. Maria et omnes Sancti Dei.

3.

Vienna, 4. VIII. 1667.

Conceditur subsidium pro Electo Mukačoviensi.

Budapest, OL Kam. O., Ben. resol. 1667, pag. 170.

Hodinka A., A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, Užhorod 1911, pag. 228.

Leopoldus etc. Magnifice etc.

Ex incluso hisce nostris demisso memoriali Josephi Wolotinowszky (sic!) ord. s. Basilii religiosi uniti nunc ad ep.patum Munkachi-

[5] Eodem, quo supra, nota 4.

[6] Alexander VII obiit die 22. V. 1667.

ensem promoti uberius intellecturi estis, in quonam idem apud mattem nostram suplex institerit. Cum autem antecessorem quoque suum Petrum Parthenium[7] a praedefunctae olim c. r. mat.te, d.no videlicet genitore ac praedecessore nostro[8] desideratissimo gl. rem. 200 fl. ex camera nostra Scepusiensi sibi quotannis exsolvendos obtinuisse asserat, nil a pietate bonoque opere alienum esse putamus, si eidem quoque Josepho Wolotinowszky ex illis 6 millibus fl. pro sublevamine pauperiorum parochorum iam semel ordinatorum aliqua, uti praedicto antecessori suo, eleemosyna succurratur. Gratia etc.

Datum Vienna die 4 m. Aug. a. d. 1667.

Leopoldus, mp. — Franciscus Szegedy, ep.pus Vaciensis, mp. — Stephanus Orban, mp.

4.

Vienna, 9. XII. 1668.

Archiepiscopus Strigoniensis refert de professione fidei Josephi Vološynovskyj deque eius consecratione irregulari ab Episcopo schismatico, petitque ut negotio huic quam primum succurratur.

A P F, Scritt. rir. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I., 116—8.
Hodinka A., op. cit., pag. 230.

Eminent.me princeps, domine, d. et patrone colend.me.

Gratiosissimas eminentiae v. ad me datas, solita ac debita observantia accepi, in quibus iubet, ut eandem de iuramento a Josepho Wolentiouskii gr. r. ep.po praestito, genuine informem. Quantum itaque ad hoc negotium attinet, obtinuit ille quidem a sua mat.te nominationem pro Ruthenico illo ep.patu Munkatziensi, tali tamen cum conditione, ut deposito statim juramento unionis, confirmationem quoque a sua sanctitate obtineat, et omnia, quae ei a s. sede proposita fuerint, rite et adamussim exequatur. **Unde is quoque tale tantum et non aliud iuramentum in ecclesia Posoniensi S. Martini coram me deposuit[9], quod statim** transmisissem V. E., si hic prae manibus habuissem. Interim intellexeram nuper, **illum ex ignorantia ordinationem quorundam aggressum fuisse,** verum confestim medio domini ep.pi Agriensis ei praecepi, ne posthac ante obtentam confirmationem sese in ullas eiusmodi functiones quoquo pacto immitat. Jam itaque em.me princeps ad hoc negotium duo valde necessaria requiri videntur: 1, ut dicta eiusdem confirmatio ope E. V. a sua sanctitate quantocius obtineatur mihique innotescat; 2, ut a s. congregatione de prop. fide decidatur, an debeat denuo consecrari? Cum enim in Polonia ab ep.po Leopoliensi schismatico[10], imo **(ratione processionis spiritus s.)** etiam haeretico sit consecratus, non levis hic inter aliquos videtur oriri quaestio **adducto exemplo praedecessoris mei[11], quod is etiam consecrasset quendam unitum Graeci ritus ep.pum cum clausulis particularum illarum: si non es consecratus,**

---

[7] Petrus Parthenius, Episcopus Mukačoviensis (1650—1665).
[8] Ferdinandus III (1637—1657).
[9] I. e. Bratislaviae, coram Archiepiscopo Primate Hungariae.
[10] Fortase agitur adhuc de Athanasio Želiborskyj (1658—1667), nam eius successores E. Svistelnyckyj et J. Szumlanskyj tunc temporis nondum consecrati erant.
[11] Georgii Lippay (1642—1666).

et proinde cum ob praemissas rationes **hinc tot ordinandorum et multarum animarum salus dependeat,** supplico V. E., dignetur pro zelo suo apostolico, negotio huic quantocius succurrere et me de eodem certificare. De reliquo uti hactenus ita et imposterum ac quoad vixero, maneo.

Viennae, 9 Dec. 1668.

Eiusdem E. V., obsequiosissimus servus et capellanus

Georgius archiep.pus Strigoniensis.

5.

..... 1667.

Relatio PP. Soc. Jesu de progressibus Unionis in Eparchia Mukačoviensi.

Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI), Austria, vol. 142, pars V, fol. 109 (Litterae annuae).

... Schismaticis autem ibidem, et per Campos Cumanos dispersis suaviter, et universe convertendis, quod annis superioribus laborabantur, hoc anno confectum est. Datus est nempe illis a Principe Francisco Racozio nostris apud eum Missionariis agentibus Episcopus Ecclesia Romana unitus a quo schismaticorum Ecclesiis Parochi pariter uniti dentur, vel ad eandem unionem perducantur; atque ita sensim et sine sensu ad Christi in terris Vicarii agnitionem, et obedientiam redeant.

(Hoc scriptum est medio anno 1667).

6.

Jassovia, 11. XII. 1668.

Episcopus Agriensis supplicat S. Congreg. de Prop. Fide pro admissione Alumnorum ex Eparchia Mukačoviensi in Collegiis Urbis ad sublevandas necessitates eiusdem Eparchiae.

A P F, Scritture riferite nelle Congregazioni Generali, vol. 418, fol. 120
Hodinka A., op. cit., p. 231.

Eminent.mi ac rev.mi principes, ac domini d. grat.mi.

In amplissima hacce mea diocesi Agriensi 11 cot.tus seu quasdam veluti regiones complectente reperiuntur etiam Rutheni, maiori ex parte scismatici, proprium alioquin habentes ep.pum Munkaciensem dictum gr. r., qui licet facta iam fidei catholicae publica professione, in eo plurimum laboret, ut tam ecclesiasticos quam saeculares Ruthenos sibi subiectos ad unionem orthodoxae religionis amplectendam inducat et disponat. Parum tamen proficere potest crassa quadam sua ac sacerdotum suorum ruditate et ignorantia praepeditus, plurimis ac sat gravibus ea de causa per praefatos ep.pum videlicet ac sacerdotes tam in administratione sacramentorum quam legitimorum totali dissolutione matrimoniorum, consequenterque scandalosa bigamiarum admissione committi solitis erroribus ac excessibus. Quibus quidem corrigendis tollendisque defectibus nihil videretur magis necessarium ac opportunum, quam ut aliqui e natione Ruthena, benae indolis juvenes, Romae in Collegio Graecorum vel de prop. fide tam in literis quam in ritibus unitorum bene instruerentur sicque instructi et exmissi magno ipsius ep.pi subsidio et spirituali solacio successu temporis archidiaconorum ibi munere fungi ac sa-

cerdotes Ruthenos ad munia ecclesiastica suo modo et ritu iuxta ss. canones obeunda instruere et erudire possent. Ideoque supplico hum.me EE. VV., dignentur pro ea, qua in augenda Dei gloria ac animarum salute promovenda feruntur, ardentissima pietate et zelo concedere, ut 2 adminus illius nationis iuvenes ad fatum Collegium Graecum vel de propaganda fide hinc mittantur. Facturae in eo etiam cels.mae principissae Rakoczianae viduae recenter in hoc ep.patu meo ad gremium S. R. E. reduci (cui utpote in temporalibus magna ex parte praetacti Rutheni subiiciuntur) singularem gratiam et favorem, imo haud exiguum eidem taliter stimulum additurae, maiori adhuc solertia et fervore (quemadmodum alioquin etiam zelosissima haec principissa in id unice incumbit) orthodoxam in amplissimis suis dominiis religionem propagandi. Occurrit et aliud EE. VV. demisse proponendum, quod cum memoratus ep.pus Ruthenus vigore certarum quarundam de suscepta a scismatico quodam Polono archiep.po ep.pali consecratione testimonialium, omnia munia ep.palia, utpote ordinationes sacerdotum, consecrationes ecclesiarum ac s. chrismatis administrationem exercere sit solitus EE. VV. declarare velint, utrum illae functiones ep.pales, per ipsum fieri consuetae, pro validis haberi possint? Demum ut saepefatus ep.pus etiam authoritate apostolica et licite inposterum pontificalia exercere sacerdotesque per eundem consecrati tanto securius munere suo fungi possint, ep.palis suae confirmationis (quae coram EE. VV. etiamnum urgetur) expeditionem, sua qua apud ss. d.num. n. pollent authoritate, accelerari facere dignentur. Sic fiet ut optatissima Ruthenorum huius loci (quorum in sola hac mea dioecesi ad 100 circiter millia numerari dicuntur) cum S. R. E. unio felicissimos indubie capiat progressus, cooperante eatenus zelosissima EE. VV. pietate, gratia et patrocinio. Cui ego quoque me summa cum demissione commendans, easdem diutissime salvas et incolumes pro magno reipublicae christianae incremento servari desidero maneoque etc. Jassoviae die 11 Dec. 1668.

EE. VV. humillimus capellanus Thomas Pallfy, ep.pus Agriensis[12].

7.

Roma, 15. I. 1669.

Congregatio generalis de Prop. Fide in negotio unionis et irregularitatum Episcopi Mukačoviensis, Josephi Vološynovskyj.

A P F, Acta S. C. de Prop. Fide, vol. 38, fol. 32—33, nr. 35.
H o d i n k a A., op. cit., pag. 233.
W e l y k y j A., Acta S. C. de Prop. Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia, vol. II, pag. 14—15. nr. 564.

Die 15 Jan. 1669 fuit congregatio g.ralis de propaganda fide in aula eiusdem s. congregationis, cui interfuerunt em.mi et rev.mi dd. cardinales infrascripti, videlicet Barberinus, Ursinus, Fachenettus, Ludovisius, Sfortia, Piccolomineus, Ninus, Spinola, Maidalchinus et Celsus, nec non rr. pp. dd. Casanate, assessor s. Officii, et Ubaldus,

[12] Thomas Pállfy ab Erdöd, Ep. Canadien (ab 2. VIII. 1655), Vacien. (1658) et, ut videtur, iam ab an. 1660 cca Agriensis, sed confirmatus tantummodo 12. XII. 1667. Cfr. G a u c h a t P., **Hierarchia catholica...,** vol. IV, p. 73.

secretarius. Relationes em.mi Spinula ... 35. E' stato nominato dalla maestà dell'imperatore al vescovato di Munkaz in Ungaria nella diocese d'Agria per i Greci Rutheni, che dimorano in quei contorni, Giuseppe Wolantiouski monaco Ruteno à conditione, di far il giuramento dell'unione e di ottenerne dalla sede aptolica la conferma. Il primo l'hà già fatto in Posonia avanti mr. arcivescovo di Strigonia, il quale pero non l'hà anche inviato per non haverlo, siccome scrive, appresso di se. Havendo pero saputo, che questo si sia fatto consecrare in Polonia dal vescovo scismatico et insieme heretico di Leopoli, gl'hà proibito l'essercitio delle funtioni ep.pali, finche non haveva di qua ottenuta la suddetta conferma. Supplica per tanto detto mr. arcivescovo: 1, che questa s'impetri dalla santità di N. S.; 2, che si dichiari se il detto vescovo di Munkaz habbia bisogno di nuova consecratione per esser stato consecrato, come si è detto, da un vescovo scismatico e senza l'assistenza di due altri vescovi. — Rescriptum. Circa validitatem consecrationis ad S. Officium. D. archiep.po Strigoniae scribatur, ut transmittat copiam autenticam iuramenti praestiti per ep.pum Munkacensem.

8.

Roma, 15. I. 1669.

Littera Cardin. Spinula in negotio sanationis irregularitatum Josephi Vološynovskyj eiusque subiectionis Primati Hungariae.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 58rv—59.

Ill.mo e R.mo Signore.

Perche troppo importa per servitio di Dio, che si piglino presto provisioni adequate per l'unione di tante migliaia di persone di rito greco, hoggi scismatici, che riconoscono per lor Prelato Monsignor Vescovo Moncacense, già che la Divina bontà ha illuminato questo, ch'habbia detestati gl'errori de Greci, e riconosciuto il Sommo Pontefice per Capo visibile della Chiesa Santa, prego V. S. Ill.ma ad effetto di poter rendere capace il Sig. Cardinale Barberini, e gl'altri Eminentissimi non informati, a farsi presentar gl'atti, e dubbij, che furono considerati in una Congregatione particolare sotto li 13 Ottobre 1667, alla quale io pervenni con li Signori Cardinali bo. me. Pallotto, Ottohobono, Carraffa, et Azzolino, insieme con li Monsignor Fag..... e Casanata all'hora Segretario; et intanto mi fav.... nare, col suo solito zelo, et accuratezza l'accluse.....

Veramente hoggi che restano conciliate le differenze.... nomine di detto Vescovato tra l'Imperatore come Re d'Ungheria et il Principe Ragozzi, e le dissensioni sopra la giun...; ... Spirituale tra l'Arcivescovo del Regno come Primate, e Metropolitano di Russia per ragion del rito, e Vescovo Agriense per essere in quella Diocesi detti Greci, mi pare gran disgratia che s'habbino da tener longamente quei popoli vacilanti nella fede, e sospeso l'esercitio della giurisdizione al Prelato, che studia di ridur il suo gregge all'ubbidienza dovuta.

Deve V. S. Ill.ma supponere per massima certa, che tanto sia metter oggi noi in dubbio, che detto Vescovo di Moncas unito dependa dal Metropolita, greco scismatico, et heretico, quanto voler apportarlo in

un certo modo dall'unione, e giuramento prestato. Che però sebene il Principe Ragozzi premeva nel principio avanti che si fosse prestato detto giuramento, che restasse il Vescovo sottoposto al Metropolita greco, hoggi resta appagato che riconosca il Primate del Regno, cioè l'Arcivescovo di Strigonia.

V. S. Ill.ma farà chiamare il Padre Procuratore dell'ordine di S. Paolo Primo Eremita, potrebbe essere, che dal medesimo le venisse data qualche chiarezza sopra tal pratica. Ma conviene sopra tutto, che la S. Congregatione mostri di far stima dell'Arcivescovo di Strigonia, che ha invigilato per gran premura per l'unione suddetta, come fece anco utilmente Monsignor Antecessore[13]; tanto più che potrebbe riuscirli, che al medesimo Vescovo Moncacense unito accettassero di sottoporsi molt'altri dell'istesso rito greco sparsi per molti luoghi di quel Regno d'Ungheria.

Quando si trattasse della consecratione di detto Vescovo, all'hora è certo, che per servarsi i riti della Chiesa Orientale, converrebbe applicar l'animo, ch'il Consecrante fosse dell'istesso rito greco; ma hoggi siamo fuori di quest'impaccio. E cosi à parer mio dobbiamo solo pensar à sanar tutti li diffetti espressi da Monsignor Arcivescovo di Strigonia, e da Monsignor Vescovo d'Agria con il mezzo della suprema autorità Apostolica; e con rinovargli gl'ordini per la transmissione della professione della Fede, e copia successivamente de gl'atti sussequenti sopra le sanationi di sopra espresse. Et a Monsignor Vescovo d'Agria Prelato della prima nobiltà d'Ungheria, e molto zelante, stimerei ragione, che si facesse egn'espressione di stima; e che potendolo consolare con far accettare nel Collegio de Greci due de giovani Rutheni, che fossero di maggior aspettatione abbracciassero volientieri l'occasioni di compiacerlo. E mentre prego V. S. Ill.ma di molte occasioni di servirla, le bacio le mani.

Casa 15 Gennaro 1669.
D. V. S. Ill.ma e Rev.ma
Aff.mo per sempre
V. Cardinal Spinola[14]
Le due scritture accluse in suo commodo fornirà ri....
Monsignor Baldeschi, Arcivescovo di Cesarea
e Secretario[15] della S. C. di Prop. Fide.

9.

Roma, 19. I. 1669.

Idem Cardinalis de eadem sanatione actuum Episcopi Mukacoviensis.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 56.

Ill.mo e Rev.mo Signore.

Non possono restringersi con maggior chiarezza, e metodo i dubbij. E' ben vero, che dato che saltem quoad executionem (come mi

[13] Georgius Lippay de Zombor (1642—1666).

[14] Julius Spinula (Spinola), Januensis, Archiep. Laodicen, et Nuntius Ap. Viennae, Cardinalis in pectore reservatus die 15. II. 1666, publicatus 7. III. 1667, tit. S. Martini in Montibus. Obiit in Curia an. 1691. Cfr. **Hierarchia catholica,** vol. IV, p. 35, nr. 32.

[15] Fredericus Ubaldi-Baldeschi, Secretarius S. C. de Prop. Fide (1668—1673).

persuado fermamente) restasse sospeso l'ordine al Vescovo consacrato, sarebbe necessaria, o la rehabilitatione di Nostro Signore quatenus bastasse, o la dichiaratione, ch'anco sub eadem conditione fossero reiterati gl'ordini, et il Sacramento della Cresima, dati dal medesimo Vescovo sospeso, e che per quiete maggiore de gl'Unghari s'esprimesse, che non osti che detto Prelato Moncacense per essere del rito greco, non sia stato confermato da S. Santità, secondo che veniva prescritto nella nominatione al Vescovato soddetto, fatta dalla Maestà Cesarea, e resto con ratificarmi.

Casa 19 Gennaro 1669.

D. V. S. Ill.ma e Rev.ma affezionatissimo per sempre

Cardinal Spinola.

10.

Roma, 26. I. 1669.

S. C. de Prop. Fide Archiepiscopo Strigoniensi pro transmissione iuramenti Episcopi Mukačoviensis.

A P F, Litterae S. C. de Prop. Fide, vol. 53, fol. 24.
H o d i n k a A., op. cit., pag. 233.
W e l y k y j A., Litterae S. C. de Prop. Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia, vol. I, Romae 1954, pag. 304, nr. 460.

D. Archieppo Strigoniensi. Die 26. Januarii 1669.

Dum s. c. dubium de validitate consecrationis d. ep.pi Munchacensis gr. r. ponderari mandavit, iussit per me significari amplitudini tuae, quatenus velis huc transmittere copiam autenticam juramenti, ab eodem d. ep.po coram amplitudine tua Posoniae praestiti, ut eo etiam accurate expenso negotium hoc maturius decerni possit. Interim pro certo habeas, causam hanc omni studio ac sollicitudine discutiendam ac prosequendam ad maiorem profectum ac firmiorem illorum populorum unionem. Et a Deo summam amplitudini tuae apprecor incolumitatem.

11.

Roma, 12. II. 1669.

Littera Cardinalis Spinulae in negotio Eparchiae Mukačoviensis.

A P F, Sctitt. r. f.
Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 60 rv.

Ill.mo e R.mo Signore.

Oltre à quanto ho già rappresentato à V. S. Ill.ma in ordine al Vescovato Moncacense, stimo bene mandarle copia d'una relatione, ch'intorno alla medesima Chiesa hebbi nè primi mesi che giunsi alla Nuntiatura di Vienna, dalla bo. me. di Monsignor Lippa[16], Arcivescovo di Strigonia, Antecessore di quel Prelato, che hoggi rege quella Chiesa, e ch'era soggetto d'incomparabil virtù, e di sperimentato zelo. V. S. Ill.ma raccoglierà da detta lettura, che già la S. Congregazione prese provedimento in un caso simile del fu Monsignore Pietro Partenio, Vescovo di Mochos, ch'essendo nate le medesime controversie per essere stato consecrato da Vescovo Scismatico, la Santa Sede non

[16] Lippay de Zombor Georgius, Archiep. Strigoniensis (1642—1666).

si curò di venir alla decisione del dubbio, ma lo rimesse al medesimo Monsignor Primate, che sentio il parere de Teologhi, ad cautelam renovò alcuni atti della Consecratione.

Potressimo donque noi fugire ogn'impegno di dichiarare, se all'Imperatore, Principe Ragoczij, o ad altri spetti la nominatione, e restringersi solo ne i dubbi proposti da Monsignor Arcivescovo moderno, e da Monsignor Vescovo d'Agria; ma non dilatare più le risposte a quei Prelati, già che per la notitia, ch'io tengo di quei soggetti, e del naturale de gl'Ungari, con diferir à rispondere sopra un'avviso, che per ragione meritava tanto gradimento, si disanimano al maggior segno e si mettiamo a pericolo di perdere migliaia d'anime, ch'hanno abbracciata l'unione, et hanno lasciati gl'errori, che per poca incuria nell'Hungheria, più che nella Polonia, hanno fatto perseverare nello scisma quelli del rito greco.

Non perdiamo dunque l'occasione d'hoggi, ch'anco il presente Vescovo Moncacense, e numero cosi grande de suoi seguaci si sono sottoscritti all'unione con la Chiesa Romana; tantopiù ch'ho rincontri che dimani nella S. Congregazione del Santo Ufficio si darà l'ultima mano alla resolutione de i dubbi, che da V. S. Ill.ma furono trasmessi à Monsignor Assessore, e mentre attendo frequenti occasioni di servir à V. S. Ill.ma le bacio le mani.

Casa, 12 Febraro 1669.

D. V. S. Ill.ma e R.ma.

Aff.mo Servitore sempre V. Cardinal Spinola.

Fin qui si fa con il supposto, che Monsignori del Rito Greco non s'habbiano da porre in comodo; essa però fa discrittione di chi nè spetti la nominatione, onde solo siamo tenuti a rispondere precisamente nelli dubbij per puro scrupolo .... e lo dobbiamo fare, acciò s'accompagnino quei popoli che stiano piu attenti à sottomettersili spiritualmete e che la Chiesa Romana abbraccia amorosamente chi à lei ricorre.

12.

Roma, 3. III. 1669.

Alia littera eiusdem Cardinalis de nominatione Josephi Vološynovskyj.
A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia . . ., vol. I. fol. 62.

Ill.mo e Rev.mo Signore.

Tra le mie scritture à caso ho trovato copia della nominatione Cesarea di D. Gioseppe Valesius dell'ordine di S. Benedetto[17] per il Vescovato di Mochos del rito greco, e dal medesimo foglio parmi, che si raccolga chiaramente, che la nomina soddetta sia stata fatta con la partecipatione del Prencipe Ragozzi. e dell'Arcivescovo di Strigonia. E che però cessino i sospetti, ch'altre volte s'allegarono, si restringono però i dubbi, se siano seguiti diffetti nella Consecratione di detto Prelato, che richiedino particolar sanatione dalla quale nascerebbe l'altra difficoltà, se dovessero essere rehabilitati quelli, ch'hanno ricevuto i Sacramenti dell'Ordine, e della Cresima dal medesimo Ves-

[17] Agitur de Josepho Vološynovskyj Ordinis S. Basilii Magni et non S. Benedicti.

covo, e mentre a suo tempo attenderò, che V. S. Ill.ma mi ritorni le scritture, che l'ho inviato sopra tal pratica, le bacio le mani.

Casa, 3 Marzo 1669.

D. V. S. Ill.ma e R.ma aff. mo sempre

Cardinal Spinola

Monsignor Baldeschi, etc.

13.

Roma, 13. III. 1669.

Resolutio S. C. Officii in negotio consecrationis Josephi Vološynovskyj.

A P F, Scritt, r. n. Congressi Greci di Croazia . . ., vol. I, fol. 64.

Feria 4a. Die 13 Martii 1669.

In generali Congregatione S. Officii etc.

Propositis infrascritis dubiis remissis a S. Congregatione de Propaganda fide, videlicet:

1⁰ An Episcopus Graeci ritus consecratus ab Episcopo Schismatico et Haeretico simul, sit valide consecratus.

Sac. Congregatio dixit, Episcopum Graeci ritus ab Episcopo Schismatico, et Haeretico simul, valide consecratum, verum illicite fuisse consecratum, et ideo indigere relaxatione quoad suspensionem, et dispensatione quoad irregularitatem.

2⁰. An Episcopus Moncatiensis Graeci ritus ab uno tantum Episcopo consecratus sit valide consecratus.

An in utroque casu consecrari debeat sine conditione, vel possit sub concitione denuo consecrari.

Sacra Congregatio dixit, Episcopum Moncatiensem ab uno tantum Episcopo consecratum, non esse iterum sub conditione consecrandum, sed sequendum praescriptum Brevis san. mem. Pii 4, datum XI Augusti 1562, quod transmittatur.

14.

Roma, 25. III. 1669.

Iterum Archiepiscopo Strigoniae de transmissione professionis fidei Josephi Vološynovskyj.

A P F, Litterae S. C. de Prop. Fide, vol. 53, f. 60.
Hodinka A., op. cit., p. 234.
Welykyj A., Litterae S. C. de Prop. Fide, vol. I, pag. 305—6, nr. 462.

D. Archieppo Strigoniae. Viennam, 30 Martii 1669.

Ex decisionibus hic inclusis perspiciet Ill.ma Dominatio V. piam sollicitudinem S. Congregationis in expediensis negotiis d. Ep.pi Munkaciensis, et insmul desiderium eiusdem S. Congregationis pro religionis catholicae augmentum in illo ep.patu, quod eo magis sperat, quo magis alias experta est zelum Ill.mae D.nationis V. Interim summopere exoptat, ut huc transmittere velit professionem fidei cum formula iuramenti praestiti a dicto d. Ep.po, ut his etiam maturius examinatis negotium finaliter perficiatur. Hac opportunitate exhibeo Ill.mae D.nationi V. mea obsequia, meque ipsum ad omnia sua mandata semper promptissimum et reverenter manus deosculor.

15.

Vienna, 25. V. 1669.

Alia relatio Archiep. Strigoniensis de professione fidei et iuramento Josephi Vološynovskyj.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia . . ., vol. I, fol. 66 rv.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Fautor, et Frater in Christo colendissime.

Post diuturnam, et adversam corporis valetudinem redux factus ex Hungaria ad has partes, accepi debito cultu Illustrissimae, ac R.dissimae D. Vestrae ad me datas, in quibus me edocendo de Sacrae Congregationis resolutionibus in negotio Episcopi Munkacsien. antehac Schismatici, mandat, ut eidem praestitum ab ipso juramentum quantocitius transmittam, verum cum iam illud antea Eminentissimo Cardinali Domino D. Francisco Barberino, Patrono meo colendissimo, transmiserim, nullus dubito, quin huc usque ad manus Illustrissimae ac R.dissimae D. Vestrae delatum sit, nihilominus ut obligationi meae usque quaque satisfaciam Sacramque Congregationem eatenus abunde informatam mihi persuadere possim, mitto iterato in inclusa hac scheda, ad manus Illustr. ac R.mae D. Vestrae memor. juramentum quod antefatus Episcopus tunc post emissam professionem fidei ab Episcop. praestari solitum deposuit; daturus operam, ut quod quidem Eminentissimis D. D. singularis Patronus meus Cardinalis a Spinola mihi ante decem, aut duodecim circiter septimanas transmiserit certam formulam Professionis a Graeci Ritus Episcopis deponi consuetae, eundem Episcopum actutum ad me accersam, ac iuxta eandem formulam bene instructum, et informatum, debitae obligationis ecclesiasticae commonefaciam, nec intermissurus, ut rudi illi et noviter S. Matri Ecclesiae adstipulato populo ita provideam, tam erectione scholarum, quam aliis necessariis Ecclesiae disciplinis, quatenus possint veris, ac legitimis Ecclesiae Filiis desiderato foenore merito adnumerari.

Interim siquid adhuc alterius mihi Sac. Congregatio demandare dignata fuerit, obsequiose rogatam habere velim Illustr. et R.dissimam Dominationem Vestram me desuper monere velit, enitar enim pro virili, ut me Sacrae Congregationis fidelem operarium exhibeam, et maneam semper.

Viennae, die 25 Maii, Anno D. 1669.

Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Vestrae etc.

Servus Obsequentissimus

Georgius Szelepchinij, Archiepiscopus Strigoniae.

P. S. Juramentum istius Episcopi Ruthenici factum, etiam transmittere paratus sum, si ita necessum iudicaverit Ill. D. V. Utilius tamen iudico si idem ad me accersitum, deposuerit noviter iuramentum illud, quod mihi ab Emin. Cardinali Spinola, spirituali meo Patrono, ad hunc effectum transmissum fuerat.

Ill.mo Domino Caesar Augustano Archiepiscopo, Secretar. S. Congregationis[18].

[18] Federicus Ubaldi-Baldeschi, Secretarius S. C. de Prop. Fide (1663—1673).

16.

(... 1669)

Littera Josephi Vološynovskyj de persecutionibus sui Cleri ex parte cuiusdam Vicecomitis.

Vienna, KAL., Hung., fasc. 176.

Holodinka A., opt. cit., p. 234.

Excel.mi, rev.mi, il.mi dd. grat.mi.

In coelum clamans gravis injuria me ad pedes ex.ciarum, rev.marum ac il.marum dd. vv. provolutum lamentabiliter exponere cogit, qualiter Iconicus (sic!) Imsticzowsky condam ep.pus gr. r. propter excessus suos et plurima perpetrata scelera e monasterio et contubernio Munkaczensi eiectus, proscriptus et excommunicatus protectione et auxilio egregii Ambrosii Gulaczy, vicecomitis cot.tus de Beregh[19] ac etiam universorum calvinistarum in antelato cot.tu degentium munitus me alias legitimum ep.pum Munkacziensem tam a sua mat.te ss. privilegiatum, quam vero a sua celsitudine archiep.pali confirmatum nihil sibi aestimare, sacerdotes a contubernio meo ab annis jam circiter 500 (!) imperturbate vigentes vi et potentia mediante sub certa mulcta avelli sibique adhaerere denique vitae ac fortunis meis omnimode insidiari facit. Nobilitas praeterea in suis ditionibus adinstar mancipiorum ad quaelibet servilia opera gr. r. ministros compellit et attrahit, prout super etiam attactus d. Gulaczy comprehenso quodam publico latrone in manifestam contestationem despectus et ignominiae erga gr. ministros eosdem compulit ad custodiendum attactum latronem, quem plane 2 integris noctibus et 1 die custodire debuerunt. D.na autem Szinyeiana in ditione sua in po.one Wlazan et cot.tu Saaros existente habita eccl.am nostram e fundamento erui et demoliri curavit. Accederet etiam, quod Uyhelyiensis evang. fidei minister ab incolis Ruthenis contra jus et aequum per fl. 3 extorqueret, qui tamen suam eccl.am et gr. sacerdotem haberent. Tempore exercitii cultus divini signanter processionum ac aliarum piarum devotionum in transitu calvinistae cum summo dedecore spuunt ad crucem nostram. Alias etiam infinitas injurias cum summo damno et praejudicio tolerare debemus. Supplico itaque ad pedes ex.ciarum, rev.marum ac ill.marum dd. vv. provulutus per viscera misericordiae Dei perquam demisse, quatenus manifeste injuriae meae ac totius contubernii afflicti succurrere, neve totaliter (sic) ab antelato Ambrosio Gulaczy sine omni causa impetamur et despotice tractemur, medio gratiosarum suarum literarum serio demandare, dein et ablegatos dicti cot.tus de Beregh hic de facto constitutos eatenus admonere haud dedignentur. Quam suarum rev.marum ac ill.marum dd. vv. gratiam humillimis apud Deum precibus cum universo contubernio meo incessanter promereri adnitar. Optatum praestolaturus responsum ex.ciarum, rev.marum ac ill.marum dd. vv. humillimus servus et capellanus.

Iosephus Wolosinousky, ep.pus graecus Munkacziensis.

[19] Fortasse agitur de eodem Ioannicio Zeikan, de quo habet J. Pelesz, **Geschichte der Union ...,** vol. II, p. 361.

Cot.tus nihil aliud significat nisi abbreviationem districtus politici Regni Hungariae: Comitatus.

* *
*

Titulus: Ad excell.mos, rev.mos ac illmos dd. Joannem S. R. I. comitem a Rottal, Franciscum Szegedy regni Hung. cancellarium, comitem Petrum a Zrin, regnorum Dalm. Croat. Sclav. banum, comitem Sigismundum Petheö de Gerse, partium regni Hung. superiorum vicegeneralem dd. gratissmos demissum memoriale introscripti Supplicantis.

17.

Roma, 13. VI. 1669.

Littera Cardinalis Spinuale in negotio Mukačoviensi.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 69.

Ill.mo e R.mo Signor
Monsignor Arcivescovo Baldeschi, Secretario.

Monsignor Arcivescovo Primate d'Ungheria con sua lettera del 26 passato, doppo haverni ricercato ad emendare quelli errori, ch'io conoscessi haver egli commesso in non usar quei trattamenti più ossequiosi al gran merito di V. S. Ill.ma, m'aggiunge le seguenti parole: Esset valde bonum si Sac. Congregatio dignaretur pro suo consueto zelo curare educari aliquem capacem Juvenem in Collegio Graecorum, qui finiendo studia possit substitui. Cum enim Episcopus Muncacensis confirmatus sit pene decrepitus, non credo ipsum supervicturum duobus annis.

Trattandosi di Prelato unito, ch'ha più di cento milla sudditi, ad effetto d'assicurarsi che non tornino à gl'errori de Scismatici, mi è parso l'avvertimento molto prudente; tanto più che Monsignor Primate non l'haverebbe fatto, se non fosse sicuro di poter superare tutte le difficoltà, che son state per occasione della nomina di ridur il tutto alla notitia di V. S. Ill.ma, alla quale bacio le mani.

Casa, 13 Giugno 1669.

Di V. S. Ill.ma e Rev.ma Umil.mo suo semper.

N. Cardinal Spinola

18.

Roma, 23, VI. 1669.

Littera Cardinalis Spinulae in negotio Mukačoviensi, nempe de provisione nova eiusdem Eparchiae.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 71,

Ill.mo e R.mo Signore,
Monsignr Baldeschi, Arcivescovo di Cesarea.

Se bene non posso dar risposta precisa a V. S. Ill.ma, senza sentir prima Monsignor Primate d'Ungheria, non ho molta difficoltà in credere, che quei della Russia possino esser capaci delle Chiese d'Ungheria, tanto più mentre il secondo in ordine vien intitolato Archimandrita Colocensis, Chiesa compresa tra gli Vescovali Chiese d'Ungheria. Il maggior dubbio mi deriva, se li soggetti Rutheni proposti siano tutti del rito Greco havendo massime d'alcuni di essi presuntioni incontrarie; e come V. S. Ill.ma sà, il Vescovato Monca-

cense non può ammettere chi non sia di detto Rito, per esserlo tutti li Diocesani. Però sopra di ciò prego V. S. Ill.ma à far sentire il P. Ministro del Collegio Greco, e premere che di ciò, che si sarà riscordato habbia qualche sentore avanti sabbato, nel qual giorno si scrive per Ungheria. E mentre attendo frequenti occasioni di servir a V. S. Ill.ma le bacio le mani.

Casa, 23 Giugno 1669.

Di V. S. Ill.ma e Rev.ma Ob.mo per sempre

N. Cardinal Spinola

19.

Vienna, 18. VII. 1669.

Epistula Archiepiscopi Strigoniensis de assignando Coadiutore Josepho Vološynovskyj.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 75.

Eminentissime Princeps, Domine, Domine et Patrone Colendissime,

Em. Principe DD. Cardinali à Spinola.

Heri vesperi sunt mihi traditae Eminentiae Vestrae literae, una cum inclusa annotatione nominum Alumnorum Ruthenorum, qui e Collegio Graecorum de Urbe, ab Anno Domini 1620 usque ad 1667, egressi sunt. Quas quidem Eminentiae Vestrae literas statim in meas includendo, Domino Episcopo Agriensi, tanquam partibus illis Ruthenicis proximiori, et viciniori (Siquidem ego locorum illorum, et Constitutionum ignarus essem) transmisi, ac perscripsi, quatenus is accersito ad se illo nuper creato Episcopo Rutheno, claram informationem de Constitutionibus illorum, situsque locorum capiat, mihique quantocyus transmittat. Loca enim illa distant hinc ad 90 circiter Milliaria Hungarica. Episcopus eorum est vir valde decrepitus, gens autem illa adeo rudis, ut etiam sua lingua vix aliquid caleat legere. Proinde esset eo mittendus aliquis bonus, zelosus, exemplaris, et eruditus Vir, moderno Episcopo adiungendus, qui sciret illos in bonum ordinem disponere, ac demum, mortuo Episcopo moderno, in officio succedere posset. Interim ubi primum responsum a supradicto Domino Episcopo Agriensi accepero, confestim Eminen. Vestram uberius de omnibus informabo, manens quoad vixero.

Viennae, die 18 Iulii 1669.

Eiusdem Eminen. Vestrae obsequentissimus Servus Capellanus

Archiepiscopus Strigoniae, mp.

20.

Roma, 1669.

Adnotatio quaedam, ut videtur, Secretarii S. C. de Prop. Fide in negotio Mukačoviensi.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 77.

Note sopra il foglio[20].

a. Che si cerchi soggetto a proposito di rito Greco per provedere questa Chiesa, et informarsi, se vi sia qualche Jus di nominare spettante ad alcun Prencipe.

[20] Spectat ad litteram praecedentem Archiepiscopi Strigoniensis.

b. La difficoltà stà in trovar i soggetti, essendovi pochissimi Preti, ne possono pigliarsi di fuora per difetto della lingua; suppliscono i Religiosi di diversi Ordini, ma non bastano di gran lunga.

c. Si disse che nella Congregazione già vi era l'Alcorano confutato, ma che si procurasse di translatarlo in lingua Ungarica, e si stampasse.

d. Come nell'antecedente.

21.

(Vienna)... 1669—1670.

Supplicatio monachorum monasterii Mukačoviensis, ut protegantur ib iniustis vexationibus.

Vienna, KPL, Hung., 14. 571.
Hodinka A., op. cit., p. 236.

Ser.me, invictissime caesar, misericordiae fons abundantissime. Coelum, solem et lunam s. mat.tem decus campaniae faciunt. Tua laus unquam neque intercidet, neque intermorietur. Commendatis hum.mis obsequiis et assiduis acerrimis nostris precibus supplices nos ad beatos pedes abjicimus, scabellum pedum tuorum adoramus, abyssum te misericordiae nos ad miserandam fortunam redacti abyssus miseriae in summa tribulatione nostra invocantes confugimus. Fiat misericordia tua super nos, quia secundum Deum in te unum velut in scopum certissimum spei nostrae aciem ponimus. Quia apud te est fons magnae misericordiae. Sicut audivimus, sic videmus. Laudabile nomen tuum. Non audemus multum scribere. Significamus hoc, quod miserunt nos nostri monachi ex monasterio tuo Munkaciensi ad rev.mum ep.pum cancellarium pro mandato, quia ep.pus noster Munkaciensis perdidit fundus. Est s. mat.tis tuae nostrum monasterium. 200 fl.nos ex larga gratia tua nostro monasterio et scholae cathedrali nostrae Munkaciensi in aeternum donasti. Nobis nihil datur. Rogamus, cruentis lachrimis exploramus excelsam mat.tem tuam, fac nobiscum secundem misericordiam tuam. Jube dare nobis mandatum. Servi sunt ill.mi principis hic, qui omnia sciunt. In monasterio monachi 12, in schola cantores 8, studiosi 20 summa paupertate oppressi, nudi, via longa, periculosa. Nunquam supplicant ad mat.tem excelsam tuam. Tempore aestivo mittebant 3 monachos et studiosos supplicatum ad summam misericordiam tuam, sed per praedones dispoliati sunt, ex quibus unus tertia huic mundo valedixit. Modo supplicamus, quatenus, quia suavis es, adjuva nos eleemosyna sancta. Jam 5 septimanae sunt elapsae. Caremus victu et amictu. Nos sumus tui, cognosce nos modo. Semper Deum mitigamus pro victoria tua, semper magnificamur in nomine tuo. Illustra faciem super tuos, donec nos dimittet relig.mus ac rev.mus ep.pus, magnif. cancellarius. Intercidemus sine pecunia. Adjuva. Da misericordiam tuam de summo. Non habemus aliud auxilium praeter te unum. Miserere nostri, pro quo Deus merces. Humilis s. Bas. regulae monachus Gedeon Torzynski ex monasterio cathedrali Munkacsiensi. sk. — Etiam atque etiam majorem in modum excelsam s. mat.tem obsecramus panum monachis nigrum, cantoribus alium colorem, quia

sunt servi ill.mi principis Rakozy, sciunt nos esse tuos fideles servos. Praecipue exploramus quam citissime declarationem, quia nescimus linguam Germanicam. Trudunt, puniunt, expellunt nos milites. Non possumus coram illis stare.

22.

Roma, 14. X. 1671

In nominatione Episcopi Pauli Torchich adducitur exemplum Eparchiae Mukačoviensis.

A P F, Scritt. r. n. Congressi Greci di Croazia..., vol. I, fol. 93.

Ill.mo e Rev.mo Signor mio Padron Oss.mo,

Monsignor Baldeschi, Segretario de Prop. Fide.

Si compiace V. S. Ill.ma con sua delli 6 stante significarmi come ad effetto, e secondo le determinationi do cotesta Sacra Congregatione possa conferirsi un titolo di Vescovato in partibus à D. Paolo Zorchich, Monaco Basiliano Cattolico di Rito Greco, che deve mandarsi al governo de'Vallacchi Scismatici dell'Ungheria; mancava solo, ch'io dovessi sentire il parere di questi miei Eminentissimi Signori, se da chi deve egli essere istituito e dove consegrato. Ho io partecipato tutto ciò nella Congregatione di questa mattina all EE.'Loro; le quali, prima di prendervi risolutione veruna, mi hanno commandato, che debba significare a V. S. Ill.ma, che si compiaccia di farmi giungere la lettera scritta da Sua Maestà Cesarea, con le altre scritture, toccanti questa materia; come anche gli essempi, che vi siano costì, e particolarmente quello dell'erettione della Chiesa di Monchaz, e dell'Istitutione del Vescovo di essa; à finchè partecipato il tutto da me all'EE. Loro, possano queste rispondere quel che stimeranno adeguato. Con questo cenno, che ne porto a V. S. Ill.ma resto baciandole riverentemente le mani.

Dal S. Officio, li 14 Ottobre 1671.

D. V. S. Ill.ma e Rev.ma dev.mo et oblig.mo Servitore

Casanate

III. MISCELLANEA

M. Wojnar, OSBM.

DE APPROBATIONE PONTIFICIA CONSTITUTIONUM ORDINIS BASILIANI S.TI JOSAPHAT.

Ratio novae approbationis Pontificiae Constitutionum Ordinis Basiliani S.ti Josaphat[1] in ipso Brevi Apostolico indicatur, ad quam tamen rationem plane exponendam Romanus Pontifex imprimis brevem historiam Ordinis Basiliani S.ti Josaphat enarrat, eius primordia ex institutione S. Basilii Magni deducendo.

„Divus Basilius Magnus"[2] vitam monachorum communem solitariae anteferens coenobitismi „auctor et legifer pater" evadit, monumentalibus vero suis Operibus Asceticis, praecipue Regulis fusioribus et brevioribus dictis, fundamentum posuit sub evolutionem coenobitismi in Oriente, immo etiam in Occidente[3]. Regula enim S. Basilii M. per Constantinopolim, ubi in famoso monasterio „Studion" applicata et typico S. Theodori Studitae magis determinata erat[4], ad varias Ecclesias a Byzantina dependentes propagata est, uti et ad Ecclesiam Ruthenam in ipsis huius primordiis, cum nempe S. Theodosius Pečeriensis „eiusdem Ecclesiae Coenobiarcha" typicon S. Theodori Studitae recipiens[5], idem monasterio seu „Laurae" Pečeriensi prope Kiovam urbem applicasset

---

[1] Ad praesens Ordo Basilianus in 5 ramos dispescitur, qui in 4 Ecclesiis orientalibus inveniuntur videlicet:

A. In Ecclesia Italo-Graeca Ordo Basilianus de Grottaferrata;

B. In Ecclesia Melchitarum 1) Ordo Rasilianus SS.mi Salvatoris, 2) Ordo Basilianus S.ti Johannis Baptistae seu Baladitarum vel Soaritarum, 3) Ordo Basilianus Aleppensis.

C. In Ecclesia Ruthena et Rumena Ordo Basilianus S.ti Josaphat.

Cfr. **„Annuario Pontificio" et Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fedeli di rito orientale**, Poliglotta Vaticana 1932, pg. 314—342.

[2] Breve Apostolicum Pii PP. XII, 14 junii 1954 cfr. **Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia**, vol. II. Romae 1954, n. 1140, pg. 623.

[3] Cfr. Regulam S.ti Benedicti cap. 73 et commentarium ad idem **Delatte** Dom Paul, **Commentaire sur la Règle de Saint Benoit**, Paris 1913.

[4] Cfr. S.ti Theodori Studitae **„Constitutiones monasticae" et Epistolae**, PG. t. XCIX.

[5] In redactione a Patriarcha Alexio facta.

idemque propriis praescriptis locorum conditioni accommodatis complevisset, quo pacto novum Theodosii proprium formatum est typicon, quod idiomate paleoucraino venit nomine „Ustav" S. Theodosii Pečeriensis[6]. Hoc e „Laura" Pečeriensi in exemplum ab aliis eiusdem Ecclesiae monasteriis ducebatur[7] et ita „communem quamdam praebuit sacrae huius militiae normam" atque in substantia usque ad saeculum XVII in iisdem monasteriis conservatum est, interim tamen variis subiacendo mutationibus tum propter iura ctetorica principum Ucrainorum, tum propter influxum disciplinae occidentalis in regno Poloniae[8].

Nova aetas eorundem monasteriorum incoepit cum nova aetate eiusdem Ecclesiae, postquam nempe haec vincula unionis avitae cum Ecclesia Romana saeculo XVI (1595/6) repristinavit. Tunc enim monasteria metropoliae Kioviensis sub Metropolita Josepho Velamin Rutskyj, „annitente Sancto Josaphat, Archiepiscopo Polocensi, Martyre", unam Congregationem „SS. Trinitatis Ruthenorum Ordinis S. Basilii M."[9] constituerunt in eorundem primo congressu seu capitulo Novogrodovicensi anno 1617 celebrato. Cum vero initio hanc Congregationem non omnia monasteria tunc in Ecclesia Ruthena catholica existentia constituebant, sed initio quinque tantum monasteria e dioecesibus Metropolitae, ideoque cetera illa paulatim et gradatim Congregationi illi incorporabantur. Quam tamen Sedes Apostolica cito approbavit et quidem imprimis Sacra Congregatio de Propaganda Fide decreto de die 4 octobris 1624[10], quod postea Urbanus PP.VIII sua auctoritate confirmavit eique robur legis Pontificiae concessit 20 augusti 1631 anno[11].

Quae quidem Congregatio vulgo Lithuana dicta per totum saeculum 17 praesertim in partibus septentrionalibus metropoliae Kioviensis i. e. in Bielarusja et Volhynia evolvebatur. Cum vero ad finem saeculi praedicti ad unionem cum Sede Apostolica duae etiam dioeceses Ucrainae occidentalis, scilicet Leopoliensis et Peremysliensis, venerint, tunc synodus Zamostiana anno 1720 celebrata praecepit, ut monasteria earundem dioecesium atque illa, quae passim in dioecesibus Luceoriensi, Volodimiriensi et Cholmensi Congregationi praedictae Lithuanae nondum incorporata fuerunt, simul aliam novam Congregationem illi similem constituant cum proprio peculiari Protoarchimandrita[12]. Haec sententia synodalis executioni mandata est

---

[6] Cfr. M. M. Wojnar OSBM, **De Reginine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj instauratorum,** Romae, 1949, pg. 28.

[7] Nestoris Annales sub anno 1051; cfr. E. Golubinskij, **Istorija ruskoj Cerkvy,** t. I, pars 2, pg. 627 (ed. 1-a), Mosquae 1881; J. Pelesz, **Geschichte der Union,** t. I, pg. 229, Wien 1878.

[8] Cfr. M. Wojnar, ibidem.

[9] Haec erat prima denominatio Congregationis Basilianae in Ecclesia Ruthena in stylo Curiae Romanae.

[10] Vide Athanasius G. Welykyj OSBM, **Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantia,** vol. I. (1622—1667), Romae 1953, pg. 26, n. 34.

[11] A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** v. I. pg. 481, n. 411.

[12] Synodus Zamostiana 1720, s. III, tit. XI De monasteriis et statu monachorum.

1739 anno, quo in capitulo Leopoliensi Congregatio a synodo praecepta revera constituta est[13]. Eam tamen Benedictus PP. XIV non approbavit, sed ex duabus illis Congregationibus, scilicet illa Lithuana et noviter constituta, vulgo Ruthena vel Polona dicta, unum Ordinem Basilianum constituendum praecepit cum uno solo Protoarchimandrita[14], quod ad effectum deductum est in capitulo Basilianorum generali Dubnensi anno 1743 celebrato[15]; quo pacto tunc omnia monasteria in metropolia Kioviensi existentia uno Ordine Basiliano amplexa sunt. Quam monasteriorum unionem idem Pontifex „sua confirmavit auctoritate"[16].

Haec erat aetas florentissima Ordinis Basiliani in metropolia Kioviensi i. e. a medio saeculo 18 usque ad huius finem. Quatuor in provincias divisus tunc Ordo Basilianus multiformem in praedicta metropolia exercebat activitatem (missionariam, editricem, pedagogicam).

„Saeculo vergente decimo octavo", scilicet post divisiones Poloniae annis 1772, 1793 et 1795, maior pars Ucrainae et tota Bielarusj accesserunt Rossiae, quo pacto etiam maior pars Ordinis Basiliani eidem imperio adnexa est, ubi diversis decretis imperialibus, „ukazy", tam in sua activitate apostolica, quam in interna organisatione gradatim restringebatur usque ad completam sui suppressionem sub imperatore Nicolao I anno 1839 insimul cum suppressione in genere Ecclesiae catholicae-unitae in imperio Rossiaco[17].

Remansit ergo una tantum pars Ordinis Basiliani, scilicet in Galicia, quae Austriae adnexa est, ubi Ordo Basilianus post sua detrimenta physica et moralia sublevatus est cura Romanorum Pontificum, imprimis Pii PP. VII et Pii PP. IX qui privilegiis eum adauxerunt cooptandi sibi candidatos etiam e ritu latino[18], sed praesertim conamine Leonis PP. XIII, qui Litteris Apostolicis „Singulare praesidium"[19] eundem Ordinem reformandum et reorganisandum curavit. Haec reformatio, „Dobromyliensis" dicta (a monasterio Dobromyliensi, ubi domus novitiatus ad reformationem inchoandam inveniebatur sub temporali cura et directione Patrum e Societate Jesu), suam stabilem formam invenit in novis Constitutionibus redactis et definitive approbatis decreto S. Cong. de Propaganda Fide in audientia SS.mi Sancti Pii PP. X confirmato[20].

---

[13] Cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 79.

[14] Decretum S. C. de Prop. Fide, 1 maji 1742; cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, p. 82.

[15] Ibidem p. 84.

[16] Decretalis „**Inter plures**", 11 maji 1744; A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** vol. II, pg. 88, n. 704.

[17] M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 110—116.

[18] Pius PP. VII, „**Ea sunt Ordinis**", 30 julii 1822; Pius PP. IX, „**Quum Ordo**", 8 augusti 1851; cfr. A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** v. II, pg. 335, n. 885 et pg. 389, n. 923.

[19] 12 maji 1882; — A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** v. II, pg. 454, n. 997.

[20] Decretum S. C. de Prop. Fide pro Negotiis Ritus Orientalis, 27 julii 1909.

Quae quidem Constitutiones nuper ad canones novi iuris religiosorum Ecclesiae Orientalis per Litteras Apostolicas „Postquam Apostolicis" motu proprio a feliciter regnante Pio PP. XII datas promulgatos accommodatae sunt eaedemque a Sacra Congr. pro Ecclesia Orientali recognitae et, ut auctoritate Apostolica approbarentur, preces SS.mo porrectae sunt.

Haec ergo erat ratio novae earundem Constitutionum recognitionis et a Pio PP. XII approbationis, quae revera dicto Brevi Apostolico, die 14 junii 1954 emanato, benigne concessa est: „Quapropter, e Sacrae Congregationis pro Ecclesia Orientali consulto, omnibus attente perpensis, certa scientia ac matura deliberatione Nostra deque Apostolicae potestatis plenitudine, harum Litterarum vi perpetuumque in modum Constitutiones Ordinis Basiliani Sancti Josaphat, a memorato Sacro Concilio rite recognitas approbamus et confirmamus iisque Apostolicae sanctionis robur adicimus".

* * *

Codex hic Basilianus quinque partes cum anteposito prooemio de titulo et fine complectitur. Parte prima agitur de personis i. e. tam moralibus (provinciis, viceprovinciis, domibus et residentiis), quam physicis (de admittendis, postulantibus, novitiis, professis minoribus et maioribus ac eorundem praecedentia). Pars secunda complectitur vitam religiosam i. e. vota, virtutes, cultum divinum, pia exercitia ac disciplinam domesticam. Parte tertia agitur de institutione clericali et apostolatu; parte vero quarta de regimine (de suprema auctoritate, de synaxibus seu capitulis et de superioribus). Quinta seu ultima pars agit de culpis et poenis i. e. de coërcitione, de dimissione, de egressu ex Ordine et de casibus reservatis cum censura.

Quod formam externam huius compositionis spectat, partes dividuntur in titulos, tituli in capita, capita in articulos. Praeterea habetur divisio in numeros marginales continuos adinstar canonum, qui simul sunt 600; hi, si opus est, dispesciuntur in paragraphos, paragraphi vero in numeros subordinatos. Textus denique constitutionum fontium citationibus copiose illustratur.

Ordo Basilianus S.ti Josaphat characterem secundum has constitutiones medium habet seu partim contemplativum, partim vero activum. Pro fine enim speciali seu proprio statuit sibi ex una parte vitam contemplativam cum cultu divino in choro, ex altera vero parte proximorum salutem sempiternam per apostolicum ministerium procurandam. Ad primum quod attinet in dictis constitutionibus celebratio quotidiana integri officii divini praescribitur in omnibus domibus „ubi tot sint religiosi choro obligati, quot requiruntur ad divinum officium iuxta proprium ritum persolvendum, actu non impediti" [21] i. e. norma hac in re assumpta est adamussim e novo iure religiosorum orientali, quae canone 157 § 1 continetur.

Nec tamen consideratio conditionum huic officio celebrando adversarum attentionem redactorum effugit: „Si tamen rerum adiuncta

[21] **Constitutiones Ordinis Basiliani Sancti Josaphat,** Romae 1954, n. 140 § 1.

id non permittant, persolvatur saltem notabilis pars officii divini in choro" [22].

Apostolatus vero seu ministerium apostolicum ex instituto Basilianorum in quintuplici praecipue forma exercendum praescribitur i. e. „plebem in missionibus et extra illas erudire, in iuventute instituenda elaborare, paroecialia munera legitime collata gerere, spiritualia exercitia tam clero quam populo tradere, ephemerides et libros edere, cunctis demum officiis, quae ad excollendos animos pertinent, fungi" [23].

Uti planum est, Ordinem hunc in conditione praesenti lege centralisationis coordinari, cuius apex est et quae exprimitur maxime per officium Superioris generalis seu Protoarchimandritae, quae quidem denominatio solis Basilianis S.ti Josaphat propria est.

Verumquidem secundum etymon Protoarchimandritae duplex correspondens sibi officium in Ordine supponendum esse videtur i. e. imprimis officium archimandritarum ac dein officium Protoarchimandritae seu primi inter archimandritas. Spectata tamen vel primitiva eius institutione, hoc officium Protoarchimandritae nunquam correspondens sibi etymologice officium archimandritarum in ordine iuridico requirebat. Metropolita enim Josephus Velamin Rutskyj, erigendo officium Protoarchimandritae in nova Congregatione Basiliana SS. Trinitatis seu Vilnensi anno 1617 in capitulo Novogrodovicensi ex antiquis monasteriis efformata, illud omnino adinstar Superioris generalis secundum commune ius latinum tunc vigens constituere intendebat [24]. Verumquidem titulum huic officio dictus Metropolita formabat imprimis e communi conceptu superioris monasterii tunc in Ecclesia Ruthena recepto, qui archimandrita vocabatur, attamen eidem adiunxit notam superioratus generalis, quae in disciplina orientali veniebat sub nomine „Protos" seu superioris communis plurium monasteriorum in confoederationem diversae speciei unitorum. Hinc hoc officium Protoarchimandritae secundum conceptum Metropol[illegible] neque etymologice illum primum inter archimandritas significabat et consequenter nullam relationem necessariam ad archimandritas exprimebat, nam „Protos" in sensu substantivi et non adiectivi in compositione Metropolitae sumendum esse videtur.

Sed quomodocumque etymon officii Protoarchimandritae se habeat in ordine iuridico illud ex primitiva sua institutione Superiorem generalem, ut supra, sine ulla relatione necessaria ad archimandritas exprimebat. Quod patet prasertim ex duplici facto iuridico:

1) Imprimis ex eo, quod secundum constitutiones primitivas Protoarchimandrita esse debuit simplex monachus et non in dignitate aliqua constitutus i. e. neque Episcopus, quod explicite in constitutionibus signatum erat, sed neve archimandrita, prout in praxi interpretabatur. Immo sub Benedicto XIV erat etiam periodus, brevis

[22] Ib. § 2.
[23] Nr. 270.
[24] Cfr. M. Wojnar OSBM, o. c., pg. 140.

quidem, qua Archimandritae aequo modo ac Episcopi neque habiles erant ad officium Protoarchimandritae[25].

2) Dein idem patet ex alia circumstantia, nempe quod dictus Metropolita officium archimandritarum in Ordine reorganisato omnino supprimere voluit[26], hinc Protoarchimandritam non uti primum inter archimandritas intellexit, si hos supprimendos voluit, etiamsi spectata disciplina illius temporis, maxime vero ob iura patronatus regis Poloniae aliorumve magnatum supressio dicti officii impossibilis visa est.

De facto autem in serie Protoarchimandritarum, exceptis Metropolitis, qui semper simul erant archimandritae alicuius archimandriae, neque unus archimandrita cernitur, sed semper ad hoc officium simplex hieromonachus eligebatur.

Hinc concludendum est Protoarchimandritam officium Superioris generalis exprimere sine ulla relatione ad archimandritas seu hanc denominationem Superioris generalis in Ordine Basiliano rationem haberet sive archimandritae in eo existunt sive minus.

Erant autem archimandritae hieromonachi, qui dignitate ecclesiastico-monastica homonima insigniti ad vitam alicui monasterio, quod per hoc, si nondum erat, ad archimandriam evehebatur, praeerant. Inter alia sua privilegia iidem facultate, quae in iure latino aliquomodo privilegio abbatum „pontificalibus uti" correspondebat[27], gaudebant. In iure Ecclesiae Ruthenae haec dignitas diversam evolutionem subiit, maxime vero post monachatus reorganisationem a Metropolita J. V. Rutskyj incoeptam. Accepta enim nominatione a patrono monasterii archimandritalis huiusmodi hieromonachus in archimandritam instituebatur, benedicebatur et installabatur a Metropolita, a quo etiam, quod saltem personam suam spectabat, exclusive dependebat. Quae emancipatio archimandritae a potestate Ordinis seu Protoarchimandritae causa erat plurium dissensionum. Donec enim officium Protoarchimandritae ipsi Metropolitae tenebant emancipatio dicta in praxi non manifestabatur, sed postquam officium Protoarchimandritae ad simplicem hieromonachum transiit, datis diversis Ordinem inter et Metropolitam dissensionibus, archimandritae, qui erant in Ordine, dependebant autem a Metropolita, cuius et partes communiter tenebant, dissensiones illas nonnisi dilatabant. Hinc erat, quod post saecularem experientiam Benedictus PP. XIV archimandritas in fine Protoarchimandritae subiecit, servata eorum dignitate ac iuribus huic dignitati in iure orientali adnexis. Ut vero Protoarchimandritae maiorem auctoritatem adderet, idem Romanus Pontifex peculiare illi privilegium concessit, nempe durante eius officio protoarchimandritali „insigniis archimandritalibus uti"[28]. Haec disciplina

[25] A decretali **„Inter plures"**, 11 maji 1744, ad decretalem **„Super familiam"**, 30 martii 1756. Vide eas in A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** v. II, pg. 88, n. 704 et pg. 161, n. 747.

[26] Cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 140.

[27] C. I. C. can. 325.

[28] Bulla **„Romanus Pontifex"**, 17 novemb. 1751; A. Welykyj OSBM, **Documenta Pontificum...** v. II, pg. 126, n. 724.

in Ordine Basiliano conservata est usque ad tempus reformationis Ordinis Basiliani a Leone PP. XIII susceptae, cum nempe in novis Constitutionibus tunc compositis officium archimandritarum omnino supressum est, et nomine „Archimandritae" promiscue cum nomine „Protoarchimandritae" in iisdem constitutionibus vocatus est Superior generalis. In nuperrima Constitutionum earundem recognitione antiqua et traditionalis denominatio Superioris generalis in Ordine Basiliano seu „Protoarchimandrita" **repristinata** est, cuius vero figura iuridica expressio est centralisationis Ordinis. Eius enim potestas secundum novas Constitutiones ad normam novi iuris religiosorum orientalis (can. 29) coplectitur: „omnes provincias, domos, sodales et omnia, quae tam spiritualium, quam temporalium rerum administrationem respiciunt"[29]. Haec potestas in casibus determinatis consensu quatuor eius consultorum ligatur. In genere tamen figura iuridica Basilianorum Protoarchimandritae correspondet figurae iuridicae Supremi Ordinis Moderatoris in novo iure religiosorum orientali determinatae.

Consequenter ad conceptum centralisationis statutae etiam in ceteris tota organisatio Ordinis respective composita est. Ordo dividitur in provincias, viceprovincias, domos et residentias. Provinciis praesunt Protohegumeni, quorum figura iuridica Provincialibus in iure communi correspondet; domibus vero praesunt Hegumeni seu Superiores locales.

Nec tamen huic centralisationi elementum in regimine Ordinis democraticum, quod per capitula seu synaxes exprimitur, opponitur, quae sicut superiores secundum diversos gradus distinguuntur. Habetur enim synaxis generalis, apud quam maxima centralisata est potestas tam dominativa quam iurisdictionis, legislativa vero exclusive seu privative. Sed cum haec synaxis pro causa habere potest praeter electionem vel depositionem Protoarchimandritae etiam aliam rationem Ordinis, synaxes inferiores (provincialis et localis) causas habent accurate determinatas, videlicet provincialis electionem candidatorum ad officium Protohegumeni Protoarchimandritae praesentatorum et delegatorum ad synaxim generalem mittendorum, localis vero unicam causam habet, nempe iudicium ferendum de admittendo religioso suae domui assignato ad professionem sollemnem.

Si praesentes Constitutiones, nuperrime approbatae, cum praecedentibus comparentur, duas mutationes fundamentales in iisdem introductas fuisse animadvertitur.

Imprimis secundum terminologiam in novo iure religiosorum orientali receptam Ordo Basilianus S.ti Josaphat (aliter ac e. g. eiusdem Ordinis ramus Italo-Graecus de Grottaferrata) amplius inter monachos recenseri non potest, sed remanet simpliciter Ordo clericalis. Est quidem Ordo seu „Religio, in qua, licet sodales non sint monachi, vota nuncupantur, quae votis monachorum aequiparantur" (can. 314, § 1); est autem clericalis, nam eius „plerique sodales, ex instituto, sacerdotio augentur" (can. 314, § 3).

---

[29] CB. n. 351.

Hic enim ramus Ordinis Basiliani ob peculiares necessitates Ecclesiarum orientalium, in quibus activitatem suam exercebat, a diuturno iam tempore evolutiones subiit, quae eum ab antiquis traditionibus monachatus orientalis distulerunt, ideoque conceptus monachatus, quem novum ius orientale introduxit, eidem amplius applicari non potest. Monachatus enim ad normam huius iuris est: „Religio, in qua vita religiosa peragitur secundum antiquas Orientis traditiones" (can. 313, § 3), quaeque maxime apparent in decentralisatione seu organisatione cum monasteriis „sui iuris" sive haec sunt omnino independentia, sive in confoederationes monasticas ingredientur.

Sed Ordo Basilianus S.ti Josaphat ab hisce antiquis traditionibus orientalibus decursu temporis paulatim discedebat. Jam enim statim post unionem Ecclesiae Ruthenae Sede Apostolica saeculo 16, sub Metropolita Josepho Velamin Rutskyj transformatio fundamentalis monachatus eiusdem Ecclesiae peracta est, quae, retentis quidem semper quibusdam elementis disciplinae orientalis[30], ad normam potius Ordinum ritus latini evolvebatur. Evolutio haec quasi coronam accepit in reformationibus Benedicti PP. XIV, qui omnes quaestiones constitutionem Ordinis spectantes ad normam iuris communis in Ecclesia latina tunc vigentis resolvebat. Nec sub alio respectu haec eadem religiosa Sodalitas novis legibus atque institutis" sub Leone PP. XIII ordinata est, prout in Brevi Apostolico.

Hinc ergo est, quod in novis constitutionibus, ut terminologia novi iuris religiosorum orientalis stricte observetur, termini „monachus" vel „monasterium" in constitutionibus praecedentibus retenti, nunc ubique terminis „religiosus" relative „domus" substituti sunt.

Alia fundamentalis mutatio in novis constitutionibus introducta est respectu ambitus activitatis eiusdem Ordinis. Cum enim in constitutionibus praecedentibus hic Ordo Basilianus tamquam in sola Ecclesia Ruthena existens considerabatur, in novis constitutionibus eius ambitus ad Ecclesias orientales in genere extenditur. Causa huius mutationis in ipso eiusdem Ordinis „statu quo" consistit. Nam iam antea hic Ordo limites solius ritus rutheni de facto evasit, cum extensus esset etiam ad ritum et Ecclesiam Rumenam. Nunc vero in novis constitutionibus nullum limen extensioni eius quoad Ecclesias orientales apponitur, immo porta ei aperitur, ut ad easdem extendatur.

Hinc est, quod in novis constitutionibus in ipso fine speciali Ordinis determinando inter alia dicitur: „cum Ecclesia Romana coniunctionem **Ecclesiarum Orientalium** tuendo, earumque Episcopis catholicis adiutores doctos, industrios, bene animatos suppeditando"[31], in oppositione ad locum parallelum constitutionum praecendentium, ubi loco „Ecclesiarum Orientalium" erat „Ecclesiae Ruthenae". Eodem modo relativae mutationes factae sunt in omnibus iis locis, qui limitationem ad unum tantum ritum scil. Ruthenum sapere

[30] Cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, caput II. De regiminis e duplici disciplina compositione, pg. 125—136.

[31] CB. n. 3.

potuissent; itaque ubicumque quaestio sit de ritu, hic determinatur per adiectivum „proprius", subintelligendo quemcumque ritum orientalem, ad quem sodales huius Ordinis pertinuissent.

Inter notas peculiares Ordinis Basiliani S.ti Josaphat est eius privilegium exemptionis pontificiae.

Novum ius religiosorum orientale privilegium exemptionis a religiosis orientalibus minime removet, sed in eadem duplicem gradum distinguit, quorum primum constituit exemptio patriarchalis, secundum vero maiorem exemptio pontificia. Prima est subductio religionis[32] a potestate Hierarchae loci et eiusdem subiectio Patriarchae orientali, altera vero est subductio religionis[33] a potestate Hierarchae loci immo, si casus ferat, etiam Patriarchae (can. 163, § 1) et subiectio eiusdem uni Sedi Apostolicae (can. 312, § 2, 4).

Consequenter ad hanc definitionem iura respectiva exemptorum, quae eorum conditionem diversam non exemptis determinant, per totum codicem servantur, videlicet respectu habito:

1) ad stauropegium unius monasterii vel Confoederationis stauropegiacae[34];

2) ad exemptionem Ordinis vel Congregationis patriarchalis[35];

3) ad exemptionem pontificiam unius monasterii vel Confoederationis monasteriorum[36];

4) ad exemptionem pontificiam Ordinis vel Congregationis[37]

In Ordine Basiliano S.ti Josaphat hoc privilegium longam habuit evolutionem. Primum vestigium alicuius exemptionis videri potest iam in decreto S. Congr. de Propaganda Fide 24, octobris, 1624 a.[38],

---

[32] I. e. sive monasterii (stauropegium can. 164) sive Ordinis (ex iure communi can. 163, § 1) sive Congregationis (ex speciali concessione can. 162 collatus cum can. 13, § 2).

[33] I. e. sive monasterii (can. 8, § 3) sive Ordinis (can. 163, § 1) sive Congregationis (can. 19, § 1, 2).

[34] Cfr. Motu Proprio „**Postquam Apostolicis**" can. 8, § 2; can. 9, § 3; can. 10, § 3, § 4; can. 11, § 2; can. 12; can. 18, § 1; can. 24, § 1; can. 26, § 2, 1; can. 34, § 3, 2; can. 40; can. 42; can. 44, § 1, 1; can. 57, § 2; can. 61, § 2; can. 65,§ 2; can. 66, § 3, 2; can. 67, §1, 3; can. 84, § 2, 2; can. 132, § 2; can. 140, § 3, 2; can. 147, § 1; can. 164; can. 165, § 3; can. 166, § 1; can. 171, § 1, 2; can. 199, § 2, 2; can. 205, § 3; can. 218, § 2, § 3; Motu Proprio „**Sollicitudinem Nostram**" can. 51, § 1; can. 72, § 2, 1.

[35] Cfr. Motu Proprio „**Postquam Apostolicis**" **can.** 13, § 1, 2, § 2; can. 14, § 1, 1, § 2; can. 18, § 1, § 2; can. 19 § 1, 1, § 3; can. 20, § 3; can. 24, § 1; can. 26, § 2, 1, 2, § 3; can. 30; can. 39, § 1, 2; can. 43; can. 65, § 1, 2; can. 87, § 1, 2; can. 162; can. 163, § 1; can. 165; can. 166; can. 168; can. 171, § 1, 2; can. 198, § 3; can. 199, § 1, 2, § 2, 1, 3; can 203, § 2, 2; ctn. 205, § 3; can. 206—217; can. 218, § 2, § 3; can. 219; Motu Proprio „**Sollicitudinem Nostram**" can. 19n. 2; can. 51, § 2, 1; can. 72, § 3.

[36] Cfr. Motu Proprio „**Postquam Apostolicis**" can. 8, § 3; can. 9, § 3; can. 10, § 2, § 3, § 4; can. 11, § 2; can. 12; can. 24, § 1, § 2, 2; can. 26, § 2, 1; can. 43; can. 49; can. 162; can. 163, § 2; can. 165, § 1, § 2; can. 166; can. 188, § 1, 2; can. 218, § 1, § 3; Motu Proprio „**Sollicitudinem Nostram**" can. 19 n. 3, n. 4; can. 72, § 2, 1.

[37] Cfr. Motu Proprio „**Postquam Apostolicis**", can. 19, § 1, 2, § 3; can. 20, § 1; can. 24, § 1, § 2, 2; can. 26, § 2, 1; can. 30; can. 43; can. 49; can. 87, § 1, 2; can. 162; can. 163, § 1; can. 165, § 1, § 2; can. 166; can. 188, § 1, 2; can. 198, § 3; can. 206—217; can. 218, § 1, § 3; can. 219; Motu Proprio „**Sollicitudinem Nostram**" can. 19 n. 3, n. 4; can. 51, § 2, 1; can. 72, § 3.

[38] Vide supra notam 10.

quo prima Congregatio monachorum „SSmae Trinitatis" approbata est, inquantum scilicet monachi dictae Congregationi incorporati eo ipso a pristina Episcopoum potestate ad normam iuris orientalis concepta exempti erant eo, quod ipsi sub regimine proprio, centralisato in officio Protoarchimandritae, positi a potestate singulorum Episcoporum liberati sunt. Postea monachi sic uniti saepius expressum et completum ad normam iuris Tridentini privilegium exemptionis a Sede Apostolica obtinere contendebant praesertim in dissensionibus cum Metropolitis[39]. At S. Sedes principium iuris communis orientalis servando de subiectione monachorum orientalium Hierarchis[40], subiectionem illorum uni Metropolitae urgebat[41], etiamsi illi a singulorum Episcoporum pristina potestate exempti erant.

Mens synodi Zamostianae erat monachos sic unitos omnino ad normam iuris communis (latini) tunc vigentis a potestate Hierarchae eximendi, inquantum ipsa in suis constitutionibus in iis tantum casibus illos Episcopis subiecit, in quibus et Tridentinum religiosos exemptos Episcopis subiiciebat[42]. Postea Benedictus PP. XIV revera privilegium exemptionis omnimodae ad normam iuris Tridentini Ordini Basiliano concessit[43], quo tamen monachi de facto usi non sunt, eo ex parte renuntiando, in conclusione cum Metropolita peculiari „Nexu" (in cap. Dubnensi 1743 a.) quo antiqua iura Metropolitae ad Ordinem Basilianum praxi et consuetudine determinata conservata sunt[44].

Hic status dependentiae peculiaris a solo Metropolita et exemptionis a singulis Episcopis Ordinis Basiliani usque ad annum 1882 de facto perduravit, quo Leo PP. XIII, monachos Basilianos reorganisando, eosdem omnino ad normam iuris Tridentini tum a potestate Episcoporum tum etiam Metropolitae exemit et exemptos esse declaravit[45].

Haec ergo pontificiae constitutiones fons et fundamentum sunt Basilianorum S.ti Josaphat exemptionis pontificiae privilegii, quod ad normam novi iuris religiosorum orientalis in novis Constitutionibus Ordini Basiliano applicatum est. Parte enim IV, titulo 1: „De Suprema Auctoritate" dicitur: „Cum Ordo noster privilegio exemptionis pontificiae fruatur, omnes religiosi et novitii cum domibus et ecclesiis nostris ab Hierarchae loci iurisdictione exempti sunt, praeterquam in casibus a iure expressis"[46] atque consequenter ad hoc principium respectivae constitutiones compositae sunt.

---

[39] Cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 70.

[40] „cum monachi Basiliani Ritus Graeci in tota Graecia non sint a iurisdictione Ordinariorum exempti"; — cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 160.

[41] Ibidem 159 ss.

[42] Ibidem pg. 182.

[43] Decretum S. C. de Prop. Fide coram SS.mo, 1 maji 1742, cfr. supra n. 14.

[44] Cfr. M. Wojnar OSBM, **o. c.**, pg. 189 ss.

[45] „Hanc itaque sodalitatem Basilianam ab ordinaria Episcoporum et ipsius etiam Metropolitae Ruthenorum auctoritate et iurisdictione omnino eximimus et exemptam esse declaramus ; salva tamen potestate, quam Tridentina Synodus Episcopis in hoc genere atribuit etiam uti Apostolicae Sedis Delegatis"; Bulla **„Singulare praesidium"**, cfr. supra, notam 19.

[46] CB. n. 295.

Conditio autem religiosorum in Ordine clericali cum exemptione pontificia a conditione eorum, qui exempti non sunt, differt in sequentibus:

1) in erectione et suppressione domus (can. 8, § 3; can. 9, § 2, 1; can. 10, § 2, § 3, § 4; can. 19, § 1, 2; can. 20, § 1; — Constitutiones Basilianae n. 13, n. 14, n. 15, n. 16);

2) in subiectione Hierarchae loci, immo et Patriarchae, religiosorum, novitiorum cum eorum domibus et ecclesiis (can. 24, § 1, § 2, 2; can. 163, § 1; — CB. n. 295);

3) quoad iurisdictionem in utroque foro (can. 26, § 2; — CB. n. 296, § 2);

4) in Hierarchae loci visitatione et vigilantia super disciplina religiosa (can. 43; can. 165, § 1, § 2; can. 166);

5) in constitutione notariorum (can. 30; — CB. n. 352, 17; n. 397, 14);

6) in constitutione procuratoris gen. apud. S. Sedem (can. 49; — CB. n. 377);

7) in obtinendo indulto exclaustrationis in patriarchatibus (can. 188, § 1, 2);

8) in processu instituendo de remisso in casu urgenti (can. 198, § 3; — CB. n. 561 § 2);

9) in dimissione eorum, qui vota perpetua nuncuparunt (can. 206—217; can. 218, § 1, § 3; can. 219; — CB. n. 569—584);

10) in competentia iudiciali (Motu Proprio **„Sollicitudinem Nostram"** can. 51, § 2, 1; can. 72, § 3; — CB. n. 553);

11) in dependentia tribunali (Motu Proprio **„Sol. N."** can. 16, § 1, 2; in patriarchatibus, ib., can. 19, n. 3).

Praeter tamen exemptionis pontificiae privilegium sublineandae sunt in novis constitutionibus quaedem particularitates Ordini Basiliano S.ti Josaphat propriae.

Imprimis Ordo hic secundum praecedentem suam disciplinam pro omnibus suis candidatis tam classis clericorum, quam fratrum coadiutorum etiam in his novis Constitutionibus postulatum obligatorium conservavit per sex menses duraturum, etiamsi ad normam novi iuris religiosorum orientalis in Ordine vel Congregatione virorum cum votis perpetuis lex postulatus ad classim clericalem non urgeat (can. 71, § 1). Mitiori tamen modo classi clericali haec lex in praedictis constitutionibus applicata est, inquantum Protohegumeno detur facultas eos, qui sunt de classe clericali ab illa vel omnino vel ex parte dispensandi.

Alia particularitas huiusmodi est tempus ad validitatem novitiatus praescriptum. Ex iure communi novo in Ordine vel Congregatione votorum perpetuorum ad validitatem novitiatus requiritur et sufficit annus tantum novitiatus (can. 88, § 1, 3). Cum tamen idem ius permittat ad validitatem novitiatus tempus longius in Constitutionibus praescribendum (ib. § 2), ideoque sequendo antiquas traditiones Basilianas iam synodo Zamostiana confirmatas[47], tempus ad validita-

[47] Tit. VI.

tem novitiatus in novis constitutionibus praedictis praescriptum est unius anni et sex hebdomadarum, ad liceitatem vero unius anni et sex mensium (n. 36).

Etiamsi in novo iure communi ad ritum latinum vel diversum orientalem pertinentes in Religionibus orientalibus ad novitiatum sine licentia S. Congr. pro Eccl. Or. scripto data licite admitti non possunt (can. 74, § 2, 6), in Ordine tamen Basiliano S.ti Josaphat hoc applicationem non habet ob eiusdem Ordinis privilegia peculiaria, quorum vi „quilibet catholicus, etiam ritus latini ... admitti potest" (n. 20). Privilegia haec iam pridem a Summis Pontificibus Pio PP. VII, Pio PP. IX et Leone PP. XIII concessa sunt[48].

Item, quod vota spectat, praeter communia omnium religiosorum „obedientiae, castitatis et paupertatis" (can. 1), quae tria apud dictos Basilianos, tamquam in Ordine, imprimis ad triennium et postea in perpetuum sollemniter nuncupantur (can. 314, 315, 311, 2), apud eosdem professi ad classem clericalem admissi „simul cum professione maiore duo vota simplicia, scilicet: fidelitatis erga Sedem Apostolicam et non ambiendi dignitates tam intra quam extra Ordinem" (n. 116) emittere debent.

* * *

Quod denique fontes revisionis praecedentium et compositionis novarum Constitutionum spectat, illi diversae erant speciei:

Imprimis ubique Regula S. Basilii M. prae oculis habebatur eo fine, ut omnia eidem consentanea reddantur, ad quod autem facilius dignoscendum vel eiusdem plures citationes prae manibus appositae sunt.

Dein cum scopus huiusmodi revisionis praecipuus erat Constitutionum ad novum ius religiosorum orientale accommodatio, ideoque idem ius erat etiam praecipuus fons redactionis, cuiusve canones apprime accommodati citationibus ipsis indicantur.

At praeter ius religiosorum ceterae etiam novi iuris orientalis partes, ubi necesse erat, applicatae sunt, uti ius processuale in parte constitutionum processuali, immo etiam definitiones e. g. impedimentorum matrimonialium professionis religiosae e iure matrimoniali depromptae sunt.

In ceteris vero, quae complenda erant, e respectivis S. Sedis documentis deprompta sunt, uti e. g. in ratione studiorum componenda constitutio Pii PP. XI **„Deus scientiarum Dominus"** cum respectiva instructione S. Congr. Sem. et Univer. aut in activitate apostolica ordinanda Pii PP. XII Litterae Encyclicae **„Evangelii praecones"** pro norma habitae sunt. Item decreta S. Congr. pro Eccl. Orientali abstinentiam et quaedam officia (uti secretariorum et oeconomorum) determinantia applicata sunt.

Immo et decisiones capitulorum eiusdem Ordinis generalium a S. Sede approbatae pro norma habitae sunt ad quaedam officia de-

[48] Vide supra n. 18 et 19.

terminanda, uti missionariorum, fratrum coadiutorum ac inferiorum officialium domus.

*
* *

Haec revisio et accommodatio constitutionum Ordinis Basiliani S.ti Josaphat ad novum ius religiosorum orientale primum est conamen, quod simile ceterae etiam omnes Religiones orientales assumere debebunt, propria statuta analogice revidenda et accommodanda curando, ideoque peractum hoc opus minime non arduum eorum quoque utilitati alicuique adiuvamini inservire poterit.

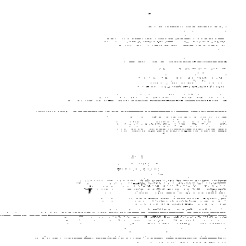

Д-р Микола Андрусяк

ГЕНЕЗА І РОЗВИТОК СХІДНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

У статті «Українська і російська концепція історії Східньої Европи»[1] Микола Чубатий цитує «Звичайну схему русской історії і справу раціонального укладу історії східнього словянства»[2] Михайла Грушевського, що виходив з сучасного етнічного й національного поділу східніх словян на три народи: український, російський і білоруський і твердив, що цей поділ існував на світанку історії. Три східньоевропейські словянські групи сформувалися, заки словянські племена Східньої Европи об'єдналися в три східньословянські народи. Попри політичні зміни в Східній Европі і існування держави Київської Руси, литовсько-руської держави, татарської держави, великого московського князівства і російської імперії, ці три народи затримували свої особливості з своєрідними етнічними й духовими характеристичними рисами. Звідси випливає конечність розглядати окремо їх історії. Існування російської імперії не є виправданням для розгляду історії цих трьох народів в одній течії російської історії. Кожна з історій цих трьох народів має свій власний курс. Українська історія розвинулася на теперішній території українського народу, що під натиском орд зі Сходу гнулася, а відтак розширювалася, але залишалася незміненою на своїй основній території, межуючій з російським, польським і білоруським народами.

Коли розглядаємо праісторичну т. зв. трипільську культуру на Україні, то бачимо, що її населення започаткувало хліборобство на Україні. Тому, що це «трипільське» населення не залишило по собі ніяких писаних пам'яток, подібно як і його сусіди, ми не можемо означати його етнічної приналежности. Пізніші грецькі вістки про населення України, починаючи від IX. ст. до Христа, теж не визначають докладно меж первісних історичних мешканців України: кімерійців, скитів, сарматів і аланів. На основі вміщення

[1] **„Proceedings"**, Історично-Філософічної Секції НТШ, **New York - Paris**, 1951, I., ст. 13.

[2] **Статьи по славяноведению**, т. I, Петербург, 1904, ст. 289—304.

грецьким географом Птоломеєм з II. ст. по Христі «великого народу» словян (венедів) у Східній Европі на схід від Висли і на північ від Карпат, коли на Причорномор'ї сиділи іранські алани, можемо приймати, що на Україні злилося словянське населення її північно-західньої лісової полоси з іранським населенням її степової полоси на південному сході: скитами, сарматами й аланами. За аланів уважає Михайло Міллер[3] антів, що виступають, як державні організатори східньословянських племен на просторі від Дону по Дунай в IV.—VII ст. Щодо населення на північ від сьогочасної української національної території, то український палеонтолог Вадим Щербаківський[4] вважає за литовців старинних будінів, яких поселення сягали аж на нашу Сіверщину. На основі назви словянського племени кривичів, предків сьогочасних білорусів, можна здогадуватися, що це були також зісловянщені нащадки якогось литовського племени: литовські жерці називалися «криве», а найстарший жрець — «Криве-Кривейто». У висліді вищенаведеного виходить, що населення України повстало з мішанини словян і іранців, білоруське із мішанини словян з балтійцями. Згаданий Щербаківський, який подекуди склоняється до мовної теорії Марра про схрещення мов, приймає навіть, що степове праарійське населення України змішалося з напливовими з лісистої області Дніпра литовськими племенами; у висліді ця мішанина дала продовж довгого процесу прасловянську мову, що витиснула литовську над береги Балтійського моря в область долішнього Німану й Західньої Двини. Вже в історичних часах таки в XIII—XV. ст. ятвяги і литовці під впливом вищої руської культури винародовлювалися на користь білорусів.

Концепцію Грушевського треба виправити в тому, що державна організація все таки має вплив на формування народу і на визначення його меж. Бачимо це на прикладі сіверян, дреговичів і кривичів; не вся територія колишніх українських сіверян входить в склад сьогочасної української національної території, її волости над верхнім Сеймом змосковщені (Курськ) внаслідок опанування їх Москвою на переломі XV—XVI. ст., межі волостей кол. дреговичів на Поліссі не покриваються з сьогочасним українсько-білоруським етнічним розмежуванням, врешті тільки західні кривичі (Полоцьк над Західною Двиною) стали ядром білоруського народу, серед якого виявляються навіть тепер тенденції замінити свою національну назву «білоруси» назвою «кривичі», східні в області верхньої Волги (Твер) підбиті Москвою змосковщені, на шляху московщення є нащадки кривичів — білоруси над верхнім Дніпром (Смоленськ), що не входять в склад сьогочасної Білоруської ССР, подібно як і територія кол. українських сіверян в області

---

[3] **Перещепинський скарб**, «Свобода», Джерзи Сити, 16. II. 1950, ч. 38, Ю. Вернадський (**Kievan Russia**, New Haven 1948, ст. 355) приймає можливість аланської верхівки антів.

[4] Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеонтології, Прага 1940.

середньої Десни (згодом стародубського козацького полку) вилучує з меж Української СР. Це дає підставу для ствердження факту, що політичні зміни в Східній Європі таки впливали на формування східньословянських народів.

Першим державним твором, що вплинув на формування східньословянських племен, була держава Русь IX—XIV. ст. Найдавніший наш літопис, списаний на основі візантійських хронік, місцевих переказів і записок, ведених спершу при київському Софійському Соборі від 1039 р. й остаточно зредаґованний в початках XII. ст. черцем київської Печерської Лаври, Нестором, т. зв. «Повість временних літ», називає Руссю зайшлих із Скандинавії у Східню Европу варягів, яких протиставить у своїх початкових розділах тубильним словянським племенам. Відтак Руссю означується князів Рюриковичів і їхні дружини, в яких склад входили й місцеві словяни, та опановану ними територію називається «Руською Землею». Заведення християнства князем Володимиром Великим у 988 р. викорінювало разом з словянськими поганськими віруваннями й словянські племінні назви, зв'язані з культом окремих племінних божків. В той спосіб затрачувалася племінна окремішність і творився народ русинів або русичів. Першими щезли племінні назви полян, сіверян, деревлян, дулібів, тиверців, уличів, хорватів і словенів, згодом дреговичів і кривичів, найпізніше вятичів, серед яких ще в початках XII. ст. проповідники християнської віри були мучениками.

У продовженні «Повісті временних літ» т. зв. «Київському Літописі» по 1200 р. «Руською Землею» зветься київська земля в протиставленні до інших земель, в яких княжили Рюриковичі, та в загальному всі ті землі, в яких княжили Рюриковичі, в протиставленні до інших чужих держав. Чубатий[5] за М. Ф. Владимірським-Будановим[6] приймає, що назва «Русь» мала вужче етнічне значення й означала первісно землю київських полян. Та цьому перечить літописний натяк у Київському Літописі з початком XII. ст. про нарікання першого суздальського князя Юрія Довгорукого Мономаховича, який тричі засідав у Києві (1149-50, 1151 і 1155-7), на те, що для нього і його дітей немає уділу в «Руській Землі», хоч він і його діти затримали для себе Переяслав і Остерський Городок недалеко Києва. Отже «Руська Земля» в Київському Літописі мала вузьке поняття території великокняжого київського престола, а «Руська Земля» в «Повісті временних літ», «Слові о полку Ігореві» та в «Слові о погибелі руської землі» означала землі всіх князів Рюриковичів. Галицько-Волинський літопис з XIII ст. називає галицько-волинського князя Романа Мстиславича «самодержцем і царем усієї Русі»; «всією Руською землею» у цьому літописі називається територія галицько-волинської держави до якої двічі належав Київ (1200-2, 1240). Суздальський літопис, зре-

[5] „Proceedings", I, ст. 16—18.

[6] **Очерк истории русского права.** Петербург-Київ 1909, ст. 211, 61 сл., 24, 68 сл. (цит. Чубатим).

даґований черцем Лаврентієм у XIV. ст. з вище згаданих обох київських літописів з доповненням місцевого літописання, вважає «руськими землями» всі землі Рюриковичів поза Суздальщиною. Аналогічно в Першому Новгородському Літописі «Руська область» є Київ, Чернигів, Переяслав і Володимир Волинський, а не Великий Новгород. Міродайним для доказання, що населення Московщини-Суздальщини не вважало себе за руський народ у XII. ст. є літописна згадка про те, що суздальські ростовці нарікали на своїх князів з тієї причини, що вони обсаджували посадництва «руськими дітськими», тобто дружинниками, які прибули на Суздальщину з Руси-України разом з князями, що походили з молодшої лінії Мономаховичів, спершу переяславських князів на Україні. Тимто не мають права російські історики прикладати поняття «руського народа» до населення Московщини до XII. ст. Коли те населення, що спершу негодувало на руських князів і їх дружинників, освоїлося з підданством руському князеві і тимто стало звати себе «русскими», цю проблему повинні дослідити за московськими джерелами таки українські і білоруські історики, щоби виказати фальшивість тверджень тих російських істориків, що початки московського народу в сьогочасному виді «руского» кладуть хибно кілька століть перед XII. ст.

Ніби тримаючись концепції А. Є. Преснякова, і М. Н. Покровського, що, приймаючи схему Грушевського, обмежували початки російської історії до Суздальщини, П. Смірнов[7] виказував, що первісна руська держава існувала вже в VIII. ст., але над верхньою Волгою та Окою. Своє твердження основував він на назві Волги «Ра» або «Рос» у грецьких і римських письменників. Але вже раніше відмітив славіст Олександер Брюкнер[8], що арабські джерела з казочними відомостями про словян, русів, амазонок при основних дослідах заводять; вони справляють багато клопотів своїми топографічними й племінними назвами, з яких годі збагнути, до яких відомих місць і племен слід їх віднести; подекуди словяни є утотожнені з іншими племенами, а «ель рус» це взагалі північний довгоногий народ.

Совєтські історики твердять про існування російського народу вже в IX. ст. Ось на сторінках передового журналу совєтських істориків «Вопросы Истории» за квітень 1950 р. В. В. Мавродин пише: «Ледве чи можна сумніватися, що в IX-XI. ст. східнє словянство зложилося в єдиний русский народ . . . І так на основі старих зв'язків та традицій, на основі етнічної спільноти східнього словянства, в умовинах повставання старої русскої держави, на основі спільноти мови, звичаїв «своїх отців», законів, ідеології, на основі єдности матеріяльної культури і сучасної боротьби «за русску землю і віру» починає виростати свідомість єдности русского на-

[7] **Волзький шлях і стародавні Руси.** Вид. Всеукр. Академії Наук у Києві 1928 р.

[8] **Początki kultury słowiańskiej,** Вид. Польської Академії Наук у Кракові 1912 р.

роду... Таким чином на основі злиття в одну етнічну масу східньо-словянських племен в IX-XI. ст. сформувався русский народ, далекий прабатько російського, українського й білоруського народів... Російська національність прийшла прямо з Київської Русі, під час коли початок української і білоруської національностей прийшов пізніше в XIII. ст. Проблема сформування української і білоруської національностей потребує окремого розгляду»[9].

Розглядаючи думки Мавродина, Чубатий[10] пише: «В останніх часах маємо вже, як офіціяльні наукові погляди твердження, що вже в дев'ятім столітті існував тільки один «русский народ» в «етнічному розумінні». Та це твердження Чубатого є невідповідне до оцінки Мавродина, що приймає сформування «русского народу» продовж IX-XI. ст., але інший совєтський історик Б. Д. Греков на сесії відділу історії і філології Академії Наук СССР заявив, що ще «до IX. ст. русский народ успів пройти більший шлях у своєму господарському, соціяльному і політичному житті»[11].

У виданні Академії Наук СССР «Повісті временних літ» з 1950 р. за Лаврентіївським, Іпатіївським і Радивилівським списками в російському перекладі старі наші етнічні назви «Русь», «русин», перекладено російським словом «русскіє», «русский»[12]. Цілком подібно як в половині минулого століття польський перекладач «Повісті временних літ» у виданні «Monumenta Poloniae Historica» Авґуст Бєльовський, перекладаючи літописне оповідання про заволодіння варягів нашою «полянською землею», перелицював це на «Polska» і після нього в деяких польських публікаціях появилися нісетниці нібито варяги зрущили польські племена, що сягали аж по Дніпро. Поважні польські історики ніколи не снували своїх концепцій на такому фальшивому перекладі Бєльовського, якого наслідують тепер совєтські перекладачі «Повісті временних літ» своїми перекладами назв «Русь», «русин» російськими назвами «русскіє», «русский».

На половину XII. ст. кладе «зародковий період формування української і білоруської національностей» Юрій Вернадський[13], що в опозиції київського населення до спроваджених Юрієм Довгоруким суздальських бояр у 1154 р. добачує один з перших виявів українсько-московського суперництва. Але чому Вернадський уважає суздальців, які в тому столітті негодували на «руських дітських» у себе за тогочасних носіїв ідеї руської держави, а мешканці «матери руських городів» своїми виступами проти суздальців щойно започаткували українську національність? Бо оба факти і негодування киян на суздальських боярів і негодування

[9] „Proceedings", I, с. 24.

[10] В совєтах знову один «русский народ», «Свобода» з 24 січня 1952 р., ч. 19.

[11] «Новое Русское Слово», Ню-Йорк, 10. I. 1952, ч. 14,503, **«Хозары в истории России»** за московською «Правдою» ч. 255 (мабуть з 1951 р.).

[12] В. Косаренко-Косаревич: **Русь-Україна і Московія-Росія**, «Свобода», 20. III. 1952, ч. 69.

[13] G. Vernadsky: **Kievan Russia**, New Haven, 1948, с. 215.

суздальських ростовців на «руських дітських» виказують, що в часі боротьби за київський великокняжий престіл між старшою українською віткою Мономаховичів та московською молодшою віткою, суздальців не вважали київські русини за своїх, ні суздальці «руських дітських» за своїх. Отже не тільки до XI. ст., як цього хоче Мавродин, але і в половині XII. ст. не влилися суздальці в один руський народ, а пізніше, від часу відокремлення суздальського князівства від руської держави не могло це вже ніколи наступити. На етнічному угро-фінсько-тюрському (волзькі болгари) підложжі з малою домішкою словянських в'ятичів і кривичів став творитися словянський по мові спершу в XII. ст. суздальський, згодом від XIV. ст. московський народ. Його князі, хоч були нащадками великого київського князя Володимира II. Мономаха, почали від самих початків вести ворожу політику супроти великих київських князів Руси. Зруйнування Києва 8 березня 1169 р. суздальсько-володимирським князем Андрієм Боголюбським, є пророчистим виявом цієї політики, а зазив автора «Слова о полку Ігореві» до його брата Всеволода Юрієвича цілком не вплинув на те, щоби суздальські князі підпорядкувалися великому київському князеві і спомогли його в боротьбі з кочовиками половцями і татарами; навпаки, суздальські князі йдуть по лінії атавізму суздальського населення, в евразійських кочовиках шукають свого опертя проти Києва. Вже Юрій Довгорукий засідав у Києві завдяки допомозі половців, проти яких знайшов Із'яслав II. теж союзників серед кочовницьких орд, що волочилися тоді по українських степах: чорних клобуків тюрського походження[14]. Після нападу татарів на руську державу в 1239-41 рр. суздальський князь Ярослав Всеволодович перший поїхав з чолобитнею до татарського хана Батія і аж до часів цілковитого татарського безсилля суздальсько-московські князі вели супроти своїх монгольських зверхників льояльну політику. Монгольські впливи відбилися на формуванні московської державної ідеології[15]; московські князі, наслідуючи татарську тактику ясиру, переміщували населення підбитих земель і в той спосіб московщили його. Так поступила Москва з верхівкою Великого Новгороду (1478) і Пскова (1509) та з князями Ольговичами на «українах» над верхніми Окою, Десною і Сеймом.

---

[14] Про них згадав у своїй доповіді п. н. **«Взаємини тюркського світу і України-Руси до XIII. ст.»** проф. колумбійського університету К. Менгес у нюйоркській УВАН і в дискусії забирав голос О. Оглоблин: **«Кара-колпаки»**, «чорні клобуки» — були племенем на Україні, а тепер вони в Середній Азії. («Свобода», 24. 5. 1952, ч. 133). Чи справді це «дуже цікаве явище» для них обох; адже при рухах інших кочовиків з Середньої Азії на українські степи замандрували туди й орда чорних клобуків.

[15] Ідеологією московської держави від її початків до XVI. ст. займалися історики Френсес Дворнік, Андрей Лоский, Николай Резановский, Мих. Карпович і М. Чубатий на Конгресі американських істориків у Ню Йорку 28—30 грудня 1951 р. («Свобода» з 16. I. 1952, ч. 12).

В словянському світі москалі є твором аналогічним до прусаків у германському світі, де горстка німців засимілювала литовських прусів і словян над Лабою й Одрою і Балтійським морем, що стали тепер символом німецької брутальности. Москалі — мішанці понурих угро-фінських мешканців болотнистих борів північно-східньої Европи та азійських степових кочовиків — евразійські словяни. Евразійський характер москалів старається Ю. Вернадський[16] хибно приписати всім східньо-словянським народам, тобто ще й українцям і білорусам. Руський народ за своїх княжих часів справді стикався на чорноморських степах з евразійськими кочовиками, з яких тільки дрібніші орди проявляли нахил до постійного поселення на Україні і асиміляції, якій вони цілковито улягали подібно, як болгари серед наддунайських і балканських словян; але ж вони у часі татарських нападів XIII. ст. скоро повернули у виді татарських людей до своїх одноплемінників, які завдяки наборам ясиру на Україні, теж до певної міри расово переродживалися. Але на Україні брала верх вища словянська культура. Залишки географічних назв тюрського походження в Степовій Україні[17] — це цілком не дивне явище; адже від половини XIV ст. по кінець XVIII ст. різні кочовики чи то прямо тюркського походження чи зв'язані політичними або культурними взаєминами з турками, перебували на цій полосі нашої батьківщини.

Тільки татарське лихоліття, жахливе у своїх початках дозволило володіти суздальському князеві над Києвом, звідки наприкінці XIII. ст. не без принуки з боку суздальських князів помандрували до їхньої столиці Володимира над Клязмою митрополити «всієї Руси». Цим хотіли суздальські князі перебрати в свої руки провід над розпорошеними князівствами на території руської держави X-XIII. ст. Підкупством царгородських патріярхів вони ударемнювали заходи галицько-волинських князів удержати в своїй державі окрему галицьку митрополію для «Малої Руси»; титулом митрополита «всієї Руси», заманили навіть до Москви галицького митрополита Петра знад Рати. Але, як тільки, завдяки міжусобицям між татарськими ханами в половині XIV. ст. стара «мати руських городів» відітхнула дещо свобідніше, здобулася на протест проти московської узурпації її митрополітальних прав; при помочі братньої болгарської митрополії подбав місцевий київський князь про висвячення київського митрополита Теодорита (1353), якого признав і великоновгородський архиєпископ православний святий Мойсей († 1360). Цей солідарний виступ архиєреїв обох столиць старої княжої Руси проти Москви є водночас виявом сві-

---

[16] G. Vernadsky: **Ancient Russia**, New Haven, 1946, c. 1—8. Лінґвістичними аргументами з ґотського словника опрокидує концепцію Вернадського про евразійські впливи на всіх східніх слов'ян Р. Смаль-Стоцький (Proceedings, I, c. 56—62).

[17] Після вище згаданої доповіді Менґеса говорив Л. Чикаленко про «багато українських географічних назв тюрського походження» («Свобода» з 24. 5. 1952, ч. 133).

домости народньої окремішности і старого руського народу від новоповсталого в XIV. ст. з суздальців московського.

У 500-літній ювілей смерти великого литовсько-руського князя Витовта Кейстутовича помістив наш історик Мирон Кордуба статтю п. н. «Найважніший момент в історії України» у львівському «Літературно-Науковому Вістнику» в 1930 р. Він виказував, що завдяки підбоєві литовських князів Ґедиминовичів українських і білоруських земель, мала змогу у межах литовсько-руської держави повстати і розвинутися українська нація окремо від московської[18]. Я вважаю, що під чужу литовську і польську владу пішов наш руський народ свідомий своєї народньої окремішности, яку теж мали і закарпатські русини вже від часів короткої приналежности Закарпаття до держави Володимира Великого[19].

Треба згодитися з д-ром Мироном Кордубою в тому, що підбій Литвою білоруських і українських земель, врятував ці землі від пізнішої анексії їх Москвою, а їх населення від московщення. Ольґерд Ґедиминович не визволив Києва від татарського ярма, тільки замінив місцевих київських князів, які чимраз більше еманципувались з-під татарської зверхности, користаючи з ханських міжусобиць у половині XIV. ст., своїм сином Володимиром V. Але, якщоб не наступила анексія Києва, Чернигова й Смоленська литовськими князями, то стрінула б їх доля Великого Новгорода (1478), «украін» чернигівських Ольговичів над верхньою Окою і Десною наприкінці XV. і в початках XVI. ст. та Пскова (1509), над якими силою заволоділа Москва. Кидається ввічі те, що князі Ольговичі воліли над собою зверхність литовських Ґедиминовичів — Ягайлонів, ніж московських нащадків Юрія Довгорукого, хоч Ґедиминовичі теж позбавляли князів Рюриковичів їх княжих уділів, залишаючи їм тільки княжі титули й земельні маєтности. Але їх не забирали з батьківщини так, як зробив московський цар Іван з верхівкою Великого Новгороду і саме цей страх перед засланням у глиб Московщини, спонукував Ольговичів до завзятого опору. Після вивезення верхівки в занятих руських землях ішло поневільне московщенням руського населення теж шляхом перемішан-

---

[18] Ця стаття проф. д-ра М. Кордуби викликала спершу дискусію на тему **«Откуда есть пошьла Русьская земля»?** в празькому Історично-Філософічному Товаристві (1930), що оповістило друком доповіді її учасників (Прага 1931). У львівському «Ділі» дискутували в 1930—31 рр. з Кордубою д-р К. Чехович і д-р М. Чубатий. Свою концепцію повстання української нації в литовсько-руській добі обстоював Кордуба у своїй доповіді німецькою мовою **„Die Entstehung der ukrainischen Nation"** на VIII-ому міжнародньому конґресі істориків у Варшаві в серпні 1933 р., що появилася друком у виданні НТШ у Львові 1933 р. **„Contributions a l' histoire de l' Ukraine"**. Моя рецензія на неї „Kwartalnik Historyczny" XLVIII, Львів 1934, I, с. 121—6. Свої погляди на цю тему висловив я ще в рецензії на нарис д-ра І. Свенціцького: **«Назва „Русь" в історичному розвитку до XIII. в.»** (Вісник, II, Львів 1937, кн. 11, с. 843—4), в брошурі **«Етапи в розвитку української нації»**, Прага, 1941, 14 ст. та в розділі: «Як творилася українська нація» в **«Історії України»** I, (Прага, 1941, с. 27—35).

[19] **Історія України** I, Прага 1941, с. 132—3.

ня його московським, фінським і татарським, методи, які стосують москалі, до поневолених ними народів, продовж усієї своєї історії.

Хоч мовознавці можуть знайти різниці між мовою предків українців і білорусів від X. ст., проте до другої половини XIX. ст. не було серед білорусів свідомости своєї національної окремішности. Приналежність до київської держави від X. ст. та після її поділу до окремих князів Рюриковичів, нащадків Із'яслава Володимировича († 1001) (полоцька лінія), Ростислава І. Мстиславича († 1167 великого київського князя, смоленська лінія) аж до XIV ст. витворила серед білорусів почуття приналежности до руського народу. Коли продовж XIV. ст. литовські князі заволоділи білоруськими й українськими землями, предки українців і білорусів називали себе загально русинами. Родом білорус д-р Франц Скорина зазначує у виданій в 1517 р. «Псалтирі», що він видав цю книжку для руського народу в руській мові. В початках XVI. ст. у супрасльському манастирі на українсько-білоруському мовному пограниччі була написана похвала для руського князя Констянтина Острозького за те, що він побив «велику силу московську». На Білій Русі, що входила в склад київської митрополії, були архиереї з України, як полоцькі архиєпископи Йосафат Кунцевич і Мелетій Смотрицький та могилівські епископи Сильвестер Косів, Йосиф Нелюбович Тукальський (оба згодом київські митрополити), Юрій Конисський і багато інших; хоч уроженці України, вони не почували, що вони на Білій Руси працюють для чужого, не свого народу. Предки білорусів ішли до українського козацтва. Коли гетьман Богдан Хмельницький говорив про визволення усієї Руси по Вислу, мав на думці Україну і Білорусь разом; його полковники творили на Білорусі в Могилівщині, Случчині, Новгородеччині і Смоленщині козацькі полки. З білоруського терену походив гетьман Пилип Орлик, який ще перед своєю козацькою службою присвятив гетьманові Іванові Мазепі свій твір, виданий польською мовою у Вильні 1695 р., п. н. «Алькид Російський». В XVII. ст. грецької назви Руси «Росія» і утвореного з неї прикметника «російський» вживали наші грамотії для означення Руси-України, а не Московщини; «гетьманом Росії» названий Мазепа на своїх дарах для православних у Палестині і Сирії: на срібній плащениці, дарованій ним для церкви Господнього Гробу в Єрусалимі, та у виданій його коштом в Аллепо арабській евангелії для Богослужбового вжитку сирійських православних християн. У «Покірному меморіялі запорозького війська до св. королівського маєстату Швеції» в Бендерах, 20 жовтня 1709 р. писали чільні мазепинці: генеральний обозний Іван Ломиковський, запорозький кошовий Кость Гордієнко, прилуцький полковник Дмитро Горленко, генеральний писар Пилип Орлик і генеральний бунчужний Федір Мирович між іншим: «Знаємо бо добре, що прийняти опіку св. королівського маєстату зневолило ясновельможного гетьмана Мазепу прагнення, щоби руський народ скинув московське ярмо і був вільний»... У «Виводі прав України» натякав Орлик на договір Мазепи з Карлом XII. про «все, що завоюється з бувшої території

Московщини, . . . , що — як виявиться — належало колись руському народові, передасться й задержиться при українському князівстві».

Мовні різниці не впливали на відокремлення білорусів від українців тому, що до кінця XVIII. ст. була одна спільна т. зв. книжня руська мова для українців і білорусів, основана на церковно-словянській і засмічена при її урядовому вживанні в межах польської річипосполитої в XVI.-XVIII. ст. полонізмами; до цієї «книжної руської мови» в літературних творах діставалися слова і звороти з народніх української і білоруської мов, залежно від місцевого походження авторів літературних пам'яток. У православному полемічному творі з другої половини XVII. ст. на польській мові, який віднайшов і видав в українській перерібці п. н. «Во обороні Потієвої унії», Василь Шурат (1929), є натяк на те, що уніятські священики на Білій Руси вживають у своїх проповідях мови, яка не є руською, ні польською; з наведених слів, як зразків цієї мови, бачимо, що це білоруська мова.

На основі традиції приналежности предків білорусів до руської держави та спільної київської митрополії, був серед галичан продовж XIX. ст. поширений погляд, що білоруси є частиною нашого народу. Навіть галицькі мовознавці в тому самому столітті, Іван Могильницький в першій половині минулого століття, Омелян Огоновський, в другій половині, вважали білоруську мову за говір української. Не можна тому дивуватися, бо говір карпатоукраїнських поселенців у Бачці в XVIII. ст. є більше віддалений від української літературної мови, ніж білоруська мова від української; проте бачванські українці, хоч їх говір набрав багато домішок від сербо-хорватського окруження, вважають себе українцями на основі історичної традиції.

Відгомін традиції приналежности населення Великого Новгороду до руського, а не московського народу, маємо в галицьких популярних оповіданнях про героїню Великого Новгорода в його боротьбі за свою незалежність проти Москви — Марту Борецьку (у виданні «Руського Педагогічного Товариства», як звалось спершу «Українське Пед. Товариство», згодом «Рідна Школа» у Львові), та про княгиню Ольгу, як уроженку околиць Великого Новгорода (у видаваній етимологією «Бібліотеці для руської молодежи», за ред. Юліяна Насальського в Коломиї). У часописі жовківських Василіян «Місіонар» ще на початку нашого століття писалося про «наших братів русинів на Білій Руси».

Національне відродження українців у межах б. російської імперії виросло не на традиції старої княжої державности Руси, тільки нав'язувало до ближчих козацьких змагань, оспівуваних у народніх, думах і піснях. Але традиція козаччини серед народу не зберігалася в ширині державних задумів Богдана Хмельницького, тільки як змагання до волі народу без докладного означення його території. Також останні часи існування козацької гетьманщини залишили по собі тільки традицію зберегти останки козацької самоуправи на малому просторі України — на Лівобережжі; і Січ

полишила по собі традицію територіяльно обмежену до Запоріжжя. Вузький терен цієї традиції поширився в добі відродження тільки завдяки народньому слову; головно творчість Тараса Шевченка в рідному слові пригадувала народові його минувшину, а світові живучість українського народу, якого територією почато вважати ту землю, де населення говорило одною українською мовою.

І, спираючися на мові, кирилометодіївські братчики наприкінці першої половини XIX. ст. уважали білорусів ближчими москалям, ніж українцям, усупереч історичній традиції. Білоруський народ дрімав забутий його найближчими братами українцями; почали пробуджувати його поляки, що вербували собі боєвиків для протимосковського повстання серед українського і білоруського населення відозвами й піснями в українській і білоруській мовах. І перші піоніри білоруського національного відродження в 60-тих рр. XIX. ст. були якраз тими білорусами, що пішли за польськими кличами, а відтак пізнали, що польські ідеали не є їх рідні, таксамо, як російські, та що треба освідомляти свій народ, щоб він не став погноєм для чужих. І от так почалося білоруське національне відродження, незалежно від українського, дарма, що історія і душа білоруського народу зв'язані з Україною. Білоруські народні пісні є перерібками з українських земель; навіть продовж 20 років приналежности Західньої Білоруси в 1919-39 рр. до Польщі, поширювалися там стихійно українські стрілецькі пісні з Західньої України. Коли ж почуєте оповідання білоруського простолюддя про святий город, то цей город не Минськ, ні Вильна, ні Москва, ні Варшава, тільки Київ, дарма, що українці в часі своїх державно-визвольних змагань у 1917-20 рр. не пробували заопікуватися білоруськими національно-державними змаганнями. Відокремлення білорусів від українців сталося в наслідок формування української і білоруської національних свідомостей в минулому столітті на мовній основі.

Проте не можна відмовляти обом народам історичности, тому, що вони раніше виступали під спільною назвою русинів, руського народу, окремого від московського, що щойно в початках XVIII. ст. присвоїв собі назву російського. Немає неісторичних народів, є тільки історичні народи, бо кожний народ має свою історію, навіть, коли він у минулому разом з сусідним народом виступав під іншою назвою. Також для національної окремішности зайвим є, коли наступило відокремлення. Американські енкі не соромляться свого англійського походження, а англійці не можуть їм відмовляти права на національну окремішність, тому, що національно-державне відокремлення США від Англії відбулося наприкінці XVIII. ст. Зв'язані католицькою вірою, споріднені з французами вальони і споріднені з голяндцями флямандці повстали проти протестантської Голяндії в 1830 р. і створили незалежну Бельгію; проте сьогодні бельгійська нація розкладається таки на мовній основі на два народи. Італійський народ повстав з різних етнічних складників на півночі, в середині і на півдні Італії; є великі антрополо-

гічні і говіркові різниці між північним і південним італійцем. Цей приклад з італійського ґрунту є аналогією до руського народу, коли він у минулому складався з українців і білорусів, які антропологічно і мовно різняться поміж собою.

Наведені думки є повторенням з незначним поширенням моїх думок, висловлених у вступі моєї «Історії України»[20], звідки повторюю й кінцеві висновки: «Коли глянемо на історичний процес формування українського народу, то бачимо, що почалося це формування тоді, коли наприкінці X. ст. поширене християнство в Україні стерло разом з культом поганських божків окремі племена. Відтак були вигляди на засимілювання нашим народом, що прибрав назву «Русь», «руський», «русичі», майже всіх східніх словян; тому перешкодив упадок держави «Русь» з столицею у Києві, галицько-волинська держава обмежувалася виключно на українські землі (південно-західня Білорусь підпала під її вплив тільки короткий час у другій половині XIII. ст.). В добі литовсько-руської держави й козацьких державних змаганнь проявлявся цей процес у виді одного руського народу з предків українців і білорусів. Щойно в добі відродження почав український народ оформлюватися в отому виді, в якому є сьогодні. Отой тисячелітній процес дає відповідь на питання, чому український народ не виборов державної незалежности в попередні століття: змагання нашого народу в минулому не виявлялися в такому виді, як вони є сформовані сьогодні».

[20] Як вище, ст. 32. — 5.

о. др. Ів. Музичка/Рим

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРУКОВАНИЙ ІРМОЛОЙ

Загально в нас і не відомо, що ось минатиме рівно 250 років, як у Львові вийшов перший на українських землях друкований Ірмолой. Здається на перший погляд, що це незначна подія, а однак це факт великої ваги в історії нашої Церкви, а особливо в історії нашої музики. Значення цього факту велике тим, що Ірмолой із датою 1700 року — це наше рідне досягнення, яким ми на доброго півстоліття випередили і перевищили сильнішу тоді московську православну Церкву Петра I та дали поштовх і взір для пізнішого першого московського Ірмолоя, що появився аж у 1772 році. В цьому не було, зрештою, нічого дивного. Україна була століттями вчителем церковної музики для Московщини і лиш в дев'ятнадцятому столітті «добрий учень», прилучивши передше київську Митрополію до Москви, усуває «вчителеві» його власну церковну музику і поволі прищеплює йому свою власну національну і стилізовану вже тоді в 1850 Бахматєвим[1].

Український церковний спів стояв вище від московського. Варто б пригадати тут слова чужинця сирійського диякона Павла, що в 1653 бував у Росії й Україні і безсторонно вказує на той факт: «Тотъ же Павелъ Діяконъ дѣлаетъ различіе между церковнымъ пѣніемъ, которое онъ слишалъ на сѣверѣ, и пѣниемъ которое онъ слишалъ на юге Россіи (т. зн. в Україні). Здѣсь по его словамъ, была замѣтна любовъ къ пѣнію и знаніе музикальныхъ правилъ: здѣсь в пѣніи были слишни высокіе и приятные звуки. А Москвини не зная музики пѣли на удачу; имъ нравился низкій, грубой и протяжний голос, который непріятно поражалъ слух они даже нарицали високоголосное пѣніе и укоряли этимъ пѣніемъ Малоросовъ, которіе по ихъ словамъ в этомъ случае подражали полякамъ . . .»[2]

---

[1] о. П. Будний, **Гласовий роспів Києво-печерської Лаври українською мовою**, ст. 4.

[2] Л. Рущинскій, **Религиозний битъ русскихъ у иностранцевъ XVI и XVII в.** Автор на початку сам стверджує: «Что касается нашего церковного пѣнія то оно не нравилось иностранцам. Даже Павел Діякон который почти все хвалитъ и всему удивлятся в нашем Богослуженіи, в этом случаи измѣняетъ тонъ речи». **Чтенія в Императорскомь обществе исторіи и древностей россійскихъ при Моск. Университете**, p. 1871, кн. 3, ст. 42.

Не без користі буде отже приглянутись ближче цій знаменній і важливій історичній події, що стільки доказує про живучість нашої Церкви навіть в лихих часах та про її духову окремішність і вищість.

Поки розглянемо саму подію друку цього пам'ятного Ірмолоя, що почав приготовлятися в 1700 році, а вийшов у 1707 році, слід побачити коротко часи та ситуацію тодішнього нашого церковного життя та стан тодішньої нашої церковної музики.

Львів, що в ньому приготовлявся і друкувався Ірмолой 1700 р., разом із Перемишлем і Луцьком не вдержались і не належали до Берестейської Унії 1595. Однак єпископ Львова Йосип Шумлянський, що перейняв Львівський єпископський престіл 1668 року схиляється до церковної єдности і в році 1677 приватно робить свою унійну заяву, не вважаючи ще пору за відповідну на публичне приступлення цілої дієцезії до унії. Головною причиною відложення цеї публичної заяви єпископа був спротив львівського духовенства і, особливо, Ставропігійського Братства. Щойно в травні 1700 р. по порозумінні єпископа із світським духовенством Львів приступив до церковної вселенської єдности[3]. Пам'ятна ця дата лучиться із датою почину нашого Ірмолоя.

Ставропігійське Братство довго опиралось і приступило до унії вісім літ пізніше. Не малу ролю в цьому кроці Ставропігійського Братства відіграв і наш Ірмолой. Братство мало в своїх руках друкарню, що приносила йому великі доходи. В його руках неначе находився тоді монополь на друк церковних книг. Єпископ Шумлянський, що приготовляв терен для унії і мріяв про далекосяглі реформи в своїй дієцезії (чого однак при своїй палкій вдачі не доконав), заложив власну друкарню, чи радше доручив її зорганізувати ОО. Василіянам, що жили в манастирі при храмі св. Юра. В той спосіб хотів єпископ унезалежнитись від друкарні Братства[4]. Друкарня стала конкурентом для Братства. Не стояла вона технічно високо, бо кошти її організаторів були малі, черенки витоплювали самі, але занепокоєння Братства було чимале. Воно запротестувало, використовуючи зобов'язання єпископа, що ним заявляв, по продажі своєї першої друкарні 1688, більше друкарні не закладати. Єпископ відповів, що з хвилею, коли він став католиком жодні приречення його не зобов'язують, тому що для своїх вірних мусить друкувати книжки вільні від неточних наук, що противляться католицькій вірі[5].

---

[3] Likowski E., **Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku**, p. 2—3.

[4] Zubrzycki D., **Historyczne badania o drukarniach słowiańskich**, p. 28; Andrusiak M., **Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski** (1667—1708), Lwów 1934, p. 134; Це вже друга друкарня єпископа Шумлянського, що її заложив він, коли явно приступив до унії. Першу продав, не маючи з неї жодного доходу 17. IX. 1688 і зложив при тому Братству зобов'язання, що ніколи про друкарню не буде думати.

[5] Andrusiak M., **o. c.**, p. 135; Єпископ хотів своєю друкарнею теж і до деякої міри змусити Братство до унії, але, чи аж думав він матеріяльно

В цій святоюрській примітивній друкарні появився наш Ірмолой. По його появі Братство знищене війною приступає до унії, не зважаючи навіть на те, що за свою постійність при православію і для збільшення своїх доходів одержало від царя Петра I привілей продавати і поширювати свої видання по всій Україні[6]. До унії приступило Братство під умовою, «что въ унѣятскомъ монастирѣ св. Георгія на предградіи Львовском, не будут болѣе печатати книгѣ»[7]. Тому теж Братство, приставши до унії, закупило все, що находилось в цій друкарні разом із нерозпроданими примірниками Ірмолоя, змінило його заголовну сторінку і розпродувало його, як своє видання[8].

В 1700 році почалась т. зв. «північна війна», в яку Петро I втягнув і Україну, якої провід находився у второпних політичних руках гетьмана Мазепи. Північна війна, що принесла тяжкі удари для української католицької Церкви, мала свій вплив і на життєвий шлях нашого Ірмолоя. Саме ця війна причинилась до його спізненої появи. Облога Львова Карлом XII (вересень 1704), упадок міста і тяжка контрибуція, яку наложили шведи спинили розмах завзятих видавців і припинили і так спізнену воєнними приготуваннями працю. Шведи не пощадили і манастирів. «Русь Львóвская особенно же Ставропигіяльное Братство понесло большія потери, ибо было принуждено не только отдати всѣ свои гроши и серéбрянния вещи кромѣ спряжáннаго одного серéбряного креста, но даже и Евангеліе»[9]. В 1705 р. велика пошесть «чорна смерть» вибухла у Львові і в околиці, багато жителів Львова по-

---

його в той спосіб знесилити, по думці деяких (Крилівський, в **Архивъ Юго-зап. Россіи** I, т. XII, ст. 99) сумніваюсь, бо єпископ мав вже гіркий досвід з першою друкарнею, що сам її повести не зможе і Братство було цього свідоме. Окрім того ця друга друкарня була занадто убога. В ній вийшов лиш наш Ірмолой. Бачимо теж, що єпископ радо її продає зараз по приступленні Братства до унії. Про цензуру книг мало Братство з єпископом спір ще передше і той спір єпископ програв; Єпископ загалом хотів, щоб Братство від нього залежало (Андрусяк М., ст. 127).

[6] Петрушевич, **Сводная Гал. русская Лѣтоп.**, I, ст. 36; **Архивъ Юго-зап. Россіи**, I, XII, ст. 614.

[7] Петрушевич, ст. 36.

[8] **Там же:** «В томъ Ставропигійскімъ братствомъ пріобрітеном Ирмологѣ былъ заглавный листъ замѣненъ другим и онъ распроданъ яко книга, напечатанная вь Ставропигіяльной типографіи». Тому ще сьогодні деякі приписують Братству видання Ірмолоя 1700. Див. теж Андрусяк М., **ц. т.**, ст. 135. Братсво приступає до унії в травні 1708 і 16 травня того ж року ігумен Денис Сінкевич продає з доручення єпископа друкарню. Про продаж маємо документ, в якому говориться: ... «Warując y to Ichmościom Bratstwu, ex fide bona assecurując, że jakośmy żadnych instrumentów, do drukarni należących, jako to Ponsom, Matryces, Litery, ani Irmoloijnych, ani inszych iakowych kolwiek, przy sobie nie zostawili ani zatrzymali, tak ani in futurum takowych ani innych żadnych ani drukarni żadnej renowować y fondować nie mamy y nie będziemy mogli sub poenis in contravenientes w Prawach y Przywilejach tym że Ichmosciom Panom Bratstwu ...» А. Кипистенскій, **Матеріали относящіеся къ исторіи львовскаго Ставропигіона в 1700—1767,** ст. 18; Вже 14. VII. 1708 Братство робить контракт із друкарем Василем Ставницьким про друге видання Ірмолоя. **«Архив Юго-зап. Россіи,** I, т. XII, ст. 419.

[9] Петрушевич, **ц. т.**, ст. 23.

втікало[10], що теж не мало зупинило всю працю у Святоюрській друкарні.

Як виглядало музичне життя України і української Церкви в той час? Д. Антонович називає цю добу, коли гетьманив Мазепа, «золотою добою українського мистецтва». Теж і в Московщині починається тоді «велика реформа» та «прорубування вікна на захід». Вистане хоч би згадати, що в Москві 1702 р. отвирається перший театр. Цар Петро теж велику увагу звернув і на церковну музику, хоч вона тоді в Росії остала в забутті через розвиток оперової музики і консерватизм російської церковної єрархії.

Українська церковна музика, особливо на західніх українських землях носить теж печать тодішніх історичних подій і рухів. Занепад православної церкви, унійний рух, розквіт і вплив сусідної церковної латинської музики в Польщі причиняються у великій мірі до рефлексії, щоб ступати у музичному житті новими шляхами часу[11]. Вже від 1500 року Україна додержує кроку Заходові бодай у триголосовому тодішньому стилевому співі, хоч у нотописі не зрікається ще крюкового письма (невмів). Рукописні пам'ятки тих часів показують нам вже триголосовий лад трирядкових крюків над текстом. Від другої половини XVI століття швидкими кроками розвивається партесний (хоровий) церковний спів та із заснуванням Могилянської Академії (1632) доходить до вершини свого розвитку. З України партесний церковний спів іде в Московщину в час, коли політичні взаємини України з Москвою нещасливо затіснюються і там великим його прихильником став патріярх Нікон. По його смерті Синод усунув «новість» і повернув до одноголосного співу. Кінець сімнадцятого століття — це розквіт хорового (партесного) співу в Україні[12]. В реєстрі Львівського Ставроп. Братства із 1697 р. бачимо понад 260 творів на 3 до 12 голосів[13].

Друга половина XVII століття — це теж період в Україні, в якому лінійний нотопис усуває доцьогочасне крюкове письмо. 1700 рік — рік видання українського Ірмолоя є переломовою датою, від якої пічнеться писання і друкування лиш нотною системою на лініях, за західнім зразком. Проти нового лінійного нотопису виступав Іван Вишенський (що поборював теж і хоровий спів), що добачував в цьому небезпеку новин з Заходу... В Московщині залишено крюки щойно з роком 1772[14], у греків вони ще покутують сьогодні й остали теж у московських старообрядців[15].

---

[10] Петрушевич, **Дополненіе ко Сводной Гал.-русс. лѣт. съ 1700...** ст. 40.

[11] Металлов В., **Очерк исторіи православного церковного пѣнія в Россіи,** изд. 3, Москва 1900, ст. 81;

[12] В Московщині партесний спів розвивається під проводом українців.

[13] **Архивъ Юго-зап. Россіи,** I, т. XII, ст. 62—71; На жаль, нічого з того не остало до наших часів.

[14] Металлов В., **ц. т.,** ст. 51.

[15] Пекелис, **Исторія русской музики,** т. I, ст. 88.

Нова нотна лінійна система, що нею друкований наш Ірмолой появляється в Україні в другій половині XVI століття в Києві і дістала назву «київське знам'я». Це є в деякій зміненій і упрощеній формі нотопис тодішньої західньої мензуральної нотної системи. Зміни є досить характеристичні і не находять тотожности в ніяких західніх зразках, що й вказує на оригінальність[16]. Прийшло це нотне письмо до нас мабуть через Молдавію, як дехто думає[17]. Нажаль сьогодні не знаємо навіть імени ініціятора цеї гарної і нової тоді ідеї. Річ гідна, щоб її колись окремою студією дослідити.

Прийнялась ця система дуже радо, була вона простіша, ясна, а над усе — легка до вивчення і переписування. В половині XVII століття з України ця система йде в Москву[18].

Церковний спів не розвивався і не поширювався в широкі маси саме через трудність і чимраз більшу скомплікованість (особливо в Московщині т. зв. «Казанское знаменіе») у виучуванні «крюкового співу». Дяки не вчили радо тої штуки, хоч за науку брали «мзду велію паче міри», нотні рукописні книги нищились, а переписування та записування з пам'яті давало неможливу кількість варіянтів[19]. Врешті нова нотна система легша була технічно до друку. В Москві при кінці XVII ст. готовились до друку нотні книги крюками та прихід лінійної київської системи відвернув увагу ініціяторів від задуманого діла[20].

Нотна лінійна система принесла зацікавлення співом та записом мелодій. Появляються численні рукописні Ірмолої[21]. Легкість в записі мелодій приносить однак велику кількість варіянтів і неоднобразність у церковному літургійному співі. Виникла потреба такої однобразности, як теж і авторитетного зразка церковного співу. Те і дав наш рідний Львів і це і є початком нашого Ірмолоя 1700 року. Металлов каже: «Церковное пѣніе въ православной

---

[16] Розумовскій Д., **Церковное пѣніе в Россіи,** Москва 1867, вип. I, ст. 85.

[17] **Там же,** ст. 80—81.

[18] Він побудував манастир «новий Єрусалим», поселив там багато «южнорусцев». «Первие нотнолинейныя рукописи 1652 г. доселѣ хранятся въ библіотекѣ этого монастиря. Всѣ онѣ писани на югозападѣ, или въ Кіевѣ, или въ Могилевѣ или Витебскѣ». Розумовскій Д., **ц. т.,** ст. 82. Металлов В., **ц. т.,** ст. 76—77, каже, що це письмо відповідало місцевим обставинам «юго-западной Руси» в боротьбі з унією і тому так швидко поширялось...

[19] Металлов В., **ц. т.,** ст. 71.

[20] Розумовскій Д., **ц. т.,** ст. 80.

[21] В реєстрі Ставроп. Братства (1688—1692) згадується про рукописні Ірмолої. **«Архивъ Юго-зап. Россіи,** I, т. XII, ст. 20, 31 (під ч. 125). Цінним з тих часів є т. зв. «лицевий Ірмолой» із XVII ст., що його рукопис находився в Церковно-Археологічнім Музею при Київській Духовній Академії. Походить він із Володимира Волинського і є західньо-українського походження. В тому ж Музею були і два інші рукописні Ірмолої із XVII ст. Один з них переписаний 1652 р., на другому є дописка: «рукописний съ котораго во Львовѣ 1700 года напечатано». Дописка є пізнішої руки. Н. Петров, **Западно-русскій лицевой ирмологій,** Труди К. Д. Акад., 1884, II, ст. 30.

юго-западной Руси было всегда предметом особенной любви, забот и попеченій со сторони пастирей и народа»[22].

Вище бачили ми, що Ірмолой 1700 р. появився в друкарні, що її інспірував для своїх великих унійних цілей єпископ Йосип Шумлянський. Чи сам єпископ цікавився новою ідеєю видання Ірмолоя, годі щось певного сказати. Здається, що ні, бо про це не згадує нічого ані автор цілости Ірмолоя в своїому післяслові ані автор передмови. Єпископ Шумлянський задивлений був тоді на справи унії, реформу дієцезії, забагато занимався політичними справами[23], то ж не виглядає, щоб мав час особливо цікавитись Ірмолоєм. Працею над Ірмолоєм однак цікавились особисто близькі співробітники єпископа, як Ігумен манастиря св. Юра Йосип Сокольський, що написав передмову до Ірмолоя та Ігумен того ж манастиря Діоніс Сінкевич, що зладив деякі грав'юри для Ірмолоя. Сокольський став ігуменом в 1707 році, був також деканом Львівським і Глинянським. В актах собору із 1707 бачимо його підпис зараз по підписі єпископа[24]. Значить був він правою рукою єпископа Шумлянського. Він ділом видання Ірмолоя був особисто зацікавлений. В своїй передмові («прологомènон») він пише, що «православна католическая Церков» серед своїх клопотів не мала досі друкованих нот, тільки те, що писали «трудолюбиві писци», «имиже ради их немногописія, пачеже не скорописія и многихъ по дѣйству всякаго разногласія и не єдиногласно Ірмоси Церковния предлагающаго не потребнаго в достотожномъ согласіи божественномъ творяхуся различная пѣнія єже бѣ противу всегдашнего Христовой Церкви моленія моляще жениха своего Христа Спасителя: и даждь нам єдиними усти и єдинім сердцем пѣти и воспѣвати и славити Имя твое» ... Він цікавився тодішніми літургічно-музичними вимогами і потребами нашої Церкви і бачив потребу однообразности в церковному співі. «Сего ради Ми аще и скудоумніи и на сіе довоства не имѣющіи но Божією и благочинія Церковнаго ревностію подвизаеміи благополучное къ изданію з ново сооруженния Катедральния Типографіи сея книги обрітши время, потрудихомся во славу Богу єдиному в Тройци святой славимому, Церкви святой православной къ украшенію ... съ многимъ тщаніемъ и иждивеніемъ сію книгу Ірмолой по єлику мощно исправивши на свѣт издати».

Денис Сінкевич, що був 1690—1700 рр. ігуменом крехівського манастиря, був теж близьким співробітником єпископа Шумлянського, коли став ігуменом катедрального манастиря св. Юра у Львові. Здається, він мав нагляд над єпископською друкарнею, бо він зладив і підписав акт продажі цієї друкарні 16. 5. 1708 в імені єпископа. Сам він відомий український гравер на дереві (дерево-

---

[22] Металлов В., **ц. т.**, ст. 81.

[23] І. Рудавич, **Єпископи Шептицки,** «Богословскій Вѣсник», т. II, 1901, ст. 26.

[24] Петрушевич, **ц. т.**, ст. 35.

рити), відомий із грав'юри крехівського манастиря[25]. В нашому Ірмолої він разом із тодішнім гравером Никодимом Зубрицьким зладив кілька заставок і може особисто наглядав над мистецким оформленням Ірмолоя.

Дійсним автором, що з його рук вийшов перший український Ірмолой це особа нам мало відома. Пише він сам про себе при кінці книги у післяслові до читача. Це і є одиноке досі джерело відомостей про його скромну особу. Зветься він Йосип Городецький, зве себе старим українським почесним ім'ям «пельгрим Єрусалимскій» і додає, що є єромонахом і по званні — «гіссерскій типограф». В 15 році життя вступив він до манастиря, тут вивчив друкарську штуку і занимався друкарством[26]. Висвятив його на священика єпископ Шумлянський. Зробив він був обіт, може через якусь важливу подію в своїм житті, поїхати до Св. Землі[27]. На це дістав він грамоти і благословення від єпископа. Свою подорож до Св. Землі відбув він близько перед 1700 роком, бо, повернувши, він зразу взявся до видання Ірмолоя. Був він в Єрусалимі, пише, що зложив поклін Гробові Христа і вмився в водах йорданських, морем поплив в Єгипет, Олександрію і звідав південні славні палестинські городи; на кінець поїхав до Еспанії й Італії. В Італії бував у Римі і Венеції. До Венеції тягнула його цікавість відвідати там відому друкарню, в якій вже в 1493 р. надрукований був слов'янський Часослов. По упадку Царгороду в Венецію виемігрували численні греки і Венеція стає центром друкарської штуки для греків і південних слов'ян[28]. Там вироблялись отже від XV століття грецькі і слов'янські черенки для літургічних книг. Городецький може і мав доручення від єп. Шумлянського розглянутись тоді по Заході, бо пише: «Повернувши и не медля должнѣ пришед дая Благодареніе, Благословенію єго Милости Господину вини реченому єпископу Львовському, яко только путешествіе Благословенієм єго сотворих».

Своїми оповіданнями та описами, без сумніву зокрема венецької типографії, він викликав зацікавлення в манастирі «и моленъ бихъ от начальствующих Инок в катедрі Львовській св. великомученика Христова Георгія да от рукодѣлія моєго гисерскаго[29] сотвору типографію въ напечатаніе Ірмолоя. Аз же не щадя себе по толікихъ трудахъ яхся дѣла и поспѣшество дарованія Божія про-

---

[25] **Українська Книга XVI, XVII, XVIII ст.,** Держ. Вид. України 1926, ст. 316

[26] ...«и начахъ прилежати рукодѣлію типографскому и тѣмъ упражнялся».

[27] .. «идохъ обѣти моя воздати Господеви яже предрекохъ».

[28] В Москву ідуть головно італійські вчителі друкарської штуки, в полуднево-зах. Україну — німці. Це легко пізнати по термінології в друкарській техніці. З Венеції друкарська штука і книги ідуть на слов'янський схід, головно через Чорну Гору. Венецьку друкарню відвідали перед 1704 р. московські бояри Галицинъ і Репнин і вплинули потім на Петра I, що ввів гражданку. Петрушевич, **ц. т.,** ст. 26.

[29] Він був спеціяліст у штуці відливання з олова черенок («гіссерскій типограф»).

ізвед въ совершеніє Роду Россійскому удивительное Ірмолоя напечатаніє».

Думка про печатання Ірмолоя не була нова і особа Городецького була лиш чинником до її реалізації. До 1700 року Ставропігійське Братство видавало «Ірмолойчики» без нот, а по церквах в ужитку були Ірмолої в писаних «тетрадях». В 1698 старанням і в друкарні Братства типограф Ставніцький видрукував 1200 штук таких Ірмолойчиків в 12⁰ [30]. Ірмолої без нот із самим текстом ірмосів вимагали знання співання на пам'ять [31]. Нове діло видання Ірмолоя було дійсно новістю. Городецький не без фахового вдоволення пише до читача: «Вѣмъ яко вземши в руцѣ свои книгу сію и увидѣвши: яко єсть новое в Церкви Російской: новимъ художеством изданное дѣло».

Виданням занимались сам Городецький і браття Святоюрської обителі. Грав'юрами і мистецьким оформленням старались згаданий вище гравер Денис Сінкевич і Никодим Зубрицький [32].

Повний наголовок Ірмолоя звучить: «Ирмолой, си єсть осмогласник, от старих рукописних екземплярей исправленний, благочиннаго же ради пѣнія церковнаго трудолюбіемъ иноков общежительния обители св. Великомученика Христова Георгія в Катедрѣ Єпископской Львовской, новотипомъ изданний року Божія 1700, місяця Октоврія, в 9-тий день». Ніяких присвят, згадок короля, чи царя, чи єпархії нема.

Ірмолой друкований, хоч друк, зокрема нотний, не є досконалий, в двох красках — чорній і червоній для рубрик, на сірім тонкім і сильнім папері. Довжина друкованої сторінки 23,7 цм., ширина — 12,7 цм. Сторінок — 474 із нумерацією вгорі сторінки. Нумеровані теж ірмоси поодиноких гласів, як це подибуємо і в сьогоднішніх Ірмолоях. По першій заголовній сторінці на другій і третій поміщується «Прологоменон» Йосипа Городецького. На четвертій цілій находиться велика і гарна грав'юра Св. Івана Дамаскина́. П'ятою сторінкою починається властива ірмологійна частина. На початку кожного «гласа» поставлені великі і гарні майже в шість центиметрів високі ініціяли. Кінцівки — скромні, кожна сторінка із обвідкою. Кожний із «гласів» починається мистецькою заста́вкою. На деяких є підписи їх виконавців: DS = Деніс Сінкевич, «Никодим» або NZ = Никодим Зубрицький. Заста́вка деколи зображує якусь думку із «Догмату», що ним кожний «глас» починається. Деякі замітніші: на стор. 136 — Христос несе ягня, вовк тікає, вгорі Пресв. Трійця і пелікан. (Робота Сін-

---

[30] **Архивъ Юго-зап. Россіи,** I, т. XII, ст. 407—408; **Там же,** ст. 167. Див. теж т. XI ст. 262, 272.

[31] Такі Ірмолої появлялись ще потім в 1723 р. у Львові (видано 1500 штук), в Києво-печ. Лаврі, в 1863, в Москві 1810.

[32] Никодим Зубрицький — видатний український ґравер на дереві і міді (1688—1724), єромонах, здається походження галичанин, як доказує Голубець. Працював спочатку у Львові, потім у Києві і Чернігові. Виконував роботи для Унева і Почаєва. **«Українська Книга...»,** Держ. Вид. Укр. ст. 245. Петрушевич, **ц. т.,** ст. 381.

кевича). На стор. 337 — Христос на небі серед ангелів, внизу частина земної кулі з написами латинкою: Европа, Азія (теж роботи Сінкевича). На стор. 131 — Христове Різдво (роботи Зубрицького).

Цілість Ірмолоя поділяється на п'ять частин:

I. Властива ірмологійна частина з поділом на вісім «гласів» від стор. 1—333; Кожний «глас» починається т. зв. «Догматом» першим (по стих. на «Госп. воззв.)» і другим (по стих. на стих.), що є ідентичні з дрібними вийнятками із сьогоднішніми. Слідують Антифони (степенні) і ірмоси.

II. «Подобни на осмъ гласовъ» — від стор. 334—372; Для прикладу — в першому гласі: Бог Господь, Камени запечатану, Гроб твой Спасе, Небесним чином (sic) радованіє, Прехвальнії Мученици, О дивноє чудо.

III. «Трипѣсници на повечерняхъ» — від стор. 373—441; є тут теж деякі напіви постної і квітної Тріоді (напр. На ріках Вавилонських, прокімени Вечірні чотиродесятниці, Літургія Преждеосвященних Дарів, Тебе одіющагося і ін.)

IV. «Пѣніе всеношноє» — від стор. 442—446 (Благослови, душе моя Господа, Блажен муж).

V. «Скала албо р е є с т р ъ Ірмосов».

Як бачимо із змісту, теперішні наші Ірмолої, виправляючи порядок, доповняючи в малих випадках те, що могло б належати до цілости, — це репродукція раз початого діла в 1700 році. В нашому Ірмолії, у відрізненні до пізніших московських, не подається лиш саме ірмологійне пініе, але включається в нього теж напіви т. зв. тепер «осмолгасія», спеціяльні напіви в часі обох Тріодей та напіви незмінних частин Богослужень включно із напівами Служби Божої (все те т. зв. «обиходноє пѣніє»). В той спосіб в нашому українському обряді Ірмолой став книгою у с і х напівів нашого Богослуження, як це започаткував Ірмолой 1700.

Окремої студії вимагала б аналіза самого змісту Ірмолоя 1700, його джерел і його відношення до сучасного йому українського київського ірмологійного пінія, як теж і до російського та грецького. При наших еміграційних джерелах це в цілости не можливо зробити. Завданням наших музикологів в ділянці церковної музики буде по повороті на рідні землі і при можливості користати із збережених там рукописних Ірмолоїв та інших музичних пам'ятників, що зберігаються по Архівах Києва і Львова, таку аналітичну і порівняльну студію зробити. Ірмолой 1700 — це вислід еволюції ірмологійного і загального нашого Богослужебного співу цілих століть. При його даті ми стоїмо при лимані ріки в точці, де починається непросліджений ще густий ліс із багатьма річками та струмками, що злились в 1700 році на стало в одне гирло. Скільки в ньому води з чужих земель, скільки з рідних потоків, скільки власного вкладу в їх формування і яка в тому мистецька вартість і глибина — це ще ціль великих і навіть не початих досі студій.

Через воєнні та інші хуртовини і лиха Ірмолой із датою 1700 року появився в 1707 році. Його поява привернула до церковної

єдности Ставропігійське Братство, що закупило на тій основі єпископську друкарню Св. Юра і одержало решту накладу, що остав до продажі. В 1708 р. Братство приступає зразу до нового накладу і друкар Ставніцький дістає на це 5 мішків нот і текстів, 61 штук матриц ірмологійних нот [33]. Братству було спішно. Ще в 1707 році воно одержало від Петра I привілей продавати свої видання по всій Україні. Новим небувалим досі виданням можна було заповнити велику потребу. Друге видання Ірмолоя 1709 появилось у дещо зменшеному виді.

В чотири роки по появі першого Ірмолоя, дякуючи декретові Петра I, Ірмолой 1700 вже находився в Куряжському манастирі в Харкові [34]. В половині XVIII століття вживає його києво-братський манастир. Видавав його і Почаїв, тому що він «опасно (тщательно) исправленъ по екземплярамъ греческимъ» [35].

Обширніше і доповнене та гарне видання Ірмолоя 1700 робить Ставропігійське Братство в 1757 році. Він форматом більший, порядок в ньому дещо змінений, змістом повніший. В «Предословії» остали деякі речення із «Прологомена» Сокольського, а в «Післяслові» типограф Іоанн дякує Богу за викінчене діло молитвою Городецького.

Куди однак цікавішим для нас буде його відгук в Московщині. Поява Ірмолоя 1700, як ми вже бачили, припинила старання в Москві видати друкований Ірмолой крюками. Там теж відчувався пекучий брак друкованого Ірмолоя. Поява Львівського Ірмолоя була безпосередньою заохотою для нового почину [36]. Ідеєю друку Ірмолоя занимаються типограф Степан Бишковський і співак Гаврило Головня — оба земляки родом з Києва. Їх проектів однак Синод не затверджує. Причиною — нові лінійні ноти! Все таки оба не знеохочуються. Церемонії надуми Синоду тривають від 1766 до половини 1769. Врешті Синод такий дозвіл дає на печатання Ірмолоя в нотно-лінійній системі. Друк першого московського Ірмолоя почався літом 1770 і скінчився 21. VI. 1772. В передмові, чи радше присвяті теж кажеться, що виходить цей Ірмолой «первимъ тисненіемъ». Московський Ірмолой не є передруком нашого українського. В ньому є мелодії, що панували тоді в Московщині. Замітне те, що в ньому містяться лиш ірмоси вісьмох гласів (перша частина Ірмолоя 1700) з додатком ірмосів празничних із їх припівами. Видання відрізняється окремою нотною нотацією, що остала питомою потім для московських видань (уживав її і Почаїв) і різниться характером від київського знамени. Пізніші московські Ірмолої — це точні передруки первовзору 1772.

З коротенької історії нашого першого друкованого Ірмолоя бачимо очевидний, хоч нажаль мало відомий, доказ дійсної вищости нашої Церкви в ділянці церковної музики і співу на сході. Це не

---

[33] **Архивъ Юго-зап. Россіи,** I, XII, ст. 419.
[34] Розумовській Д., **ц. т.,** ст. 192.
[35] **Там же,** ст. 193.
[36] **Там же,** ст. 88 і пр.; Металлов В., **ц. т., ст. 51, 78.**

самохвальба, а історичний факт. Наша, зокрема католицька, Церква серед тих хитких політичних ситуацій історії, серед лихоліть вміла не лиш найти правдиву дорогу до Христової єдности, але теж завжди зберегти свої духовні мистецькі цінности і надбання. Вона була учителькою і зразком для сусідів і ворогів в ділянці церковного співу і музики. Тут однак впадає яскраво в очі одна темна тінь. В ділянці церковної музики і співу вона є ентузіястом та ініціятором лиш; її діло схоплювала швидко Москва, чи то впрост, чи приманюючи й полонюючи чільних творців і мистців і на початках все кінчилося. Продовження, завершення, систематична творчість, за малими і незначними вийнятками, вандрували і відбувались у Москві до тієї міри, як сказано було на початку, що рух впливу обертався поворотною дорогою та приносив однак із собою холодний подих півночі . . .

о. О. Купранець, ЧСВВ, Мондер

ВАСИЛІЯНСЬКИЙ ПРОПОВІДНИК XVIII. СТ. — О. КОРНИЛІЙ СРОЧИНСЬКИЙ, ЧСВВ.

В василіянському Музеї-архіві в Мондері (Канада) серед інших цінних пам'яток української культури зребігається під ч. 25 одна рукописна збірка проповідей о. Корнилія Срочинського, ЧСВВ, з XVIII ст. Рукопис до цього часу невідомий, бо зберігався в приватних руках, придбав мондерському музеєві ОО. Василіян о. Йосафат Жан, ЧСВВ.

На першій сторінці маємо ось-такий наголовок:

SERMONES SACRI.
pro Festis

SANCTORUM.
Variis in locis ac temporibus
habiti
per
P. Cornelium Sroczyński O.S.B.M.
nunc simul collecti
et compacti.
1770.
A⁰.

В долішній частині першої сторінки маємо ще замітку, яку передаємо тільки частинно, бо картка в цій частині є продерта, через що текст є неповний.

NB. Sermones pro Festis Prv. M. pro Dñicis, tum ... tata conci ... nibus, tum denique Sermones Missiona ... exst ... in similibus Libris me ...

Збірник має 201 сторінок. Всіх проповідей є 34. При кінці збірника є список проповідей, який зладив якийсь о. Стефан Хрущевський, ЧСВВ, в 1847 р.[1]. Проповіді писані, відповідно до духу часу, польською мовою, крім однієї, що є написана тодішньою ти-

[1] На другій сторінці є підпис о. Хрущевського: Stephanus Samuel Chruszczewski O. S. B. Mag. A. D. 1827. Złoczoviensis.

повою для XVII—XVIII ст. макаронічною мовою. Для нас мова цієї проповіді має особливе значення, як історичний мовний пам'ятник галицької землі, а зокрема тому, що вона виголошена до простолюддя, отже напевно має всі прикмети тодішньої живої народньої мови. Проповідь написана дуже старанним письмом. В проповіді помічується неодностайний правопис і спосіб скорочування слів. Щодо композиції, то немає сумніву, що вона гарна й логічна, хоч не бракує в проповіді деяких повторень, і на сьогоднішній час нудних місць. Якщо порівняти проповіді о. Срочинського з проповідями наших старших проповідників, яких уважаємо клясиками нашого проповідництва, то можемо без пересади сказати, що проповіді о. Срочинського зовсім не уступають щодо своєї форми й змісту проповідям Ґалятовського, Барановича, Радивилівського чи якого іншого світоча нашого проповідництва XVII—XVIII ст.

Чи автором усіх проповідей був о. Срочинський тяжко сказати, бо в збірнику подибуються різні почерки письма, а при одній навіть є зазначене ім'я іншого священика[2]. Проповіді були виголошені в зірних місцевостях (Львів, Замостя, Рейовіце, Лабунь, Городок і інш.), в різних роках середини XVIII ст., як теж і при різних нагодах (Св. Літургія, Вечірня, Утреня).

Між проповідями подибуємо декілька листів, з яких два є до о. Сильвестра Лащевського, ЧСВВ[3], один від о. Іннокентія Дідицького, ЧСВВ, який у 1756 р. писав з Крехова[4], один від о. Вірґілія Шадурського, ЧСВВ[5], як теж деякі інші. На сторінці 119 є копія письма еп. Льва Шептицького[6].

---

[2] Concio Panegyrica o Fsto. S. P. Protopatriarchae **B a s i l i i** Magni Leopoli habita ad aed. S. Georgii Mart. Ao 1752. a. P. Clemente Chodykiewicz. Celebrat Epipus Premisliensis Szumlanski.

[3] З адреси вичитуємо, що о. Лащевський був доктором Богословія й в той час професором у Св. Юрі.

Catalogus Ordinis Basiliani S. ti Josaphat 1951—52, pag. 75.

[4] **Catalogus...,** pag. 75.

[5] Sermones Sacri., pag. 125. ... odmawiam uniżoność moią, donosząc że już po naszey Katedrze, Ill.mus Exarcha o Środoposciu naszym ustąpić nakazał, Officiałem ma kreować Strutynskiego, Katedrę daie Dziekanowi Luckiemu, któremu teraz pomarła żona... D. 22 Februarii 1758 A., W. Szadurski OSBM. **Catalogus...,** pag. 88.

Leo in Szeptyce Szeptycki Dei et Aplicae Sedis gratia Epp.pus Leopoliensis, Haliciensis, Camenecensis, Podoliensis, Abbas Comendatarius Mielcensis.

Universis, et singulis quorum interest vel in futurum quomodo libet interesse poterit, ad noticiam indubitatam deducimus, quia Nos Divina suffragante gratia Officii Nostri Epplis munere fungentes, dilectum nobis in Xto Religiosum Innocentium Botha (**Catalogus...,** pag. 75, F. Innocentius Botka) Ord. S. Basilii Magni, Prof.sum Diaconum die 27. Junii 1756 Anno, ad recommendationem suorum superiorum, in Presbyterum inter Missa Solemnia in Ecclesia Nostra Cathedrali Leopoliensis iuxta Rithum Sanctae Orientalis Eccleae Orthodoxae cum Romana unita, ordinávimus et consecravimus; eique ea omnia, qua muneris et ordinis presbyteratus sunt (excepta administratione Sacramenti paenitentiae, ad quod munus exequentur approbationem a nobis, ab habente factam sibi a nobis approbandi potestatem, obtinere prout de iure omnino teneatur) rite ac legitime exercendi, ac exequendi facultatem dedimus, prout damus, et concedimus per presentes; quas in majorem fidem manu nostra subscriptas, sigillo comuniri iussimus. Dabantur in Residentia Nostra Ep.pali ad Cathedram Leopoliensis Tituli Sancti Georgii Martyris, Die, mense et anno, quibus supra.

IV. BIBLIOGRAPHIA

Élie Borschak, **La légende historique de l'Ukraine. Istorija Rusov.** Paris, Institut d'Études Slaves, 1949, 195 pages.

Як добре, що французька наукова література має тепер власну працю про «Історію Русов». Бо як би ми не дивилися на цей вікопомний твір старої української історіографії, як не докоряли б йому великими гріхами супроти історичної істини, а вплив його на цілу нову «а по части й новітню» українську історіографію, українську національну літературу XIX ст., на ціле українство XIX до XX ст. безперечно величезний. Історична концепція Шевченка, що була міродайною для дальшого розвитку української історіографії, оперта на «Історії Русов». Не дивно, що цей твір давно відомий у східньо-европейській науковій літературі. Дещо знали про нього й на Заході (Німеччина і Франція)[1]. Та тільки тепер, через сто з лишком літ з часу свого першого і єдиного видання, завдяки праці визначного українського історика проф. д-ра Іллі Борщака й увазі Institut d'Études Slaves, що дав тій праці гостинне місце в славно звісній Collection historique de l'Institut d'Études Slaves — «Історія Русов» входить у коло інтересів та знаннів західньо-европейської, а передовсім французької славістики й з окрема україністики. І не випадково, що ввів її в це коло проф. Ілля Борщак, цей талановитий український історик, досвідчений майстер західньо-европейської, зокрема французької Ucrainica. Це ж бо не тільки формальна рекомендація пам'ятника з його боку. Можна погоджуватися, чи не погоджуватися із загальною оцінкою твору в книзі проф. Борщака й з поодинокими його висновками. Але ніхто не зможе заперечити, що нова праця нашого видатного вченого є насамперед наслідок його довгої і пильної праці як над аналізою тексту «Історії Русов» так і над тою добою і середовищем, які створили «Історію Русов».

Книга проф. Борщака складається з двох нерівних частин. Перша, найбільша й найголовніша (розділ I: „Introduction", p.p. 9—26, і II: „La légende historique de l'Ukraine á travers l'Istorija

---

[1] Див. I. G. Kohl, **Reisen im Inneren von Russland und Polen,** II th., Dresden u. Leipzig 1841. S. 320—321. Про французькі публікації див. Elie Borschak, **L' Ukraine dans la littérature de l' Europe occidentale,** 1935, p. 10; М. Возняк, **Псевдо-Конисъкий і Псевдо-Полетика** («Исторія Русовъ» у літературі й науці), Львів-Київ, 1939, стор. 57, прим. 64.

Rusov", p.p. 27—164) — частина присвячена безпосередньо аналізі відомостей (l'etude du texte) «Исторіи Русов» про історію України. Автор найбільше спинюється — тут він справді поклав велику працю — на тій частині пам'ятника, яка торкається української історії до XVIII ст. і яку проф. Борщак цілком слушно визначає як „lègende historique de l'Ukraine, un roman historique á thèse".

Так дивиться на це й сучасна українська історіографія. Використовуючи перводжерела (їх поважний реєстр на ст. 192), автор перевів пильну аналізу поодиноких оповідань «Исторіи Русов» про ці чи ті події й цих чи тих діячів старої України. В цьому безперечна заслуга його не тільки перед французькою славістикою, але й перед українською історіографією. Бо, хоч ніхто з сучасних українських істориків не бере на серйо тих оповідань, але все ж досі в неозорній літературі «Исторіи Русов» присвяченій, бракувало такого аналітичного дослідження тексту пам'ятника. Можна погодитися з автором, який каже, що «Історія Русов» „c'est un plaidoyer historique et politique en faveur d'une Ukraine autonome, seule et veritable héritière de la Rus' prémongole, opposée à la Pologne catholique et à la Moscovie „tatare" (p. 163).

Але сам автор слушно обмежує цей висновок, коли каже, що „la période de 1725 à 1769 est trop récente pour se prêter à une légende" (p. 162), і що „l'auteur nous donne un aperçu rapide des événements qui dans l'énsemble, est conforme aux documents qu'on possidait à l'epoque", хоч „les tendances general restent les mêmes" (pp. 162—163).

Тим то автор і не приділює XVIII ст. в «Исторіи Русов» спеціяльної уваги. Це цілком зрозуміло, але саме аналізуючи цю останню частину «И. Р.» ми переконуємося в тому, що автор «И. Р.» володіє історично-документальною методою досліду й коли не застосовував її до попередньої доби, то лише тому, що писав не наукову історію України, а легендарну, яка потрібна була йому та його землякам-сучасникам для певних ідейно-політичних цілей.

Чи з усіма методологічними засобами автора й поодинокими висновками його аналізи можна погодитися? Очевидно, ні.

Проф. Борщак має свою власну концепцію історії пам'ятника, його походження, часу написання, має, нарешті, свого автора «И. Р.» Це й добре, й зле водночас. Добре тому, що увага авторова не губиться в деталях і бачучи окремі «дерева» не випускає з ока й цілого «лісу». Цей синтезуючий чинник надав певности й правдивости його історично-документальній аналізі. Але разом з тим він дещо в'яже автора, не дозволяючи йому тую аналізу поглиблювати й примушуючи іноді шукати в тексті те, що хочеться там знайти. Наведемо один тільки приклад. Проф. Борщак вважає, що автор «И. Р.» знав «Исторію Государства Россійскаго» Карамзіна й не тільки користувався нею (хоч іноді з полемічною метою), але цею чи тою мірою, відбив у своєму творі вплив слав-

нозбісного твору російського історіографа[2]. Це безперечно дуже важливий момент. Але чи не слід було б спочатку перевести порівняльну аналізу обох текстів і довести, що автор «И. Р.» справді знав твір Карамзіна. Адже згадана в «И. Р.» «Історія Россійская» звучить скорше в тоні численних російських історичних видань XVIII ст. (як приміром «Історія Россійская» Татіщева, «Історія Россійская» кн. Щербатова, праці Болтіна, Еміна тощо; та й методою своєю «И. Р.» ближче стоїть до тих саме творів російської історіографії XVIII ст. ніж до «Исторії Государства Россійскаго» Карамзіна). Тим самим автор робить методологічну помилку, властиву майже всім дотеперішнім дослідникам «И. Р.»: замість того, щоб від аналізи тексту перейти до історії твору, він даними своєї ще недоведеної гіпотези про походження твору висвітлює його зміст. Цілком зрозуміло, що історична легенда пр. доби 1815—1825 мала інший сенс і резонанс, ніж історична легенда кінця XVIII — перших рр. XIX. До речі, проблема джерел «И. Р.» й інвентаря історичної літератури, що ним розпоряджав її автор (проф. Борщак слушно ставить це питання на ст. 22 і далі, але не завжди правильно розв'язує його) — це мабуть найголовніша проблема дальших студій над цим пам'ятником.

Правильно визначаючи оповідання «И. Р.» про події старої й середньовічної української історії, з окрема козацької доби, як легендарної, автор не досить підкреслив, що тут автор «И. Р.» здебільшого спирався на давню традицію козацької історіографії. Антипольські інвективи «И. Р.», її ворожість до унії — ми додали б ще оцінку поодиноких історичних діячів — це все неодмінно аксесуари української історіографії XVII—XVIII ст., під безсумнівним впливом якої автор «И. Р.» перебував. Більш того, навіть такі вигадки (на перший погляд, самої «И. Р.») як приміром легенда про смерть гетьмана Д. Многогрішного в Батурині — це тільки нова й оригінальна інтерпретація старої історичної традиції, яка вбачала у Многогрішному національного героя й борця за самостійність Української Козацької Держави[3]. Цього аж ніяк не слід не доцінювати, щоб правильно визначити національно політичні й церковно-релігійні позиції автора «И. Р.» і відповідну історіографічну перспективу його твору. Ми, звичайно, далекі від того, щоб ізолювати автора «И. Р.» від його доби з її складними національними, політичними й церковними відносинами; ми не заперечуємо, що антипольське й антиуніятське вістря «И. Р.» було пов'язано з сучасними її авторові подіями, інтересами й прагненнями, більш того, відповідало його власним думкам та симпатіям чи антипатіям і певною мірою могло відновлювати та заогнювати нехіть або й ворожість як українського суспільства, так

---

[2] „L'auteur („U. P." — **O. O.**) connaît **sans aucúm doute** l'Histoire de l'Etat Russe de Karamzin ... (p. 164). Підкреслення наші. Приклади на ст. 35, 45—49 — непереконливі.

[3] Про це докладніше у нашій праці **«Студії над „Історіей Русов"»** (зладжено до друку).

і чужих (зокрема російських) громадських кіл, не кажучи вже про урядові й церковні сфери, проти Польщі й проти греко-католицької Церкви. Маємо підстави твердити, що вороже ставлення до Польщі й унії було подиктоване певними політичними та церковними обставинами того часу, коли творилася «И. Р.» (про це нижче). Але разом з тим не можемо забувати, що тут автор «И. Р.» насамперед зважав на стару традицію української козацької історіографії.

Антипольське наставлення «И. Р.» — факт надто відомий, щоб про нього треба було тут спеціяльно згадувати. Цьому питанню багато уваги, хоч не завжди об'єктивної, присвятив Людвик Яновський у своїй розвідці про «И. Р.»[4]. Більший інтерес являє негативне ставлення автора «И. Р.» до греко-католицької Церкви. Воно найщільніше було пов'язане з його загальним осудом польської політики на Україні XVI—XVIII ст., що одним з її інструментів він, за старою традицією козацької та церковної історіографії (це визнає й проф. Борщак на ст. 79—80) помилково вважав Берестейську Унію 1596 року. Це безперечно була помилка автора «И. Р.», але помилка зроблена bona fide й тим більш зрозуміла, що навіть пізніша українська (а подекуди й польська) історіографія (зокрема М. Грушевський), озброєна незрівняно багатшим документальним матеріялом і більшим історичним досвідом, в цьому питанні не могла дати собі об'єктивно-наукової ради. І все ж не можна не погодитися з проф. Борщаком, що гострі інвективи «И. Р.» проти унії звучать надто злободенно й задалеко переступають межі старої української історіографічної традиції. Дарма тільки автор надає цим інвективам особливого практично-політичного значення, явно перебільшуючи їх вплив на російську політику щодо греко-католицької Церкви в добу Миколи I, коли пише: „Si ce dernier (автор «И. Р.»), comme nous le pensons, etait encore en vie en 1839, il a pu voir lui même les fruits portés par son oeuvre" (p. 99).

Зацитований проф. Борщаком лист Блудова до російського міністра освіти Ковалевського 1859 року зовсім не доводить, що «la riguer avec laquelle le comte Bludov procéda à la liquidation de l' Union ait été inspirée par la lecture de l' Istorija Rusov» (p. 99), бо ж не маємо даних, які стверджували б, що «И. Р.» була відома Блудову в 1820 рр., коли російський уряд (і міністерство освіти, в якому діяв тоді Блудов), за допомогою апостата еп. Йосифа Семашка, опрацьовував плян знищення греко-католицької Церкви на терені Російської Імперії[5], або р. 1839, коли цей плян був переведений у життя.

[4] L. Janowski, **O tak zwanej „Historii Rusów"** — Pamiątkowa Księga ku uczczeniu 45-letniej pracy literackiej prof. J. Tretiaka, Kraków 1913. В українській науковій літературі цим питанням займалися П. Куліш (**«Исторія возсоединенія Руси»** т. II, Спб. 1874, ст. 184—150) і Л. Гнатишак (**«Про влив Исторії Руссов на українсько-руську поезію романтизму»**, Коломия 1905).

[5] Див. E. Likowski, **Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX w.**, cz. II, Warszawa 1906. st. 43 sq.

Мало того. Концепція проф. Борщака про актуальний характер ворожого ставлення «И. Р.» до унії, концепція, на нашу думку, взагалі слушна, не може бути погоджена з твердженням автора про час написання й про авторство «И. Р.». Якщо «И. Р.», як думає проф. Борщак, була написана між 1815 і 1820 рр., то цеж був якраз той період, коли греко-католицька Церква в російській імперії переживала порівнюючи спокійні часи. Історик цієї церкви єп. Е. Ліковський пише: «trudno nie uznać, że za dwóch poprzedzających rządów: Pawła i Aleksandra I, Kościół unicki wyleczył się szczęśliwie z wielu ran, jakie mu Katarzyna II zadała i nie tylko nie chylił się ku upadkowi, który mu przy dłuższych rządach Katarzyny groził, ale przeciwnie wzmógł się widocznie i nawet w liczbę członków pomnożył» [6].

Ситуація змінилася в часи Миколи I, коли російський уряд станув на шлях обережної ліквідації унії. Ліковський пише: „Katarzyna wzięła się do zniesienia Unii odrazu, w sposób bezwzględny... Mikołaj I usiłował o ile podobna, uniknąć zewnętrznych gwałtów, jak: więzienia, konfiskaty majątku, wygnania i krwi rozlewu, a natomiast konsekwentnem i niezłomnem postępowaniem na drodze prawodawstwa i administracyi podciąć żywotne warunki bytu Unii, zwolna zewnętrznie przez obrzędy i wewnętrznie przez wychowanie duchowieństwa w duchu dyzunickim, Unię do prawosławia zbliżyć i wreszcie przez wpływ osobistości, hierarchicznie w Unickiej Cerkwi wysoko postawionych, a z usposobienia rządowi i zamiarom jego przychylnych, ostateczny upadek Unii bez zewnętrznego sprowadzić rozgłosu" [7].

Отже, чи могло з'явитися суб'єктивно-негативне ставлення до унії в 1815—1820 рр., ще й у Василя Полетики (вихованця Виленського університету XVIII ст.), якого проф. Борщак вважає за автора «И. Р.»? Зрештою, не маємо жодних доказів на те, що Василь Полетика був вороже наставлений до католицизму та унії, як і взагалі даних про його антипатію до Польщі. Не треба забувати також, що на Лівобережній Україні унії не було починаючи з часів Хмельниччини і ця проблема тут в роках 1810—1820 навряд чи кого могла цікавити.

На нашу думку, вся ця справа пояснюється тим, що автор «И. Р.» відбивав у своєму творі думки, інтереси, настрої, симпатії та антипатії іншої доби, а саме 1790-их років, коли російський уряд Катерини II й російська православна Церква за допомогою українського православного духовенства (Георгій Кониський, Віктор Садковський, Варлаам Шишацький) й лівобережно-українського шляхетства, яке заповнило тоді нові російські урядові інституції на Правобережній Україні та Білорусі, провадячи одверту й безоглядну боротьбу проти Польщі й зокрема проти греко-

---

[6] E. Likowski, **op. cit.** II, st. 44. Див. A. M. Ammann, **Storia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi,** Torino 1948, 410.

[7] E. Likowski, **op. cit.,** 45—46. Див. W. Charkiewicz, **Zmierzch Unii Kościelnej na Litwie i Białorusi,** Słonim 1929, st. 35—36, 50.

католицької Церкви з метою цілковитого знищення останньої (за проєктом архиєпископа Евгенія Булгариса) не з релігійних, а з суто політичних міркувань виходячи[8]. Автор «И. Р.» перебував під впливом цих подій і настроїв. Він, новгородсіверець, мабуть вихованець київської академії доби Г. Конисського, міг багато чого наслухатися від Архимандрита Мелхиседека Значко-Яворського з його спогадів 1760 рр. А якщо це був Опанас Лобисевич, учень Г. Конисського, товариш Віктора Садковського, знайомий Шишацького й М. Значко-Яворського, приятель Оберпрокурора Синода О. І. Мусін-Пушкіна, що з наказу Катерини II керував акцією боротьби проти греко-католицької Церкви на руських землях Речи Посполитої, то ставлення «И. Р.» до проблеми унії буде цілком зрозумілим[9].

Що є оригінальним в «И. Р.», властивим її авторові, можна сказати, ідеологічно обгрунтованим ним — це яскраво антимосковське спрямування цілого твору. Це підказано було авторові «И. Р.» не тільки традиційно старою українською історіографією (хоч звичайно не бракувало й цього), як його власним розумінням московськости й негативним ставленням українця-автономіста супроти московського деспотичного централізму та його політики на Україні. Саме це головне в «И. Р.» і на це, на нашу думку, проф. Борщак звернув замало уваги.

Кілька деталів. Автор помиляється, кажучи, що „le termin Rusnjaki ... éait inconnu dans l'ancienne Ukraine russe (p. 30), і що він з'явився вперше в Австрії на початку XIX ст. Насправді термін «руснаки» (русняки) знаходимо і в літописі Грабянки і в українських літературних творах XVIII ст. і в урядових записках О. Безбородька, не кажучи вже про польських істориків XVII ст. (приміром W. Lubieński, **Historya Polska,** Wilno 1763)[10].

А. фон Гакстгаузен, що подорожував на Україні в 1840 рр., відрізняє на Поділлі російському «малоросів і русняків» (Rusniaken)[11]. На Поділлі (східньому) і по сей день цей термін вживається в народній термінології. На думку проф. І. Крипякевича назва «русняк-руснак» виринає коло XVI ст.[12].

Автор слушно каже, що назви «Волощина, Волохи» на Україні XVI—XVII ст. визначали Молдавію. Але Валахія відома була

---

[8] E. Likowski, **op. cit.,** I, Warszawa, st. 242—257; II, 44, 45; A. Ammann **op. cit.,** 386—389.

[9] Про це докладніше у згаданій вище нашій праці **«Студії над Історією Русов».** Див. також наші статті: **«Опанас Лобисевич від 1732—1805»** (Літературно Науковий Збірник ч. 3. Кортоґен-Кіль 1948, ст. 3—10) і **«До питання про автора Исторії Русов»** (Україна, ч. 2 Париж 1949, ст. 71—75). Цікаво, що приятель Лобисевича Ф. О. Туманський 1793 р. друкує в своєму журналі **«Россійський Магазинъ»,** ч. 3, лист канцлера Литовського Сапеги до Архиєпископа Йосафата Концевича.

[10] Див. М. Возняк, **Псевдо-Конисский і Псевдо-Полетика,** ст. 157—158.

[11] A. V. — Haxthausen, **Studien über die inneren Zustände, das Volksleben u. insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands,** II Bd., Hannover 1847, S. 469.

[12] **«Українська Загальна Енциклопедія»,** III, 361.

тоді на Україні здебільшого під назвою «Мунтени», а не Закарпатська Волощина, як каже автор на ст. 52, пр. 6.

Навряд чи слушно називає автор кн. Василя-Константина Острозького „chef de la nation ruthène" (p. 77).

На думку проф. Борщака, автор «И. Р.» „ne pouvait pas ne pas connaître l' ouvrage de Nicolas Bantyš-Kamenskyj": «Историческое извѣстіе о возникшей в Польшѣ Уніи», що було написано ще р. 1795 і вийшло в світ р. 1805 (p. 79). Автор «И. Р.» безперечно не знав праці Бантиш-Каменського, бо вона вийшла в світ або після смерти автора «И. Р.» або ж принаймні тоді, коли «И. Р.» була вже написана. Проф. Борщак пояснює це тим, що автор «И. Р.» „préféra la vieille tradition ukrainienne anti-uniate" (p.79). Але навіщо було б авторові «И. Р.», коли б він знав працю Бантиш-Каменського, вигадувати неіснуючі єпископії й називати цілком легендарних єпископів. Будь-що-будь за наявности книги Бантиш-Каменського це підривало антиуніятське наставлення та обвинувачення «И. Р.».

Не зовсім вдалий вираз автора на ст. 93, що „les vers „L' Ukraine n'est pas encore morte" devenus l' hymne des nationalistes ukrainiens".

Адже ж це з 1917 року національний гимн Української Держави.

Автор іде задалеко, коли каже, що „dans la période de 1596—1648 nous ne trouvons aucun acte législatif dirigé contre l' Eglise orthodoxe, mais des abus isolés" (p. 96).

Адже ж справа тут не в законодавстві, яке не багато важило в умовах магнатської сваволі Речі Посполитої, а в практиці (принаймні першої третини XVII ст.), яка часто-густо була занадто важка для української православної Церкви в чужій і інновірній державі.

Щодо польськвих утисків на Україні в першій половині XVII ст., то актовий матеріял тої доби подає чимало жахливих випадків, які, можливо, були занадто узагальнені українською антипольською пропагандою. Але вони здебільшого не були пов'язані з церковно-релігійними відносинами й боротьбою і в цьому проф. Борщак має рацію.

Навряд чи слід було підкреслювати, що ворожі настрої «И. Р». до жидів „repris et rendus célèbres par Gogol et Ševčenko, perpetuèrent une tradition antijuive dont les échos persistent jusqu'a nos jours" (p. 102).

Чому автор вважає, що „l' École de Kiev n'a été fondée qu'en 1618" (p. 107, пр. 8); звичайно прийнято 1615 р.

Тарас Федорович не називався «Трясило» (p. 108); це вигадка «И. Р.» не підтверджена жадними документальними або навіть літописними даними. Так само й гетьман Яків Острянин не називався «Остряниця» (p. 113)[13].

[13] А втім прізвище «Остряниця» зустрічаємо серед київського міщанства першої чверти XVIII ст.

Зовсім не доведено, що вираз «И. Р.»: «дикому и самому свирѣпому японцу», пов'язано з книгою Головіна, яка вийшла в світ року 1816 (p. 114). Подібні вирази автор «И. Р.» міг знайти і в якійсь давнішій російській праці (XVIII ст.).

Автор не зовсім точно каже, що такі ймення як Шаблюка, Родак, Нестелѣй, Буйнос, Худорбай „des noms dus à la fantaisie de notre auteur" (p. 121).

Справді історія не знає таких осіб в оточенні Гетьмана Б. Хмельницького. Але ймення приміром, Нестилій[14], Худорбай (Худобра, Худорбій)[15] цілком історичні й зустрічаються серед козацтва й дрібної козацької старшини Новгородсіверщини XVIII ст.

Автор не зовсім точно уявляє собі ставлення російської цензури часів Миколи I до видання «И. Р.» (p. 152, 173). Річ у тім, що видання «Общества Исторіи и Древностей россійских» при московському університеті не підлягали загальній цензурі[16]. Зате в Петербурзі цензура перешкодила Устрялову надрукувати «И. Р.»[17].

Найбільший інтерес для української історіографії являє третій — останній розділ книги проф. Борщака, присвячений „Histoire littéraire de «Istorija Rusov»" (pp. 165—191). Цей розділ складається з двох частин: відкриття тексту та його доля (pp. 165—176), де властиво й подана літературна історія пам'ятника й проблема авторства «И. Р.» (pp. 176—191). Основні висновки з цієї останньої частини було подано також у I-му числі паризької України за 1949 рік[18].

Проф. Борщак має певну концепцію походження «И. Р.» — і в цьому особливий інтерес цієї частини його книги. Український історик може тільки пошкодувати, що автор у праці призначеній передусім для французького читача не міг, зрозуміла річ, докладніше розгорнути свою аргументацію на користь відповідного часу та обставин утворення «И. Р.» та її авторства. Це тим більше було б потрібно, що, проф. Борщак поділяє думки деяких попередніх дослідників «И. Р.» (зокрема про час написання й про автора), проти яких було згодом подано в науковій літературі дуже поважні заперечення. Щоб боронити тепер думку про авторство Василя Полетики (якої додержується проф. Борщак), не досить

---

[14] Нестулій, запорозький полковник «отаман» у Переволочні, року 1709 (Н. Костомаров, «Мазепа й Мазепинцы», СПБ. 1905, ст. 670, 671, 751).

[15] Див. В. Маслов, **Литературная дѣятельность К. Т. Рыльева**, К. 1912, «Приложенія» ст. 97—98, а також нашу розвідку «Історія України Худорби» (Краківські Вісті, 1943, чч. 238—239).

[16] О. Бодянський, **Объясненіе** («Чтенія Моск. Общ. Ист. и Древ Рос.», 1871, I, ст. 221—222). Див. М. Возняк, **Псевдо-Конисъкий і Псевдо-Полетика**, ст. 34—35.

[17] **Там же**, 35.

[18] **«Історія Русів»** Україна, I, Париж, 1949, ст. 51—52.

вже повторити арґументи В. Горленка[19], або навіть А. Єршова[20]; треба знешкодити слушні, на нашу думку, заперечення М. Горбаня[21], проф. А. Яковлева[22] й др. М. Возняка[23] проти авторства В. Полетики, а вже безумовно треба позбутися таких кандидатів на авторство «И. Р.», як О. Безбородько (гіпотеза М. Слабченка[24]), П. Клепацького[25], А. Яковлева й М. Возняка, яка має й інших прихильників у сучасній українській історіографії, або навіть О. Лобисевича (думка висловлена нами в низці наших статтей — див. вище). Проф. Борщак занадто швидко позбувся гіпотези про авторство Безбородька (яку ми також відкидаємо) і в кожнім разі не можна погодитися з його твердженням, що відповідна розвідка А. Яковлева „n'apporte rien de nouveau" (p. 183, прим. 4, 182). З другого боку, автор лишив поза своєю увагою працю М. Возняка **(«Псевдо-Конiський і Псевдо-Полетика», «„Історія Русов" у літературі і науці»).** Що ж до авторства Василя Полетики, то проф. Борщак до попередніх арґументів не додав властиво нічого нового. Мало допомагають тут твердження проф. Борщака про те, що автор «И. Р.» знав „sans aucun doute" (?!) «Историю Государства Россійскаго» Карамзіна й що походження «И. Р.» пов'язано з діяльністю українських автономістів 1810—1820 років. До речі, цілком ясно, що коли б автор «И. Р.» писав після Карамзіна й знав його твір, він хоч би в ім'я тої конкретної мети, яка на думку проф. Борщака стояла перед ним, не міг би понаписувати тільки тих небелиць, що їх так рясно в перших частинах «И. Р.». Що «відкриття й розповсюдження (а не написання, як думає проф. Борщак) «И. Р.» було пов'язано з діяльністю українських автономістів (Масонська льожа в Полтаві, Малоросійське товариство тощо) це можливо, але при чому тут Василь Полетика, який після 1815 року й до кінця життя жив відлюдно й про участь якого в Полтавській льожі, тим паче в Малоросійському Товаристві не має жадних відомостей, навіть натяків. Вже скорше надавався б на «кандидата» Василь Лукасевич, учасник цих організацій і ідеолог цього руху. Але що спільного з цим рухом мав Василь Полетика, який своєю працею над історією України

---

[19] В. Горленко, **Изъ исторіи южно-русскаго общества начала XIX в.** «Кіевская Старина», 1893, I, ст. 41—76; передруковано в книзі В. Горленка, **Южно-рускіе очерки и портрети,** К. 1898, ст. 17—74.

[20] А. Єршов, **До питання про час написання «Истории Русов», а почасти про її автора,** Юв. Збірник ВУАН, на пошану М. Грушевського, I, К. 1928, ст. 286—291.

[21] М. Горбань, **Кілька уваг до питань про автора «Истории Русов»,** Червоний Шлях, X. 1923, VI-VII, ст. 146—150.

[22] А. Яковлів, **До питання про автора «Історії Русів»,** ЗНТШ, CLIV, Л. 1937, ст. 71—113.

[23] М. Возняк, **op. cit.,** ст. 135—159.

[24] М. Слабченко, **Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX ст.,** I, Од. 1925, ст. 103—105.

[25] П. Клепацький, **Листування О. А. Безбородька з своїм батьком, як історичне джерело,** (Ю. Збірник ВУАН, на пошану М. Грушевського), I, ст. 284.

вважав тільки за продовження діла свого батька й хіба ж можна погодити польські зв'язки тогочасного українського ліберально-визвольного руху[26] з антипольськими інвективами «И. Р.»

Кілька неточностей щодо Полетик. Автор каже, що Григорій Полетика року 1776 „se retira dans une de ses propriétés de la region **de Poltava, où il mourut en 1784**" (p. 179).

Насправді, Г. Полетика після відставки жив у своєму маєткові, с. Юдинові, Погарського повіту (Стародубівського полку), а помер у Петербурзі 27. XI. 1784[27].

Автор каже, що В. Полетика одержав на спадщину маєтки також у Стародубівському повіті (p. 180, прим. 3). Насправді, йому дістались полтавські, зокрема роменські маєтки.

Даремно проф. Борщак не приділив належної уваги питанню про зв'язки автора «И. Р.» з Новгородом Сіверським, себто тому безперечному фактові, що новгородсіверські льокальні моменти посідають в «И. Р.» таки велике місце. Звичайно, проф. Борщак не міг не помітити цього. Так, приміром, аналізуючи оповідання «И. Р.» про Берестейський Собор 1596 року, він правильно зазначає, що „l'auteur avait probablement à sa disposition la liste des archimandrites du couvent de Novhorod-Siversk" (p. 81).

В зв'язку з тим проф. Борщак пише: „Cette prédilection pour Novhorod-Siversk ne s'explique-t-elle pas par le fait que ce bourg, de puis 1781 et jusqu'à 1796, était de venu le centre administratif d'un vaste territoire de l' Ukraine du Nord" (p. 81, прм. 3).

Це, звичайно, слушна заввага, але якщо «И. Р.» була написана, як думає проф. Борщак, в 1815—1820 рр., то це колишнє піднесення Новгорода Сіверського давно вже було затертим історичним спогадом і будь-що-будь не могло бути міродайним ні для полтавських українських автономістів, ні для Василя Полетики, який нічого спільного з Новгородом Сіверським ніколи не мав[28].

Ці суперечності зовсім легко зникають тоді, коли приймаємо, що автор «И. Р.» був новгородсіверець (себто людина, яка добре знала Новгород Сіверський і була зв'язана з цим містом дуже мі́цними нитками), отже не Василь Полетика. Розгадка таємниці авторства «И. Р.» може бути знайдена тільки в цьому напрямку.

Автор цілком слушно відкидає традиційну версію, пущену в науковий обіг О. Лазаревським, що «И. Р.» знайдено було коло 1828 року. Опубліковані пізніші документи не лишають жадного сумніву, що «И. Р.» була вже відома на терені Новгородсіверщи-

[26] Ці зв'язки визнає проф. Борщак (**op. cit.** p. 187—188).

[27] В. Модзалевскій, **Малороссійскій Родословникъ**, т. IV, К. 1914, ст. 119—120. Він вийшов у відставку р. 1773. Див. А. Лазаревскій, **Описаніе Старой Малороссіи**, К. 1888, ст. 270.

[28] Ясна річ, що на запитання проф. Борщака: „Quant à l' apparition si fréquente dans l' **I. R.** de la ville de Novhorod-Siversk, n' est-elle pas rapprocher du fait qué Gregoire Poletyka avait dés propriéttés près de cette ville? (p. 184), можна дати лише негативну відповідь. Адже ж на думку проф. Борщака «И. Р.» написав не Григорій а Василь Полетика, роменський дідич. А проте в «И. Р.» Ромен згадується лише один раз (ст. 213).

ни р. 1825[29]. Треба тільки виправити деякі дрібні неточності в тексті проф. Борщака. Отже опис Гринівського маєтку провадилося коло 1828 року не в зв'язку зі смертю кн. О. Лобанова-Ростовського (помер р. 1866), зятя Гр. І. Безбородька а, як каже О. Лазаревський, в зв'язку з переходом Гринева від кн. Лобанова-Ростовського до кн. Голіцина. Маршал шляхетства (Чернігівський губерніяльний) називався не Ширяєв, а Ширай[30]. О. Ханенко народився не року 1805, а року 1816[31].

Чи знав Пушкін «И. Р.», коли писав «Полтаву» — й досі залишається неясним. На нашу думку І. Житецький був правий заперечуючи це. Цікаво, що основна романтична вісь «Полтави» (Мазепа-Марія та Мотря Кочубей) побудована не за «И. Р.», де подано зовсім іншу версію, а за «Історіей Малой Россіи» Д. Бантиш-Каменського, якою Пушкін користувався в І-му виданні в 1822 року.

Псевдонім О. Бодянського **(Наські українські казки,** М., 1835) був не «Запорожець», а «Запорожець Їсько Материнка» (тут мабуть друкарський пропуск[32]).

Ми перейшли вже властиво до дрібниць[33], не відзначивши ще гарного французького перекладу багатьох уривків з «И. Р.», зробленого M-me Scherrer так дбайливо, що не подякувати їй за це, було б великою несправедливістю.

Але всі ці зауваження й заперечення зовсім не зміняють нашого загального погляду на нову працю проф. Борщака. Її велика заслуга полягає насамперед у тому, що автор докладно й науково-критично познайомив французьку славістику з «И. Р.».

Далі, праця проф. Борщака цінна тим, що автор, озброєний науковою методою й поважним документальним матеріялом, потрудився дати важливу для української науки критичну аналізу тексту «И. Р.», особливо в частині до XVIII ст.. Це не була дуже приємна праця для автора, бо висновок наперед був ясний. Але ця критична перевірка тексту «И. Р.» була врешті конче потрібна, щоб остаточно звільнити й українську й чужоземну науку від

---

[29] Проф. Борщак не зовсім ясно каже, що: „l'année 1825 a va paraître un article sur l' **I. R.** dans l' Ukrainskij Žurnal de Charkiv" (p. 166, прим. 5 до ст. 165). Мова мовиться про статтю «Письмо къ редактору УЖ». І. М. Сбитнева: **«О проѣздѣ Государя Императора чрезъ Новгородъ-Сіверскъ»,** де наведено майже текстуально одне з оповідань «И. Р.» про Новгород Сіверський (події 1708 року), але без згадки про «И.Р.» **(Украинскій Журналъ,** Харків 1825, ч. VIII, н. 19 і 20, ст. 96—97). Дата листа 12 вересня 1825 року.

[30] А. Лазаревскій, **Очерки, замѣтки и документи по исторіи Малороссіи,** в. I, К. 1892, ст. 48.

[31] Модзалевський, **Родословник,** т. V (рукопис у відділі рукописів бібліотеки АН УССР у Києві).

[32] Д. Дорошенко, **Огляд української історіографії,** Прага 1923, ст. 191.

[33] Користуємося з нагоди, щоб виправити кілька помічених нами друкарських помилок: p. 41, прим. 2: T. Maksimovič" — треба: G. Maksimovič"; p. 87, прим. 4: „Opisanie knig Sofijskago Sobora, — треба: Opisanie Kievo-Sofijskago Sobora"; p. 138, прим. 5: N. Djakonov — треба: M. Djakonov; p, 182, 183 і 188: T. Slabčenko — треба: M. Slabčenko.

впливу цього славнозвісного, але великою мірою антиісторичного твору. Можна тільки побажати, щоб така робота була продовжена й на XVIII ст.[34], бо лише тоді зможемо як слід визначити місце «И. Р.» в українській історіографії.

І нарешті, хоч проф. Борщак і не розв'язав проблеми походження й датування та авторства «И. Р.», але він подав низку цікавих уваг і міркувань, а головне, свою власну й досить стрункy концепцію, яка примушує критика надто ж дослідника «И. Р.» ще й ще раз перевірити не тільки чужі, але й свою власну концепцію. Ми не можемо ні погодитися з думкою проф. Борщака про авторство Василя Полетики, якого він так-таки й недовів, ні прийняти висновки щодо часу написання «И. Р.». Але проф. Борщак цілковито довів, що «И. Р.» — це „la légende historique de l' Ukraine". Нова праця проф. Борщака, як і всі його попередні наукові публікації, дає новий матеріял і для думання і для дальшої дискусії. Вона не заморожує цієї важливої проблеми, а навпаки робить її гарячішою, а тому й цікавішою для історика. В цьому її найбільша й непроминуча вартість для української науки.

Олександер Оглоблин

Устюжкий Летописний Свод (Архангелгородский Летописец). Подготовка к печаті и редакция К. Н. Сербиной. Академия Наук СССР. Москва-Ленинград 1950, стор. 128.

Устюжський Літописний Звід, відомий у літературі під назвою Архангелогородського Літописця, постав в Устюзі Вел. у першій чверті XVI століття. Його автор злучив в одну цілість місцевий Устюжський Літопис з кінця XV століття з Новгородським Літописним зводом з 1446 р. та іншими редакціями деяких північноруських Зводів, а також з якимось ближче невідомим, але незвичайно інтересним Зводом. Редактор Устюжського Літописного Зводу не обмежився до чисто механічного переписання джерел, але вложив у нього немало редакційної праці з точно означеною тенденцією: скоротити загально руські відомості, а розширити відомості льокально устюжські.

Уже А. Шахматов виявляв заінтересування Устюжським Літописним Зводом, хоч не мав змоги його основніше опрацювати[1]. І зовсім справедливо т. зв. Архангелогородський Літопис являється важним предметом заінтересувань кожного історика, бо згаданий Літопис містить у собі багато відомостей відсутніх у «Пові-

---

[34] Це було зроблено нами в 1940—1941 рр., але, на жаль, більша частина закінченої праці та матеріяли до неї загинули під час останньої війни. Мусимо зазначити, що більшість оповідань «И. Р.» про події XVIII ст. знаходить собі повне документальне підтвердження (іноді навіть у деталях).

[1] А. Шахматов, **Начальный Киевский Летописный Свод**, Спб. 1897, с. 52—56.

сті временних літ», передусім про північно-руські області й городи, а зокрема про боротьбу Москви з Новгородом за гегемонію на півночі.

Вперше видано Устюжський Звід у 1781 р. внаслідок розпорядку з 1778 р. про видання руських літописів, а друге 1819 р. в московській синодальній типографії. В році 1913 на засіданні Археологічної Комісії А. Шахматов, розглядаючи питання про видання матеріялів Татищева, вказав на необхідність перевидання Типографського й Архангелогородського Літописів[2]. Підготовку цих видань доручено С. Розанову. Року 1921 вийшов XXIV том «Полного Собранія Русских Літописей» але в ньому перевидано тільки Типографський Літопис. Інститут історії Академії Наук СССР в р. 1936 порішив перевидати всі літописи, а в зв'язку з цим рішенням зачалася робота над підготуванням до друку також Архангелогородського Літопису, що появився друком щойно 1950 р. під редакцією К. Сербини. Сам літописний текст редакторка попередила обширним уведенням від ст. 3—15, в якому пояснила походження літописного зводу, його зміст, подала подрібно всі списки, в яких він зберігся, правила і спосіб транскрипції при публікації тексту. Відтак слідує текст від ст. 19—110 з поясненнями, а після тексту показчик імен і географічних назв (стр. 113—127).

Редакторка повторила ствердження Шахматова, що в основу Устюжського Зводу ляг якийсь невідомий звід з кінця XV століття, але, на жаль, ніяких дослідів у цьому напрямі не посунула ні кроком уперед. Сербина зі свого боку ствердила тільки те, що при складанні Архангелогородського Літопису не використано першого Новгородського Літопису. Ще кілька літ перед виданням Архангелогородського Літопису на тему цього ж Літопису редакторка опублікувала статтю[3], в якій твердить, що літописання в Устюзі Вел. взяло свій початок від окремих дрібних записок, ведених при устюжському соборі. Це ствердження редакторки не вносить ніщо нового, бо вже давніше Шахматов, Приселков і інші ствердили, що майже в усіх більших городах властиве літописання попереджували такі окремі дрібні записки, що зовсім не мусіли бути якимось літописним зводом.

Для нас вповні зрозуміле насвітлення редакторкою тих політично-соціяльних умовин, в яких зродився Устюжський Літописний Звід. Редакторка акцентує сильно «нерозривний зв'язок локального Устюжського літописання з літописанням великих князів московських» та виказує, як «московські інтереси наклали свою печать на увесь текст Устюжського Літописного Зводу». Це для нас зрозуміле. Редакторка мусить так чинити, бо мусить бути вірна своїй школі й системі. Під тим кутом редакторка аналі-

---

[2] **Летопись Занятий Археограф. Комисии** 1913, XXVI, ст. 41.

[3] Див. К. Сербина, **Устюжский Летописный свод**, «Исторические Записки», 1946, р. XX, стор. 252—220.

зує відомості від 1436—1503 року. Нам насувається питання: Чому авторка з цією методою аналізи не підійшла до відомостей XIII, чи XIV століття, коли про вплив Москви взагалі ще мало можна говорити? Крім цього можна мати до авторки теж малі текстологічні застереження дотично заподання варіянтів, напр. редакторка не зазначує різниць переписки у варіянтах, ні переставки слів.

Одначе в загальному крім марксистсько-ідеологічної тенденції, праця зроблена солідно і віддасть історикам великі прислуги тим більше, що оба попередні видання сьогодні являються великою бібліографічною рідкістю.

І. Назарко, ЧСВВ

Теорія Третього Риму — Збірник праць членів Церковно-Археографічної Комісії Апост. Візитатора для Українців у Зах. Европі, під редакцією проф. д-ра І. Мірчука, Мюнхен, Друкарня Апост. Візитатури.

Проф. д-р Олександер Оглоблин, **Московська Теорія III Риму в XVI—XVII стол.,** Мюнхен 1951, 8^0 55+(1).

Проф. д-р Наталія Василенко-Полонська, **Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч,** там же 1952, 8^0 48.

Проф. д-р Борис Крупницький, **Теорія III Риму і шляхи російської історіографії,** там же 1952, 8^0 29+(3).

Проф. Василь Гришко, **Історично-правне підгрунтя теорії III Риму,** там же 1953, 8^0 76+(4).

Ідеї та поняття, що їх має державний провід про походження, природу й обсяг своєї влади, є безсумнівним рушієм його політичної діяльности, в більшій чи меншій залежності від поштовхів кожночасної конюнктури. Тому, щоб повноціло зрозуміти й належно оцінити політичну лінію й настанову державної влади, треба дошукуватися її ідеології не тільки в урядових актах та рішеннях, але й у філософічно-політичній літературі даної доби. До таких основних ідей, що діяли й не перестають діяти на життя російської держави, належить теорія «Москва — III Рим», сформульована ще на переломі 15/16 століття псковським монахом Філотеєм і така основоположна для московської імперіялістичної політики в добі Івана III, Василя III та Івана Грозного, як завітне «собираніе русских земель». З відповідними приміненнями до кожного наступного віку вона зберігає завжди свою питому вагу, а при тому всім своїм тягарем придавлює минуле України та і досі тяжить в неодному згляді на її духовості.

Отже приємно привитати появу цілої низки поважних праць українських вчених про цю злощасну теорію Третього Риму, яким Церковно-Археографічна Комісія — заснована ще за життя св. п. галицького митр. Андрея Шептицького у Львові — відновила свою діяльність при Апост. Візитатурі в Мюнхені. Видруко-

вані досі чотири розвідки, кожна з додатком німецького й англійського резюме, з заповідженою працею самого редактора цього видання про історично-ідеологічні основи теорії III Риму, становлять тематично одну щільну цілість, а решта задуманих праць П. Курінного, Г. Коха, Ю. Шереха носитимуть радше додатковий характер. Тому хіба вже тепер можна приступити бодай до побіжного розгляду названих праць, щоб виробити собі приблизне уявлення про вартість такого небувалого ще в українській історіографії колективного обсліду цієї передової ланки московського історичного процесу.

Насамперед слід спинитися над працями Оглоблина і Полонської, що поділилися обслідом теорії III Риму від 16-го до 19-го століття, і присвятити кожній з них нашу увагу відповідно до питомої вартости кожного з обох нарисів. Перші два розділи розвідки Оглоблина про бібліографію питання (ст. 5—12) й про особу й писання самого Філотея (ст. 13—30) служать загальним введенням до всіх інших праць згаданого збірника. Тому й жаль, що проф. Оглоблин в подрібному критичному огляді двох давніших праць В. Малініна й Гільдегарди Шедер та двох новіших Н. Чаєва й Е. Денісова ні словечком не згадує ще одну розвідку, що вийшла ще 1946 р. з-під пера молодого дослідника московської старовини, професора Папського Орієнтального Інституту в Римі, о. Й. Олшра: Gli ultimi Rurikidi e le basi ideologiche della sovranità dello Stato russo (Orientalia Christ. Periodica, XII, 322—373). Вже самий наголовок визначує її зміст, що обіймає ці самі питання, що їх порушує проф. Оглоблин й ширше викладає Гришкова монографія. А втім ні тут ні там не видно навіть натяку на неї, хоч в неодному пункті вносить вона щось оригінальне і знову в неодному потребує корективи українського вченого. При розгляді письменницької творчости самого Філотея на тлі історії Пскова, що в тому часі підпадає під владу Москви, Оглоблин дуже добре зіставляє відповідні місця з тих його послань, що говорять про Москву — III Рим, так що видно відразу розвій Філотеєвої концепції. Зокрема переконливо доказує він (проти Малініна), що першим між ними слід вважати послання «до царя Івана Василевича» та скермовувати його на адресу Івана III († 1505), а не Івана Грозного (1533—1584). Тим чином Оглоблин ставить зародок цієї теорії саме на найважніший час московського політичного розмаху на переломі 15/16 століття, коли Москва вийшла на войовниче «собираніе русских земель» Новгороду, Пскова, білоруської Смоленщини й української Новгородсівершини та Чернігівщини.

Та якраз цитата з того послання на ст. 26 вийшла в Оглоблина неясна. «Понеже весь великый Римъ падеся — пише Філотей цареві — і болит невѣріємъ Аполинаріеви ереси неисцѣлно, в Новый же Римъ бѣжа, еже есть Костянтинь градъ . . . и паки в Третій Римъ біжа есть в Новую Великую Русію». Щоб знати, хто такий «бѣжа» в другий та третій Рим, треба аж сягати до Гриш-

кової розвідки, де (випадково!) натрапляємо на парафразу цього важливого уступу (на ст. 50/1). Це надуманий образ апокаліптичної жінки, що втікає в пустиню, один з численних варіянтів апокрифічної літератури про «переємство царств». Отту міґрацію центрів підкреслює таксамо Філотеєве послання до Василя III Івановича з 1510—1511 р., що напр. в Збірнику гр. Уварова 2054 так і носить напис: «Іс книги стго Методия Патръскаго (гл. В. Истрин, **Откровеніе Мефодія Патарскаго,** Чтенія Моск. О-ва Ист. и. Др. Рос. 1897, кн. 2, 240). Без такого методологічного нав'язання до цього рода «пророчих» творів, що були хлібом насущним письменного чоловіка в періоді загального очікування кінця світа з кінцем сьомого тисячоліття (1491), тяжко зрозуміти, чому тезу Філотея «Москва — III Рим, а IV-го не буде» автор вважає так міцно й глибоко засвоєною московськими офіційними колами й цілим громадянством вже в 1530 рр. (ст. 30).

Ми спинилися уважніше на цих перших розділах Оглоблинової розвідки тільки через їхній впровідний характер до наступних трактатів про згадану теорію III Риму. Її перетворення на офіційну московську ідеологію продовж 16—17 ст. є завданням 3-го й останнього розділу, в якому автор коротенько накреслює в тім згляді вирішну ролю митр. Макарія (1542—1563), новоутвореного московського патріярхату (1589 р.) і приєднання України до Москви (1654 р.). Тому, що два перші пункти основно оброблені в Гришковій монографії, для нас окремого інтересу набирають сторінки, присвячені Переяславській угоді, що за ствердженням Оглоблина забезпечила монополію III Риму на сході Европи без участи Києва — потенціяльного IV Риму в очах тодішнього православного Сходу (ст. 41). А тичасом він признається, що не може в цій розвідці докладніше спинятися на цьому надзвичайно цікавому й ще не дослідженому моменті московсько-українсько-грецьких церковно-політичних відносин... Натомість вважав він за конечне приділити увагу рівночасному «Пренію о вѣрѣ» Арсенія Суханова проти греків, дарма що напр. Макарій не надає цьому документові московської нетерпимости аж такої виключної ваги (**Ист. р. Церкви,** XI [1903] 159 зам.). Та всетаки це зіставлення двох діяметрально протиставних наставлень зглядом II Риму — Царгороду з українського й московського боку потверджує остаточне заключення Оглоблина, що теорія III Риму в своїй глибокій основі була внутрішньо суперечлива і ця суперечливість цілком зрозуміла в світлі походження тієї ідеї й перетворення її на офіційну доктрину московської держави й Церкви (ст. 43).

Неменш гостро засуджує її Н. Полонська в своїому короткому нарисі періпетій III Риму в наступних двох століттях російської історії. Завертаючи свій виклад далеко назад аж до часу основання московського патріярхату, вона хоче мати в його історії за ціле 17-те століття сильно контрастове тло для змалювання «секуляризованої» концепції III Риму за Петра I і його наступників аж до кінця російського царату. На її думку це століття позначалося

«покорою» царя патріярхові при кожній нагоді. Та докази цього в авторки цілком зверхного характеру (вислухування патріяршого поучення при коронації, ведення осла, на якому їхав патріярх у Квітну Неділю), щоб з того вносити, що в Москві християнська ідея стала глибшою ніж у Візантії (ст. 6). А вже викликає застереження її твердження, що приклади втручання імператора в компетенцію патріярха були в Візантії загалом винятковим явищем (там же). Одному й другому перечить сама авторка зараз таки на наступних сторінках, де подані разячі приклади візантійського й московського цезаропапізму (головно справа патр. Нікона), вибуялого в «Духовному Реґляменті» Петра І до державної системи. Зряду Полонська відтворює одну-другу риску цієї апотеози світської влади в московській Церкві протягом 18 і 19 століття (Катерина ІІ, Павло І, Олександер І) та нап'ятновує негативну ролю в тім згляді Теофана Прокоповича чи М. Гоголя, не згадуючи поіменно гробокопателів обох українських Церков між київськими схолястами 17 ст. і уніятськими діячами 19 ст. на славу ІІІ Риму, очолюваного «боговибраним» царем, а на ділі обер-прокурором Синоду. Фееричною з'явою на такому понурому фоні світить такий Арсен Мацієвич, що в обороні церковної незайманости впав жертвою цинізму Катерини ІІ, українець з походження Вол. Соловйов, одинокий її палядин проти дерзань плеяди слав'янофілів минулого століття, та хіба з поспіху забутий Чаадаєв й Тарас Шевченко з найчорніших років реакції Миколи І. Одним теж тільки поспіхом пояснюється прикра помилка на ст. 32 з ім'ям папи, що протестував проти касати Унії в 1839р.: це не Климент XV, а Григорій XVI, знаний зі своїх аллокуцій та терпких виговорів самому Миколі ІІ за цей злочин. Але нам понадусе цінні в цім короткім зв'язкім викладі Полонської кінцеві слова беззастережного засуду ідеї ІІІ Риму, що дала кінець-кінцем свої страшні овочі, отруйні не лише для Росії, а й для цілого Сходу, і насамперед для України, яка зв'язана протягом цих трьох століть із Росією (ст. 35).

До того нав'язує зряду нарис Б. Крупницького, що розглядає теорію ІІІ Риму в світлі традиційної російської історіографії. Паралельно Римам — першому, другому і третьому, які ніби добровільно передавали один одному свої ідеології, свою владу й своє значення, складався в очах істориків російських (та чи тільки російських?) ряд східньо-европейських центрів, які заступали один одного: Київ-Володимир-Москва. Російські історики ніби освячували такий ґвалтовний характер російського історичного процесу, опираючись на централістичну схему з її основним змістом «собиранія земель» навколо одного московського центру, при чім київський (староукраїнський) період був для них вихідним пунктом, без якого не можна було обійтися саме з мотивів російської великодержавности, таксамо як і ідея ІІІ Риму була підпорою, коли йшлося про універсально-месіяністичне призначення російського народу. Оце є основні думки, що пронизують весь виклад

Крупницького, збагачений найновішими даними з совєтської історіографії та докладним перекладом на німецьку й англійську мову, щоб служити для наукової інформації чужинецьких істориків европейського Сходу.

Всі ті вповні негативні осуди московської концепції III Риму істориками тої міри, що Оглоблин, Полонська і Крупницький, поглиблює правничими доказами В. Гришко в своїй обширній монографії про історично-правне підгрунтя III Риму. Після вступних уваг до самого тексту Філотеєвих енунціяцій, що в оригіналі говорили про «ромейськоє» тобто візантійське царство, заступлене щойно сто літ пізніше в рукописах книжним словом «росейскоє», — Гришко зачинає там, де скінчив свою мову Крупницький, як у процесі того «переємства» з Візантії до Москви ця остання привласнила першусього ім'я й історію давної Руси для розбудови свойого політичного й церковного централізму (розд. 2). Інтерес до Гришкової розвідки ще підвищується з 3-им розділом, в якому вичерпно виказує він сепаратні тенденції Москви супроти Візантії та переконливо доказує, що Царгород ніколи не признав самовільної автокефалії, проклямованої московським великим князем з ворожнечі до Флорентійської унії, щоб «попеченіе имѣти о своемъ православіи». Неменше обгрунтоване в нашого автора твердження, що шлюб Івана III з Софією Палеологівною в 1472 р. був властиво епізодом без тих далекойдучих претенсій до візантійської спадщини в православному світі після падіння Константинополя (розд. 4), які йому аж згодом стали приписувати. Сама ця легенда виглядає для Гришка (розд. 5) перетравленням «Повѣсти о бѣломъ клобукѣ», яку Москва проковтнула з новгородською незалежністю. А зі зростом тих займаницьких апетитів на українсько-білоруські землі в литовсько-польській державі прийшла в Москві черга на підвищення свого новоосновaного царства в 1547 році в очах й до рівня суверенних европейських держав за поміччю урядового освячення («Сказанія о бармахъ Мономаховихъ» про легендарну передачу «візантійських» реґалій, збережених в московському княжому роді, Володимирові Мономахові), дарма, що їх стилева форма радше нагадує недавну татарську зверхність, аніж мала б нав'язувати до переємства влади порфирородних володарів знад Босфору. «Ця дорога» — стверджує автор — «до візантійської спадщини через Київську державу цілу Московську державу відразу поставила на многовікові історичні ноги» (ст. 42). Її з одного боку продовжили в Москві аж до Вавилону через відповідну підробку грецького оповідання про вавилонське царство, що говорить про перенесення царських інсіґній на московських князів від біблійного Навуходоносора через візантійського імп. Лева. З другого протягнули через «Сказаніе о владимирскихъ князѣхъ» аж до імперіяльного Риму самого Августа (докладніше: його видуманого брата Пруса) і ще дальше через царство Олександра Вел. до єгипетських фараонів (розд. 6).

Зрозуміло, що проф. Гришко не має змоги перевести основної аналізи всіх цих найрізнородніших складових елементів історично-документальної основи для освячення царського титулу Івана Грозного «від Бога і предків» відповідно до імперіялістичної концепції III Риму. Зате він довше обговорює патр. грамоту царгородського патр. Йоасафа з 1561 р., до якого, без огляду на непризнання московської автокефалії зі сторни Великої Церкви, звернувся Грозний за підтвердженням своєї царської гідности з окремим посольством, обильними дарами і всім тим вибуялим ґенеалогічним деревом. Наш автор виказує, за Каптеревим, Мілюковом і другими, як і цю грамоту в Москві пофальшували, бо в ній патріярх був назвав акт царського вінчання московським митрополитом незаконним. Але, на жаль, незнаючи вищезгаданої розвідки Олшра не міг був занятися опрокиненням контраргументів, які той видвигає таки в обороні патріяршого признання царського титулу Івана IV. Ось чому в Москві приступили до оформлення вже від сто літ фактичної церковної автокефалії у вигляді окремого патріярхату, натягаючи до тої мети на московську моду знану леґенду про апостольство св. Андрія на Русі в староукраїнській версії. Це на думку Гришка (розд. 7) підтверджує найбільш вимовно, що Москва послідовно в теорії і на практиці відгороджувалась від Візантії, стараючись «уаргументувати» свою незалежність українським добром, в противенстві до православних українців, що пізніше в боротьбі з унією покликувалися на св. Андрія як першого візантійського патріярха, схиляючи чоло перед Візантією (ст. 55).

Всі ті вистудіовані основно фальшиві преміси кардинальної розв'язки вікового росту ідеї III Риму наставлюють нашого автора на зрозумілу обережність відносно самого факту утворення московського патріярхату царгородським патріярхом Єремією та до основоположної для цього «Уложеної грамоти» 1589 р., в якій фіґурує докладна Філотеєва формула про Москву — III Рим, з підписом найвищого репрезентанта II Риму... Це, за словами Гришка, один з найвимовніших варіянтів того, як Москва завжди підступно, обманом, насильством діяла поза правом, і тому й цей акт заснування московського патріярхату, довершений під фізичним, психічним і моральним примусом, є неправосильний (ст. 64—65). При кінці своєї монографії проф. Гришко завважує, що нонсенс намагань розбудувати концепцію III Риму був усвідомлений й очевидний для сучасників (Максим Грек, Ю. Крижанич). Можемо тільки жалувати, що шановний автор свідомо відстороює насвітлення всієї проблеми українським фактичним матеріялом і тому не натякує навіть от хоч би на існування списків такого основного для Філотеєвої формули «Откровенія» Методія Патарського й других споріднених творів з протимосковським забарвленням. Ще 70 літ тому втягнув д-р Є. Калитовський до своєї розвідки «Матеріяли до руської апокрифічної літератури» (Львів 1884), рукопис 2189 з Оссолінської бібліотеки, де центрами хри-

стиянства рахуються Єрусалим, Рим і Ри̓а, «велике литовське місто» (замість Візантії й Москви). Всетаки й без того Гришко блискуче виказав, що концепція III Риму є мітом і всі складники його антиісторичні та неправні, а основою їхньою — фальшування, обман, привласнення, насильство й знущання з права. І саме в тому його безперечна заслуга, що він гострим вістрям витонченої наукової аналізи розтяв цей отруйний наріст на нездоровому підложжі російської церковно-політичної думки та витиснув з нього їдь, що вводила в кошмарне маячіння неодну українську душу.

У зв'язку з тим приємно нам відзначити на цьому місці, що повний засуд цієї блудної концепції Москви — III Риму запав саме однодушним вердиктом всіх чотирьох наших православних учених спеціялістів від доручених собі тем ь цьому збірному виданні Апост. Візитатури в Мюнхені. Хіба на карб самого видавництва приходиться зарахувати ті нечисленні маленькі прогріхи, що тут і там стрічаються. Гришко (й Полонська на ст. 27) вживає виразу «Ватикан» на означення Апост. Столиці, хоч це можливе тільки в деякій мірі від 1871 р., коли Папів були обмежили в Римі до самого Ватикану. Таксамо невмісно називати Трулянський синод вселенським, ставлячи його нарівні з вселенськими соборами з 381 і 451 р. (ст. 13). При тому можна застерігатися проти підсування цим двом соборам ухвал про підвищення Константинополя до ступня «вселенського патріярхату Нового Риму». В рівній мірі виглядає на непорозуміння натякувати на певні наукові спроби захитувати оригінальність 15-16 глави Послання до Римлян (ст. 51). Автор наш говорить про рукоположення на патріярха московського Йова (ст. 61 і т. д.), хоч тут відповідніше говорити про патріярше поставлення, як це робиться в Оглоблиновім нарисі. Незрозуміло виходить твердження на ст. 59, що царгородський патр. Єремія, «єдиний з волі Вселенського Собору», міг надати канонічної поваги царській «Уложеній Грамоті» 1589 р. про патріярхат в Москві. Бо не знати, про який саме Всел. Собор йдеться і чи часом тут не має проф. Гришко на думці міжпатріяршого чи патріяршого синоду . . .

Для докладности вкінці слід справити ще деякі вирази в німецькому згл. англійському резюме, що додані до всіх названих розвідок. В Оглоблина царський «дяк» (відпоручник) названий з німецька Psalmensänger (ст. 47); «посланіе» Фітотея це не звичайний circular (ст. 52 і т. д.); Стоглав 1551 зараз таки в замітці на ст. 48 і 53 віднесений чомусь до 1581 р., а українсько-православна держава Б. Хмельницького так і названа ruthenisch-orthodox (ст. 49, 53). В інших резюме подібні неточні переклади бодай не зміняють сенсу сказаного.

Ось такі наші завваги ніяк не відбирають цим всім працям наших шановних авторів належної ваги, але вказують на насущну потребу після історичного й правничого розгляду обробити теорію

III Риму також під богословським оглядом, тимбільше що короткий уступ в латинському підручнику Theologia Orientalis о. проф. М. Ладомирського (Рим 1953) не виходить поза загально знані ствердження. А втім Москва не могла щоправда посягати про упривілейовану позицію II Риму, де грецький нарід уважався вибраним народом Н. Завіту і грецька мова як мова Євангелії уходила за „gottgewollte Ausdrucksmittel für jede Art von «Logos»" (Fr. Dölger, **Die byzantinische Dichtung,** Berlin 1948, 9). Тому своє горделиве «попеченіе о своемъ православіи» поставила офензивно у зв'язку з грецьким «відступством» на Флорентійському соборі й довела з часом свій «московитизм», за влучним окресленням Голубинського й В. Соловйова, до повної сепарації від візантійського православ'я. Вслід за тим Н. Зернов може твердити: „Indeed the Greek and Russian approaches to Christianity in some points no less divergent than those of the Greek and Latin", (Moskow the third Rome, London 1937,9). Виказати всю перверзію московського православ'я III Риму й під цим оглядом для заокруглення вже пророблені праці на сторінках цього похвального Збірника — це врешті решт відкрити найглибший корінь оправдання теперішних органів московської Церкви для невгаваючої московської аґресії на християнські ідеали справедливости, свободи й моралі, на І Рим та українську католицьку Церкву.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Ярослав Пастернак, **Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині.** Науковий збірник Українського Вільного Університету, Ювілейне видання, т. V, Мюнхен 1948, стор. 138—48, 229—30 (англійське резюме), 248 (німецьке р.).

В цій розвідці автор старається довести, що пліснеське городище біля Підгорець, олеського району, львівської области на Україні, було основане наприкінці IX або в початках X ст. варягами, що були його власниками продовж довшого часу. В іншому своїому нарисі про найновіші археологічні досягнення з праісторії України **(Велика Історія України,** вид. І. Тиктора, Вінніпеґ 1948, ст. 939) той самий автор пише, що Пліснеськo було основане тільки в X ст.. На його думку — ці варяги прийшли з Йомсбурґа на острові Волін, недалеко впаду Одри до Балтійського моря, Одрою на Шлеськ, звідтам Вислою до Сяну і Сяном до Галичини. Але Пастернак не має ніяких археологічних находок, щоб доказати цю дорогу варягів, тільки відсилає до двох німецьких причинків: H. Jaenichen, **Die Wikinger im Weichsel und Odergebiet** (Leipzig 1938) і K. Langenheim, **Die Bedeutung der Wikinger für Schlesiens Frühgeschichte,** („Altschlesien", VI, Heft 2, Breslav 1936), одначе оба ці причинки говорять тільки про варягів на Шлеську, а не про їхні виправи до Галичини. В противенстві до

думки Пастернака маємо в нашому найдавнішому літописі «Повість временних літ» вістки про прихід варягів з Швеції р. Невою до озера Ладоги, звідтам р. Волхвою до Ільменського озера, відтак Ловаттю в напрямі Дніпра і Дніпром до Києва. Волость на якій збудовано Пліснесько, получена з Києвом водним шляхом: Стир-Припять-Дніпро. Плем'я дулібів або волинян, що там мешкало, признавало над собою зверхність варяго-руського князя в Києві в двох останніх десятиліттях IX-го і в першому десятилітті X ст., Олега. Пізніше в 981 р. князь Володимир Великий з приведеними ним з Скандинавії свіжими варязькими силами заняв городи Перемишль, Червень і інші на Надсянні і Надбужжі. Коли 1018 р. польський король Болеслав I Хоробрий заняв т. зв. Червенські городи на Надбужжі, Пліснесько було пограничним городом києво-руської держави, якої князь Ярослав Мудрий, що до війни з Святополком Окаянним і Болеславом спровадив нові дружини варягів із Скандинавії, вислав туди також варязьких дружинників. З відкритих Пастернаком у часі його розкопок на «дитинці» пліснеського городища в 1940 р. двох варязьких могил, в останній є дружинник Олега або Володимира, в молодшій — Ярослава Мудрого. Це потверджує бронзовий складаний хрестик-енколпіон слов'яно-византійського походження на шиї жінки похороненої разом з варязьким боярином, її чоловіком, у могилі молодшого віку. В історичних джерелах X—XII ст. не може Пастернак знайти ніяких натяків про варягів з Йомсбурґу як власників Пліснеська, що на його думку — втримували зв'язки з Йомсбурґом аж до XII ст., тому що такі зв'язки з Пліснеськом та Йомсбурґом не існували ніколи. Походження знайденої на пліснеському городищі ганчарської посудини подібної до виробів слов'янського племени вільців між Одрою та Лабою, може Пастернак пояснити згідно з своїми міркуваннями в своїому нарисі праісторії України (**Велика Історія України,** с. 937), де він за польським археологом Леоном Козловським приймає прихід західньо-слов'янських племен у Західну Україну перед і в часі великої мандрівки народів в Европі в IV ст.. Це можна потвердити також топономастичними дослідами (проф. В. С і ч и н с ь к и й, **Назва України,** Авґсбурґ 1948, с. 23 і 25).

Микола Андрусяк

Der christliche Osten in Geschichte und Gegenwart, von W i l h e l m d e V r i e s S. J., Augustinus Verlag, Würzburg 1951, S. 263, 1 мапа.

Відомий учений і професор Папського Орієнтального Інституту в Римі W. de Vries в р. 1950 видав добру орієнтаційну книжку про християнський Схід, п. н. „Oriente cristiano ieri e oggi", Civilta Cattolica, Roma. В р. 1951 автор перевидав цю потрібну книжку майже без змін німецькою мовою. Сьогодні, коли цей християнський Схід втиснувся до самого серця Европи, нам треба бути

приготованими до стрічі з ним. Саме під цим оглядом книжка de Vries-a, що зазнайомлює нас з багатою історією Сходу і з його сучасним положенням, може нам віддати велику прислугу.

Автор не наміряє дати нам повного образу східніх Церков, їх науки, літургії і побожности, тільки, як перше введення, хоче нам конкретно з'ясувати короткий історичний перегляд їх розвитку і сьогоднішньої церковно-політичної ситуації. Тому після короткого з'ясування причин великої кількости східніх Церков, у першому розділі, автор у дальших розділах говорить про ґенезу початкових груп, про розколи внаслідок христологічних боротьб та про одність і многоту у візантійській Церкві. З черги автор говорить про різні церковні унії, як напр. про унію маронітів, унію вірменів у Килікії, унію в Ліоні та унію у Флоренції. В окремому розділі автор обговорює унії новіших часів в Европі, а одну главу присвячує «унії Русинів» — себто Берестейській унії українців (стор. 102—106).

У другій частині своєї інтересної й джерельної праці автор накреслює історію і з'ясовує сьогоднішню ситуацію східніх Церков. Окремі розділи присвячені Балканському півостровові, осібні середній Европі і східній Европі. В розділі про східню Европу для нас найцікавіші дві главі про «католицьких русинів» (знову та сама прикра назва!, стор.185—192) і про «православну Церкву в Україні» (стор. 210—212). Зовсім вірно, об'єктивно, зі знанням речі і з поданням найпотрібнішої літератури до кожного розділу, автор оповідає про стан греко-католицької Церкви під Польщею і під большевицькою окупацією аж до т. зв. Львівського Синоду 1946., що нібито зліквідував греко-католицьку Церкву. Автор слушно стверджує, що учасники цього синоду не мали ніякого права говорити в імені Української Церкви. Рівно ж вірно з'ясовує автор стан і положення православної Церкви в Україні. Супроти цього не маємо ніяких застережень. Натомість маємо застереження до авторового твердження на стор. 187, що нібито «лемки є окремим народом». Автор пише дослівно так: „Die Lemki sind ein eigenes Völkchen". Крім цього автор мішає деколи справи церковно-обрядові з культурно-національними в нашому житті і то в XIX столітті, коли ці справи вже чітко розмежовувано (див. стор. 186 і 187). Поза цими дрібними недотягненнями, праця є цінним уведенням у дальші студії церковної історії Сходу.

І. Назарко ЧСВВ

Gordillo Mauricius S. I., **Mariologia Orientalis,** „Orientalia Christiana Analecta", 141, Roma 1954, pp. VIII+282.

Одною із замітніших появ у маріологійній богословії останніх років є безсумнівно більша праця під зазначеним наголовком о. М. Ґорділло, професора порівняльної богословії в Орієнтальному Інституті в Римі. Замітною появою чинить її те, що це перша праця, яка старається охопити цілість науки про Пресв. Богоро-

дицю на християнському Сході. Всі попередні праці з тієї ділянки: Булгакова, Chevalier-a, Eberle, Hammersberger-a, Jugie, Lennerz-a, Mitchel-a і інші насвітлювали тільки поодинокі моменти і доводили окремі правди з маріології, але не охоплювали цілости. Вперше довершив це Ґорділло і в цьому його головна заслуга.

Книжка ділиться на вісім нерівних розділів: I. Різний характер Маріології (стор. 1—22), II. Богородиця (стор. 23—57), III. Посередниця (стор. 58—87), IV. Непорочнозачата (стор. 88—149), V. Повна ласки (стор. 150—167), VI. Повседіва (стор. 168—184), VII. Внебовзята (стор. 185—249), VIII. Культ Пречист. Діви Марії (стор. 250—264) і два покажчики. При обговоренні кожної маріологійної правди автор придержується в поодиноких розділах майже стереотипно тієї самої методи. Найперше пояснює дану правду, з'ясовує терміни, а відтак подає науку східніх сирійців про цю правду, потім західних сирійців (обрядово взятих): вірмен, коптів і етіопців, а вкінці обширніше розгортає думку візантійців і слов'ян. Може на перший погляд цей поділ методологічно видається монотонним аж до стереотипности, одначе в дійсності тільки в таких рамцях може зміститися цілість науки про Богородицю і на цьому тлі яркіше виступає різниця вчення про Марію на християнському Сході й Заході. Так перед нами розвивається улюблена тема вчення про Богородицю і Її всесвітнього почитання у справді імпозантному поході крізь століття, обряди й народи в різних літературних формах, від сухих тез до ніжних гимнів і марійських поезій. У кожному розділі і про кожну правду автор обширно розгортає вчення св. Івана Дамаскина, великого маріолога між Отцями східньої Церкви. Він був дійсно глибокий маріолог у своєму вченні і палкий почитатель Марії в своєму житті. Розглядаючи правду віри про Непорочне Зачаття Преч. Діви, автор спиняється довше над вченням Київської Академії про цю правду і стверджує, що професори згаданої Академії: Лазар Баранович, Антоній Радивилівський, Йоаникій Ґлятовський, Іннокент Поповський, Христофор Чарнутський і ін. навчали, що Преч. Діва є Непорочна від першої хвилини свого зачаття. Що тільки Теофан Прокопович відкинув цю науку під впливом протестантизму. Без сумніву найліпшою частиною праці Ґорділло є сьомий розділ про внебовзяття Марії (стор. 185—249). Саме такого широкого розгорнення теми й такого нового насвітлення вимагала ця найновіша догма. В останньому розділі Автор подає коротку й стислу синтезу культу Марії і вчення про Неї на Сході. Два старанно зладжені показчики влегшують орієнтацію і покористування твором. Замітимо тільки те, що говорячи про групу византійського обряду Автор не переводить чіткого розподілу між греками й слов'янами, бо напр. такий термін byzantino-slavi викликує вражіння, що тут ідеться про слов'ян византійського обряду, а тимчасом Автор говорить про греків і ін. Одначе це трудність не тільки Автора, а всіх західних письменників. Крім цього ще маємо жаль до Автора, що не взяв до уваги думок новіших українських бого-

словів, як: Малеванський, Бачинський, Дольницький (його служба на Непорочне Зачаття). Ще раз підкреслюємо, що праця о. проф. Ґорділло займає одне з поважніших місць у сучасній богословській науці.

І. Назарко ЧСВВ

Науки св. Василія Великого для народу. Зібрав в одне о. С. Фединяк, ЧСВВ. Видання ОО. Василіян в Ґлен-Ков, (Glen Cove, N. Y.) 1954 р., 8^0, ст. 271.

В 1951 р. ОО. Василіяни в Римі видали життя св. Василія Великого, написане св. Григорієм Назіянзенським, а переведене з грецької на українську мову о. С. Фединяком, ЧСВВ (Книжка була в 8^0, XXII+151 ст., із 26 світлинами). Це одна з найкращих книжок про Великого Кападокійця, св. Василія.

Цього року цей самий о. Фединяк, ЧСВВ, зібрав в одне деякі видані гомілії св. Василія й доповнив їх своїми новими перекладами інших гомілій. Більшу частину тепер виданих гомілій вже було перекладено на українську мову й видано при різних нагодах, як це зазначує о. Фединяк на самому початку. Гомілії вперше перекладені на українську мову о. Фединяком це: про піст (друга), Бог не є спричинником зла, проти пияків, про віру (іншу про віру, аскетичного наставлення, переклав Митр. А. Шептицький й помістив в «Аскетичних творах св. о. н. Василія Великого», Львів, 1929, ст. 31—38), на св. муч. Варлаама, на св. муч. Гордія, на сорок св. Мучеників, про покору, не прив'язуватись до світових дібр, про пожар біля церкви і на св. муч. Маманта.

Здавалось би, що це злишня витрата часу й гроша. Хто ж бо сьогодні перекладає й видає твори 4-го віку? Сьогодні інші обставини, інші вимоги, інший світ! Дійсно в багатьох випадках це правда. Однак в нашому випадку справа представляється дещо інакше. Тут є виїмок і це вповні оправданий.

Не згадую вже про те, що переклад проповідей з чужої на українську мову — це новий і цінний вклад у нашу проповідничу літературу. Не згадую й про те, що переклад якихнебудь творів Великого Василія, це заповнення тієї величезної прогалини в українській літературі, яка соромить нас усіх, бо це вже давно треба було зробити. Справді на це зложилися різні-прерізні оправдуючі причини, але фактом є, що в нас, на жаль, досі бракує перекладу творів і то багатьох одного з найбільших Учителів Христової Церкви, одного з найкращих її проповідників, оборонців, одного з найзнаменитших мужів перших віків, якого Папа Пій XII, називає «божеським» і узнає за Основника й Законодавця монашого життя («Бреве», 15. 6. 1954, з нагоди затвердження нових Конституцій ЧСВВ).

Твори св. Василія В. справді були найактуальніші і живі у його часі, однак і сьогодні вони у великій мірі є актуальні. Багато

питань, які інтересували тодішніх людей, інтересують і сьогоднішніх; багато темних і болючих справ, які прояснював й лікував тоді Великий Кападокієць, могли б і сьогодні знайти своє вилікування, коли б належно ужити ним поданого ліку. Причиною-джерелом тієї актуальности творів св. Василія є дві речі: св. Письмо, яким так густо перетикані його твори й велике, правдиве, як рідко в кого, знання людської природи, її потреб, її добрих і злих сторін.

Ось один-другий приклад актуальности його наук.

Сьогодні дуже пекуче й болюче є суспільне питання, питання багатих і бідних. Св. Василій цими справами займався і дає влучні вказівки його розв'язання, і коли б бодай християни, чи католики їх собі присвоїли, багато ця справа поступила б вперед. Ось, що він каже: «Не хочемо мати милосердя над нашими співбратьми. Коли ми голодні, тоді їмо, але на бідаків не звертаємо уваги». (Гом. під час посухи, ст. 97). «Ми наділені розумом, не будьмо ж більше дикі від нерозумних звірят. Вони наче спільно вживають тих плодів, що їх земля видає... Ми ж те, що спільне, для себе затримуємо, що належить до багатьох, самі маємо» (там же, ст. 106). «Хто рабівник? Той, що комусь забирає речі... Той, хто не одягає нагого, коли може те зробити, заслуговує на іншу назву? До голодного належить той хліб, що його ти в себе перетримуєш (понадто). ...до босого той черевик, що в тебе бутвіє... Тому скільки людям можеш дати (а не даєш), тільки їх кривдиш» (Про грошелюбство, ст. 78—79). Бачимо, що св. Василій був того переконання, що речі, які хто має понад свій стан і потребу, належать до суспільности.

Сьогодні дуже актуальна є справа «еманципації» жінки. І. св. Василій цим питанням займався і вказує дорогу до повного зрівнання одних з другими. «Ми, говорила св. Юліта, утворені з того самого тіла, що і чоловіки. Ми так само, як вони, сотворені на образ Божий». Це дві головні причини до правдивого і пожиточного зрівняння мужчини з жінкою (Наука на муч. св. Юліти, ст. 55).

Нас, українців, сьогодні спеціяльно болить наше поневолення, руїна краю, терпіння рідних. Нераз питаємо себе: чому воно так є? «Бог не є спричинником зла», відповідає св. Василій. Як лікар є добрий, чи він спричиняє тілу приємність, чи болі, так само добрий є Бог; Руїни міст..., повені..., погроми військ..., всякі катастрофи, що поїдають багато людей..., всі вони трапляються для опам'ятання тих, що лишилися при житті» (Про грошелюбство, ст. 115). Молодь знову знайде у св. Василія цінні вказівки, як студіювати та як сталити свої юні характери, у науці «до юнаків» ст. 152—171).

Одним словом, науки св. Василія Великого. хоч були сказані тому 1600 літ, однак вони й сьогодні є дуже актуальні і сьогодні кожний може їх з великою користю прочитати.

Тому дуже добре зробив о. Фединяк, ЧСВВ, що зібрав і переклав бодай частину знаменитих проповідей св. Кападокійця. Книжка представляється симпатично, на гарному папері, новітня-поправна мова. Читається з приємністю і духовою насолодою, мимо деяких друкарських помилок, чи часом надто невільничого, а подекуди за свобідного перекладу. Справді можна побажати, щоб вона знайшла собі належне місце в українських книгарнях і в руках українських читачів. Сподіємося, що о. С. Фединяк в короткому часі знову подасть українським читачам новий твір славного Кападокійця, св. Василія Великого.

В. Ковалик, ЧСВВ

Проф. О. Оглоблин, **Українсько-московська угода 1654,** Ню Йорк — Торонто 1954, стор. 102, 8^0.

Як триста літ тому назад так і в 1954 р. українське містечко Переяслав стало в центрі світового заінтересування. Подбала про це передусім Москва, розгорнувши до світових маштабів святкування так зв. «возз'єднання України з Росією». Десятки праць, сотні докладів, статей тощо, десятки як не сотки торжественних академій, засідань покотились цілою східньою Европою. Ініціятива лежала в руках Москви. Українська під'яремна сторона мусіла приняти «тези» Москви та її офіціяльну інтерпретацію. Тільки українська вільна еміґраційна наука в світі могла сказати своє слово в своїх скромних межах, і його сказала. Очевидно її положення було і є несприятливе, як ним є завсіди положення еміґраційне, яке пояснюється сторонніми як полемічне чи апологетичне. Між українськими працями на тему Переяславської Угоди хочемо відзначити працю проф. О. Оглоблина, в якій без зайвого чи недоговореного, ізза браку місця, була сказана правда про Переяслав.

Говорячи про Переяслав тільки з 1654 р. було б незрозумілим і автор підводить синтетичні політичні основи під Переяславську Угоду з 1654 р. (стор. 9—19. Автор слушно підкреслює політичний і мілітарний аспект польсько-українського конфлікту, як головний і вирішний для Переяслава. В минулому було підведено чи не забагато місця релігійно-церковному аспектові тієї угоди, якого вона однак в такій вирішальній мірі не мала. Хмельницький думав передусім категоріями політичними, думав про усамостійнення української держави та її оборону перед наступом Польщі та її ревіндикаціями. Европа трактувала і надалі українську справу в рамах польської дійсности, як її внутрішню справу. А з другої сторони вижидаюча постава Москви не віщувала нічого доброго. Вона ждала аж обі сторони обезсиляться воєнними діями, щоб зробити інтервенцію та досягти територіяльних успіхів, хоч би на спілку з Польщею. Хмельницький, мабуть, хотів випередити Андрусів 1654 року, перехиляючись на сторону Московщини, якої карти в українській свідомості були ще досить чисті, коли

польські карти в українських масах були скомпромітовані. Вистачало чотири роки, щоб Виговський заграв якраз противну карту, Гадяцьким договором з Польщею. Те, чим фактично став Переяслав наросло поволі протягом 300 літ історії та відносин між Україною і Московією. Переяслав 1654 р. в очах тодішніх людей був ще без цього столітнього наросту, «леґенди», коли з другої сторони всі польські карти зглядом України лежали вже на столі історії.

В другому розділі автор розглядає найближчі переговори договірних сторін, що оформили політично-правно Переяславську угоду в січні 1654. Коротко, зв'язко, речево та передусім ясно автор дає перегляд подій, основуючись на існуючих чи публікованих документах та бібліографії. Можна відзначити, для зрозуміння характеру Переяславського договору, що ні цар Олексій ні Хмельницький особисто в цю справу не заанґажовувались, поза найконечнішим. Переговорювали підрядні, хоча й уповноважені люди. Сама церемонія відбулась на українських землях, а не в Москві в обличчі царя; тому як господар дому Хмельницький не міг не бути в Переяславі, але до Москви він ніколи не їздив. Якщоб справді Хмельницький хотів був перелляти українську політичну дійсність без решти в московський котьолок, він був би поїхав з чолобитнею в Москву, принайменше згодом, як цього собі бажала московська сторона. Та Хмельницький мав на меті військовий союз для боротьби з Польщею, і хотів мати й мілітарну поміч і безпечні тили від московських несподіванок. Він думав, що Москва буде запрятана аж надто, щоб відзискати Смоленську землю, та відтягне значні польські сили від українського фронту.

В третьому розділі автор аналізує тексти угоди 1654 р., подаючи думки дослідників у власній синтезі. Треба признати авторові правдиву ясність викладу, що не розгублюється в деґресіях та цілому замотаному комплексі нерозв'язаних до сьогодні питань. Це вказує на руку фахівця, якій матеріял, хоча і твердий, вповні повинується до виконання головного замислу. Згадуючи про погляд, що чи не менше відповідно є говорити про Переяславський договір, а радше про Московський, чи Переяславсько-Московський, автор держиться традиційної назви, передусім з рації так сказати б української: в основі умови договору було узгіднено в Переяславі, і тільки ними уважав себе зв'язаний Хмельницький. І слушно. Те, що згодом було додано в Москві, Україну як рівнорядного договірного партнера не обов'язувало. Впрочім і по Переяславі Хмельницький поводився зовсім суверенно і незалежно.

Саме цій правній оцінці Переяславського договору присвячує О. Оглоблин останній розділ своєї праці (стор. 61—87). Історіографія в цьому питанні поділилася між дві концепції: інкорпорація — військовий союз. За цим в загальному розділяються і московські та українські історики. Тут стрічаємося з такими поняттями, як інкорпорація: повна, неповна, автономна, чи унія: реальна, персональна, васалітет, протекторат, псевдопротекторат, мілітарний

союз. Українська оцінка менш-більш одностайна, як стверджує автор (стор. 63).

Автор стверджує окремішність і самостійність української держави 1654 р., що, як знаємо з інших джерел, було знане і в Західній Європі (напр. в Римі). Автор коротко реєструє погляди пізніших українських політичних діячів, таких як Мазепа, П. Орлик та ціле XVIII стол. Цікаве спостереження до нового «українського» царського титулу царя Олексія, що його почала вживати царська канцелярія від 9. II. 1654 р. лише в своїх українських актах. Автор вбудовує в свою працю висновки тоді ще неопублікованої праці В. Прокоповича: «Печать Малоросійская» (Записки НТШ, т. 163, Париж—Нью-Йорк 1954); подібне й що до цитованих причинків проф. Борщака, що появляються друком в цьому числі «Записок ЧСВВ» («Франція й Переяславська Рада», стор. 202—208). Досить інтересними, а навіть повнішими були відголоски Переяславської Угоди в Римі, який був докладно поінформований про події своїм нунцією Петром Відоні. Переписка цього нунція по українським справам загально сьогодні доступна в публікації Ст. Томашівського: «Ватиканські матеріяли до історії України, том I, Львів 1924 (в «Жерела до історії України», вид. Археологічної Комісії НТШ, том XVI, 1). Саме ізза браку докладних документів про Переяславську Угоду такі чужинецькі звіти мають велике значення для реконструкції її правного та політичного значення

В додатку проф. О. Оглоблин подає тексти українського проєкту договору з 1654 р. за «Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи», т. X, стор. 446—452, з деякими поправками, та московські «статті» з 27 березня 1654 р., себто так зв. «царську жаловану грамоту» (стор. 93—95) за текстом «Полного собранія законовъ Россійской Имперіи», т. I, стор. 325—327; вкінці московські «статті» з 27 березня 1654 р. за «Полн. собр. зак. Рос. Имп.», т. I, стор. 322—325. Цим улекшено значно вгляд у дотичні офіціяльні тексти для того, хто бажав би робити власні аналізи.

Ось і зміст невеликої і форматом і об'ємом книги, але багатої внутрішнім змістом. Коли інші праці на цю тему, що зараз появилися на еміграції, є або надто специфічні, або знову надто загальникові, то праця проф. О. Оглоблина дає добру підручну синтезу цілости та може бути дана в руки ширшому загалові, як це були, мабуть, намітили видавці: Організація Оборони Чотирьох Свобід України — Ліга Визволення України, що й проглядає навіть із самого оформлення обкладинки. Коротко — видання приємне. вдячне і хосенне.

А. Г. Великий ЧСВВ

Наукове Товариство ім. Шевченка, Історично-Філологічна Секція: **Proceedings,** vol. I, New York—Paris 1951. Стор. 120, 8^0.

Останніми місяцями в українській пресі вив'язалась дискусія на тему, чи українська наука на еміґрації здала іспит. У цій дискусії забирали голос менше чи більше компетентні люди. Впало досить багато негативних голосів на адресу української науки. Можна сказати, що, поза загальникові фрази, дискусія не ввійшла в причини дискутованого явища. На нашу думку, щоб відповісти влучно в цій справі вистачило б поставити дискутантам на стіл саме оце видання, що в заголовку; оті різні „Resumé", що їх видало НТШ в міжвоєнні та повоєнні роки. Тут треба шукати свідчень, чи українська вільна наука здала свій іспит чи ні. У згаданій вище публікації напр. п'ятнадцять авторів подало реферати своїх більше чи менше готових праць. Багато з цих праць позістане так і знаними тільки з цих двох-трьох сторінок, бо, як зазначує редакція збірника, друкування повних праць авторів може бути зараз можливе тільки в окремих випадках. Головна причина, як і зазначують компетентні чинники, брак фондів, тих передусім історичних фондів, що ними жило і діяло НТШ перед першою світовою війною. Звідси ця найповажніша українська наукова інституція мусіла вдоволитися різними „Sitzungsberichte" в часі між двома війнами, та „Resumé і Proceedings" по другій світовій війні. Як з цих звідомлень виходило б, то не українська наука не здала свого іспиту, але українська суспільність, що на місце колишніх фондів не потрапила зорганізувати нового фонду, вже не опертого на державних чи меценатських субсидіях, а просто фонд народній, зложений з копійки найширшого загалу. Цього зроблено не було, і тому українська суспільність не має права сьогодні ставити на суд українську науку та розглядати, чи вона виправдала себе чи ні. З такого публічного суду можуть тільки виходити неприємні ствердження для самих суддів, поскільки вони щиро схочуть заглянути правді в очі. А треба б це зробити, коли вже раз порушено це болюче питання. У нас думають, що тут треба богзна яких великанських фондів, і тому не дбають навіть про це необхідне і пристойне. Навіть не йдеться про творення якихось збірок, колект, ліст. Ні, просто треба певного фонду читачів чи передплатників, що українську наукову продукцію консумували б як вже не духово, то принайменше фінансово. На основі мого сімлітнього видавничого досвіду можу зараз ствердити таке: нехай українська мільйонова еміґраційна суспільність дасть українським науковим видавництвам 1 000 перед- чи після-платників (розум. з абсолютним виключенням неплатників), а українська наука зможе випустити друком усякі, навіть найбільш об'ємисті, твори і то по приступних цінах. Це може послужити ілюстрацією до питання: чи українська наука на еміґрації здала іспит. На маргінесі кожного прогляненого „Resumé" або „Proceedings" жаль збирає, що такі інтересні праці не можуть побачити денного світла із браку фон-

дів. Це проблема, очевидно, як і каже проф. М. Чубатий, не тільки повоєнна, але і міжвоєнна. Знаком часу — це ті 26 номерів звітів (Sitzungsberichte), що появилися в період 1918—1939 рр. Цікаво було б обчислити, який відсоток звітованих праць згодом побачив денне світло принайменше в якійсь формі. Ще трагічніша ситуація заіснувала по війні, з 1947 роком, при замітнім збільшенні нового членства НТШ, а з тим і невиданих праць НТШ. А справді коли читати заголовки цих невиданих покищо творів, жаль бере і досада, а вже головно коли публічно ставиться під запит, чи українська наука здала іспит чи ні. Думаємо, що коли хто не здав свого іспиту сьогодні, то певне ним не є українська наука. Питання, і відповідь на нього, мусить бути перенесене на іншу площину, яка переходить поза компетенції цих рядків.

А. Г. Великий ЧСВВ

Institutum Historicum Polonicum Romae: **Antemurale,** I, Romae 1954, pag. 156.

Це новий і молодий неперіодичний часопис Польського Історичного Інституту в Римі, що поставив собі завданням займатися «справами не тільки польськими, але цілої центрально-східньої Европи» (ст. 8). Тому доступ до нього мають рівнож і не польські історики, з чого скористало вже кілька авторів і в першому числі, трактуючи проблеми Балтики, Румунії, Литви. Є в цьому числі і стаття, що займається справами польсько-українськими. Болеслав Щесняк дає свій причинок до Данилової унії з 1246 р., під заголовком: «Бенедикт, поляк з Бресляву, і його роля в з'єдиненні Галицької Руси з Римом в 1246 р.» (стор. 39—50). Хоча заголовок навіть дуже специфічний, то однак зміст досить загальний. Головне в статті автора — це побут Пляно де Карпіні на дворі польського князя Конрада Мазовецького, де прийшло до першої зустрічі посольства з кн. Васильком Романовичем. За виїмком деяких уточнень загальнішого характеру — роля Бенедикта з Бресляв вийшла дуже бліда і другорядна, радше здогадна як доказана. Автор цитує і українські джерела, як літописи, та бібліографію питання, зокрема М. Дашкевича та М. Чубатого, однак з заміткою, що вони «займалися цим питанням, трактуючи його в спосіб дуже загальниковий, та представляючи унію Галича під аспектом чисто націоналістичним» (стор. 39). Цей закид автора можна з чистою совістю обернути проти нього самого та його статті, яка хоче вказати за всяку ціну ролю Польщі і в цій унії, подібно як польська історіографія хоче взяти монополь і на унію Берестейску з 1596 р. Закид націоналістичного підходу до питань історичної науки — це улюблене стовковище усіх тих, що уважають українську проблему та українську державність внутрішньою справою Польщі чи Московщини. Всі прояви українського життя та державности, якщо їх не можна вмістити в ці рами, або промовчуються, або, коли

про них говорить українська історіографія, її засуджується за націоналізм. І українське святкування 700-ліття коронації Данила мусіло знайти, мабуть, такий засуд. Адже воно не вміщається в створені схеми, і переростає вище згадані міри. Добре було б щоб принайменше такі справи залишено українській історіографії та не знецінювано їх клеймом націоналізму, в тому пейоративному значенні.

Загальниковістю, як вже не тенденційністю вражає і остання фраза статті Щесняка: «Фактично Галицька Унія мусіла упасти зі смертю Інокентія IV (1254), бо Данило уважав її завсіди тільки за політичний договір. По його смерті Червона Русь, вцілості інкорпорована до Польщі, була остаточно освободжена з татарського ярма» (стор. 50). Так збув Щесняк 80 літ історії Галицько-Волинської Держави. Для нього вона кінчається зі смертю Данила (1264). Роля і потуга таких князів як Лева Даниловича, чи Юрія I, або й Юрія II — це для автора такі незначні дрібниці, що їх можна збути півреченням. Автор, поміщуючи свою статтю в „Antemurale" не завважив, що в тих часах саме ця українська держава, а не Польща була «заборолом» Заходу та християнської культури. А вистачило б прочитати напр. такий тільки лист короля Владислава Локетка до папи Івана XXII з 1323 року, по смерті українських князів Андрія і Льва II, щоб побачити хто кого заслоняв перед татарами.*) Автор пише про освободження Галичини і Волині з татарського ярма, говорячи про інкорпорацію цих земель до Польщі. Мабуть переочено тут те, що інкорпорація, і то повна, чужих земель — це рівнож ярмо. Чи воно було легше від татарського — показала історія, аж до наших днів включно.

А. Г. Великий ЧСВВ

Sichynsky Volodymyr, **Ukraine in foreign comments and descriptions from the VIth to XXth century,** New York 1953, p. 236.

Є це поширене й справлене видання в англійській мові ціннєї праці автора, відомої в українській мові п. н. **«Чужинці про Україну»,** (Авґсбурґ 1946, видання п'яте). Пошерення довершено дуже вдатно. Зовсім слушно й корисно автор поділив перший розділ українського видання п. н. «Найстарші відомості про Україну» на

*) „Hinc est quod Sanctitati vestre insinuatione presencium cum dolore reverencius intimamus, quod ultimi duo principes Ruthenorum de gente scismatica, quos immediatos pro scuto inexpugnabili contra crudelem gentem Thartarorum habebamus, decesserunt ex hac luce, ex quorum interitu nobis et terris nostris ex vicinitae Thartarorum, quos de certo credimus, terram Ruthenorum nostris metis contiguam, de qua annua tributa percipere consueverunt occupare perturbacio indicibilis, nisi Omnipotentis Dei et vestra gracia affuerit, imminebit" (J. Ptasnik, Acta Camerae Apostolicae, vol. I, Cracoviae 1913). Ось кого уважав польський король в 1323 р. за «безпосередню непоборну заслону проти жорстокости татар». Очевидно «окупуючи мілітарною рукою» ці землі, Польща мусіла перебрати на себе і певні завдання та тягарі, що тяжіли на цих землях від століть. Тому нема чому ні чванитися, ні нарікати.

два окремі розділи. Рівно ж добре зробив автор відокремивши в осібний розділ «Опис України» французького інженера Бопляна. В англійському виданні заподано теж обширніщу бібліографію, додано більше ілюстрацій і карт. У висліді цього видання вийшло імпозантне. Така книжка може виконати велику пропагандивну роботу серед високо інтеліґентних чужинців. Книжку проф. Січинського гарним вступним словом попередив проф. К. Меннінг.

Das ukrainische Lwiw-Lemberg. Kulturpolitische Betrachtung. Bearbeitet und herausgegeben von Dr. G. Prokoptschuk. „Ukraine", München 1953, S. 96.

Олена Степанів, **Сучасний Львів.** В 700-ліття заснування міста Львова. Друге доповнене видання, Нью-Йорк 1953, стор. 168.

Обі ці книжки видано з приводу 700-ліття українського Львова й обі вони цінні. Одначе, коли німецьку книжку видано дбайливо, а навіть чепурно, українська праця Олени Степанів добра змістом, але під технічним оглядом лишає багато до побажання. Передусім фотознимки жахливі.

Ukraine and its people. A Handbook with Maps, Statistical Tables and Diagrams, edited by I. Mirchuk, Ph. D., Munich 1949. „Ukrainian Free University Press", p. 280.

Це енциклопедія українознавства в мініятурі, призначена для англійського читача, що зазнайомлює його з ім'ям України, її територією, народом, мовою, Церквою, історією, суспільним, економічним і культурним життям. Поодинокі розділи опрацювали фахівці в даній ділянці. Заслуга І. Мірчука в тому, що він побіч опрацювання двох важних розділів (про українську Церкву і про культурне життя), зредагував цілість, поставивши їй одну мету та надав їй одність форми. Праця збудована солідно, на наукових підставах, джерелах і літературі.

Richard Wichterich, **Sein Schicksal war Napoleon,** Heidelberg 1951, Kerle Verlag, S. 272.

Цікаво й на основі історичних джерел написана біографія Кардинала Ерколе Консальві — Державного Секретаря Пія VII, що був найзручнішим протиграчем Наполеона в рр.1757—1824.

Franz Dölger u. A. Schneider, **Byzanz,** Bern 1952. „Wissenschaftliche Forschungsberichte", Band 5, S. 328.

E. E. Lipšic, **Byzanz und die Slaven.** Beiträge zur byzantinischen Geschichte des 6—9 Jahrhunderts. Weimar 1951, S. 105.

Дві добрі студії — цінні для візанто і слав'янознавства.

Д-р Петро Ісаїв, **Звідки Русь-Україна прийняла християнство?** «Америка», Филафельфія 1952, стор. 72.

Розвідка цікава тематикою. — Автор висуває багато нових і сміливих тверджень.

о. Орест Купранець, ЧСВВ, **Топономастика Ґванінуса з 1611 р.** „Guaninus Toponomy. Вінніпеґ-Мондер 1954, УВАН „Onomastica" № 8., стор. 32.

Це талановито опрацьована студія молодого Василіянина над «хронікою» східньо-европейських земель пера італійця А. Ґванінуса з 1611 р., в якій він пояснює значення слів: «Русь, Волинь і Україна».

Юрій Тищенко-Сірий, **Перші наддніпрянські українські масові політичні газети.** «Серія мемуарів» — Ч. 1, Нью-Йорк 1952, стор. 22.

Краткий латинско-русский богословский словарь. Составил свящ. С. Тышкевич, Russian Center Fordham University. New York 1954, стор. 129.

Михайло Грушевський, **Історія України-Руси,** т. I., (До початку XI віка) «Книгоспілка», Н. Й. 1954, стор. 648.

Михайло Грушевський, **Історія України-Руси,** том II, (XI—XIII вік) «Книгоспілка», Нью-Йорк 1954, стор. 633.

Михайло Грушевський, **Історія України-Руси,** т. III., (До року 1340) «Книгоспілка», Н. Й. 1954, стор. 587.

Належить щиро повитати це незмінене фототипічне перевидання цінної історії Грушевського, бо її недостачу відчувалося вже від довшого часу.

Вячеслав Липинський, **Листи до Братів Хліборобів,** «Булава», Ню-Йорк 1954, стор. 470.

Вячеслав Липинський, **Україна на переломі 1657-1659.** Замітки до історії українського будівництва в XVII-ім столітті. «Булава», Ню-Йорк 1954, стор. 304.

о. Андрій Мельник, **Першенство Папи в Церкві та його визнавання на Сході і Заході.** «Америка», Филадельфія 1954, стор. 83.

The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Scienses in the U. S., Vol. III., № 2 (8), New York 1953, p. 603—744.

В цьому числі поруч інших находяться дві цікаві статті про «Історію Русов» проф. А. Яковлева п. н. «Історія Русов і її Автор», та проф. О. Оглоблина «Де було написано „Історію Русов"?».

Archivum Historicum Societatis Iesu. Periodicum semestre, anno XXII., fasc. 44., Romae 1953, pp. XXIV + 553—792.

Періодичне видання, що займається публікацією матеріялів до історії Єзуїтського ордена, та дає рівночасно обрібки архівних матеріялів.

Geistige Welt. Vierteljahresschrift für Kultur und Geisteswissenschaften, V, H. 1, München 1954.

Психологічний Інститут Українського Вільного Університету. **East-West Tension in the Light of Psychology**. Munich 1954, стор. 32.

В німецькій та англійській мовах поміщені тут дещо скорочені доклади українських та німецьких психологів на тему «Напруження між Сходом і Заходом». В німецькому виданні поміщено 6 докладів: Ів. Мірчук — Духово-історична роля України як посереднички між Сходом і Заходом; В. Янів — Напруження між Сходом і Заходом у світлі психології; Г. Люкерт — Головні зариси психології в ЗДА; А. Веттер — Історично-духове підгрунтя сьогоднішнього напруження між народами; Л. Цеісе — Переборення напруження між Сходом і Заходом як психологічне завдання; Г. Ващенко — Психологія в Совєтському Союзі. В англомовному виданні Інституту додано ще 2 доповіді О. Кульчицького, між іншим про: Окцидентальні й неокцидентальні елементи в українській духовості та доклад Є. Смалько про Г. Сковороду у відношенні до загальної теми. — Студії інтересні та актуальні.

ARGUMENTUM ARTICULORUM
in lingua ucraina exaratorum

I. — ARTICULI:

Prof. Borys Žuk

CRUCES ET IMAGINES IN RUSJ KIOVIENSI (pag. 9)

Positio geographica Regni Kioviensis inter Orientem et Occidentem suum habuit momentum etiam in arte cruces imaginesque portatiles efformandi. Ab artificibus byzantinis edocti discipuli Kiovienses arti huic notas adiunxerunt huius territorii proprias. Auctor bene describit analysimque dat plus quam viginti obiectorum in regione Kioviensi adinventorum, optimasque producit hypotheses, quae certe antiquitatuum christianarum studiosis utiles esse possunt.

Leonides Sonevyckyj

EPISCOPATUS UCRAINUS EPARCHIAE PEREMYSLIENSIS ET CHOLMENSIS SAEC. XV—XVI (pag. 23)

Ob fontium defectum saecula haec in universa Ecclesiae Ucrainae historia sat obscura considerari debent pluraque adhuc manent investiganda. Eparchia Peremysliensis et Cholmensis ex parte occidentali Ucrainae posita influxibus Occidentis latini exposita erat luctamque sustinere debuit, ut fideles suos Ritus orientalis sibi conservaret. Praemissis brevibus verbis de hisce eparchiis ante saec. XV, auctor in parte prima sui operis notitias collegit de ipsis personis episcoporum, et quidem de eorum origine (cap. I), nempe de caetu ex quo proveniebat eorum familia, de terra patria unde originem duxerunt, deque eorum genealogia. Dein breviter tractat de ipsorum in litteris educatione, eorum vita ante episcopatum susceptum (c. III), eorum nempe occupationibus et officiis saecularibus, et vita praecedenti in statu clericali; deinde verba facit de modo et forma electionis ad dignitatem episcopalem (c. IV), eorum ab officio hoc cessatione ulterioreque vita eorum (c. V), et denique notitias dat brevens de hac periodo, qua eparchiis praesidebant, quo tempore, qua aetate, quo sub titulo et in qua residentia officium suum episcopale exercebant. Opus continuabitur in fasc. 3—4.

M. Wawryk OSBM

ANNALES LAUROVIENSES (1771—1882) (pag. 65)

Praemissa brevi introductione de sorte historica et valore Annalium Lauroviensium deque eorum praesenti momento — auctor introductorias refert notitias de monasterio Lauroviensi ex ipsis Annalibus haustas usque ad annum 1770, modo tamen summario et introductorio. Dein immediate transit ad an. 1771, ut eas publici faceret iuris notitias, quas olim, iuvenis Lauroviae degens, ex ipso exemplari manuscripto excerpsit. Notitiae hae breves, quaeque modo procedunt chronologico, in primo loco mo-

nasterium spectant Lauroviense, Ordinem Basilianorum nec non etiam eventus politicos et ecclesiasticos territorii, Ucrainae nempe occidentalis sive Galiciae, tunc dominio Austriaco subiectae. In hac prima parte auctor notitias primi voluminis excerpsit (usque 1784) quo in opere continuabitur usque ad annum 1882. Quod spectat historiam Provinciae SS. Salvatoris et Ordinis Basiliani iam haec prima pars maximi est momenti. Historiae vero universali optimam dat demonstrationem fere quotidianam influxus s. d. Josephinismi in vitam ecclesiasticam Ucrainae quoque modo influxus hic ex parte personarum ecclesiasticarum excipiebatur.

CONGRESSUS SCIENTIFICUS SOCIET. SCIENTIFICAE ŠEVČENKO REGIS DANIELIS ROMANOVYČ CORONA (1253—1953) (p. 95)

Sex constat discursibus Romae habitis, die 18 Decembris 1953, in occasione Iubilaei Coronationis Danielis Regis ab Innocentio PP. IV. Ponitur quaestio de ipsa coronatione eiusque significatione (A. G. Welykyj), de momento coronationis Danielis in compagine iuridico-politica Orientis sive Imperii Byzantini (M. M. Wojnar OSBM), de eodem momento in structura iuridico-politica Imperii Occidentalis (E. Kaminskyj), de activitate politica Innocenti PP. IV in Europa orientali (I. Choma), deque relatione coronationis Danielis ad tartaros (M. Stasiv). Hoc thema tangit discursus I. I. Nazarko OSBM de influxu christianismi Ucrainae Kioviensis in mongolos hac praesertim periodo.

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

Prof. Helias Borschak

DIARIUM PHILIPPI ORLYK, OCTOBRI-DECEMBRI 1728 (pag. 190)

Notus investigator periodi sic d. Mazepianae in historia Ucrainae (1687—1709) ut momentum Diarii successoris Joanis Mazepa, Philippi Orlyk, demonstraret, quaedam excerpsit ex ipso originali exemplari, Parisiis asservato, linguaque polonica exarato. Diarium Orlyk 5 constat voluminibus in folio complectitque periodum annorum 1720—1732. In introductione auctor brevem dat huius Diarii historiam nec non exemplaris Parisiensis revelationem enarrat. Ex his paucissimus paginis typis nunc editis apparet clare magna ducis Ucrainae pietas eiusque optima rerum ecclesiasticarum scientia. Laudanda laudat, vituperanda aperte vituperat, nullo habito respectu humano, nisi sola prudentia duce. Ipse etiam Philippus Orlyk ad agnitionem Ecclesiae Catholicae venit professionemque catholicam emisit et in Ritu vivebat orientali. Eventibus Ecclesiae Catholicae summam praestabat attentionem et cum viris ecclesiasticis catholicis, praesertim vero cum PP. Soc. Jesu frequens habuit commertium.

Prof. Helias Borschak

GALLIA ET CONGRESSUS PEREJASLAVIENSIS (1654) (pag. 202)

Ut unionem s. d. Perejaslaviensem Ucrainae cum Moscovia ex fontibus etiam occidentalibus illustraret auctor dat nobis synthesim notitiarum ex ephemeridibus gallicis contemporaneis, quae de hoc eventu tractabant ex fontibus officialibus Aulae Gallicae Regalis. Opinio Gallicae de hoc historio eventu considerari potest opinio totius Europae occidentalis.

III. — MISCELLANEA:

M. Andrusiak

GENESIS ET EVOLUTIO POPULORUM SLAVICORUM EUROPAE ORIENTALIS (pag. 242)

Auctor quaedam synthetice adiungit de hac quaestione iam ab uno fere saeculo acriter inter historicos Europae orientalis discussa. In fine articuli sententiam suam ex opere maiori „Historia Ucrainae" ad verbum repetit hoc modo: „Si spectetur processus formationis historicae nationis ucrainicae, videmus evolutionem hanc tunc initium suum habuisse, quando sub finem saec. X religio christiana in Ucrainam invecta et propagata simul cum cultu idolorum differentias etiam abstulit inter diversas huius territorii tribus. Quadam periodo postea non multum aberat quin natio nostra omnes fere gentes slavicas orientales sibi faceret similes, assumpto sub nomine „Rusj, russicus, russici"; sed evolutionem hanc ruina Regni Kioviensis impedivit; nam Regnum Galiciae et Volhiniae non iam extra terras ucrainicas extendebatur (Bielarusj meridionalis et occidentalis brevi tantummodo tempore huic influxui exposita erat, secunda mediet. saec. XIII). Temporibus Regni Lithuano-russici et conaminum cosacicorum evolutio haec reviviscit sub specie unius populi rutheni, parte ucrainica et bielo-ruthenica constantis. Tempore tantummodo recentiore populus ucrainicus formam assumpsit hodiernam. Haec historia iam millenaria nobis explicat, cur populus ucrainicus independentiam saeculis praeteritis sibi procurare non potuit: quia conamina nostri populi in praeterito sub alia eveniebant forma, prout nunc efformata iam habetur" (p. 253).

P. Joannes Muzyczka

PRIMUM HIRMOLOGIUM UCRAINICUM TYPIS EDITUM (pag. 254)

Agitur de hirmologio an. 1700 (1707) Leopoli typis edito promovente Josepho Szumlanskyj, Episcopo, et adlaborantibus PP. Basilianis Leopoliensibus. Editionem hanc primam postea Confraternitas Stauropigiana Leopoliensis, Ecclesiae Catholicae unita (1708), evulgavit. Tum ipsa methodo transcribendi melodias sacras et ecclesiasticas (s. d. signum Kioviense) tum valore ipso interno editio haec ut princeps considerari debet in tota Europa Orientali. Similem editionem Ecclesia Moscoviae anno tantummod 1772 sibi procuravit. Auctor optime describit hanc primam editionem ad extra et ad intra, bene de auctore et editoribus nec non circumstantiis editionis ipsius discurrit, optimasque dat adnotationes. Articulus hic claritate expositionis eminet.

P. Orestes Kupranec OSBM

DE CORNELIO SROČYNSKYJ OSBM — PRAEDICATORE BASILIANO SAEC. XVIII (pag. 265)

Brevissima adnotatio bio et bibliographica, data in occasione revelationis manuscripti sermonum sacrarum huius praedicatoris verbi divini saec. XVIII.

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

Pars haec destinata est ab ipsis initiis seriei secundae „Analectorum OSBM" lectori linguae ucrainicae. Inde argumenta latina superflua.

Imprimi potest: Romae, e Curia Gen. Ordinis Basiliani St. Josaphat, die 4. V. 1955.
P. Paulus P. Myskiv OSBM
Protoarchimandrita

Imprimatur: Romae, e Vicariatu Urbis, die 6. V. 1955.
† Aloysius Traglia
Archiep. pus Caesarien. Vicesgerens

Redactor responsabilis voluminis:
P. Irenaeus Nazarko OSBM.

М. М. Войнар ЧСВВ, Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу 105
Е. Камінський, Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу 119
І. Хома, Східньо-европейська політика Інокентія IV 126
М. Стасів, Корона Данила і татари 137
І. І. Назарко ЧСВВ, Вплив старо-руського християнства на монголів 153

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

A. Hodinka, Documenta Koriatovicsiana et fundatio monasterii Munkacsiensis 165
І. Борщак, Діла й дні Гетьмана Пилипа Орлика в жовтні-грудні 1728 р. 190
І. Борщак, Франція й Переяславська Рада 1654 р. 202
A. Baran, Quaedam ad biographiam J. Vološynovskyj, Episcopi Mukačoviensis (1667) 209

III. — MISCELLANEA:

M. Wojnar OSBM, De approbatione pontificia Constitutionum Ordinis Basiliani S. Josaphat 229
М. Андрусяк, Генеза і розвиток східньо-слов'янських народів . 242
І. Музичка, Перший український друкований ірмолой . . . 254
О. Купранець, Василіянський проповідник XVIII ст. — о. Корн. Срочинський ЧСВВ 265

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

E. Borschak, La légende historique de l'Ukraine „Istorija Rusov" . . . 267
Устюжский Летописний Свод 278
Теорія Третього Риму 280
Я. Пастернак, Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині 287
W. de Vries, Der christliche Osten in Geschichte und Gegenwart . . . 288
M. Gordillo, Mariologia orientalis 289
Науки св. Василія Великого для народу 291
О. Оглоблин, Українсько-московська Угода 1654 р. 293
НТШ, Proceedings, vol. I. 296
Antemurale, vol. I. 297

* * *

Argumenta in linqua latina 302

„ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI"

Ex Sectione tertia „DOCUMENTA ... ex ARCHIVIS ROMANIS"

DOCUMENTA BIO-HAGIOGRAPHICA

Vol. I. S. Josaphat — Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis, vol. I: 1623—1628, Romae 1952. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. II. S. Josaphat — Hieromartyr..., vol. II: 1628—1637, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4. dol. am.).

DOCUMENTA S. CONGREGATIONUM

Vol. I. Acta S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia, vol. I: 1622—1667, Romae 1953. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. II. Acta S. C. de Prop. Fide..., vol. II: 1667—1710, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4. dol. am.).

Vol. III. Acta S. C. de Prop. Fide..., vol. III: 1710—1740, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. IV. Acta S. C. de Prop. Fide..., vol. IV: 1740—1769, Romae 1955. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol am.).

Vol. V. Acta S. C. de Prop. Fide..., vol. V: 1769—1862, Romae 1955. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. I. Litterae S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucraine et Bielarusjae spectantes, vol. I: 1622—1670, Romae 1954. — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. II. Litterae S. C. de Prop. Fide..., vol. II: 1670—1710, Romae 1955. Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

DOCUMENTA PONTIFICUM ROMANORUM

Vol. I-II. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, vol. I-II: 1075—1953 (pp. 708 + 680), Romae 1953-1954. — Pretium 7 200 Lit. (= 12 dol. am.).

DOCUMENTA METROPOLITARUM, EPISCOPORUM etc.

Vol. I. Epistolae aliaque scripta Metrop. Kioviensium: H. Potij et J. Velamin Rutskyj (1595—1637), Romae 1955 (sub prelo). — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Vol. II. Epistolae Metrop. Kioviensium: R. Korsak, A. Sielava, G. Kolenda (1637—1674), Romae 1955 (sub prelo). — Pretium 2 100 Lit. (= 4 dol. am.).

Alia plurima volumina parata vel parantur.